هەواڵنامەی کتێب

کۆماری عیراق

وەزارەتی رۆشنبیری و راگەیاندن

دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی

زنجیرەی کەلەپوور — ١ — بەغدا ٩٨٢

ئیدیۆم
لە زمانی کوردیدا

هەواڵنامەی کتێب

جلال محمود علی

وتەیەکی پێویست

هێشتا تەواو چاوم نەکرابووەوە بەلامەوە سەیر بوو لە زۆر هەلوێستدا هەندێك کەس لە بری ئەوەی مەرامێکی دلیان بە قسەی سادە دەربڕن ، بە پەندێك ، یان بە وتەیەك دەریان دەبڕی کە لێکچوواندنی تێدا بوو ، هەندێکی تێدەگەیشتمو زۆری نە، ئەو هەندە ، جۆرە خۆشیی‌و پێزێکی بە قسەکە دەداو هەندێکی تری وەك نوکتە ، یا گالتەو گەپ دەهاتە پێش چاوم • ئەوی تریشی پالی پێوە دەنام بیریان لێ بکەمەوە • یان شەو تا درەنگانێك ، چیرۆکی خۆشیان بۆ دەگێڕاینەوە • چیرۆکەکان لە بن نەدەهاتن • ئەوانە هەموو لە دڵو مێشکدا جێگەیەکی دیاریان گرت ، کە گەورە بووین ، نرخی ئەو کەلەپوورەمان زانی ، زۆر کەس بەلایەوە ستەم بوو ئێستەش هەروەها ، کە بفەوتێت •لە کۆنگرەی دووەمی مامۆستایانی شەقلاوەدا ، کۆکردنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی‌و فۆلکلۆربە تایبەتی، یەکێك بوو ، لە بڕیارەکان • لە سەر بیرخستنەوەی من ، بەنامەیەك بۆ نەقابەی مامۆستایان لە سلێمانی ، لقی سلێمانی کەوتە گوڕ‌و گۆلی ئەنجام ئێمە کە دوا لیژنە بووین کتێبێکمان بە ناوی[1] (سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە) دانا •

لە بەشی وێژەدا لەسەر پێشنیاری من (وتەی جێگر) واتا ئیدیۆم خرایە کتێبەکەوەو کرا بە بەشێکی تری وێژە • ناوەنەی لیژنە دایناو نموونەکان من یەکەم جار خستمە بەردەستیان • ئیتر لەو کاتەوە کەلکەلەی کۆکردنەوەی ئیدیۆمم کەوتە سەر ، وا ئێستا ئەم کتێبەتان

(١) بڕوانە پاشکۆی لاپەڕە ـ٣ـ لە کۆتایی کتێبەکە •

پێشکەش دەکەم ، کە ڕەنجێکی زۆرم لەگەڵ داوەو کتێبەکەیشم ناوناوە ئیدیۆم کە بەشێکە لە سەرچاوە بەنرخەکەی رەوانبێژی (بلاغە) زمانی کوردی ، کە زۆری تری وەکو منیش خەریکی بن هێشتا هەر لەبن نایەت • بۆیە ناویشم ناوە ئیدیۆم ، چونکە بەشی هەرە زۆری کتێبەکەم لەم بەشەیە ، بەشێکی لێکچواندنە (تشبیە) کە بە (دەڵێی) یان (وەك) دەست پێ دەکات ، یان جاری وا هەیە بێ ئامرازی لێکچواندنە • بەشێکی لێکچواندنەکە سادەیەو بەشی هەرە زۆریشی لێکچواندنێکی باڵایە ، کە لەگەڵ سادەکەدا جیاوازییەکی گەورەی هەیە ، چونکە ناسادەکە شێوە ئیدیۆمەو ڕەگی لەسەر زەمینەیەکی قووڵو مێژوویی پتەو دارِشتووە ، پێویستی بە لێکدانەوەو بەدوادا گەڕانێکی زۆری هەیە ، تا تێی بگەیت • ئەم لێکچواندنە ئیدیۆمین • بەشی سێهەمی کتێبەکە خوازەیە (مجاز) کە خواستن (استعارە) بەشێکی گرنگی ئەو خوازەیەیە • بە پێی ئەو پێناسەیەی کە مامۆستا عەزیز گەردی لە کتێبەکەیدا کە (رەوانبێژی) یە ، کردوویەتی، کەوەرگێڕانی رەوانبێژیی (بلاغە)ی زمانی عەرەبییە ، خواستن (بریتییە لە بەکار هێنانی وشەیەك بۆ دەربڕینی مانایەکی تر بێجگە لەمانای دروستی (حقیقی) وشەکە بە مەرجێك پەیوەندیی نێوان مانای دروستو مانای خوازی وشەکە ویچوون (مماثلة) بێت ، دەبێت نیشانەیەکیش هەبێت کە ئێمە مەبەستمان بەم وشەیە مانا خواستراوەکەیە نەك مانا دروستەکە ، بەڵام ــ ئیدیۆم ــ یان ، درکە ــ وەك ئەو ناوی بردووە ــ دەشێت ئێمە مەبەستمان مانا خوازەکە بێت یان دروستەکە وەك بڵێین (دەستی گرت) بە هەردوو ماناکە بەکار دێت ، کەواتە ئەوە ئیدیۆمە • بەڵام (بە باڵی خۆت بفڕە) ئەمەیان خواستنە ، چونکە مرۆڤ بە باڵ نافڕێت •

بەم شێوەیە کتێبەکەتان پێشکەش دەکەم ، ئومێدەوارم لە کەم و کووڕی ببوورن ، ئەوەی بۆ روونکردنەوە پێویستیش بێت بەم خاڵانەی خوارەوە پێشکەشتانی دەکەم :

١ ــ ئەو واتا لێکدراوانەی لەنێوان دوو کەوانەدان لە سەرچاوەکەوە وەرم گرتووەو هی خاوەنەکەیەتی ، بەڵام ئەگەر بە پێویستم زانیبێت دەستکاری دارشتنی رستەکانم کردووە ، ئەوەی لە نێوان دوو داشدایە زیادەی خۆمە ، ئەوەیشی لە کەوانەدا نییە هەر هی خۆمە . لەگەڵ ئەوەدا کە دەمتوانی بەشی زۆری ماناکان لێکبدەمەوە حەزم کردووە هی سەرچاوەکان بنووسم بە پێزانینێکی رەنجی خاوەنەکەیم داناوە سەرچاوەکانیش لە کتێبەکەدا تۆمار کراون .

٢ ــ ئیدیۆم یا خواستن و لێکچواندنی وا هەیە بە چەند شێوەیەك دەوترێت بەپێی توانا نەمهێشتووە دووپات ببنەوەو بە شێوەیەکیان نووسیومە وەك (بوو بە ئاردی ناو درکان) ــ وەك ئاردی ناو درکانە ــ دەڵێی ئاردی ناو درکانە ــ ئاردی ناو درکانە .

٣ ــ لە لێکدانەوەی هەندێکدا دەشێت بە چەند واتایەك لێکم دابنێتەوە ، کە ئەگەر تەماشایان بکەیت وا دەزانیت واتاکان هاو واتان (مرادف) ، بەڵام لە راستیدا وا نین ، چونکە بە رای من تا رادەیەك لە یەك جیان و هەر یەکەیان لە جێیەکدا دەوترێت ، بە تایبەتی ئەو وشانە هێشتا لە کوردیدا پلەی واتاکانیان بۆ جیاو دیاری نەکراوە ، لەبەر ئەوە بە پێویستم زانی کە بیانووسم ، بۆ پاشەرۆژ ، بۆ ئەو کەسەی قامووس بۆ زمانی کوردی و زمانێکی تر دادەنێت ، یاریدەدەرێك دەبێت . >٫

٤ ـ بە پێی تواناو سۆراخ ئیدیۆمـی (تێکـچرژاو[١])م لێکداوەتەوە بەڵام هەیشە لەبەر کەمیی سەرچاوە ، کە پێویستی بـە قاموسی زمانە ئێرانییە کۆنەکانو ئاوێستاو هیندۆئەورووپییەکـان هەیە ، مانای وشە (گیراوەکە[٤])یم بۆ ساخ نەبۆتەوە ، لەگـەڵ ئەوەشدا تۆمارم کردوون بە ئومێدی ئەوەی هەبێت لە دوارۆژدا ئەو ئەرکە بگرێتە ئەستۆی خۆی .

٥ـ لە لێکدانەوەی ماناکانیاندا گەلێك جار بۆ مانای جیاجیا ، یان لە بری ژمارە فاریزەم داناوە .

٦ ـ دەشێت لە لێکدانەوەی مانای ئیدیۆمێکدا بە ئیدیۆمێکی تر واتایم لێکدابێتەوەو ئەمەی دواییشم لە شوێنێکی تردا تۆمـار نەکردبێـت .

٧ ـ لە لێکدانەوەی واتاکاندا هەندێکی واتای سەرچاوەکـەم نووسیوەو خۆیشم لێکم داوەتەوە ، هەردووکی راستە ، بـەڵام هەریەکەیان جۆرە دەربڕینێکە ، بە پێویستم زانی هەردووکی بخەمە پێش چاو ، وەك : لووتی بەرزە ، واتا : فیزی زلە ، (بە دەعیەو دەمارە) .

٨ ـ ئەوەی کە پێویستە بیڵێم ئەوەیە کە لێکدانەوەی واتـاو سەرچاوەی گەلێك ئیدیۆم لێکچواندنو خوازەکان پێویستی بـە لەسەر رۆیشتنو شیکردنەوەیەکی زۆرتر هەیە کە ئەگەر ئـەوەم بکردایە دەبوو هومێدی چاپکردنی کتێبەکەم ببڕیایە . من ئەمە وەك

(٤)(٢) وشەی زمانی کوردی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ٭ ١٢

هەزارنامەی کتێب

سەرچاوەو بنچینەیەکی دادەنێم کە لە دەرفەتی تردا بتوانین تێــرو تەســەلتر لە هەر یەکەیــان بکۆڵینەوە ــ ژمارەیەکیش لەو واتایانەی کە لەناو کەوانەدان لێکدانــەوەی ئــەو بەرێزانەن کە بــە دەمــی ئیدیۆمەکانــم لــێ وەرگــرتوون وەك هی مامۆســتــا محمد مصطفی کوردیو مامۆستا محمد شەلماشیو ..

جــلال

١٩٨٠/٨/٢٦

هەواڵنامەی کتێب

ئیدیۆم

ئیدیۆم دەربڕەو « پێکهاتنێکی[١] تایبەتیو ئالۆزە کە لە یەکگرتنی هەندێك وشە واتایەکی تایبەتی پەیدا دەبێت کە لە مانادا لە وشە نزیك دەبێتەوە » • بیرێك ، هەستێك ، مەبەستێکی تایبەتی پێ دەردەبڕێتو دەگرێتەوە ، بنچینەکەیشی لەسەر لێچواندنو هێما بووە • سیفەتـی کەسێك ، شتێك ، مەوسووفێکی پێ دیــــاری دەکرێـــــت وەك (د • نەسرین)[٢] دەڵێت : « ئەوەیە کە ڕاستەوڕاست ناوی شتێــك نەیەیت ، بەڵکو ناوی شتێکی تر ببەیت کە پەیوەندیی بە مانــــای یەکەمەوە هەبێت ، بۆ ئەوەی پیاو لە مانا باسکراوەکە بۆ مانا مەبەستە هێما بۆ کراوەکە بچێ » • یان وەك عەزیز گەردی دەڵێت[٣] «ئەوەیە وشەیەك یان دەستە وشەیەك بێنیت کە واتایەکی دروستی خــــۆی هەبێت هەر لەو کاتەدا لە ڕستەکەدا مانایەکی تر بدات بە دەستەوەو مەبەست ئەم مانایەی دوایی بێت ، دیسان دەشێ واتا دروســــتو نەژادییەکەت مەبەست بێــت » •

ئیدیـۆم[٤] دیاردەیەکە لە دیاردەکانی رەوانبێژی ، لــە زۆرو وێنەدا راستیت بە بەڵگەوە بەردەست دەخات ، کارەکەت (القضية) بۆ روون دەکاتەوە ، سەلماندنی لە تویێ خوێدا نیشــــان دەدات •

---

(١) وشەی زمانی کوردی د• ئەورەحمانی حاجی مارف

(٢) گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ـ زانستگای بەغدا ژمارە ١٩ سالی ١٩٧٦ ز

(٣) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا ـ بەرگی یەکەم ـ عەزیز گەردی

(٤) جواهر البلاغه فی المعانی والبيان والبدیع ـ احمد الهاشمی الطبعه (١٢) سنپ ١٩٦٠م

جوانیو ڕەوانبێژیی ئیدیۆم لەوەدایە کە وێنەیەکی وا بۆ مەبەستو ماناکە دەکێشێت کە بەتەواویو ئاشکرا هەستی پێ بکەیتو دەروونت بهەژێنێت ، کە ئەمەش سیفەتی تایبەتیی هونەرە بە گشتی• دەبینیت وێنەکێشێك وێنەی هومێد ، یان ناهومێدیت بۆ دەکێشێت ، وێنەکان دڵت ڕادەکێشنو سەرسامت دەکەنو ئەوەی کە بەزمان نەتدەتوانی دەری ببڕیت ، هەستی پێدەکەیتو لەلات ڕوونو ئاشکرا دەبێت •

هەروەها ئیدیۆم ناسکترینو وردترین هۆی ڕەوانبێژی یە ، گەلێك لەوە کاریگەرترە کە تۆ ڕاستەوراست ڕاستییەك ئاشکرا بکەیتو بیلێیت ، چونکە ئەم پاڵت پێوە دەنێت بیر لە قسەکە بکەیتەوە ، هەروەها یاریدەت دەدات کە ڕای خۆت بەرامبەر شتێك ، ناحەزێکت دەرببڕیت لە کاتێکدا کە تۆ نەتەوێت ڕەپو ڕاست بیلێیت ، سا لەبەر هەر هۆیەك بێت) ئینجا بیری وردو قووڵ ، سەرنجی تیژو خەیاڵی فراوانو بەرز بەراوردکردنێکی بلیمەتانە ، دەولەمەندی لە وشەدا ، زیرەکیو وریاییو مەشرەبخۆشی ، دەورو بەرێکی تێرو تەسەل ، سروشتێکی ڕەنگین لە دیمەنداو تاقیکردنەوەیەکی زۆری ژیانی گەل،ئەو دەربڕە وێنە ئاساییانەی هێناوەتە ئەنجام کە پاشماوەی هەزاران ساڵەی باوو باپیرانە ، « بە درێژایی[٥] مێژووی ــ میللەت ــو زمان ، هەریەکە لە جێیەك و لە دەمو کاتێکدا ، بەرە بەرەو بە پێی پێویستو پێشکەوتنی زمان ــ وژیان ــ دروست بوونو دەبن » • دەربڕەیەکی

---

(٥) د• نەسرین فەخری ــ گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (١٩) ساڵی ١٩٧٦ ز

ئامادەی زمانەو لە کاتی پێویستدا بە کار دەهێنرێن • لە هەموو رووداوو کارەساتێکی رۆژانەو مێژوویی‌و هەموو هەڵوێستێکی دەروونی‌و نادەروونی‌و ژیان‌و بوون رەفتارو سیفەتی هەموو ئاژەڵ‌و زیندەوەرێك کە ماڵی بوون‌و نەبوون‌و ناسیون‌و ناوبانگی بەر گوێ کەوتووە ، کەڵك وەرگیراوەو کراوە بە سەرچاوەی ئیدیۆم‌و لێکچواندن (تشبیه)و خوازە (مجاز) • ئیدیۆم ئاوێنەی پلەو قۆناغی تێگەیشتن و دانایی‌و ژیانی کوردەوارین ؛ کۆن‌و نوێیان یەك خستووە ، پێکیانەوە بەستوون ، لەگەڵ پەندی پێشینان‌دا لە ناوجەرگەی کۆمەڵەوە هەڵقوڵیون ؛ سەرچاوەیەکی روونی رۆشنبیری‌و پەروەردە کردنێکی باڵای کۆمەڵن ، لەگەڵ خوازەو لێکچواندنە فۆلکلۆرییەکەدا رانومای مرۆڤی کورد دەکەن لە رووی رەوشت‌و نەریت‌و پەروەردەکردنی گیانی کۆمەڵایەتییەوە ، بە رێگای نا راستەوخۆ ، هەموو نەریتێکی ناپەسندو سیفەتێکی ناشیرین رسوا دەکەن‌و هانی گرتنی رێگەو خووی جوان‌و بەرزو پاك دەدەن •

جاری وا هەیە ، شێوەی گاڵتەجاری‌و نوکتەبازی ، بۆ ئەو ئامانجە دەگرن • ئیدیۆم ئاوێنەی رووی کۆمەڵە ، بە باری چاك‌و خراپییەوە ، لەرووی کشتوکاڵ‌و پیشەسازی و رامیاری‌و زانست‌و بیرو باوەڕو ئاین‌و ئەفسانەو مێژوو گەلێك رووی ترەوە • لەگەڵ پەندی پیشینان‌و خوازەو لێکچواندنە فۆلکلۆرییەکاندا خشڵی رازاندنەوەی زمانی کوردین • ئاوێنەی پلەی بەرزی‌و جوانی‌و بەتوانایی‌و زیندویی‌و پێشکەوتنی زمانەکەن • نیگارێکی رەنگینی دڵفرێنن بۆ رازاندنەوەو نواندنی بەهێزیی زمانەکە • دەتوانیت رای خۆت بەرامبەر هەڵوێستێك بارێك ، کەسێك ، سیفەتێك ،

پەیوەندییەك ، شتێك بە چەند وشەیەكی سادە دەربڕبێت ، بـــەلام تـــۆ بە ئیدیۆمێك ، خوازەیەك ، لێكچواندنێـــك دەری دەبڕیـــت ، تـــا قسەكەت بەهێزترو خۆشترو كاریگەرتربێت ، جوانترو چاكتـــر سەرنج رابكێشێتو بچێتە دڵەوەو خۆشی بەدڵو دەروون بدات ، چاو روون بكاتەوە . بڕوانە دەڵێت :

نانێكی بەو رۆنەوە خواردووە ، ئەسپێ لە باخەڵیدا سەوزەڵـــە گیانم دەڵێت ، مل لە چەقۆ دەسوێت . نانخۆری سفرە دڕە . خوێنی سیاوەحشە . چی لەم وتانە بالآترو پڕ ماناترو وێنەدارترو كاریگەرترە .

د. ئەورە حمانی حاجی مارف لە رووی رادەی یەكگرتـــنو پەیوەندی ئەو وشانەی ئیدیۆمەكە پێك دەهێنن و لە رووی ئەوەی كە مانای گشتیی ئیدیۆمەكە بە هەروشەیەكی ئەو ئیدیۆمەوە تـــا چ رادەیەك بەندە كردوونی بە سێ بەشەوە[٦]

١ ــ تێكچرژاو ، ٢ ــ یەكگرتوو ، ٣ ــ تێك ئالآو

تێكچرژاو : ئەوانەن كە مانای گشتییان بە هیچ جۆرێك بەنـــد نییە بە مانای ئەو وشانەوە كە پێكیان هێناوە ، بەڵكو بەشێك لـــە ئیدیۆمەكە بریتییە لە وشەیەك كە خاوەنی مانای سەربەخۆی خۆی نییە وەك (شتو مت ، گوڵو موڵ ، گێژو وێژ ، هاتەرانو پاتەران ... هتد) . واتا بۆیە بوونەتە ئیدیۆم ، پێكەوە هاتوونو یەكێكیان هیچ واتایەك نابەخشێت و بە هۆی ئەوەوە بە ئیدیۆم دەناسرێنو واتای ئیدیۆمەكەش ئاشكرایە) . هەروەها د. ئەورەحمان دەڵێت : (لـــە زمانی كوردیدا فرێزی وا هەن كە وشەی مردوویان تێدایە (الكلمة الميتة) ، لە زانستی زماندا ئەو جۆرە وشانەش هەر بە (فرێزیولۆژیی تێكچرژاو) ـ واتا ئیدیۆمی تێكچرژاو ــ دەژمێردرێن چونكـــە

(٦) وشەی زمانی كوردی د. ئەورەحمانی حاجی مارف

مانای گشتیی فریزەکە ناتوانرێت لە ڕێگەی سەرپاکی مانای وشەکانەوە وەربگیرێت) •

بەلاّم بە رای من ئەمانە لەبەر ئەوە نەبوون بە ئیدیۆم کە یەکێکیان مانای نییە ، بەلکو لەبەر ئەوەیە واتایەکی خوازەی (مجازی) جیا لە واتای هەردووکیان ، واتا جووتە وشەکە دروست دەکەن ، یان مانایەکی فراوانی جیا ، وشەیەکی مانا قووڵی وێنەدار (تصویری) پێك دەهێنن ، هەروەها هەندێك لەو جووتە وشانە یەکێکیان تەنها بۆ تەواوکردنی ئیقاعی وشەکەی پێشووی دەهێنرێت ، واتا هاو ئیقاعیەتی ، هەر وشەی یەکەمە بەلاّم پیتی یەکەمی دەکرێت بە (م) ، ئەمەش وەك وتم تەنها بۆ تەواوکردنی ئیقاعەکەیە کە زمانی کوردی زۆر بە تەنگیەوە هاتووەو دێتو لە سازاندنی وشەکانیدا پەیڕەوییەکی بالاّی کردووەو ئاوازی موسیقیی وشەی هەمیشە پاراستووە • کەواتە وشەی (مت)، (موڵ) کە ئەو بە نموونە لە (شتو مت) ، (گوڵو موڵ)دا هێناونییەوە لەو ریزەن کە بۆ ئیقاعی بەشی یەکەمی هاتوون •

بڕوانە ئەم وشە لێکدراوانە : دەستو برد = دەست بزواندنو بردن پێکەوە بووە ، لە کاتێکدا بووە ، یان دەست بۆ کێشانو بردن یەکێك بووە ، واتا : خێرا ، گورج •

دەستبەجێ : دەست بزواندنو بەجێهێنانی کارەکە یەك بووە واتا : گورج کارەکە کراوە •

پێچو پەنا : ئاشکرایە کە پێچی ڕێی کێو شیوو هەڵەن دەبڕێت یان توون توونی کێوەکە دەبڕێتو هەموو پێچێك پەنای

تیٚ دەکەوێت کە دۆڵو شیو یان تونکەکەیە . بەمە واتایەکی (تصویری) دروست دەبێت • دەڵێن بە پێچو پەنایە .

واتا : ناڕاستە یان فێڵبازە • هەروەها دەشێت یەکێك لەو جووتە ناوە کە ئیدیۆمە سیفەت بێتو لەگەڵ هاوەڵەکەیدا واتایەکی بەهێز دروست بکەن ، وەکو : گژو گیا ، واتا : گیایەك کە زۆر هەستابێتو بەگژ یەکدا چووبێت • بەم شێوەیە دەتوانین ژمارەیەکی زۆری تری لەم بابەتە بهێنین کە وشەی تصویری بن • ئینجا لێرەدا من دەڵێم دۆزینەوەی مانای دوو پارچەکەی ئیدیۆمی تێکچرژاو ، جگە لەو وشانەی هاو ئیقاعی ، پێویستی بە لیکۆلینەوەیەکی زۆر هەیەو بەراوردکردن لەگەڵ زمانە کۆنەکانی ئێرانو ئاوێستاو هینبدۆ ئەورووپیدا ، بۆ ئەوەی واتای ئەو پارچانە بزانرێت ئاشکرایشە وشە مردووەکانیش ئەگەر سەرچاوەی تەواو هەبێتو سۆراخی بنچینەیان بکرێت واتاکانیان هەر دەدۆزرێتەوە •

٢ ــ (فریزیۆلۆژی ــ ئیدیۆمی ــ یەکگرتوو : ئەوەیە کە مانای لە ڕێگای سەرپاکی ئەو وشانەوە پێکیان هێناوە ئاشکرا دەبێت ، بەشی هەرە زۆری ئیدیۆمی کوردیش لە بەشی یەکگرتوودا دادەنرێت، وەك : زماندرێژ ، سەرسەخت ••• هتد) •

٣ ــ فریزیۆلوژی ــ ئیدیۆمی ــ تێك ئاڵاو : بەشێك یان وشەیەك لە فرێزەکە کە مانای سەربەخۆی خۆیشی هەیە ڕەگی ئیدیۆمەکەیەو بەو وشەیە ، یان بەشە دەبێتە ئیدیۆم وەك : خۆی لە تەل داوە • لێرەدا (لە تەل داوە) ئەو بەشە گرنگەیە کە فرێزەکەی پێکهێناوە ــ واتا کردوویەتی بە ئیدیۆم ــ • ئیدیۆم هەیە یەك واتا دەداتو بۆ یەك مەبەستە وەك مل لە چەقۆ دەسوێت ، واتا : خۆی هاویشتۆتە مەترسییەوە هەیشە فرە واتان وەك : دووکەڵ لە ماڵی هەڵناسێت ــ واتا : رژدە ، یان هەژارە) •

هەشن[٧] دژ بە یەکن ، وەك : رووگرژ × روو خۆش • قەرز کوێر × سەر راست • دڵپیس × دڵپاك • کـون لـە جەرگیـــدا نییە × کونە مشکی لێ بوو بە قەیسەری •

هەشن هاو مەبەستن وەك لەوت بەرزە = تڕ زلـە • زمـان درێژە = درێژ دادڕە •

ئیدیۆم لە رووی پێکهاتنەوە دەشێت وشەیەك بێت یان جووتە وشە ، یان چەند وشەیەك بێت کە پێکەوە گونجابێت • یـــان رستەیەك یان چەند ڕستەیەکی پێکەوە بەند بێت • ژمارەیەکی زۆری وشە لێکدراوەکان ئیدیۆمن ، چونکە واتایەکی مەجازیی جیا لـــە وشە رەسەنەکانی خۆیان دەدەن و ئەوەی زمانی کوردی بزانێت بـــە ئاسانی لە واتاکانیان دەگات وەکو : دەست کورتە ، دڵتەزێنە ، خوێن گەرمە ، چاو قایمە ••• هتد یان بە شێوەی سەجع[٨] ، یا شیعـر دێـن وەك :

گیانی هەموو جەرِبەندە × بە نوشتەی مالووم بەندە •
من هەمەو تەختەیەك دەوار×شەڕی پێ دەکەم لەگەڵ هەزارسوار
ئەدیو بدی کورێکی بوو × ناویان لێنا سەلکە کودی •
ئەدیو بدی کورێکی بوو × بری ناوکی چووکی بڕی
ڕوو بە ڕوو دەم چەور × پاشملە دەم تەور
لە عەرش هەتا قورش × کەس بە دۆی خۆی نالێت ترش •

---

(٧) د• نەسرین فەخری ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (١٩) ساڵی ١٩٧٦

(٨) د• نەسرین فەخری ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (١٩) ساڵی ١٩٧٦

شتێکی ئاشکرایە ئەو نەتەوانەی دراوسێ بن ، سالەهای سال نزیك یەك ژیابن ، لە ئاسایش‌و شەڕدا پەیوەندییان نەپچرابێت ، ئالوگۆڕی بیرو باوەڕو شێوەی بینین‌و تەماشاکردنی ژیان‌و باری سەرنجیان لە یەکەوە کەم‌و زۆر وەرگرتووە ، ئەوەش ئەوە ناگەیەنێت کە ئەو نەتەوەیە لە بیرکردنەوەدا جیا نەبووبێت سەربەخۆیی بیرو باوەڕو نەریت‌و خاسیەتی خۆی نەبووبێت ، بەڵکو ئەمە دیاردەیەکە سەرپاکی مرۆڤایەتی گرتۆتەوەو دەستوورێکی گشتی‌یە ، شارستانەتی‌ی ئەمرۆش بەری رەنج‌و مێشکی مرۆڤە بە گشتی • کوردیش کە لەم ناوچەرگەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستەدا هەزاران سالە ژیاوەو خاسیەتی نەتەوایەتی خۆی پاراستووە بە پێی دەستووری دراوسێیەتی‌و تێکەڵاوی‌و ئاینی ئیسلامەوە هەندێك وشەی تورکی‌و فارسی‌و عەرەبی هاتۆتە ناو زمانەکەیەوەو لە پەندو ئیدیۆم‌و بەشەکانی تری رەوانبێژیدا خۆی نواندووە • وەك چۆن دراوسێکانی لە هی ئەم کەلکیان وەرگرتووە ئینجا جاری وا هەیە هەموو وشەی ئیدیۆمەکە بێگانەیە وەك : قەرەبالغ یان قەڵەبالغ • وارو وێخ • ئاڵتم‌و ساڵتم کە ئەمانە هەمووی تورکین • یان جوعەلبەقریەتی واتا (جوع البقر) کە عەرەبی یە • عاساتی‌و عاباتی برۆ بە خێر هاتی کە (عاساتی‌و عاباتی) یەکەی عەرەبی‌یە یان تێکەڵە لە کوردی‌و زمانێکی تر وەك : گوێ قولاخ کە (قولاخ)ەکەی تورکی‌یە یان عازای ئەندامی کە عازا (اعضاء)ی عەرەبی‌یە هەیشە[9] هاو مەبەستەکەی لە زمانێکی تردا هەیە وەك : ڕوو بە ڕوو دەم چەور پاشملە دەم تەور کە عەرەبییەکەی (بالوجه مرایە بالقفە ثلایە) • یان چاوی پێ هەڵنایەت ،کە توورکییەکەی (گوز ئوندەن سوو ئیچمز) •

---

(٩) د• نەسرین فەخری ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (١٩ سالی ١٩٧٦

ئەركی ئیدیۆم : دەرخستنی ١ ـ ئاوەڵناوی[10] (صفه) كەسێك یان شتێكە ، باش یا خراپ بێت ، دەشێت بە ئاسانی سیفەتەكە دیاری بكرێتو واتای ئیدیۆمەكە روون بێت ، یان دەشێت لێكدانـــەوەو شیكردنەوەو چوونە بنجو بناوانی بوێت وەك : یاری بە پارە دەكات زمان درێژە • ئاگر لە ماڵیدا ناكرێتەوە • عاسمانو رێسمانە كە ئـەم دوانە ی دواییان پێویستی بە بیركردنەوەو چوونە پنجو بنـــاوانو شیكردنەوە هەیــە •

٢ ـ یان بۆ دیاریكردنی خاوەن ئاوەڵناوەكە (موصوف) وەك گوێدرێژ شەولەبــان •

٣ ـ یان بۆ دەرخستنی باری شتێك ، كەسێك ، بە باشی یــان بە خراپی پیشان بدات ،بەئاسانی تێیگەیت ، یان واتاكەی قووڵ بێت، پێویستی بە لێكۆڵینەوەو شیكردنەوەی ئیدیۆمەكە بكات ، وەك : ها لە بان كای ئاگر تێ بەردراودا ، ناوكەرێژنی كرد •

ئەگەر سەرنج لە ئیدیۆمەكانو ئەوانەی بۆ خواستن (استعاره)و لێكچواندن (تشبیه) هاتوون بدەینو لەو سەرچاوانە بكۆڵینەوە كـە

---

(١٠) رەوانبێژی بەرگ (١) عەزیز گەردی

لێیانَ هەڵێنجراونو وەرگیراونو کراون بە کەرەسەی داڕشتنیان ئەم تێبینیانەمان بەر چاو دەکەوێت :

١ ــ زۆر قەوماوو کارەساتی مێژوویی کراوە بە نموونەو لــەو جۆرە هەڵوێستانەدا بەکار دەهێنرێت کە بشێت پێی بچوێنرێت وەك ئیدیۆم ، وەك خوازە بەکار بهێنرێت • وەك :

(خوێنی سیاوەخشە) • بۆ قسەیەك ، کارێك ، ئاشووبێك کــە درێژە بکێشێت • (فەرهاد کوژە) بۆ یەکێك کە فیتنەباز و دووزمان بێــت • (رەنجی فەرهادی دا) بۆ کەسێك کە رەنجێکی زۆر بداتو رەنجبێوەر بێت • گەلێکی تر لەم شێوەیە •

٢ ــ ئاوێنەی گەلێك نەریتو دەستووری ژیانی کۆمەڵایەتــیی کوردەواری‌یە کە هەندێکی ئێستە وازی لێ هێنراوە ، هەیشـــــە ئێستەش پەیڕەوی دەکرێت وەك : (سەرت شین کەیت) (سەرت لە خوم بێێت) کە بۆ کۆستکەوتنو کارەساتی جگەربڕ سەرشیــن دەکرا ، لە خوم دەنرا • واتا کۆستێکی گەورەت بکەوێت • (شاربەدەر کرێت) ، (سەری بە تاشین چێت) کە ئەمانە بۆ ئەتکی ئافرەتــی سۆزانی دەکرا (پرچی بە بڕین چوو) ئەمەش جاری وا هەبوو بــۆ کوستکەوتن ئافرەتێك پرچی خۆی دەبڕی ، وازی لە دنیا دەهێنــا ، سا بۆ چەندێك بووایە • (وەجاخی روونە یان کوێرە) واتا نێرینەیان هەیە یان نییانــە •

٣ ــ جاری وا هەیە ئیدیۆمەکە ، یان خوازەکە (مجاز) لە بنچینەدا پەندە ، بەشێك لە پەندەکە ـ کە کورۆکی پەندەکەیە وەردەگیرێت بۆ ئەو مەبەستو مانایە ، لە هەڵوێستێکدا کە بۆی بگونجێت بەکــار

دەهێنرێت وەك (شیردا بۆ داپیردا) ، (گیسکەکەی هەیاسی خاسە). (شاخی لێ ڕوواوە) (بۆ جوانان هیچ عەیب نییە) کە لە قرژاڵیان پرسی بۆ بە دوو سەرە دەڕۆیت ، وتی : بۆ جوانان هیچ عەیب نییە ، ئەمەش تەشەرە لە یەکێك دەدرێت کە کردەوەیەك بکات جێی ... سە بێت و نەشێت بکرێت ، یان ئەو کەسە بێ‌بار بێت .

بەم‌شێوەیەدەتوانرێت ئەو بەشە گرنگەی پەند بکرێت بە ئیدیۆم، یان بۆ خوازە بەکار بهێنرێت بۆ نموونە (وتیان بەردە بۆ وا ڕەقیت) وتی بەرداوبەرد کەوتووم . ئێستە دەتوانین بڵێین فیسارەکەس بەرداوبەرد کەوتووە ، وەڵامی ئەوەدا کە بۆچی وا دڵڕەقە ، یان بۆ لێبوردنی نییە . واتاکەیشی ئەوەیە کە لەگەڵیدا خراپن بۆیە ئەمیش وایە .

یان هەندێك ئیدیۆم وەك پەند دێتە پێش چاوو پەندیش نییە وەك (هەموو کەسێك مەنی ماڵی خۆیەتی) واتا گەورەی ماڵی خۆیەتی و بەوەوە خۆشی و ناخۆشی و بوون و نەبوونی دەردەکەوێت . لێرەدا د. ئەورەحمانی حاجی مارف لە کتێبی (وشەی زمانی‌کردی)دا (دەڵێت : هەندێك لە زانایان پەندی پێشینان و قسەی نەستەقیش هەر بە فریزیۆلۆژی ـ ئیدیۆم ـ دەدەنە قەڵەم ، ئەگەرچی زۆر پەند لە رووی بەخشیتی ماناو پێکهاتنی ڕێزمانییەوە جیاوازییان لەگەڵ فریزیۆلۆژیدا هەیە بێگومان پێویستە پەنجە بۆ ئەوە رابکێشین کە دەتوانرێت هەندێك لە پەندی پێشینان و قسەی نەستەق بە تایبەتی لە ڕیزی فریزیۆلۆژی دابنرێت ، ئەویش بەتایبەتی ئەوانەی کە خاوەنەکانیان دیارن ، لە سنووری پێکهاتنی فرێز دەرنەچوون .

٤ ــ زۆر کردگاری رۆژانەی باش یا خراپ کە رووی‌داوە ، کراوە بە نموونەو بۆ لێچواندنو دەربڕینی واتایەکی تایبەتی ، یان بۆ دەربڕینی بارێکی دەروون کراوە بە ئیدیۆمو لە شوێنی خۆیدا بەکار دەهێنرێت وەك : گۆزەکە لە سەری ئەودا شکا دوای کلاوی بابردوو کەوتووە . یەخەی خۆی دادڕی . شاباشی خۆی داوەو قنج هەڵدەپەرێت . تەشی‌ڕێسە . جاو دەبێتەوە . خەرەك دەڕێسێت. شەقلی شکاند .

٥ ــ گەلێك دیاردەی فسیولۆجی هەیە کە لە ئەنجامی هەندێك هەلوێستو باری دەروون یا لەشدا دەردەکەوێت ، دەکرێت بە ئیدیۆم بۆ نیشاندانی باری دەروون ، یا کردەوەیەك کە لە ئەنجامی ئەو بارە دەروونییە ، یا لەشەدا پەیدا دەبێت وەك .(خوێن لە بەدەنیدا نەما) واتا : ترسا . (چاوی پەڕیە پشتی سەری) ، (خوێن زاوەتە چاوی) ، واتا : تووڕە بوو (دەستی پێوە دەلەرزێت) ، واتا : رژدە ، یان دەیەوێت دەست بگرێتەوە و پاشەکەوت بکات . (لچی داهێشت) ، واتا تۆرا یان دلگیر بوو (تووکەسەر بوو) (خوێن پڕ چاوی بوو) ، واتا : تووڕە بوو . گەلێکی تر لەم شێوەیە .

٦ ــ هەندێك ئیدیۆمو خواستن (استعارە) لەسەر بیرو باوەڕێك دانراوە ، کە دەشێت زانستانە نەبێتو ئێستە باوی نەمابێت یان لەسەر ئەفسانەو چیرۆکە ئەفسانەییەکان دانراوە گەلێك کەلێك لەسەر گوروشتەو چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان وەرگیراوەو ڕستەو هەلوێستی ناویان بۆ داڕشتنی لێکچواندن و ئیدیۆمو خواستن

بەکار هێنراوە . وەك : (خوێنی بۆ گەڕی دەشێت) واتا زۆر پیسەو گوایا پیسیش بە پیسییەوە دەڕوات . (دایکی ئـــاڵ بردیـــەوە) (شەوەگوش کراوە) (مێردەزمەیە) (حووچـــی بنی حەلـــەقە) سندەڵقۆی برای شەیتانە) (دەڵیی گوڕنەتەڵەیە) .

٧ ــ هەندێك ئەندامی لەش لە پێکهاتنی وشەی لێکـــدراوی کوردیدا دەورێکی باڵا دەبینن کە بەشێوەی ئیدیۆمیش بەکـــار دەهێنرێن ئەوەش دیاردەیەکە لە گەلێك زمانی تریشدا هەیە ، بـــە تایبەتـــی لە زمانە هیندۆ ئەورووپییەکاندا . ئەو ئەندامانەش (دڵ ، چاو ، سەر ، دەست ، شان ، پشت ، مل ، زمان ، روو ، پێ)ن کە زۆر بەکار دەهێنرێن ، وەك : دەستکورتە ، زمانپیسە ، رووسوورە سەرڕاستە ، چاوسوورە ، ملکەچە ، پشتئەستوورە ، دڵپاکە .

٨ ــ کەڵك لە هەموو کەرەسەو کەلوپەلێكو شتێك وەرگیراوە کە لە ژیانی رۆژانەدا بەکار هێنراوە ، بۆ دارشتنی ئیدیۆمو خوازەو لێکچواندن ، بۆ دەربڕینی بیرێكو بە پێزو بەهێزکردنی قسەیەك ، تـــا زیاتر کاریگەربێتو ئامانج بهێنێتە دی وەك : مەقاشی دەستی ئـــەمو ئەوە . خەنجەری دەبانە . ئاگری بن کایە . شیری میسرە ــ بەرماڵی بە سەر ئاوەوە دەگەڕێت . بە کاڵەو پێناوەوە دەچێتە بەهەشـــت . سەر ەگوریسێکی بەدەستە عاسمانو ڕێسمانە .

٩ ــ گیانی نوکتەبازیو گاڵتەو گەپو پێکەنینو مەشرەبخوشی یا تەوسو تەشەر لە زۆر ئیدیۆمو خوازەو لێکچواندنی فۆلکلۆری کورددا خۆی نیشان دەدات ، وەك : کەوڵە کۆنە . رێوی گەزیزا

خواردووه . له گوێی گادا نوستووه دەڵێی گەنەی گوێی گایە. پوول بە قنگ هەڵدەگرێت .

گوێ تەپە . گونی مێش دەخەسێنێت . حەپۆل مێشخۆرە . گوو ناکات نەك برسی بێت . بۆ پوولێك سەگ ڕاودەنێت . گەلێکی تری لەم بابەتە .

١٠ ــ گەلێك ناوی ئافرەت یا پیاو یا هەی ئاژەڵو ماڵاتو زیندەوەری تر کراوە بە نموونەو بۆتە ئیدیۆم ، یان بۆ لێکچواندنو خوازە بەکار هێنراوە ، لەبەر سیفەتێك ، گردگارێك ، کە پێوەی دەرکەوتووە وەك . دەڵێی فاتە کوڕانی یە . مچەی حەبێ کشمیشە . حەمە قەدۆی مووسڵە . دیوەخانی ئەلیاسە فرەیە ماڵی میران بەگی جافە کوڕی عەنە تڕپاشایە . سەگی کونەماسی یەو پاسی چڕتاوا دەکات . گازلی ئەحمەد عەربەتی یە .

١١ ــ کورد کەلکی زۆری لە هەموو زیندەوەرێك وەرگرتووە، ماڵی بووبن یان نەبووبن ، یا بگرە هەر ناویشی بیستبنو ناسیبن ، بۆ بەراوردکردنو لێچواندنی مرۆڤێك بەو زیندەوەرە ، بۆ سیفەتێکی باش یان خراپی ، یان جوولانەوەو هەڵسو کەوتی کەسێك ، بۆ هەڵنانی ، یا شکاندنو سووك کردنی ئەو کەسە ، یان هەر بۆ دەربڕینی سیفەتێکیو هیچی تر . هەروەها کەلکی لە هەموو ئەندامێکی ئەو زیندەوەرانە بۆ ئەم مەبەستە دیوە ، لە ناو ئەو زیندەوەرانەشدا ناوی سەگ ، گورگ ، کەر ، ڕێوی ، زۆر دێنە بەرچاو بۆ ئەو لێکچواندنە ، وشەی (وەك) یان (دەڵێی) بەکار هێنراوە ، بەڵام بەشی هەرە زۆری ئەو لێکچواندنانە لێکچواندنی

بالآیە کە لەگەڵ لێکچواندنی سادەدا جیاوازییەکی گەورەی هەیـە ؛ چونکە ئەم شێوە ئیدیۆمە ، رەگی لەسەر زەمینەیەکی مێژوویی پتەو دارشتووەو مانا قووڵەو پێویستی بە لێکدانەوەو بە دوادا گەڕانێکی زۆری هەیە ، تا تێی بگەیت . ئەمە لێکچواندنی ئیدیۆمی‌یە . ئەمە هەندێك لەوانەیە کە (وەك) یان دەڵێی بۆ بەکار هێنراوەو لێکچواندنی سادەیە : دەڵێی شێرە وەك ماسی‌یە . وەك گورگە . دەڵێی بڕەنۆکە . دەڵێی بەرازە جاری واش هەیە کە ئەو ئامڕازی لێکچواندنەش فڕێ دەدرێت وەك : گای قەشەیە . کەرەکەی عوزێر پێغەمبەرە مارەکەی شێخ هۆمەرە . گوێ درێژێکە بۆ خۆی .

نموونە بۆ بەکارهێنانی ئەندامی زیندەوەر وەك : کلکی لە کولە کەمترە . کلکی خۆی دەکورۆژێت . گاپێ یە کلکە لەقێیەتـــی . دەڵێی حوشتری مل درێژە . لەگەڵ کلکی خۆیدا شەڕ دەکات .

١٢ ــ زۆر ناوی کەس یا شوێن بە ئیدیۆمو خوازەو لێکچواندن نەمری بۆ خۆی پچڕیوە ، وەك : دەڵێی گاکەی حەســـەن تمـزە تانجییەکەی ئەحمەدی عەزیز ئاغایە . دەڵێـی گاکـــەی ئەحمـەد عەربەتی‌یە . مارەکەی شێخ هۆمەرە . کەڵەشێری بڵقاسمە ڕێوییەکەی قامچوغەیە . سەگی کونە ماسی‌یەو پاسی جڕتاوا دەکات . دەڵێـــی سەگی هەوشارە . دەڵێی بەکر مەرگەوەڕە . بزنی دێلێژەیە . دەڵێـی توونی بابایە . رەنجی فەرهادی داوە . خوێنی سیـا وەحشـــە وگەلێکی تریش لەم شێوەیە .

ئ

ئابڕوو ــ ئابڕووی چوو :ــ

ئابڕوو = ئاوی ڕوو = سووری‌و جوانی‌ی ڕووە ، که نیشانەی سەربەرزی‌و پاکی‌یە ، کە چــوو ڕوو زەرد هەڵدەگەڕێت ، ئاشکرایشــە پیــاو لە شەرمــــەزاری‌و سەرشۆڕیدا زەرد یا سپی دەبێت • واتا : سووك بوو ، ڕسواو سەرشۆڕی ناو کۆمەڵ بوو •

ئاخــــر ــ ئاخر خێــر :ــ

١ ــ نزاو دۆعای چاکەیە بۆ یەکێك کە وابێت

٢ ــ بە پیرێك دەوترێت کەچاکەی لێ بووەشێتەوەو لەوە دوور بێت کە خراپەی بۆ کەس هەبێت • دەووترێت ئاخر خێــر بێــت •

هەواڵنامەی کتێب

ئاخــر شەڕ :ــ

نزاو دۆعای خراپەیە بۆ یەکێك ٢ ــ بە پیرێــــك دەوترێت کە خراپەی لێ بووەشێتەوە • چ بە زمان چ بە کردەوە ــ دەوترێت ئاخر شەڕ بیت •

ئاخــوڕ ــ ئاخوڕی بەرزە :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە لووتبەرزو بەفیز بێت)

ئاخوڕی خوارە :ــ

(بە کارێکی چەوتو چەواشە دەوترێــت)

ئاخــوڕ ــ ئاخوڕی چەورە :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە ساماندارو سایە چەور بێت)

ــ ئاخوڕی خۆی لێ تێکچووە ــ گۆڕاوە :ــ
واتا : لە خۆی گۆڕاوەو بایی بووە •

ئاخۆران ــ ئاخۆرانو باخۆرانە ــ بخۆرانە :ــ
بە ڕۆژو سەردەمێك دەوترێت کە دامو دەسگاکەی هیچی بەسەر هیچەوە نەبێت ، پشێوی تێدا بێت • زۆرو ستەم لە ئەندازە بەدەربێــت •

ئــار ـــارد ــ ئارداوێژی خۆشە :ــ
(دراوی قسەی خۆشە) • قسەی بە دەم خۆشە •

ئــارەق ــ ئارەقی کردەوە : ــ
١ ــ شەرمەزار بوو • تەریق بووەوە
٢ ــ سەرنەکەوت •
ــ ئارەقی پێ کردەوە :ــ
١ ــ شەرمەزاری کرد ٢ ــ تەریقی کردەوە ٣ ــ ترساندی
ــ ئارەقی ڕەشو شینی کردەوە :ــ
١ ــ زۆر ماندوو بوو ٢ ــ زۆر شەرمەزار بوو •

ئـارو ـ ئارووی برکێکن ـ مێرووی کوێکن :ـ
(واتا له ڕەچەڵەکێکن) .

ئـاری ـ ئاری کەچەڵە = مانگ ئەوەجەی بە ئەموست نییە :ـ
واتا : ۱ ـ کارەکە وایە ، خوارە ۲ ـ قیسارەکەس خراپەو پێویست ناکات دووپاتِ بکرێتەوە ، ئاشکرایە .

ئـازا ـ ئازا گۆو ئازا مەیدان :ـ
واتا هەی لە گوتندا ئازا ئەوە مەیدان . بۆ هاندانی یەکێك دەوترێت کە هەربە قسە تەواو بێتو لە کردگاردا سست بێت .

ئاسـار ـ ئاساری لە سەر پاداری نەماوە :ـ
۱ ـ لە ناوچووە ۲ ـ شیرازەی تێکچووە ، هیچ شتێکی لە جێی خۆیدا نەماوە .

ئاسانـه ـ ئاسانەی سووکە :ـ
بە ئافرەتێك دەوترێت کە بە ئاسانی منداڵی ببێت ـ لێی ببێتەوە .

ـ ئاسانەی گرانە :ـ
بە ئافرەتێك دەڵێن کە بە گرانو درەنگ منداڵی ببێت ـ لێی ببێتەوە .

ئاسـمان ـ ئاسمان ئەستوونی دەوێت :ـ
بۆ سەر سوڕمان دەوترێت . واتا : قسەیەك یا کارێکە

زۆر ستەمە ، پیاو سەرسام دەبێت چۆن کراوە ، یان دەکرێت !!؟

ئاسمان ـ ئاسمان دوورو زەوی سەخت :ـ
(یەکێك دەیلێت کە لە تەنگانەدا بێتو دەستی بە کەسدا نەگات) دڵ پڕ لە داخو خەفەت فریاکەری نەبێت ، خۆیشی چارەی تەنگانەکە ـ هەلوێستەکەی پێ نەکرێت .
— ئاسمانی لە بەر چاو تاریك بوو :ـ
١ ـ پەستو تووڕە بوو ٢ ـ نائومێدی گرتیو سەری دنیای لێ هاتەوەیەك .
— ئاسمان لێفە بێت دای ناپۆشێت :ـ
پاشلی هێندە پیسە ئابرووی چووە . بەد ناوبووەو ناوی زڕاوە .

— ئاسمانو ڕێسمانە :ـ

ڕێسمان = پەت = گوریس بۆ بەراوردکردنی دوو شتە کە هەر ناگەن بە یەك ، وەك چۆن گوریس نییە بگاتە ئاسمان . وەلامێك پەیوەندی بە پرسیارێکەوە نەبێت . حالی دوو شتی جیاوازو دوور لە یەك .

ئاسن ـ ئاسنی سارد دەکوتێت :ـ
کارەکەی بێ ئەنجامەو بێهوودە خۆی ماندوو دەکات .

ئاش ـ ئاشی نەزانە ـ ئاشی نەزان خوا دەیگێڕێت :
بە یەکێك دەلێن کە کارەکەی بۆ جێبەجێ بێت ، لەگەل ئەوەدا کە نەزانکردو نەشارەزایە .

— ئـاش بەبا دەگێڕێت :ــ

(بە یەکێکی بێباك دەوترێت کە کارەکەی بێ خاوەن مابێتەوە پێك نەیەت) • بۆ تەشەرە •

— ئاشــی ناگەڕێت :ــ

کاری وەستاوە ــ پەکی کەوتووە •

— ئاشبگیریان کرد :

تالآنیان کرد • مالیان وێران کرد •

ئاشبگیر = لەناکاودا تاقمێك چەك بەدەست هەلدەکوتنە سەر ئاشێك ــ ئاشی ئاو ــ هەرچی ئاردو دانێکی تێــدا دەبێت دەیبەن ، ئەوە ئاشبگیرە •

— ئاشی بــۆ ناوەتەوە :ــ

دەلێن : ئاشێکی بۆ ناوینەتەوە هەرچی دەکەیــن رزگاریمان نایەت • واتا : گێرەو کێشــەیەکی بــۆ ساز کردووین ، پیلانێکی ئەوتۆی بۆ ناوینەتەوە گرفتــاری کردوویــن •

— ئاش و ماش ــ ئاشتو ماشت :ــ

قسە لە یەکتر دابڕینی منــدالآنە • دەلێــت : بڕو ئاش و ماش واتا : ئیتر ناتدوێنــم •

— ئاشبەتالی لێ کــرد :ــ

ئاشبەتال = هاوارێکە ئاشەوان دەیکات ئەگــــەر ئاوایی نزیك ئاشەکە بێت لەسەر بانی ئاشەکـــــەوە

هاواردەکات ، خۆ ئەگەر دوور بێت ، دەچێتە ناو ئاوایی‌و
هاوار دەکات کە ئاشەکە بێ‌دانە ، تا باراشی بۆ بهێنن •
واتا : وازی لە کارەکەی هێناو دەستی لێ هەڵگـــرت‌و
بەنیوەو نیوەچڵ بەجێی هێشت •

ئاش لە خەیاڵێك‌و ئاشەوان لە خەیاڵێك :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە باسی شتێك بکات دووربێت لەوەی
ئەوی تر مەبەستی بێت‌و قسەی لێ بکات •

ئاشێك لە میزن بوو هەر دەمیزێت :ـ
ئاشەکە دەمیزێت = (کونی بەرداشی ژێرەوە کراوەتەوەو
دانەکەی پێدا دەچێتە خوارەوە) یان ئاوی ئاشەکە تێکەڵ
بـــە دانـــەکە دەبێـــت • واتـــا : کارێـــك کە روو لـــە
خراپە بوو ، ئەنجامەکەی هەر خراپ دەردەچێت

ئاشـــتی ـ ئاشتیی کتك‌و مشکـــە :ـ
کتك = پشیلە • واتا : ئاشتی لە نێوانیاندا سەر ناگرێت
چونکە ئاشتیی زۆردارو زەبوونە •

ئاشـــقە ـ ئاشقەو ماشقەن :ـ
ئاشقە = عاشق • ماشقە = معشوق بە دوان دەڵێن
کە هۆگری یەك بن‌و هەمیشە پێکەوە بن • نێرو مێی مار
کاتی جووت‌گرتنیان پێیان دەڵێن ئاشقەو ماشقە •

ئاشـــنا ـ ئاشناو ڕۆشنا :ـ
ئاشنا = ناسیاو • ڕۆشنا = دۆست
دەڵێن : هەزار ئاشناو ڕۆشنای هەیە •

هەواڵنامەی کتێب

- ئاشنایەتیم لەگەڵ ــ ئەو خواردنەدا ــ نییە :ــ
واتا حەزی لێ ناکــەم •

ئاشــوو ــ ئاشــوو پاشوو ــ ئاشەو پاشــە :ــ
(قسەی شرم برم) • قسەیەك هیچی بەسەر هیچەوە نەبێت

ئــاگــا ــ ئاگای لە مەحمودی بێزەواد نییــە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە ئاگاداری کارێك نەبێتو هیچی لــێ نەزانێــت •

ئــاگــر ــ ئاگــر خۆش دەکات :ــ
هانە هانە دەداتو ئاشووبەکە گەرمتر دەکات • بۆ شــەر تیژی دەکات • گڕبەند دەگیرێت •

ئــاگر ــ ئاگر لە کای کۆن بەرنەبێت :ــ
(بە کۆنە ئاشقێك ، یا خەفەتبارێك دەوترێــت کــە دلدارییەکەی یان خەفەتەکەی تازە بێتەوە) •

- ئاگــری گرتووە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە ١ ــ زۆر ببزوێت ٢ ــ ســزای خەڵك بداتو بەدی بکات •

- ئاگر دەکاتەوە ــ ئاگری لێ دەبارێت ــ ئاگر لە چــاوی دەبارێت ــ دەبێتەوە :ــ
زۆر تووڕەیە ، رقی هەستاوە ــ لە قینا چــاوی ســوور هەڵگەڕاوە •

ــ ئاگری تێ بەربووە ــ تێچووە ــ تێ کەوتووە :ــ
١ ــ سرەوتی لەبەر براوە ، هەر پەلەقاژێیەتی شتێك دژی یەکێك بکات ٢ ــ هاروهاجە ، بە کەسێك ، بە منداڵێــك دەوترێت بەمو بەودا بپلۆسێتو زیان ببەخشێت •

ــ ئاگری بۆی تێ بەربووە :ــ
دڵی بۆی دەسووتێت • بەزەیی پێدا دێتەوە ــ سرەوتــو بۆی لەبەر براوە •

ئــاگــر ــ ئاگــر کەوتە ماڵی :ــ
پشــێوی کەوتە مــاڵی

ــ ئاگرەکــەی کوژاندەوە :ــ
ئاژاوەکە ، شەرەکەی برِاندەوەو دامرکاندەوە •

ــ ئاگــر بارانە :ــ
١ ــ شەڕو تەقەو فەرتەنەیە ٢ ــ هەوا زۆر گەرمە

ــ ئاگــربڕ دەکات :ــ
کاتێــك پاوەنێك ، یا دارستانێك ، ئاگر دەگرێت بۆ ئەوەی ئاگرەکە نەتەنێتەوە ، بە دەوری ئاگرەکەدا خەنەق بە پانایەکی وا هەڵدەکەنن کە ئاگرەکە نەتوانێت بپەڕێتە ئەو بەریەوە ، ئەوە ئاگربڕ کردنە • واتا نەگبیری ئــەوە دەکات کە ئەو قەوماوە ، ئەو قسەیەی کە لە کایەدایــە ئەو نەگرێتەوە •

ــ ئاگری پێوەنێت بوکورۆوز ــ بۆسۆ ــ بۆچرووك ــی لی هەڵناسێــت :ــ
واتا : زۆر ڕووتو ڕەجاڵە ــ هەژارە •

ئاگری لە ماڵی بەردا :ـ

١ ـ ماڵ ویرانی کرد • تووشی زیانێکی زۆری کرد

٢ ـ ئاژاوەی خستە ناو خێزانەکەیەوە •

ـ گر ـ ئاگری تێ بەردا :

١ ـ بەزەیی جووڵاند ٢ ـ هەستی‌جووڵاند

٣ ـ حەزی جووڵاند ٤ ـ رقی‌هەستاند ٥ ـ هانی‌دا •

ئاگریان دا :

١ ـ بە فیشاڵو قسە کابرایان لە مەیدان دەرکردو قسەی پێ نەکرا ٢ ـ تێزیان کردو هانیان دا •

ئاگرو دووی بڕێت :ـ

ماڵەکەی ویران بێت ، نەئاگری تێدا بکرێتەوەو نەدۆیشی هەبێت •

ئاگری لە دەمدایە :ـ

١ ـ دەم هەراشە ٢ ـ بێ‌شەرم و ئابڕووە •

ئاگری قوورەتە :ـ

قوورەت = قدرە •

١ ـ هاروو هاجە ٢ ـ ئاشوبگێڕە ٣ ـ زۆر بەتواناو لێهاتووە •

ئاگرە سووری لە خۆم دووری :ـ

واتا : خۆم بێ‌وەی بم ؛ چ کارم بەسەر ئەمو ئەوەوەیە ،

— ئاگـری بـن کایـە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بەنهێنی ئاشووب بگێڕێت . زیانی بە خەلك بگەیەنێت ، خەلك بەگژ یەکدا بکات . ئاگرێك لە بن کادا بێت کەس پێی نازانێت ، دزە بۆ هەموو لایەك دەکات و کاکەش دادەمرێنێتەوە .

ئاگـر ـ ئاگـرو بایان نەوتـووە :ـ
بە دوو کەس دەوترێت کە سروشتیان دژی یەك بێت و پێکەوە هەلنەکەن ، نەگونجێن .

— ئاگـر لە سەفین و مەنجەلی ئاو لێرە :ـ
(بە کارێك دەوترێت کە بە هیچ جۆرێك نەکرێت)

ئـال ـ ئال ـ دایکی ئال ـ بردیەوە :ـ
مردنی زەیستانە لە ئەنجامی مندال بووندا :ـ
دایکی ئال = (ئال ژنێکی جنـیـە ـ ئەفسـانەیە ـ دوژمنی ئەو ژنەیە کە مندالی دەبێت . لە کاتی مـندال بووندا خۆی دەگەیەنێتە مندالدانی ئافرەتە زەیستانەکەو دەست بە چرنووك گرتن لە مندالدانی ئافرەتە زەیستانەکە دەکات ، وردە وردە پارچە پارچەی دەکات . ئەگـەر خوێنی زۆر لەبەر ڕۆیشت دەلێن دایکی ئـال چۆتە مندالدانیەوە . خۆ ئەگەر بەو خوێن لەبەر ڕۆیشتنە مرد . دەلێن ئال بردیەوە) .

— ئـال و گۆڕ :ـ
گۆڕینەوەو گوێزانەوە

ئـالو بـۆل :ــ
واتـا : دەنکەکانی گەورە بووەو بۆل بۆلەیشی ئــال
بـووە • واتا : نیوەگەیو بـووە •

ئــال ــ ئـالو والآ :ــ
رەنگیــن • دەلێن بەرگی ئالو والآیان لەبــــەر
کـردووە •

ئــالآ ــ ئـالآ ــ بەیداخ ــی بۆ هەلکرد :ــ
ئابــڕوو نامووسی برد ، ناوی زڕاند • بەدناوی کرد •

ئـالۆز ــ ئالۆزە • مندالەکە ــ پیاوەکە ــ ئالۆزە :ــ
تووڕەو کەم چیکلدانە • لەگەل کەسدا ناگونجێت •

ئالیـاوا ــ ئالیاوا لە قنگیەوە دیـارە :ــ
١ ــ هەژارو نەدارایە ٢ ــ کەمو کووڕی زۆرە

ئـامـان ــ ئامانی ــ نیە ــ بۆ نیە :ــ
١ ــ ناپاکە ، پشتی پێ نابەسترێت ٢ ــ وەزندی زۆرە •
٣ ــ جەربەزەیە •

ئـــــاو ــ ئـاو لە دلی دەروات ــ دەتکێت :ــ
واتا : زۆری برسی‌یە

ئـاو لە بێژنگ ــ سەبەتە ــ دەکات :ــ
(رەنجی بێهوودە دەدات)

ئـــــاو ــ ئـاو بێنەو دەست بشــۆ :ــ
کار تەواو بووە • (بەشتێك دەوترێت کە هیچی نەمابێت)

ــ ئـاو بە شوێنی لێژەوە ناوەستێت :ــ
(بەیەکێك دەوترێت کە دەستبڵاو بێت ، پـارە بـــە دەستیەوە نەمێنێت)

ــ ئـاو بە ئاگـردا کـرا :ــ
١ ــ ئاراوەکە کوژایەوە ٢ ــ گوڕو کفەکـنـــەی دامردەوە ٣ ــ رقەکەی نیشتەوە •

ــ ئـاو لە دنگدا دەکوتێت :ــ
دنـــگ = دۆلی دارە •
واتا : رەنجەکەی بێهوودەیەو کارەکەی بێ کەلکەو لـــە ژێریەوە نییە •

ــ ئـاو لە دەستی ناتکێت :ــ
زۆررژدو چرووکـە

ــ ئـاو لە سەرچاوەوە لێلە :ــ
(بەشتێك ــ بەکارێك ــ دەوترێت کە هەر لەسەرەتایەوە ــ لەبنچینەوە ــ باش نەبێت ــ بە خواری بێت)

ــ ئاو لەســـەر زولفی دەتکێت :ــ
زۆر گەنجو جوانە •

ئـــــاو ــ ئاوی کردە ژێـــری :ــ
جێی پێ لێژکرد ، دەری چەواند •

- ئاوێکی خراپی ڕشتووه ــ ڕەنگێکی خراپی ڕشتووه :ــ
کارێکی خراپی کردووەو ئێستە چاوی لێ دەکەن ، کراوه
بە باو . دامو دەستوورێکی خراپی داخستووه .

- ئــاوی ئاموونو توونی بابا چێت :ــ
ئاوی ئاموون : (چەمێکە لە ئاسیای ناوەندا بە قــەراغ
شاری خوارەزمدا دەڕوات ، لە نێوان تورکستــــانو
خۆراساندایە) توونی بابا : (دۆڵو دەرەیەکی زۆر دوورو
درێژو بە پێچو پلوچە لەولا دەربەندی خانەوەیە)
واتا = بڕواو نەیەتەوە . چوونی هەبێتو هاتنـــــەوەی
نەبێــت .

- ئاوی لە ئاوەڕۆ کــردووه :ــ
(لە ئەندازە بەدەر خراپە دەکات) .

- ئــاو لە ئاوەڕۆ بــڕاوه :ــ
(سەرچاوەی خێر ــ قازانج ــ سوود کوێر بۆتەوە)

- ئاوی لەبەر هەڵنیشتووه :ــ
١ ــ ئارەقی زۆری کردۆتەوە ٢ ــ منداڵەکە میـــزی
بەخۆیدا کردووه .

ئــبــاو ــ ئاوی لە جێ ماڵەکەی کرد ــ ئاوی لە ماڵەکەی بەردا :ــ
١ ــ ماڵی وێران کرد ٢ ــ تووشی گاشەیەکی گــەورەی
کـــرد .

- ئاوی لێ ناخواتەوه ــ ئاو لەو کارە ناخواتەوه :ــ
خۆ لە کردنی ئەو کارە ناگێڕێتەوە ، ناپارێزێت ٢ ــ دەست
لە بردنی ئەو شتە ناگێڕێتەوە .

هەولێنامەی کتێب

ئـاوو ئـاو چێت :ـ
تووشی گاشەیەك بێت رزگاریی لە دوا نەبێـت ،
هەر وەكو ئاو بچێتو ونبێت •

ئـاوی بێلغاوی خواردۆتەوە :ـ
١ ـ چەرداوەڕووە ٢ ـ سڵ لە کەسو لە هیچ ناکاتەوەو
کار بە ئارەزووی خۆی دەکات •

ئاوی چاوی خۆی دەدات :ـ
چاوی خۆی روون دەکاتەوە بە تەماشاکردنی شتی جوان
ـ ئافرەت ، دیمەن ••• هتـد

ئاوی چـاوی سەند :ـ
ترساندی ، تۆقاندی ، ترسی نایەبەر •

ئـاوی حەیاتە :ـ
(ئاوێکی ئەفسانەیە ، گوایا هەرکەسێـك لێـی
بخواتەوە نەمردەبێت ، وا باوە کە خدری زیندە لەو ئاوەی
خواردۆتەوە)

ئـــاو ـ ئاوی پێی داهات :ـ
زۆر بە پێوە وەستاوەو پێی ماندوو بووە •

ئـاوو گڵ هەڵی گـرت :ـ
مەرگ لەو شوێنەدا بۆی هاتو ئاکامی هات • ئاوو
گڵـی ئەو شوێنەی بە نسیب بوو •

— ئـاوە چۆڕەی هێنایەوە :ـ

(هەموو شتێکی لێ چووە قات) ۰

— ئـاو بەژێر کادا دەبات :ـ

بە نهێنی کاردەکات ، پیلان دەگێڕێت ۰

— ئاوی رووی تکاوە :ـ

شـەرم‌و شکۆی نەماوە ۰

— ئاوی ژێر کاسەیە :ـ

بێ‌کەلکـە ۰

— ئاوی وا بە جۆگەوە ـ بێلەوە :ـ

١ ـ کاری باش بۆ ڕایی دەبێت ٢ ـ دارایە ۰

— ئـاو ڕژاوە گرد نابێتەوە :ـ

کارلـەکارترازاوە ۰

هەواڵنامەی کتێب

— ئاوەڕەشـی هێنایـەوە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە سەری دنیای لێ هاتبێتەوە یـەك ، هەواڵی ناخۆشی‌ی دنیا بە هەموو لایەك بگەیەنێت ۰

— ئـاو بە ئاوە دانیدادەچێت :ـ

بە کەسێك دەڵێن ئاو زۆر بخواتەوە ۰ واتا : گەدەی پڕەو— تێـرە بۆیە هێندە ئاو دەخواتەوە ۰

ئـــاو ـ ئاوی گوێچکەی دا :ـ

ئامۆژگاری کرد ۰ تەگبیری کارەکەی بۆ کرد لـە کارەکە ئاگاداری کــرد ۰

ــ ئـاوی ڕاوەستاوە :ــ

بە کەسێك دەڵێن کە هیچ نەگۆڕێـــتو پێش نەکەوێت • واتا : وەك ئاوی ڕاوەستاو بۆگەنی کردووە •

ئـاوڕ ــ ئاوڕ لە کەس ناداتەوە :ــ

١ ــ لە خۆی گۆڕاوە ، بابی بووە ٢ ــ دەستـی کەس ناگرێت ، یارمەتی کەس نادات •

ئاوسـاو ــ ئاوساوە : ــ

لە داخو خەفەتدا وەڕسو بێزارە • پەستە •

ئاوێنـە ــ ئاوێنە بە دەمیەوە دەگرن ــ ئاوێنە دەگرنە رووی :ــ

(بە یەکێك دەوترێت ناخۆش بێتو زۆر کەشەنگ بێت - ئاوێنەکە بۆ ئەوەیە ــ تا بزانن هەناسەی تێدا ماوە ؟)

ئایشـێ ــ ئایشێ کوێدرێژ :ــ

بە کەر دەڵێن وەك شتێکی خەیاڵیش منداڵـیان پـێ ترساندووە •

ئایـن ــ ئاینو ئۆینی زۆر لە ژوور سەردایە ــ ئاینو ئۆینبازە :ــ

١ ــ مرۆڤێکی فێڵبازو ناڕاستو بە پێنچو پەنایە ٢ ــ پشتی پێ نابەسترێت •

ئەراگیـل ــ ئەراگیـلە :ــ

(ئەرا = هەرا « لە ئاوێستادا » = کێو • گیل = گەڕان • واتـا وێڵی کێوو چۆڵو بیابانە) •

هەوالنامەی شێیێر

ئـەرێ ـ ئەرێو نەرێیەتی :ـ

ئەرێ = ئـا • نەرێ = نـا

واتا : ڕاڕایەو دوودڵـە •

دەڵێن : ئەم ئەرێو نەرێیەت لە چییە کارەکـەت زوو ڕاپەڕێنە •

ئەژدیها ـ ئەژدیها ـ هەژدیها ـ یەکە بۆ خۆی ـ هەژدیهای حـەوت سەرە : هەژدیها = مارێکە لە ئەفسانەی کـوردا ، زۆر گەورەیـە ، ئاگر لـە دەمی دێتـە دەرێ ، شـاخدارە ، تووکنە ، چاوی وەکو ئاگر دادەگیرسـێت • واتا : مرۆڤێکی زۆر بەوەزندە ، لە خراپەکردندا زۆر بەتوانایە •

ئەژنـۆ ـ ئەژنۆی دادا ـ چۆکی دادا :ـ

١ ـ بەزی ٢ ـ تێشکاو ژێرکەوت ٣ ـ بە سەریـدا زاڵبوون •

ئەسـپ ـ ئەسپی باو بۆرانـە :ـ

تیـژ ڕەوە

ئەسـپێ ـ ئەسپێ دەکوژن لە دەوری لە باتی کولێرە چەوری :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە زۆر لات بێت) •

ئەسـپێ لە باخەڵیدا سەوزەڵەگیانم دەڵێت :ـ

واتا : زۆر لاتو هەژارە •

ئەسـتۆ ـ ئەستۆی خوارە ـ کەچە ـ لارەملە :ـ

١ ـ مەلوولوخەفەتبارە ٢ ـ ناتەواوو بار کەوتووە ، سا لە روو ی مادییەوە بێت یان مەنوی ٣ ـ بێکەسە ٤ ـ تەن نادروسـتە •

ئەستۆی ـ ملی ـ شکاند :ـ

١ ـ تەنەکە بە رقەوە بە یەکێك دەوترێت کە حەز لە چارەی نەکرێت • واتا : باش بوو رۆیشت ، لە ناو چوو ٢ ـ لە ناوی برد و فەوتاندی ٣ ـ تووشی گاشەیەکی ، چورتومێکی گەورەی کرد ٤ ـ هەڵی داو لە خشتەی برد •

ئەستووران ـ ئەستووران دەڕێسێت :ـ

واتا : قسەی ناپوختو بێ جێو ڕێ دەکاتو دەڵێت •

ئەستێ ـ ئەستێو پووشوون ـ ئاگرو پووشوون :ـ

ناتەبان • ناکۆکن • هەر گەیشتنە یەك بەگژ یەکدا دەچن •

ئەستێرە ـ ئەستێرەی لە ئاسماندا نەماوە :ـ

١ ـ ناهومێدە ٢ ـ بێکەسە ٣ ـ بەد بەختو چارە ڕەشە •

ئەگەر ـ ئەگەر مەڕم نەدیوە لە هۆزێ ، پشقلم دیوە لە پەرێزێ :

واتا : شتم بەخۆمەوە دیوەو ئەم شتە هیچو پووچانە دەبینم گاڵتەم بەدنیا دێت •

ئەگەر ـ ئەگەر دەستی بڕوات پیاو لە پشتەوە سەر دەبڕێت :ـ

١ ـ بێویژدانە ٢ ـ زەلامێکی خۆ پەرستە ، لە پێناوی کەلکی خۆیدا کۆ لە خراپە ناکاتەوە •

ئەگەر کاوێژی بکردایە ، گۆشتی بۆ خواردن دەشیا :ـ

١ ـ گەمژەو گێژە ٢ ـ ساویلکەو بێلێکدانەوەیە ٣ ـ بێدرکو بوودەلەیە •

هەواڵنامەی کتێب

ئەلـــف ــ ئەلف لەیلە دەخوێنێتەوە :ــ

واتا : درێژە بەقسە دەداتو هەر نایبڕێتەوە ٠

ئەلقــە ــ ئەلقــە لەگوێیە :ــ

نۆکەرێکی گوێ ڕایەڵە ، وەك کۆیلە ملْ شۆڕەو چی پێ بلێن بێبیرکردنەوە دەیکات ٠

ئـــەم ــ ئەم هەویرە ئـــاو زۆر دەکێشێت :ــ

١ ــ (بە قسەیەك دەوترێت کە مانای زۆر بێت) ٢ ــ بـــە کارێـــك دەوترێـــت کە لکـــی زۆر لێبێتەوەو گۆلمەزو سەریەشەی بەدواوە بێـــت ٠

ئـــەم دیوو ئەودیوی کـــرد :ــ

١ ــ لە لایەکەوە بۆ لایەکی تر هاتوچۆی کرد ٢ ــ لێـــی کۆلییەوە ٣ ــ سەرنجی لێ گرت ، لێی ورد بۆوە ٠

ئـــەم ــ ئەم قەوانە هەر نەبڕایە !!؟ قەوانە !!؟

بۆ بێزاری دەوترێت ، کاتێك دەوترێت کە قسەیەك ، باسێك هەر بکرێتو بکرێتەوە ٠

ئەم ترەکەلەکییە هەر سەرناگرێت = وشکە کەڵەکە :ــ

واتا : رەنجی بێهوودە دەدەنو کارەکەیان بەبێ ئەنجامە ، چونکە کارێکە بنچینەکەی پتەو نییە ، وەك خانوویەکـــی وشکە کەڵەك وەستایانە دانەمەزرابێتو بێلێکۆلینـــەوەو بەکار هێنانی کەرەسەی پێویست ٠

- ئەم کاسەیە بێ ژێرکاسە نییە :ـ
١ ـ ئەمکارە نهێنییەکی تێدایەو لە ئێمەی دەشارنەوە
٢ ـ ئەم کارە بێ بنجو بناوان نییە .

- ئەم کەرە لەو قوڕاوە دەربهێنە = دەومرە ئەم کەرە لەو قوڕاوە دەربهێنە :ـ
بەداخەوە یان تەوسەوە لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە یەکێك تووشی هەڵوێستێکی نالەبار بووبێت ، دەستەوسان بەدەستیەوە دۆش دامابێت .

- ئەم نانە بەو ڕۆنە :
واتا : دەستی ناگاتە ئەوەی ئاواتی بۆ دەخوازێتو هەر دوور بەدوور دەبێت ئاخی بۆ هەڵبکێشێت .

- ئەمە ـ ئەمەیە یەکسالە دوو سالە دەخولەتێنێت :ـ
لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە یەکێك بیەوێت یەکێکی تر لە خۆی گەورەتر ، یا زۆرزانتر ، بەدەسەڵاتتر ، لە خشتە بەرێت یان بەسەریدا زاڵبێت .

- ئەمە خوێی چێشتە :ـ
واتا : هێشتا ئەمە کەمە . لەمە زۆر خراپتری بەسەردێت .

- ئەمر ـ ئەمری ـ عومری ـ خوای بەجێ هێنا :ـ
واتا : مرد

ئەمڕۆ ـ ئەمڕۆ بەسبەیم پێ مەکە :ـ
مەم خاتینەو دەستی دەستیم پێ مەکە .

ئەملا ـ ئەملا دەکەم ئاو دەمیاتو ئەولا دەکەم گورگ دەمخوات :ـ
(یەکێك دەیلێت کە لە ناوەند دوو بەڵای گەورەدا بێت)
بە دەست رۆژگارەوە دامابێت .

ئەموست ـ ئەموستە چاو ئەنگوستە چاو :ـ
زۆر تاریکەو چاو چاو تابینێت . ئەموست بە چاودا دەچێت دەڵێن : شەوێك بوو تاریك ئەموستەچاو .

ئەو ـ ئەو رۆنە ـ سیرە ـ لە سمێڵی من مەدە ـ مەسوو :ـ
واتا : ئەو کەڵەکە لە من مەدە ، من بە تۆ لە خشتە نابرێم .

ئەو ـ ئەو سەرە سەری خۆی نییە :ـ
بە یەکێکی چەتوونی زۆر سەرچڵ دەڵێن کە کۆ لە هیچ نەکات واتا : دوایی سەری خۆی بە فەتارەت دەداتو لەناو دەچێت .

ئەو سوارو من پیادە :ـ
١ ـ کۆششەکەم بێسوودە نایگەمێ ٢ ـ حەقەکەم ـ قەرزەکەم ـ بۆ لێ ناسەندرێتەوە . بەسەد فێڵو سەد رێکا خۆی دەپەرێنێتەوە ، دەرباز دەکات .

ئەو سەرینە بخەرە ژوور سەرت = ئەو دەستە بنـــی
ژوورسەرت : بە تەوسەوە ، بە ڕقەوە دەوترێت واتا : دڵنیابەو
لێت سووربێت کە ئەوەی بۆی تەقەلا دەدەیت دەستگیرت
نابێتو نایگەیتێ •

ئـــەو ـ ئەو شوێنە پاك بێت خۆمی تێدا دادەنیشم :ـ
واتا : چیمە بەسەر ئەمو ئەوەوە ، دوورم لە هەموو کوڕێك
هەر خۆم بێوەی بـم •

ـ ئەو کاروانچیو من خانچـی :ـ

واتـا : هەموو ڕۆژێك میوانەو من خزمەتـــی
دەکـەم •

ئـــەو ـ ئەو خورمایەی ـ مێوژەی ـ تۆ خواردووتە دەنکەکەی
لە گیرفانی مندایە : (ئەو فڕوفێڵەی کە تۆ دەیکەیـت ،
من لەو سەری دێمەوە)

ـ ئـەو تڕەی لە قنگتایە بیکەنە :ـ

چیت لە دەست دێت بیکە ، منەتت لێ نازانم ، لێت ناترسم

ـ ئـەو کانییەی ئاوی لێ دەخۆیتەوە بەردی تێ مەهاوە :ـ
کەڵکت لە هەر شتێك ، کەسێك وەرگرت ، زیانی پـێ
مەگەیەنە،سپلە مەبە •

ئــــەوا ـ ئەوا تێرمخوارد ئێقم هاتەوە لا بێژن وەلالۆم بێ بمباتەوە:
بە تەوسەوە یەکێك دەڵێت کە چاوەڕێی خزمەتێکی زۆر بووبێت کەچی لە بری خزمەت پشتی تێ بکرێت ، یــــان خراپەی دەربارە بکرێت ، یان قسەیەکی بەڕوودا بوترێت کەجێی دلشکستی بێت •

ئــــەوە ـ ئەوە ئاوی ساردو ئەوەش بەرەوژوورەی سەخت ـ کام کەلە سەختە بیگرە :ـ

واتا : چیت لەدەست دێت بیکەو بە هیچت نازانم •

ئەوە ئەرزو ئەوە گەز :ـ
بۆ بەرەنگار بوونە (تحدّی) ، واتا : فەرموو وەرە پێشــــەوە کارەکەت بکە ، زۆرانو ململانێکەت بکــە •

ئــــەوە ـ ئەوە خەوێك بوو دیتو نایبینیتەوە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە خۆشییەکی دیبێتو لە دەستــی چووبێت) •

ئەوە گۆڕی بێــت :ـ

واتا هەڵدەگرێت وای بەسەر بێت •

(بە یەکێك دەوترێت کە بەلاساری کارێکی ناپەسند بکات
لە پاشان تووشی تۆڵەی خۆی بێت) .

ئەوە پەز دەمرێت جا ئەوە چییە ؟

پەز = مەڕ

گوایە کوردێکی کۆچەر هەواڵێك دەبیستێت ، شپرزەییەك دێتە بەر چاوی دەپرسێت ئەوە چییە ؟ دەڵێن فلان پیاوە گەورە مردووە ، ئەویش بە ساردیو گاڵتە پێکردنێکەوە ئەوە دەڵێت . واتا : ناهێنێت وا خۆتان شپرزە کردووە .

- ئەوە ملی منو ئەوەش چەقۆی تۆ :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە زویر بووبێت . واتا چیم لـێ دەکەیت سەرم لە ڕێتە . جاری واش هەیە بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە لەسەر شتێکی هیچە لێت زویـر بێت .

- ئەوە خەتەنەسوورانە ، زەماوەند ها لە دواوە :ـ
واتا خۆشیی گەورە ، بە دوای ئەم خۆشییەوە دێت .

ئەوەنـدە ـ ئەوەندەی بڵێی یەکو دوو :ـ
بەخێراییەکی بێ ئەندازە .

- ئەوەندەی مست لە چاوان دەی :ـ
(بە خێرایی)

ـ ئەوەندە شیرینە بە قوزلقورتەوە دەخورێت :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە رەوشتو کرداری هێندە جوان بێت شایستەی پیا هەڵدان بێت •

ـ ئەوەندە ساغە دەڵێی دارەکەی قەرەداخە :ـ
واتا : وەك دارەکەی قەرەداخ ساغە ، کە بە هۆی ساغیەوە تەمەنێکی زۆری هەیەو بۆتەمەن درێژی دەوترێت • دەڵێن : بە دارەکەی قەرەداخ بیت •

ـ ئەوەی لەژێر بەرەدا بێت دەکەوێتە سەر بەرە :ـ
واتا : شت ئاشکرا دەبێت ، درەنگو زوویی کەوتووە •

ئەوە یلەبەر چاوانە ، لەبەر دلانە :ـ
واتا : خۆشەویستە •

ئەوی ـ ئەوی لە سووری دۆراندووە ، لە کایەی تەنی هەڵدەهێنێتەوە : واتا : ئەوەی لەپێشەوە لە دەستی چووە ، چاوەڕێیە لە دوایدا تۆڵەی بکاتەوە ، وەك بڵێین لە گەنجیدا خوا پەرستی نەکردبێت ، لە پیریدا بیەوێت بە گەرم تۆڵەی ئەوە بکاتەوەو نوێژ قایم بێت •

ئێختە ـ ئێختەیان کرد :ـ
١ ـ رامیان کرد ، هێنایانە ژێر بار ٢ ـ خەسالدیان
لە هەرەو گیفو گوڕەیان خست •

ئێسك ـ ئێسكو پرووسك :ـ
ئێسك = ئێسقان • پرووسك = ئێسكی پوواوی

هەواڵنامەی کتێب

رزیو • دەڵێن : مردووەکە ئێسك‌و پرووسکی نەماوە

- ئێسکی گرانە خوێنی تاڵە ـ ڕەزای قورسە ـ گرانە:ـ
واتا ناچێتە دڵەوە ، ناشیرینە ،٢ ـ حەز لە چارەی ناکرێت
لەبەر کردگاری ناشیرینی دەبێزرێت •

- ئێسکی سووکە ـ خوێنی شیرینە ـ ڕەزای سووکە :ـ
١ ـ جوانە ٢ ـ دەچێتە دڵەوە ، سا یا لەبەر شێوەی
جوانی یا لەبەر ڕەفتاری شیرینی •

ئیللان ـ ئیللان‌و بیللان :ـ
ئیللان = الا • بیللان = باللە بۆ هەتەری‌و
لەسەر قنە سووربوونە • واتا : هەر دەبێت ببێت یان
ئەو شتە ئەو کارە بکرێت •

ئینسان ـ ئینسان گاینە هەر لە پێشتیکدا بێت :ـ
واتا : بەرەو باشی دەگۆڕێت‌و دەڕوات ، لە هەر
ڕوویەکەوە بێت ، پێش دەکەوێت‌و چاکتر دەبێت •

ئێوارە ـ ئێوارە وەختە جرپن بە چەختە :ـ
بە تەوسەوە (بە ئافرەتی تەمەڵ دەوترێت کە درەنگ
کەوتبێتە خۆی) •

ب

بـــــــا ــ با باوێـــژ لە سکی خۆی دەرکات :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە توورە بووبێتو بە قسەی هەڕەشـــەو گورەشە بکـــات .

با بێت شەن دەکاتو باران بێت ئاشی دەگەڕێت :
١ ــ بە کەسێك دەڵێن کاری دروستبێت ، دارا بێـــتو یەکی نەکەوێت ٢ ــ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کـــە لەگەڵ هەموو دەستەیەکدا دەستی هەبێت .

با دیـــزە بە دەرخۆنە بێت :ــ
دیزە = مەنجەڵی گلینـــەو ســـوور کراوەتـــەوە .
دەرخۆنە = سەرقاپی دیزەکەیە ؛ ئەویـــش گلینـــــەو سوورکراوەتەوە . واتا : با نهێنییەکە شاراوەبێت کەس پێی نەزانێت . جاری واش هەیە بە تەوسەوە دەوترێت .

بـــا دەیهێنێتو باران دەیسوورێنێت :ــ
کارەکە چەواشەو شپرزەیە .

با گولـــە بێتەوە لە کانـــی :ــ
بۆ گاڵتە پێکردنو تەوسە . واتا : ئەو شتە هەر نایێت . ئەو داخوازییە نایەتە دی .

با لە کوێوە بێت ئەو لەوێوە شەن دەکات :ــ
(بە یەکێكو دەوترێت بە پێی رۆژ هەڵسووڕێت) واتا : لەگەڵ هەموو دەستەو تاقمێکدا خۆی دەگونجێنێت .

بـــــا ــ با تۆش لەسەر دەی بێت :ــ
واتا : با ئەم بارەش لەسەر بارەکانی تربێت •
بـا ی‌تێ چووە :ــ لە خۆی بایی بووە • فیزی پەیـــدا
کــردووە لە خۆی گۆڕاوە •

بای تێ کراوە :ــ
١ ــ هەڵیان‌داوەو لە خشتە براوە ٢ ــ هانیان داوەو تێزیان
کردووە بۆ مەرامی کاری خۆیان هەڵیان ناوە •

بابـــە ــ بابـە عەمرەیە :ــ
١ ــ (ئادەمیزادێکە بە دیمەن منداڵو بە تەمەن پیر
ئەم حاڵەتە هۆی فسیۆلۆژی هەیە ، زیاتر ئینســانــی وا
کۆستە دەبێت) ٢ ــ یان بە یەکێك دەڵێن بەتەمەن منداڵ،
بەڵام بە قسە گوستاخو زۆرزان بێت •
بــــاخ ــ باخی بەبەرە :ــ
١ ــ ئاواتەکەی هاتۆتە دی ، رەنجەکەی دەچنێتەوە
٢ ــ هەموو کارێکی سازو لە بارە •

بـاخ بەرەڵایە :ــ
بە شتێــك دەوترێت بێخاوەن بێت ، یا خاوەنەکەی
بێ‌دەسەڵات بێتو گوێی نەداتێو خەڵك چاوی تێ‌ببڕێتو
هەڵپەی بۆ بکات •

بـــاران ــ باران باری بە تەقەتەق × درزو دروومان هاتەوە یەك :ــ

بە خزمایێك دەڵێن کە پاش لەیەك بوونو دلگیربوون ئاشتیان بێتەوەو یەك بگرنەوە •

بـــار ـ بارەبەرە :ـ

واتا : بەکێشو ئارامە • گەلێك جار بە تەوسەوە بۆ گاڵتە پێکردن دەوترێت • واتا : ساویلکەو بەسزمانە ، یا بوودەڵەو گوێ تەپە •

- بارەکەی شووشەیە :ـ

١ ـ (بە یەکێك دەوترێت کە کارێکی ناسکی بەدەستەوە بێتو نەتوانێت دەنگی دەرچێنێت) ـ پەل بە هیچ لایەکدا بکوتێت ؛ ٢ ـ ئافرەتەکە سکی پڕەو مەترسیی لەبارچوونی لێ دەکرێت •

- بارت بگرەو باجت بسێنە :ـ

(بە چاوی خۆت شتێکت نەدی قسەی لێ مەکە)

- باری خستووە :ـ

١ ـ پشوو دەداتو دەحەسێتەوە ٢ ـ تابوشتی هەستان ، کاری نییە •

بـــار ـ باری کەوتووە :ـ

١ ـ داماوو خەفەتبارو پەککەوتەیە ٢ ـ نوشوستی هێناوەو گرفتارە ٣ ـ لە کۆمەڵدا سووك بووە •

- باری گرانە :ـ

ئەرکی زۆرەو زۆر ماندوو دەبێت ٢ ـ خێزانی زۆرە •

بارەگوێز ــ بارە گوێـزی لێ بنێن خڕەی نایەت :ــ
١ــ ساویلکەیە ٢ ــ نەشارەزایە ، لە هیچ نازانێت .

باریــــك ــ باریكو بنێسی :ــ
دەڵێن داویەتیە باریكو بنێسی واتا : لەڕو لاواز بووە

باریکـــان ــ باریکان دەڕێسێت :ــ
(زۆر درێژە بەقسە دەدات)
٢ ــ نووزە درێژە . بە تەوسەوە دەوترێت ، بەتایبەتی بۆ منداڵێك کە بگریو نووزە نووز بکات .

بــــــاز ــ بازی بە سەرەوە نیشتۆتەوە :ــ
١ ــ کراوە بە پیاوێکی گەورە ٢ ــ خێرێکی گــەورەی تووش بووە . لە چیرۆکی ئەفسانە کۆنەکانی کورددا ، کە پاشا دەمرد ، بۆ هەڵبژاردنی پاشای تــازە ، بازیـان هەڵدەدا ، جا بەسەر کێوە بنیشتایەوە ئەوە بە پاشــــا دەبــوو .

بــــازار ــ بازاری کەساسە ــ کزە :ــ
١ ــ دەرامەتی کەمە ٢ ــ نافرۆشرێت ــ بۆشت ــ ٣ ــ کەس بــە لایدا نایەتو پشتگوێ خراوە . کەس گوێی لـــێ ناگرێـــت .

بــازاری گەرمە ــ خۆشە :ــ
١ ــ شتەکە باش دەفرۆشرێت ٢ ــ (بۆ ئافرەت) داواکاری

زۆره ٣ ــ بەتەوسەوە بە یەکێك دەڵێن قسە زۆر بکـات وبوارەی کەس نەدات ٤ ــ دەسکەوتی زۆرە •

بــازەڵــە ــ بازەڵەی بەستووە ــ خوێندووە :ــ
واتا : لە خۆشیاندا هاربووە ، هەر جرتو فرتیەتی • شەرم و ترسی لا نەماوە •
بـــازن ــ بازنی زێڕی لە دەستدایە :ــ
(بە یەکێکی دەست ڕەنگین دەوترێت کە پیشەیەك بزانێتو بە هەولی بازووی خۆی بتوانێت بژی) •

بـــاس ــ باسو خواس ــ خواز :ــ
دەڵێن : هەزار باسو خواسیان هەیە واتا : قسەو ویستی دڵ •

بـــاق ــ باقو بریـق :ــ
دەڵێن : جامەکەی وا شت خستیە باقو بریق واتا : بریسکە بریســـك •
بـــــاڵ ــ باڵی گرت ــ باڵی لێ پەیدا بوو ــ فڕی :ــ
خێرا رۆیشت ، وەك بفرێت •

باڵی لــێ پەیداکــرد :ــ
١ ــ هەڵیدا ٢ ــ زۆر بەرزو گەورەی کردو هەڵـی نا • بە تەوسەوە دەوترێت ٣ ــ وای لێکـــرد خێـــرا بڕوات •

باڵەفـڕە ــ باڵەفڕە بووە :ــ

گەورە بووە ، هاتووە بە خۆیدا دەڵێن منداڵەکـان
باڵەفڕە بوون • واتا : گەورە بوون •
بانــــگ ــ بانگی محمد بەئاشکرا خۆشە :ــ
(کاری چاك پێویست بەشاردنەوە ناکات) •

باوەڵــێ ــ باوەڵێ باوێکی بەسە :ــ
بە منداڵێك ، یەکێك دەڵێن کە دڵی زۆر ناسك بێــــت ؛
واتا : زوو زیز دەبێتو لووت هەڵدەکات •
باوێشــك ــ باوێشکی بـۆ دەدات :
(حەزی زۆر لێیەو دەستی ناکەوێت) خەوی پێوە
دەبینێــت •

بایــەك ــ بایەکی باڵی خۆت بدە :ــ
١ ــ بگەڕێو پیاسەیەك بکە ٢ ــ بە تەوســـەوە
دەوترێت واتا : دوورەوە کەوەو واز بێنە جیتە بەسەر ئەم
باسەوە ، پەیوەندیی بەتۆوە نییە •

بەئــاس ــ بە ئاسو پەلاسدا چوو :ــ
(ئاسو پەلاس = رووتو قووتو نەدارو پەرێشان •
واتا : سوێندی بە رووتو رەجاڵی‌ی خۆی خــــوارد)
دەڵێن (بەئاسو پەلاسدا چوو ، وتی ئاگادار نیم) •

بەئاسمان ــ بە ئاسماندا چوو ــ چوو بە حەوادا :ــ
١ ــ زۆر تووڕە بوو ٢ــ راچڵەکی • خێرا ڕاپەڕی •
بەئـــاو ــ بە ئاویدا دا ــ بە بایدا :ــ

لەدەستی دا • بە فیڕۆی دا • فەوتاندی •

بەبا — بەبا چوو :—
١ — فەوتا ، لەناوچوو ٢ — بەفیڕۆ ڕۆیشت •

بەبال — بە باڵی خۆت بفرە :—
پشت بە خۆت ببەستەو ڕەنج بدە • ورە قایم بە •

— بە باڵی یەکێکی تر دەفڕێت :—
١ — خۆی ناتەواوەو خەڵکی کارەکەی بۆ ڕایی دەکەن
٢ — خۆی نارەنجێنێت ، ئەمو ئەو لاس دەداتو کارەکەیان پێ سازو ڕایی دەکات •

بەباڵا — بە باڵای براوە :—
واتا هەمیشە دەبێت هەر وابێت گرفتار بێت ، وای بۆ براوەتەوە •

بەبەخت — بەبەختو بار بێت :—
بە کچان دەڵێن ، واتا : شوویەکی باش بکەیتو

گوزەرانێکی چاکت هەبێت • —

بەبڕشتە — بەبڕشتە :—
بە توانایە ، لێهاتووە ، کەسێتیی بەهێزە •

بەبۆنە — بە بۆنەی گوڵە گەنمێکەوە ، هەزار گوڵە مرۆر ئاو

دەخواتەوە : واتا :بە هۆی یەکێکی خۆشەویستەوە ،
گەورەوە ، گەلێکیتر سوودبەخش دەبێت •

بەبێ ــ بەبێ ئەو پەنجە بە ئاودا ناکات :ــ
هیچ کارێك بەبێ ئاگاداری ئەو ، ڕای ئەو ، ناکات •

بەپەت ــ بەپەتی خەڵك خۆت مەخنکێنە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت چاو لە گەورەتر ، لە بەتواناتر لە
خۆی بکات • شتێك بکات پێی نەکرێت) •

بەپەرێز ــ بە پەرێز ــ جارێ ئەویشدا ناڕوات : ــ
گەلێك لەو کەمترە .. ناگاتە ئەو • بەلایدا نەچووە

بەپەڕێك ــ بەپەڕێك سەر دەبڕێت :ــ
ساوێلکەو بێ دەسەلاتە •

بەپەلەپیتکە ــ بە پەلەپیتکە خۆی دەتەکێنێت :ــ
١ ــ (خۆی زۆر پاکو خاوێن ڕادەگرێت) ٢ ــ بێزی
نایەت خۆی بگەیەنێتە هیچ کارێك ، فیزی زلە •

بەپێچ ــ بەپێچو پەنایە ــ بەپێچو پلووچە ــ هەزار پێچو پەنای
هەیە : ناڕاستە ، تەلەکەبازە •
بەپێخاوسی ــ بە پێخاوسی ناو ماشان دەچێت : ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە ڕوو بکاتە کارێکو نەزانێت چی
پێویستە) •

هەواڵنامەی کتێب

بەپـێ ــ بە پێیـە :ــ
لە ڕۆیشتندا گورجە ، باش دەڕواتو مانـــدو نایێـت .

بەتـاك ــ بە تاکە گوڵێك بەهار نایـەت :ــ
واتا : من چاوەڕێی شتی زۆرم بەو کەمە کارم ئەنجـام نایەت .

بـەتەقە ــ بە تەقەی تفەنگ بەوێدا ناڕوات ــ دەرناکەوێت :ــ
پێی لێ بڕیون ، بەوێدا گوزەر ناکات . (خــۆی دەر ناخات) .

بەتــڕ ــ بەتڕ گوێز دەشکێنێت ــ بەتڕ گوێزە دەکێلێت ــتـڕی گوێزە دەکێلێت :ــ
لووت بەرزو فیز زلە .(بە دەعیەو دەمارە)

بەتـڕ بەندە :ــ
بنچبەست نییەو کەوتنی ئاسانە . بۆ تەوس و گاڵتــە پێ کـردنـە .

بەتەنگەوە ــ بەتەنگەوە دێ :ــ
دڵی بە کارەکە ، بەو کەسە دەسووتێتو دڵسۆزە .

بەتیرێـك ــ بە تیرێك دوو نیشان دەشکێنێت ــ دەپێکێت :ــ
بە قسەیەك ، کردارێك دوو ئامانج دێنێتە دی .

هەواڵنامەی کتێب

بەجەرگ ــ بەرجەرگە ــ جەرگی قایمە :ــ
١ ــ دلێرو نەترسە ٢ ــ بەرگەگرە ٠ دلی قایمە ٠

بەجلـق ــ بەجلقێك وفلقێكە :
جلق و فلق = دووپارەی بچووکی زۆر کۆنە لــە
کوردستاندا بچوکتریــن پــارەی ئــەو سەردەمە بــووە
واتا ١ ــ زۆر هەرزانە ، دەڵێن جلقێك و فلقێك ناهێنێــت
واتا : زۆر بێ نرخە ، شتێکی هیچەو بێکەلکە ٠

بەچــــاو ــ بەچاو خواردی :ــ
١ ــ بە رِقەوە چاوی تێ بری ، نیازی بوو سەری
هەلکەنێت ٢ ــ تیر بەئارەزووو خۆشەویستییەوە تێــــی
روانــی ٠

ـــ بە چاویدا کوتایەوە :ــ
چاکەکەی کە لەگەڵیدا کردبووی ، بــە منەتەوە دایــەوە
بە گوێ و روویدا ٠ خۆی بەسەردا بادا ٠

بەچــەق ــ بەچەقی نەحلەتدا چوو :ــ
واتا : رقی گرت و ملی نەدا ٠ بە رِقدا چوو کارەکەی نەکرد

بەچـــرا ــ بەچرای رۆن گەرچەکەوە بۆی دەگەرِێت :ــ
واتا : بە پەرۆشەوە عەودالیەتی ، کون بەکون بــۆی
دەگەرِێت ، وەك چۆن جاران بەشەو بۆ شتێك بگەرِانایەو
زۆریان بەلاوە گرنگ ببوایە چــرای گەرچــەك ــ
رۆن گەرچەك یان بۆ بەدەستــەوە دەگــــرت ، تــا
دەیاندۆزییەوە ٠

هەواڵنامەی کتێب

بـەچکـە ـ بەچکە مراوی‌یە :ـ

(بە منداڵێکی وەجاخزادە دەڵێن کە لە ڕێی باشی باوکو باپیری لا نەدات) •

بـەچکـە ـ بەچکەی باوکی خۆیەتی :ـ

وەکو ئەو وایە ، لە باوکی خۆی دەکات •

بەچنـگ ـ بە چنگە :ـ

١ ـ بە هەڵپەیە ٢ ـ بە دەسەڵاتە •

بەحـەوت ـ بە حەوت ـ بەتۆ ـ تەور ملی نابڕێتەوە :ـ

١ ـ بە یەکێکی تەمەڵی بێکارە دەڵێن کە هەر بییەوێـت خەڵك بیژیەنێت ، یان یارمەتی بدات کە هەڵیش نەگرێت

٢ ـ زرت ـ زرپ ـ و زیندووە ، ماوە •

بە حەوت شەیتان میچێکی لێ نابڕێتەوە :ـ

واتا : زۆرزانەو وریایە •

بەحینجە ـ بەحینجەوە ـ حونجەوە ـ لەبەریەتی :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە شتێك بە هەموو لـــکو لـــۆو پەراوێزیەوە بزانێت) •

بە حینجەو فینجەیە :ـ

واتا : (زۆر بەبڕو بیانووە)

بەخـــت ـ بەختی بەستراوە :ـ
(بە کچێك دەوترێت خوازبێنیکەری نەبێت)

ـ بەختی نوستووە ـ فریشتەی بەختی نوستووە :ـ
هەمیشە تێ دەکۆشێتو لە کاردا سەر ناکەوێت ٢ ـ ئەو کچە کەسێك نیە بیخوازێت •

ـ بەختی یار نەبوو :ـ
١ ـ سەرنەکەوت ٢ ـ بە ئاوات نەگەیشت ٣ ـ بەد بەخت بـوو •

ـ بەختی وەك سەگ دەوەڕێت :ـ
(هەر کارێك دەست بداتێ سەر دەکەوێت) •.بە رقەوە ، ناحەزییەوە بەخیلیەوە دەوترێت •

بەخۆیـدا ـ بەخۆیدا هاتووە :ـ
هەڵی داوەو گەورە بووە ، جوانو قەڵەو بووە •

ـ بەخۆیدا چـووەوە :ـ
بیری لە هەڵسو کەوتی خۆی کردەوە ، هەڵی سەنگاندنو هەڵەکانی راست کردەوە •

بەخوێـن ـ بەخوێنی سەری تینووە :ـ
دوژمنێکی سەختیەتی •

بـــەدار ـ بەدارەکەی قەرەداخ بیت :ـ
واتا : ئاواتە خوازم تەمەنێکی درێژت بیت •

بەدایك ـ بەدایكو باوكـە :ـ

بۆ خواردن دەوترێت • واتا : خواردنەكە تەواوە و ئەوەیە كە دڵ دەیەوێت •

بەد ـ بەد نمەكە :ـ

پێنەزانو سپڵەیە •

ـ بـەد زمانـە :ـ

بەد گۆیە ، ئاشووبگێرە •

ـ بـەد لغاوە :ـ

بەرەڵایە ، خراپ پەروەردەكراوە •

ـ بەد بینـە :ـ

بەد گومانە • دەربارەی ئەمو ئەو دڵی پیسە •

ـ بەد بەختیی كلافە دەكات :ـ

بۆی نایەت • رۆژی رەشیەتی • گاشە لەسەر گاشـەی تووش دەبێـت •

بە دەبدەبە ـ بەدەبدەبەیە :ـ

هەمیشە گۆلمەزگێرە ٢ ـ خۆ نوێنەو بە كـەشو فشو عەنمەنەیە •

بەدەست ـ بەدەستو بردە :ـ

هەولنامەی كتێب

چالاکە ، لە کارکردندا گورجە

— بەدەستی خەڵك مار دەگرێت :ـ
(١ ـ بە یەکێك دەڵێن کە بەسەر ماڵی خەڵکەوە پیاوەتی بکات ٢ ـ بەم‌و بەو مەردووم بترسێنێت)

— بەدەست‌و دڵـە :ـ
خێـر خوایە ، نانبدەیە •

— بەدەستە :ـ
دەستی دەڕوات • دەسەڵاتی زۆرە ، لە هـــــەر رووبەکەوە بێت بەتوانایە •

بە دەستەسڕ ـ بە دەستەسڕ کلکی‌کەر ـ گوێرەکە ـ دەگرێت :ـ
بە تەوسەوە بە کەسێك دەڵێن کە بەدەعیەو فیز بێـــت ، بێزی نەیەت بەلای کاردا بچێت •

بـــەدەم ـ بەدەم‌و دەست تێی گوشیوە :ـ
پارەیەکی زۆری خەرج کردووەو خۆی کردووە بەژێـر هاواری قەرزەوە •

— بـە دەمی خۆشە :ـ
١ ـ بۆ خواردن ، خواردنەکەی لەلا خۆشەو بە دلیەتی ٢ ـ بۆ قسە قسەکان خۆش دەگێڕێتەوە •

بـەدەم ـ بەدەم‌و وێڵـە :ـ
روو بە خەڵك دەدات‌و لەگەڵیاندا ناسکە و زمانی لەو بارەیەوە تیـژە •

بە دەم یەکدا نقیونەتەوە :ــ

واتا : ئەوەی ئەم دەیلێت ئەویش هەر ئــــەوە دەلێتەوە ، وەك تەگبیریان کردبێت •

بەدەماخ ــ بەدەماخە :ــ

دلی خۆشە • هەوەسی هەیە •

بەدەمیەوە ــ بە دەمیەوەدا :

جلەوی بۆ شل کرد • بەرەلآی کرد

بەدەمیدا ــ بەدەمیدا دا :ــ

١ ــ قسەکەی پێ بڕی ٢ ــ بەگژیدا چــــــوو ، بەرپەرچی دایەوە •

بەدەمێك ــ بەدەمێك دەخۆنو بەقنگێك دەڕین :ــ

زۆر تەبانو پێکەوە گونجاون • لە قسەی یەك دەرناچن •

بــەدەن ــ بەدەنی بە نوێنەوە چوو :ــ

توێخی هاویشت هێندە لە نوێندا مایەوە ، سا یا هی زۆر خەوتن دەبێت ، یان هی نەخۆشی کە زۆر لەناو نوێندا دەمێنێتەوە •

بەدەنك ــ بە دەنکە جۆیەك دەزەڕێت :ــ

بەیەکێکی تێ نەگەیشتوو ، ناتەواو دەوترێت کە زوو لــە

خۆی بابی بێت بۆسووکی وای پێ دەگوترێت ٠

بەدەنگ ــ بەدەنگ نییە بەڕەنگە :ــ
واتا : شت بەدیمەن نییە بە ناوەرۆکە ٠ تا شت نەیەتەبەر چاوت نەیبینیت لێی دڵنیا مەبە ، بڕوای پێ مەکە ٠

بـــەدل ــ بەدلیەوەنووســا :ــ
خۆشی لە خواردنەکە ، شتەکە بینیو بەدڵی بوو ٠

بـــەدلیــدا ــ بەدلیدا نایەت :ــ
بیـــری لێ ناکاتەوە

بـــەدۆ ــ بەدۆش دەیژەنێت :ــ
بە هەموو شتێك قایلە ، شلە ، دادەمرکێت ٠

بـــەدوو ــ بە دوو برا کلاوێکیان هەیە :ــ
بە دوو کەس دەلێن کە بە هاوبەشی شتێکیان هەبێت ٠

بەدۆخـــە ــ بە دۆخەی داوە :ــ
خستوویەتیە پشت گوێ ٠ وازی لێ هێناوەو لێــی ناپرسێتەوە ٠

بـــەر ــ بەری با بەردە :ــ
١ ــ لەبەر چاو لاچۆ ٢ ــ (وازبهێنە ، جێگـــا چۆلکـە) ٠

ــ بـــەر چاوو دەم کەوتووە :ــ

خەلكی لێی دەڵێن ، سا یا لە بەخیلیدا یا لەبەر هۆیەكـی تـر .

بـــەر ــ بەری لێ گرت :
بەرەنگاری بوو . بەربەستی كرد .

ــ بەری بۆ بەرەڵا كرد :ــ
١ ــ سەربەستی كرد ٢ ــ جڵەوی بۆ شل كرد.

ــ بەری دنیای نەخواردووە :ــ
گەنجەو زۆر نەژیاوەو خۆشیی ژیانی نەچەشتووە .

ــ بەری بۆ فڕێ دەدات :ــ
بە یەكێك دەوترێت ــ بەتایبەتی ئافرەت ــ زۆر چڵێس بێـت حەز لە شتێك بكاتو هەڵپەی زۆری بۆ بكـات .
واتـا : هێندە پەلەقاژێ دەكات ، خۆی لەبار دەبات .

بـــەراز ــ بەرازی دەم بەستراوە :ــ
بە یەكێك دەڵێن بەرۆژوو بێتو نوێژ نەكات .

بەرەنـگ ــ بە ڕەنگو بۆیە :ــ
١ ــ تەندروستە ٢ ــ گوزەرانی باشەو لە خۆشیدایە

بەرەو با ــ بەرەو با میز دەكات :ــ
(بە یەكێك دەڵێن كە لە كاردا دووربینی نەكات) .

بەربـاد ــ بەربادی كـرد :ــ
١ ــ فەوتاندی ٢ ــ پەرێشانی كرد ٣ ــ كاولی كرد

بەرپێ ـ بەرپێی خۆی نابینێت :ـ
١ ـ کورتبینە ،نەشارەزایە ٢ ـ ساویلکەیەو لە شبت ناکۆلێتەوە ٣ ـ بیر تەسکە . تێنەگەیشتووە .

بەرچاو ـ بەرچاوی تێرە ـ بەرچاو تێرە :ـ
١ ـ نانبدەیە ، بەدەستو دڵە ٢ ـ دنیای بەگران نەگرتووە .

ـ بەر چاو تەسکە ـ تەنگە :ـ
١ ـ چرووکە ٢ ـ دنیای زۆر بەگران گرتووە .
ـ بەرچاوی تاریك بوو : ـ
١ ـ رقی هەستا ٢ ـ ئەو شتەی پێ ناخۆش بوو ، گرژ بوو سا یا لە پیستەکەیدا یان لە ڕقدا .

بەرخ ـ بەرخی تێرە :ـ
واتا : کوڕە ، تێرینەیەو بە دەربەسەوە نایەتو بەرگەگرە .

ـ بەرخی بازی دەکات :ـ
جیهان بە دڵی ئەوەو کاری لە برەودایە ٢ ـ زۆر دڵی خۆشە .
زۆر تووڕە بووەو ئاگر دەکاتەوە

بەرد ـ بەرد بە با دەکات :ـ
ـ بەرد بە ئاو دەکات :ـ
کارێکی زۆر لە دڵی مرۆڤ دەکاتو بەزەیی دەبزوێنێت .

بـەرد ــ بەردی ساردو گەرمت وەبەرپێ نەیەت :ــ
(گیروگرفتی رۆرگارت تووش نەیەت)

ــ بەردی سەر مەڵۆ ناوە :ــ
کارەکەی بنجبەست کردووە ، گەیاندوویەتیە ئەنجام لێی دڵنیایــــە •

ــ بەردی لە ئەژنۆی خۆی دا ــ کاڵەکی بە ئەژنۆ شکاند :
پەشیمان بووەوە •

بەردار ــ بەردار بەری فڕی دەدا :ــ
واتا : سامو ترسێکی وەها بوو ژنی سکپڕ لە ترسانـــدا منداڵەکەی لەبار دەچوو •

بەردێــك ــ بەردێك هەڵگرە بیوەشێنێت :ــ

بــــەرز ــ بەرز دەفڕێت ــ دەخوڕێــت :ــ
١ ــ خۆی بە گەورەو تەواو پیشان دەدات ٢ ــ بە بەشی کەم ، نزم ، داناکەوێت ، لووتی بەرزە

ــ بەرزە دەماخــە :ــ
١ ــ زۆر دڵی خۆشە ٢ ــ لووتی بەرزە

بــــەرز ــ بەرزە بڵێســـە :ــ
چەنەبازە ، هەڵەوەڕە •

ــ بەرز دەنیشــێت :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە زیاد لە ئەنـــدازەی خـۆی

سەرکەوێت) • هەڵپە بۆ شتێك بکات کە پێــــی ڕەوا نەبینرێــت •

بەرسمێل ــ بەرسمێلیان کرد :ــ
١ ــ زیانیان پێ گەیاند ٢ ــ ئەو شتەیان کــەڵو کەم کرد لێیان خوارد ، یا بــرد •

بــەرگ ــ بەرگی مەڕەو دانی گورگ :ــ
بەدیمەن پیاوچاکەو لە دەروونیشدا پیس‌و بەد پیاوە•

بەرگــوێ ــ بەرگوێی کەوت :ــ
بیســتی

بەرمــاڵ ــ بەرماڵ بە کۆڵە :ــ
موسوڵمانێکی راست‌و پاکە •

بەرماڵی بەسەر ئاوەوە دەگەڕێت :ــ
مرۆڤێکی پاکەو لە خراپە بە دوورە • موسوڵمانێکــــی
راستە • جاری واش هەیە بە تەوسەوە بە یەکێکــــــی
ناتەواو دەوترێت کە ماناکەی ئەوسا بە پێچەوانــــــەوە
دەبێــت •

بــەڕوو ــ بەڕووی دەمی بزنە :ــ
چاوەڕوانە زوو هەوڵ‌و تەقەلاکەی بە ئەنجام بێت ،
(وەك ئەو کابرایەی کە بەڕووی بە بزنە لاتەکەی دەداو
زوو زوویش دەستی لێ دەکوتا بۆ ئەوەی بزانێت قەڵەو

بووه یانەنـا) .

بەڕووە ــ بەڕووە :ــ
ڕوو کراوەیە ، شەرمی‌شکاوە .
بەروپشت ــ بەرو پشتی نیيە ــ بۆ نییە :ــ
بێ‌بارە ، پشتی پێ نابەسترێت ، دۆستی کەس نییە .

بــەرۆك ــ بەرۆکی گرت :ــ
بەگژیدا چوو . ڕێی پێ گرت . بەرەنگاری بوو .

ــ بەرۆکی بەردا :ــ
وازی لێ هێنا . لێی بووەوە . دوور کەوتەوە .

بــەڕێ ــ بەڕێو جێیە :ــ
تەواوە . دروستە . لەجێی خۆیدایە .

بــــەز ــ بەز بە کتك دەسپێرێت :ــ
واتا : کارەکە ، شتەکە ، بە یەکێکی ناپاك ، دەست پیــس
دەسپێرێت کە تەماعی تێ دەکاتو دەیخوات . واتـــــا
کورتبینــە .

بەزەلـم ــ بەزەلمو تانجەرۆ پاك نابێتەوە :ــ
واتـــا زۆر پیسو گلاوە .

بــــەزم ــ بەزمێـك دەزانێت ئەویش سێ پێیە :ــ
۱ ــ بە یەکێك دەوترێت کە شتێکی ویست لەســــــەر
خواستەکەی سوور بێت ، هەرچەندە ئەو شتەش دەســت

نەکەوێتو پێی بڵێن نییە ئەو هەر دانەمرکێـــــتو واز نەهێنێت ٢ ــ (بە یەکێك دەوترێت کە خوویەکی ناشیرینی هەبێت هەرچەندە پێی بڵێن دەستی لێ هەڵنەگرێت) •

بەزووان ــ بە زووان ــ زمان ــ شێر دەکاتە ڕێوی :ــ
زمانلووسە ، دەزانێت چۆن خەڵك بهێنێتە ژێربار • لـە خشتەی بەرێـت •

بەژێـــر ــ بە ژێـر دەستو پێوە بوو :ــ
١ ــ لەناو چوو • ونبوو ٢ ــ شپرزەو پەرێشان بوو •

بەژێـر لێوەوەی کرد :ــ
١ ــ شاردیەوە ٢ ــ بەتەنگیـــــەوە نەهـــات
٣ ــ پشتگوێی خســت •

بە سەبەتە ــ بە سەبەتەش ناگوێزرێتەوە :ــ
١ ــ زۆر پەك کەوتەو کەفتەکارە ٢ ــ زۆر پیرە

بەسەر ــ بەسەری دەبات :ــ
١ ــ بە هەڵەیدا دەبات ٢ ــ گومڕای دەکـــات
٣ ــ ماندووی دەکات •

بەسەریاندا چـوو :ــ
لە ناکاودا لەبارێکی ئاسایـــی ، نائاســـایی بینینـی
٢ ــ پشتگوێی خستـن •

بەسـەر ــ بەسەریدا هات :ــ

١ ـ ئامۆژگاریی کرد ٢ ـ خاوی کردەوەو رقەکەی نیشاندەوە ٣ ـ کەلـکەلەی شتێکی کەوتـە سەرو دوای خولیا کەوت ٤ ـ لە ناکاودا بەلایدا تێپەری •

بەسەری کردەوە :ـ
١ ـ ژماردنی ٢ـ سەری لێ داو هەوالی پرسی •

بەسەری گێرا :ـ
سەرەخولێی پێ خست •

بەسەریەوە نەرۆیشت :ـ
وازی لێ نەهێنا ، چاوپۆشی لێ نەکرد ٢ ـ دوای خست •

بەسەریەوە ناروات :ـ
بۆ هەرەشەیە : واتا : تۆلەی لێ دەسێنرێتەوە ، لێی دەپرسرێتەوە ، هەروا بەخۆشی نایخوات .

بەسەر یەکیانەوە هەیە :ـ
١ ـ قەرزاری یەکترن ، سا یا چاکە ، یا خراپە ، یا گەمە لە نێوانیاندا هەیەو قسە لەیەك دەخۆنەوەو لەیەك زیز نابن •

بەسەر حەوت پشقلدا باز دەدات :ـ
بە تەوسەوە (بە یەکێك دەلێن کە باسی هێزو توانای خۆی بکات) گەنجەفە بکاتو بە خۆی بنازێتو وایش نەبێت بەتایبەتی بە کوروکال ئەمە دەوترێت •

بەستراوەتەوە ــ بەستراوەتەوە ــ بەوەوە بەستراوەتەوە :ــ
١ ــ سەربەست نییە ، بەبێ ئەو ، ئەوان ، هیچی پــێ ،
بۆ ناکرێت ٢ ــ هاوسەریان بۆ پەیدا کردووە •

بەشەرت ــ بەشەرتی ــ مەرجی ــ چەقۆیە ؟ :ــ
جاران شووتی بە شەرتی ئەوە دەفرۆشرا کە بەچەقۆ ببڕێتو
بزانرێت سوورە ، گەییوە ، یان نا • واتا بەشەرتی گەییوی
واتا : بۆ بڕو بیانوو دەگەڕێیت تا کارەکە نەکرێــــتو
سەرنەگرێت •

بەشــوو ــ بەشووی دا :ــ
پشتی تێ کرد ، بەرەڵای کرد تووش بێت ٢ ــ داوی
بۆ نایەوەو تووشی کرد •

بەفەلەك ــ بە فەلەك دەڵێت وەلەك :ــ
(هاتیەتیو قسەی ڕەوایە)

بەفراو ــ بەفراوخۆرە :
واتا : سوورو سپیە • کوێستانیە •

بەفــوو ــ بە فوویەك دا دەگرێتو بە فوویەکیش دەکوژێتەوە :ــ
دڵسافە • زوو هەڵدەچێتو زوویش ئاشت دەبێتــــەوە و
دەروونی دادەمرێتەوە •

بە فــوو ــ بە فوویەك بە ئاسماندا دەچێت :ــ
١ ــ بە یەکێك دەڵێن کە بێتواناو دەست بێت ، بێپشت
بێت واتا زوو بەزەویدا دەدرێت ، بەسەریدا زاڵ دەبــن
٢ ــ ساویلکەیە •

به قنـــگ ــ به قنـــگ هه‌ناسه ده‌دات :ــ
١ ــ هه‌ناسه‌ی زۆر سواره ٢ ــ زۆر که‌شه‌نگه ٣ ــ زۆر ماندووه •

به قنگه‌وه ــ به قنکه‌وه ــ خستیه که‌نده‌وه ــ نایه چاڵه‌وه :ــ
١ــ به‌قسه به‌زاندی ٢ ــ ده‌مکوتی کرد •

به کاسه ــ به کاسه‌یه‌ك ده‌یکه‌نو به که‌وچکێك ده‌یخۆن :ــ
١ ــ ماڵ له‌یه‌کن ٢ ــ زۆر ته‌بانو له قسه‌ی یه‌ك ده‌رناچن

به کـــاله ــ به کاله‌و پێتاوه‌وه ده‌چێته به‌هه‌شته‌وه :ــ
مرۆڤێکی چاکه • موسوڵمانێکی ته‌واوه •

بـــه‌کـــه‌ر ــ به‌که‌ر ناوێرێت بـــه کورتانی شێره •
به یه‌کێك ده‌ڵێن که به دوژمنه‌که‌ی خۆی نه‌وێرێت‌و بـــه یه‌کێکی زه‌بوون بوێرێت •

به‌کلـــك ــ به کلکی ده‌خورێت :ــ
(به یه‌کێك ده‌وترێت که پشتی به یه‌کێکی له خۆی گه‌وره‌تر ، به ده‌سه‌ڵاتتر ئه‌ستوور بێت) •
بـــه کڵاو ــ به‌کڵاو ده‌گیرێت :ــ
١ ــ (زۆر بێ ده‌سه‌ڵاته) • بووده‌ڵه‌یه ٢ ــ بێ فرو‌فێڵ‌و ساویلکه‌یـــه •

بـــه کـــۆ ــ به‌کۆی زووخاڵ بێت :ــ
کۆ = کێـــو • زووخاڵ = خه‌ڵووز واتا بسووتێت‌و نه‌مێنێت •

به کوتـەك ـ بە کوتەك کاری پێ دەکات :ـ
واتا : زۆری لێ دەکات.

به کـۆل ـ بە کۆلی شێرەوە نییە :ـ
١ ـ ئاسانە ٢ ـ دەست دەیگاتـــێ ، دەســـت دەکەوێت • ئاشکرایە شت بە کۆلی شێـرەوە بێـــت ، شێرەکەش کێوی بێت ، کێ دەوێرێت توخنی بکەوێت ، بیگاتێ •

به کولـك ـ بە کولکیەوە کـرد :ـ
کولك = خوری
تووشی بە تووشیەوە کرد • بە سەریدا سەپاندو کـردی بە بار بەسەریەوە •

بـە کـون ـ بە کونی هەتیتەوە دەچێت :ـ
(زۆر لاوازە)
هەتیتە = بڕوانە لە گونی‌هەتیتەدا •

به کوێرایی ـ بە کوێرایی چاوی ئەو :ـ
بە ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت کە ناحەزبێت • واتا : ئەوەی کە من دەیکەم ، دەستگیرم دەبێت ناحەزەکەم پێی کوێر دەبێت • دەبا ببێت •

بەگـــڕ ـ بەگڕ قولەی قافدا دەچێت :ـ
قولەی قاف = ئەفسانەی کورد وا دەڵێت کە مەڵبەنـدی هەموو دێوو درنجی گێتی قولەی قافە • واتا بەگڕ هەموو

دێوو درنجی گیتیدا دەچێت • واتا : ئـەم زۆر بـۆ دەسەڵاتە ، خۆی بە شپرزە کردن ، فەوتانـدن دەدات ، بەگژ دەسەڵاتدارێکدا دەچێت کە توانای بـە سەریـدا ناشکێت •

بەگورگان ــ بە گورگانخواردووی دا :ــ
١ ــ هاورێ بوون ، پشتی تێ کـردو بەرەڵای کرد • کارێکی کرد بوو هۆی گرفتاری ٢ ــ بەفێڵ دووچاری چورتومی کرد •

بە گـوێ ــ بەگوێیە :
گوێ رادەڵەو قسە وەردەگرێت •

بەگیـا ــ بەگیای بەهاردا ناتوورێنێت :ــ
بە یەکێکی نەخۆش یا پیرێکی پەککەوتە دەڵێن ، لەڕووی سووکییەوە ، یان گەمەوە • واتا : ناگاتە بەهار دەمرێت

بـەلادا ــ بەلادا هات :ــ
١ ــ مرد ٢ ــ بوورایەوە

بـەلاش ــ بەلاش وحەلاش :ــ
بەشتێکی کەممایەی هەرزان دەڵێن •

بـەلای ــ بەلای ماردا دەدات جووچکەی دەقرتێنێت :ــ
(جووچکە = کلک • واتا : زۆر دزە)

بەلەسـە ــ بەلەسە بووە :ــ

به ئاژەڵێك ــ گا ، گامیش ... هتد دەڵێن کــە
بەملاو لادا ڕابکا ت، پەلامار بداتو بەکەس نەگیرێتەوە .
بــە یەکێــك دەڵێــن کە پەلاماری ئــەمو ئــەو بداتو
دانەمرکێتەوە بۆ ســووکی وای پێ دەڵێن .

بە لەوێــچ ــ بە لەوێچێك ئاو دەکەوێتە مەلە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە بە قسەیەك بکەوێتە هەلەکەسەما)

بەلــگ ــ بەڵگو بنی کرد :ــ
١ ــ فەوتاندی ٢ ــ سەرەوژێری کرد .
خراپی کرد ٣ ــ زۆر بەدوایدا گەڕا .
بەڵگ = بەرگ = گەلا

بە موویەك ــ بە موویەك بەندە :
زۆر لە مەترسیدایە ، خەریکە بکەوێت بمرێت لەناو
بچێــت .

بەمێــرد ــ بە مێردێ نیە بەخولایە :ــ
بە تەوسو گاڵتەوە بەکارێك دەوترێت کە نالەبار بــڕوات
یەکێك بەبێ ڕەنجدان شتێکی دەست بکەوێت ، کەچــی
یەکێکی تر ڕەنجیشی بۆ بدات مافەندی دەرچێت .

بــــەن ــ بەنی کەسێکە بە من با نادرێت :ــ
واتا (دەرەقەتی نایەم ، پێی ناوەستم ، سەر لە فڕوفێڵــی
دەرناکەم) .

بەنی شلەوە بووە :ــ

هێزو گوڕی تێدا نەماوە •

بەنــان ــ بەنــان هاتو بەئاو خورا ــ ڕۆیشت :ــ

بۆ سەرسامی‌یە واتا : نازانم چۆن ونبوو ، نەما •

بە نانەسکی ــ بە نانەسکی کار دەکات :ــ

واتا : تەنها تێری بکەنو بەرگی بۆ بکەنو هیچی تر •

بەنــاخ ــ بەناخی زەویدا چووە خوارەوە :ــ

١ ــ شکستییەکی گەورەی هێنا ، فەوتا ٢ ــ شەرمەزارێکی زۆر بوو ٣ ــ کەمی‌کردو دایە دواوە •

بەنبــــر ــ بەنبر دانیەتی :ــ

تیغی نیە ، چەکێ پێبڕی هەڵ نەگرتوە •

بەنــد ــ بەندی قایم کرد :ــ

تووش‌و گرفتاری کرد ٢ ــ شپرزەترو پەرێشانتری کــــرد •

بەنـــــد ــ بەند ــ پەند ــو باوی بەدواوەیە :ــ

لەکەدارە ، خەڵك باشی پێ ناڵێت •

بـــــەو ــ بەو بایە دەژیم کە لەلای تۆوە دێــت :ــ

واتا : زۆرم خۆش دەوێیت‌و هەمیشە لە دڵمدایت •

بـــەوە ــ بەوە مەلاَشووی هەڵدراوەتەوە :ــ

١ ـ بۆتەوسە •واتا ئەو شتە نەبێت نایەوێـــت •
٢ ـ هەمیشە ئەو قسەیەی لەیادەو دەیجوێتەوە •

بەهـــار ـ بەهارەو فیکان دەکێشێت :ـ
بەتەوسەوە ، بەداخەوە ، بەیەکێك دەوترێت کە هەرزەکارانە هەڵسوکەوت بکاتو بەتەنگ کەسەوە نەیەت •

بەهاری دوو بەهارە :ـ
یەکێك دەیڵێت کە خێرو قازانج دوو جار بکرێت ، یـان خێر مشە بێت سا خۆی ئەو قازانجە بکات یا یەکێکی تر بڵێت کە قازانجەکەی کردبێت •

بەهارات ـ بەهاراتی پێوە دەکات :ـ
قسەی زیادی پێوە دەبێت ، سا یا هەڵی دەبەستێت بـۆ لەخشتەبردن یا بۆ پێکەنینو خۆشی •
بەهەزار ـ بەهەزار شەیتان میچێکی لێ نابرێتەوە :ـ
ئەگەر لەگەڵ شەیتاندا میچ میچێن بکەن ئەم لە شەیتانی دەباتەوە واتا : زۆرزانەو لە خشتە نابرێت •

بەیـــار ـ بەیار کێڵانو گای لەڕ !!؟؟
بەیار زەوییەکە چەند ساڵێك بێت نەکێڵرابێت ، بـەگای لەڕ ناکێلرێت واتا : کاری گران بە یەکێك ناکرێت کـــە هێزی بەسەریدا نەشـکێت •

بەیـــت ـ بەیتی بلەیە :ـ
بە یەکێك دەلێن کە لەسەر قســـە زۆر بـــڕواتو

نەی برێنەوە ٠بیلێتو بیلێتەوە ٠

بەیتو بالورە :ــ
دەڵێن فیسارەکەس بەیتو بالۆرەی زۆرە ٠ واتا :
قسەو باسی زۆرە ٠

بەیــداخ ــ بەیداخی هەلکرد :ــ
بۆ ژنێکی بێشەرمو ئابڕوو دەڵێن واتا دەستی بــە
شاتەشاتو قسەی ناشیرینو بێحەیایی کرد ٠

بەیداخدار ــ بەیداخدارە :ــ
ئافرەتێکی بێ ئابڕووی بێ شەرمە

بیــت ــ بیت بە ئاگریش کوێ دەسووتێنیت ؟
واتا : بێ دەسەڵاتو بوودەڵەیت ، کەس سلت لێ ناکاتەوە
بە هیچــت نازانــن ٠

بچــۆرە ــ بچۆرە ژێــر لۆسێك کە بیتوانیت :ــ
(دەست مەدەرە کارێك کە دەرەقەتی نەیەیت)

بچیــت ــ بچێتە سەر سیروان ــ زێــ وشکی دەکات :ــ
(زۆر بێبەختو چارە ڕەشــە) ٠

بڕبــڕە ــ بڕبڕەی پشتــە :ــ
١ ــ خزمێکی زۆر نزیکە ٢ ــ پشتیوانێکی گەورەیە ، لە
کاتی تەنگانەدا بە فریا دەکەوێت ٠

بــــــر ــ بــرو بیانوو :ــ
بــر ڕەگی چاوگی بڕینە • واتا: پچڕان • دەڵێن :
لێمان کەوتۆتە بڕو بیانوو • واتا : بیانوو دەدۆزێتەوە بۆ
پچڕاندنی پەیوەندیی خۆشەویستی ، دۆستایەتی نێوانمان

ـــــرۆ ــ برۆ پشتی لێ بکەرەوە ــ پشتێنێ لێ بکەرەوە :ــ
دڵنیابەو مەترسە • با ستارەی دڵت ببێت •

ــ بــرۆ هەر لە گووپی خۆت بــدە :ــ
لە ڕووی سووکییەوە دەوترێت • واتا هیــچ بە هیــچ
ناگەیت و هەر نائومێد دەبیت •
بڕوێــش ــ بڕوێش دەکات :ــ
(قسەکانی بێ ڕێو جێیە ، درشــتە • دەڵێــن :
کوڕەکابرا دەبیبڕەوە ئەو بڕوێش کردنەت لەچییە) •

بریــــق ــ بریقو هووڕ :ــ
بریقە = بریسکە • واتا بریسکە بریسکێکی زۆر •
دەڵێن جامەکەی خستە بریقو هووڕ هێندە پاکـــــی
کــردەوە •

بریــــن ــ برینی کولانەوە :ــ
داخی بردەوە دڵی • خەفەتەکەی وەبیر هێنایەوە •

بــــزە ــ بزەی چاویان هات :ــ
دەڵێن : خواردیشیو بزەی چاویشیان دەهات واتـــا :
دەسەڵاتیان بەسەریدا نەبوو •

بزمار ـ بزمارێکی بەبنی ـ. بەری ـ پێدا چەقاند ـ داکوتا :ـ
١ ـ پیلاتێکی بۆ نایەوە تووشی ئازارو زیانێکی زۆری کرد
٢ ـ تووشی چورتومێکی قورسی کرد •

بزن ـ بزنەکەی ـ گیسکەکەی ـ هەیاسی خاسە :ـ
واتا هەر کەمێك بەخۆیدا دێت ، شتێکی بۆ دەبێت ،
دەچێتەوە دۆخی جارانی ، لاوازو پەرێشان دەبێتەوە •

بست ـ بستێ بە قەرز نادات :ـ
نایەڵێت لە دەستی دەربچێت

بسکە ـ بسکە ـ تووکەی ـ سمێلی دێت :ـ
دلی خۆشەو جیهان بە دلی ئەوە •

هەرزانامەی کتێب

بکوژ ـ بکوژو ببڕ خۆیەتی :ـ
بە یەکێکی دەسەڵاتدار دەوترێت کە دەستی کەس
سەردەستی نەبێت ، هەر خۆی شت بێت •
بگرە ـ بگرەو بەردەیەکە مەپرسە :ـ
ئاژاوەو پشێوییەکی قورسە •

بلوور ـ بلوور بایەکی بەسە :ـ
١ ـ بەشتێك دەڵێن زۆر ناسك بێت •
٢ ـ دلێك زوو بڕەنجێت و بشکێت ٣ ـ کارێك زوو تێك
بچێت •

بلوێر ـ بلوێر ـ مەلا ـ بەزێنە :ـ

به یەکێك دەڵێن ، کەللەرەق ، چەنە بەچەنە بوەستێت و
بەربەرەکانێ بکات و بەکەس بۆر نەدرێت ، لەگەل ئەوەدا
کە بە هەڵەدا چووبێت ٢ ـ چەقاوەسووە .

ـ بلوێـر بۆ گایە :ـ
واتا : وەکو گایەو لە هیچ ناگات .

ـ بلوێر ـ دەف ـ ژەنە :ـ
دەڵێن چ بلوێرژەنێکە !؟
واتا : ١ ـ زمان درێژە ٢ ـ پڕۆپاگاتەچییە

بنـاوان ـ بناوانەی شلە :ـ
واتا : بۆیە سامانەکەی دەپووکێتەوە ، کارەکەی سـەر
ناگرێت چونکە سەرپەرشتکردنەکەی ناتەواوەو شلۆقە .
کارەکە بەرەڵایـە .

بنـاوان ـ بناوانەکەی شێلاوە ـ بنە جۆگەی شێلاوە :ـ
خەریکە کارەکە بنجبەست بکات و بە ئەنجام بگەیەنێـت
بیسازێنێت .

بنـج ـ بنجـی داکوتـا ـ بێخـی بەست :ـ
خۆی دامەزراند ، قایم کرد . جێگیر بوو .
بنکەنـد ـ بنکەند بوو :ـ
کنێوەی لێ کراو رێی رمان و رووخانی خۆش کرا

بنـوو ـ بنوو بێتـە خەوت :ـ

به تەوسەوە (بە یەکێك دەوترێت کە بە تەمای شتێك بێت) واتا : هەرگیز پێی ناگەیت و چنگت ناکەوێت •

نى پێـى ــ بنى پێى هاتۆتە پشتى پێى :ــ
واتا : (گەڕۆك و ماندووە) •
ـــــۆ ــ بــۆ باشەوالەم ؟؟
یەکێکی ماندوو ئەوە دەڵێت کە داوای کاری تــری لێ بکەن واتا : ئیتر لە توانامدا نییە لــــەوە زیاتـــــر هەڵســـووڕێم •

ووبــە ــ بوو بە ئاو ــ تنۆکى ئــاو :ــ
١ ــ تەریق بۆوە ٢ــ بە خۆیدا شکایەوە ، شەرمی کرد

ــ بوو بە پەڕۆی بۆسۆ :ــ
واتا : ناوی زڕا •

ــ بــوو بە ڕیشیەوە :ــ
لەو کارەوە گلاوە ، ئەو کارە ، ئەو شتە ، ئەو کەسەی بووە بە تووشەوە •

ــ بوو بە خوێنی سیاوەحش : ــ (کوشتنی سیاوەحــش کــە کــوڕی کەیکــاوســی دووەمــــە کە شـــای کەیانیــەکــان بــووە لــە ئێراندا بەدەستی ئەفراسیابی شای تورکستان بوو بە هۆی ڕشتنی خوێنێکی زۆر) واتا : ئەم ئاژاوەیە ، ئەم ناکۆکییە ، ئەم قسـەیە هەر کۆتایی نەهات ؟؟!

هەواڵنامەی کتێب

– بوو بــه کورتانەکەی جەجاڵ :ـ

کورتانی جەجاڵ : گوایا جەجاڵ کە لە ئاخر زەماندا دێت بۆ کەرەکەی هەر کوورتان دروست دەکاتو مێرووولەیش هەڵی دەوەشێنیتەوە •

بەکارێك دەوترێت کە هەر تەواو نەبێت ، نەگاتە ئەنجام هەر ساتە ناساتێك هەڵ بوەشێتەوە • ئەنجامەکەی بە هیچ دەرچێت •

بووبــه ــ بوو بە کێچو چووە کەولی ــ گوێچکەی :ـ

سەری زۆر کردە سەرو چووە بن کلێشەیەوە

هەواڵنامەی کتێب

– بوو بە مارەکەی شێخ هۆمەر :ـ

شێخ هۆمەر ناوێك لە جووت دەبێت مارێــکــی ســـڕ دەبینێت ، خەشیمانە هەڵی دەگرێت ، کە گەرم دەبێتەوە دەئاڵێتە ملی تا پێوە نەدا وازی لێ ناهێنێت •

بە یەکێکی بەد دەوترێت کە لە یەکێکەوە بئاڵێــت وازی لێ نەهێنێت

تا تووشی چورتومی نەکات • بۆ تەوسیشە بە یەکێکــی لاپرەسەنگ دەوترێت کە لێت نەبێتەوە •

– بوو بە جەنگی مەغلووبە :

سوپایەك کە بشکێت بەیەکدا دەچێت ، هەر یەکە دەیەوێت خۆی دەرباز بکات ، هاواری بەزیوو سەرکەوتوو لـــە هەموو لایەکەوە بەرز دەبێتەوە دەدات بەیەکدا •

واتا : ئەو شوێنە وەك ئەو کوڕی شەڕی دوو سوپایەی لێ هـــات •

بووه بـه ــ بووه به ــ بۆته ــ ئاردی ناو دڕکان :ــ
پەرش‌و بڵاو بۆتەوەو کۆکردنەوەی ستەمە .

ــ بووه به ــ بۆته ــ ئەستێرەی سیوەیل :ــ
به یەکێك دەڵێن که کەم کەم خۆی دەر بخات .
ــ بووه به ــ بۆته ــ کۆلارە ــ فڕفڕۆکە ــ تەیارە :ــ
خێرا دەڕوات ، وەك بفڕێت . تیژ هەڵیەت‌و ڕا دەکات .

ــ بووه به ــ بۆته ــ داسك‌و دەرزی :ــ
زۆر لاواز بووه ، به ئەندازەیەك پێستی بەسەر ئێسکیدا
وشك بۆتەوە .
بووه به ــ بۆته ــ مووی لووت :
به یەکێك دەڵێن که بەرچاو بگرێت یان حەز له چـارەی
نەکرێت ، لای ئەو کەسە ، ڕەزای تاڵ بێت .
ــ بووه ــ بۆته ــ کەری گوو وشك خواردگ ــ خواردوو:
به یەکێکی نەدارا دەوترێت که بۆ لابردنی نەبوونییەکەی
ڕەنگەی چەوت ناپاك بگرێت ۲ ــ به یەکێك دەڵێن کـه
به شتی گەندەوە بنیشێتەوەو بیماشێتەوە .

ــ بووه ــ بۆته ــ ماکەرەکەی قولیان :ــ
۱ ــ سەرشۆڕی هەموو کەسێکە ۲ ــ دەستە پاچەیە ،
هیچی لەباردا نییە ، گوێی خۆی تەپ کردووە .

بووه به ــ بووه به ــ بۆته ــ داری پەلك :ــ
(به شتێك ــ کەسێك ــ دەوترێت که بێبەر ، بێفەڕ بێت)

— بووه به سابرێنه‌كه‌ى بانیمۆرد :ـ
(كه بزنى ئاوايى گه‌له‌كۆمه‌كێيان لێ كردو كوشتيان) به
يه‌كێك ده‌ڵێن كه گه‌له‌كۆمه‌كێى لێ بكه‌نو شپرزه‌ى بكه‌ن

— - بووه به ـ بۆته ـ دارى سه‌ره‌رێ :ـ
(به يه‌كێك ده‌ڵێن كه خه‌ڵكى هه‌میشه لا بده‌نه لاى په‌ناى
بۆ به‌رن ـ ولاى بحه‌سێنه‌وه‌و لێوه‌ى به‌هره‌مه‌ند ببن)

— بووه به ـ بۆته ـ ره‌گى گولى لێى نابێته‌وه :ـ
به شتێك ده‌ڵێن كه تووشى يه‌كێك بێتو لێى نه‌بێته‌وه،
لێى دوور نه‌كه‌وێته‌وه . وه‌ك ده‌ردێكى هه‌میشه‌یى لێ بێت .

— بووه به ـ بۆته ـ كه‌وڵ سوورى به‌ر له‌شكر :ـ
به يه‌كێك ده‌ڵێن كه له هه‌موو كارێك ، هه‌ڵوێستێكدا
سنگ بداته پێشه‌وه‌و پێشه‌نگ بێت ، جا پێى بڵێن يا
پێى نه‌ڵێن .

بووه به ـ بووه به ـ بۆته ـ مه‌له‌وانه‌كه‌ى كونده له‌ده‌ست
به‌ربوو ، به‌ر ده‌چێت ئاو ده‌يبات ، دوا ده‌چێت گورك
ده‌يخوات : به يه‌كێك ده‌وترێت كه له كارێكدا گيرى
خواردبێت به جۆرێك كه نه‌توانێت جووڵه بكات) .

— بووه به ـ بۆته ـ قه‌ره برووت :
وا سووتاوه ره‌ش هه‌ڵگه‌ڕاوه .

— بووه به ـ بۆته ـ بنێشته خۆشه‌ى زارى ئه‌مو ئه‌و :

ـەكی ێتی دەڵێن‌و هەمیشە باسی دەكەن ، سا یا لــە
حـوودیدا ، یا بە چاكە ، یا بە خراپە هەمیشە ناوی دەبەن

وەوە بە ــ بۆ پیاو :ــ
۱ ــ پێگەیشتووە ۲ ــ لە جیهان‌و ژیـان گەیشتـــووە
۳ ــ خۆشی هەڵگرتووە بەر خۆی‌و لە خراپە گەڕاوەتـەوە

٤ ــ بۆ منداڵ واتا : گەورە بووە .

ق ح تە ــ بۆ جوانیش عەیب نیە :ــ
ە تەوسەوە بە یەكێك دەوترێت كە كردەوەیەك بكـــات
خی ڕەخنە بێت .

ستیح ــ فح ــ بۆ ــ سێبەری بن ئەشكەوتە ؟؟
واتا : بۆ بە خۆڕاییە

ســـــتۆ ــ بۆ خـانە ؟
وشـەیەكە بۆ دەربڕینی بێزاری لە بارێــك . واتــا :
قەی نیم وەها بێت . دەڵێن : خانە هەموو ڕۆژێك كارەكە
بەجێ بهێڵێت ؟
وجـە ــ بۆخچەی نەكراوەیە :ــ
هێشتا كوڕەو ژنی نەهێناوە.نەڕاكاوە .

ق حۆت ــ بۆ خۆت هەر یالەیلی بلێ :ــ
یالەیلی = گۆرانیی یا لێلی عەرەبییە . واتا : هەزار
هاوار بكەیت كەڵكت ناگرێت‌و چارت ناكات .

هەواڵنامەی کتێب

بــۆرە ــ بۆرە بناریانە :
دەمە قالێیانــە .

بــۆرە ــ بۆرە پیاو :ــ
پیاوی ئاسایی (پیاوێك کە ناسراوو ناودار نەبێت)

ــ بۆرە ســوار :ــ
سوارێکی هەژار . (سوارێك کە ناودارو ناسراو نەبێت)

ــ بۆرە زەلام :ــ
زەلامێکی نەناسی بێ نــاوو نیشان .

ــ بۆرە خــزم :ــ
خزمێــکی دوور

بــۆرە ــ بۆرە نەبێت بازە بێت کلکی بە ئەندازە بێت :ــ
هەر شتێك بێت رێك و پێك بێت . هەر یەکێکیان بێت ،
با بە پێی خواست بێت . مەرج باشی و گونجانە .

بــۆز ــ بۆز بە لەری : ــ
واتا ئەوەی ناحەزەو خراپە هەمیشە هەر لــە دواوە
بێت ، داماوو پەرێشان بێت باشە .

بــۆڕۆ ــ بۆڕۆی کرد :ــ
١ ــ بێزاری کرد ٢ ــ چەواشەی کرد
بۆســۆ ــ بۆسۆی لێ هەڵناسێت :ــ
دەڵێن ئاگری پێوە بنێیت بۆسۆی لێ هەڵ ناسێت : واتا

زۆر ڕووتو ڕەجالە هەژارە •

بـــۆش ــ بۆشە :ــ
واتا هیچ نازانێت ، خامە ، هیچی لە کەللەدا نییە •
بۆ فلسێکــ بۆ فلسێك گا ــ سەگ ــ راو دەنێت ــ بۆ فلسێك بـــە

ئاسماندا دەچێت :ــ
نابووتە ، هەژارو نەدارایە •

بـــۆ گـــا ــ بۆ گا دەدەم بەسەردا کەوتم بە کۆستی کەردا :ــ
یەکێك ئەمە دەڵێت کە زیانی شتێکی لێ کەوتبێت ، داخێکی
لێکەوتبێت • خەمی یەکەمی لەبیر نەچووبێتەوە زیانێکی
تری بێتە پاڵ ، داماوو هەناسەساردی بکات • وەك ئـــەو
جووتیارەی وەی من وەی منی گا فەوتاوەکەی بێـــتو
لە ناکاو هەواڵی لە دەست چوونی کەرەکەیشی بدەنێ •

بـــۆنـــان ــ بۆ نانێك ــ سەروپێیەك ــ ماڵی خۆی جیا کردەوە :ــ
(بە مەردەمی رژدی چرووك دەوترێـــت) واتـــــا : زۆر
خۆپەرستە •

بـــــۆن ــ بۆنی شیری خاو لە دەمی دێت :
واتا : بە تەمەن منداڵە •

ــ بۆنی پێوە ناکەیت :ــ
نابێت دەستت بکەوێتو کەڵکی لێ ببینیت •

ــ بۆنو بەرامە :ــ

زەبیحی دەڵێت (بەلای منەوە بەرامە لە پێشدا ڤەراما بوویێت کە لە ڤەری پەهلەوی بە مانای (بۆ لای سەرەوە)و ئامای ئێستای هەورامی بە مانای هـــات پێکهاتووە • مانای وشەکە بەتێکڕایی دەبێتە بۆنێك لـــە شتێك بۆ لای سەرەوە دێت • بۆنێـــــك لە شـــتێك هەڵدەستێت) •

— بۆنی پێوە دەکات — هەر بۆنی پێوە دەکات :—
واتا : زۆر کاری ناکاتو دەستی بەو شتەو دەلەرزێت •

بـــۆی — بۆی دەهۆنێتەوە :—
قسەی بۆ هەڵدەبەستێت ، بۆی رێك دەخات سا یا بـــە خراپ واتا بوختانی پێ دەکات یا بە چاك واتا هەڵی دەنێت•

— بـــۆی پینە دەکات :—
کەمو کووڕیو خراپەی بۆ دەپۆشێت •

— بـــۆی تێچاند :
قسەی بۆ هەڵبەست بوختانـیبۆ کرد ، خەڵکـــی لێهانـــدا •

— بـــۆی قڕانـــد :—
قڕاندن = قرەکردنی قەلە ڕەشکەیە گۆیـــا قڕاندنی قەڵە رەش بەد وومە (شوومە) •
واتا : (نوقلانەی خراپی بۆ لێدا) •

بۆیـــە — بۆیە پێت دەڵێم کاکە چۆلەکەم بۆ بگریت :—

واتا : ئومێدم بە تۆیەو دەبێت فریام بکەویت •

بێ ئابڕوو ــ بێ ئابــڕووە :
بێ شەرمە • بێ حەیایە • چەرداوەڕووە •

بێ ئــەو ــ بێ ئەو ــ بەبێ‌ئەو ــ پەنجە بە ئاودا ناکات : ــ
١ ــ زۆردۆستن ٢ ــ زۆر بە دڵسۆزی خۆی دادەنێت‌و جێی دڵنیاییەتی • متمانەی پێ دەکات •

بێ بــارە ــ بێ بــارە :
هەردەمە‌سەر بە لایەکە ، یەکێکە • جێی بڕوانییە •

هەواڵنامەی کتێب

بێ بەرە ــ بێ بەرە :
١ ــ نەزۆکە ٢ ــ بێبەرو کەڵکە •

بێ بەهرە ــ بێ بەهرەیــە :ــ
١ ــ کولۆلە ٢ ــ بێ کەڵکە ٣ ــ هیچ لە بــاردا نەبــووە •

بێ بــر ــ بێ بر ــ بێ بوار ــ لە ئاو مەدە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لە کاروباردا ورد نەبێتەوە) ــ هەڵەشانە تێ هەڵچێت •

بێ پــەڕ ــ بێ پەڕو باڵە :ــ
١ ــ بێ هێزە ٢ ــ بێ دەسەڵاتە ، پەککەوتەیــە بێ کەس‌و پشتیوانە •

بێ پەردە ـ بێ پەردەیە :
ئاشکرایە ، روونە •

بێ چاو ـ بێ چاوو ڕاوە ـ بێ چاوو رووە :ـ
بێ شەرمە • چەقاوەسووە •

بێداد ـ بێداە :ـ
١ ـ زۆردارە ٢ ـ هێندە زۆرە لە ژمارە نایەت

بێ دەست ـ بێ دەستە کەم دەستە :ـ
دەستی کورتە • هەژارە ٢ ـ کەم دەسەڵاتە

بێ دەم ـ بێ دەمو پلەـ بێ دەمو دووە :ـ
نازانێت بدوێت • بەستەزمانە ٢ ـ دەمی خاوە •

بێ دەنگە ـ بێ دەنگە :ـ
هێمنە •

بێ دل ـ بێ دلە :ـ
دل مردووە • خۆشیو جوانیی ژیانی ناوێت

بێزار ـ بێزاری کرد :ـ
لە بێزار کردنی ئاشەوە هاتووە • بەردی ئاش بە چەکوشێکی تایبەتی لێی دەدرێت تا گڕناڵ گڕناڵ دەبێت سافییەکەی نامێنێت ، تا دانەوێلەکە باشبهاڕێت • دەڵێن : منداڵەکە بێزار کرا ، واتا : باش لێی درا •

بێزوو ـ بێزووی پێ دەکات :ـ

هەولێرنامەی کتێب

تامەزرۆیەتی . زۆر حەزی لێ دەکات ئەمە لـــە پێزووی ئافرەتی سك‌پڕەوە هاتووە کە سکی پڕ بوو کە چلەی دەرچوو دڵی تێکەڵ دێت‌و حەزی لە هەر خواردنێك کردو دڵ تێکەڵیەکەی پێ چاك بوو ئەوە پێزووبـــەو خواردنە دەکات .

بێ زوڕنا ـ بێ زوڕنـا هەڵدەپەڕێت ـ دەیژەنێت ـ
(بە بێ هۆ کەوتۆتە جم‌و جوڵ‌و هەڵەکەسەما . بـە کەسێك دەوترێت شووڵی بێعاری لـێ هەڵکێشابێت)

بێ‌سـەر ـ بێ سەرو پێن :ـ
بەرەڵان . گەورەو بچووکیان لەناودا نیە . نـــە گەورەیان گەورەیەو نە بچووکیان بچووکە .

ـ بێ سەرو بەرە :ـ
دەڵێن کارەکە بێ سەروبەرە . واتا هیچی بەسـەر هیچەوە نیە . بەرەڵایە .

ـ بێ سەرو شوێنـە :ـ
١ ـ ونـە ٢ ـ نەناسراوە .

بێ سەنگ ـ بێ سەنگ ورەنگە :ـ
کەودەنە . نازیرەکە . کەسێتی (شخصیە)سووکە ـ بێ کەڵکـە .

بێ گوێ ـ بێ گوێـیـە :ـ
لاسارە . قسە وەرناگرێت .

بینایی ـ بینایی چاوان :
(یەکێکە لە ناوەکانی خودا لە کوردیدا)

پێولە ـ پێولەی بوو بە دوو تێری نەخوارد لە گوو :ـ
واتا : پیاو کە خاوەنی منداڵ بێت بێبەش دەبێت بە تایبەتی پیاوی هەژار • چونکە منداڵەکەی لە خۆی لا خۆشەویستترە •
پێولە = بەچکەی ورچ یان بەراز •

هەواڵنامەی کتێب

پ

پـــــا ـ پـا ـ پێ ـ دەدا لە پەیـن :ـ
کارێکی بێ نرخ دەکات • خەریکی کارێکی هیــچو پووچـە •

پـــارە ـ پارەی نوستوو :ـ
پارەی پاشـەکەوت

ـ پارەپەرســت :ـ
١ـ بە یەکێك دەوترێت رێگەی ناراست بۆ پـارە بگرێت ٢ ـ پارەی زۆر خۆش بوێت دەڵێن فلســێك دایکیەتی و یەکێك باوکی •

ـ پارە پیســە :ـ
چرووکـە • پیســکەیە

ـــــــ پارە سنگی لە زەوی نادات :ـ
خۆی بۆ پارە ناگۆڕێتەوە •

پـاروو ـ پاروویەکی خستە بەر دڵ :ـ
پاروویەکی خوارد ، هێزێکی تێ هاتەوە •

ـــــــ پارووی گەورە دەگلێنێت :ـ
بەرچاوتەنگـە ، بەتەماعـە •

هەواڵنامەی کتێب

پاژنــه ــ پاژنەی خوێناوی بووه :ــ
واتا : منداڵەکە لە داوێنی خۆیەتی •

پـــاش ــ پاش‌و پێشی خۆی ناناسـێت :ــ
١ ــ هێشتا منداڵه ٢ ــ تێ نەگەیشتووه •

پاشــا ــ پاشا گەردانی‌یه :ــ
شیرازه تێك چووەو کەس گوێ ناداته کەس ، هەرکەس
بۆ خۆیەتی • زۆرو ستەم له ئارادایه •

پاشقول ــ پاشقولی لێ گــرت :ــ
فێڵی لێ کرد • بۆ خستنی پیلانی گێڕا •

پاشــڵ ــ پاشڵی جوانه !! :ــ
بە تەوسەوەو بۆ گاڵتەپێ‌کردنه •
١ ــ واتا : پاشڵی پیسه • رابوردووی بۆگەنه ، رەشه
٢ ــ هیچ لە باردا نەبووەو ناتەواوه •

ــــــــ پاشڵی هەڵماڵــی :ــ

پـــاك ـ پاكمان له پاك :ـ
وەك يەكمان لێ هات . كەسمان قەرزاريِ ئەويتـر نيـن .

ــــــ پـاك دەرچـوو :ـ
١ ـ بۆ كاسبی واتا : مايەی خۆيەتی ٢ ـ له كارەساتێكدا: بێوەی دەرچوو ٣ ـ پياوێكی ڕاستو ساغ دەرچوو .

پـــال ـ پالی لێ بدەرەوە :ـ
١ ـ دڵنيابە ٢ ـ واز بهێنە ٣ ـ پشت گوێی‌بخە

پـــال ـ پالی دايەوە :ـ
١ ـ بەزی ٢ ـ وازی هێنا ٣ ـ تابوشتی نەمـا
٤ ـ پشت‌گوێی خست ٥ ـ دڵنيا دانيشت .

پـــان ـ پانی كردەوە :
به تەوسو گاڵته پێكردنەوە به يەكێكی نەرمـی بێ‌بڕشت دەڵێن كه زوو بيەزێت ، بكەوێته مەرايی .

ــــــ پانو پـۆڕ :ـ
دەڵێن فيساركەس پانو پۆڕە . واتا : له چـاو خەڵكـی تردا زۆر پانه :

پاييـز ـ پاييزه بـرا :ـ

به یەکێك دەوترێت کە درەنگ درەنگ دەرکەوێـت (کاتێك دەرکەوێت کە کارێکی پێت بێت • وەك ئـەو هەژارانە کە لە پایزدا بۆ خەرمانلۆغە دەردەکەونو دێنـە سەر خەرمـان) •

ـــەت ــ پەتی پچڕی :ــ

خۆی پێ رانەگیراو خۆی گەیاندێ •

ــ پەتی ــ جلەوی ــ بۆ شل کرد ــ بۆ بەردا :ــ

١ ــ لەگەڵیدا نەرم بوو ، جلەوگیری نەکرد ٢ ــ خۆی دایە دەستی ٣ ــ هێشتی •

ــ پەتی درۆزن کورتە :ــ

زوو درۆکانی دەردەکەوێت • دەستی دەکەوێـتـە ڕوو

پەتپەتێن ــ پەتپەتێنی دنیای پێ کـرد :ــ

١ ــ زۆری هێناو برد ٢ ــ سزای زۆری دا • تووشـی دەردەسەری زۆری کرد •

پــەڕ ــ پەڕو باڵی وەریوە :ــ

١ ــ هەژار کەوتووە ٢ ــ بێ دەسەڵات بووە ٣ ــ بەساڵدا چووەو جوانیی نەماوە •

ــ پـەڕو باڵی دەرکردووە :ــ

١ ــ گەورە بووەو هاتووە بە خۆیدا ٢ ــ لەکارەکەیـدا سەر کەوتووە •

— پەرو باڵی وشکە ـ بێسایەیە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە کەڵکی بۆ کەس نەبێت •

— پـەڕ لەپێ‌یـە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێکی بەفیز دەڵێـن ٢ ـ بـە
ئافرەتێکی جوان دەڵێن کە نازدارانە بێت‌و بچێت واتـا :
وەك کۆتری پەڕ لەپێ‌یـە •

پـەردە ـ پەردەی لەسەر لادا ـ هەڵماڵی ـ پەردەی دڕی :ـ
رووتی کردەوە ، ئاشکرای کرد • هەستو نەستـی
دەرخست

پـەڕۆ ـ پەڕۆیەك لە من دادڕە :ـ
واتـا : (منیـش وەك تـۆ وامـەو بۆلـەش
ناکەم • کەواتە چاو لە من بکە) •

پەشیمانی ـ پەشیمانیی ـ تۆبەی ـ گورگ مەرگە :ـ
مرۆڤی بەد هەرگیز جێی بڕوا نییە •

پـەل ـ پەڵو پـۆ :ـ
دەڵێن لە پەڵو پۆی خسـت • واتا مانـدووو
شپرزەی کـرد •

— پەڵو پۆی دەرکردووە :ـ
پەل = پەلك • پۆ = گەڵا • واتا : لکی لێ بۆتـەوە
٢ ـ وەچەی خستۆتەوە ٣ ـ هاتووە بە خۆیدا •

— پەلـم لە کراسەکەم هاتە دەرەوە :ــ
واتا : ((نائومێد بووم))

پەلـە ــ پەلەپیتکەی لێ بدەیت شەق دەبات :ــ
زۆر پەستو تووڕەیە • داخ لەدلـە •

— پەلەپیتك ــ پەلەپیتکە ــ دەوەشنی ــ دەوەشێنێ :ــ
(کارێکی ناشیرین‌و نابەجێ دەکات)

— پەلەفرتێیەتی ــ پەلەقاژێیەتی :ــ
١ ــ لە شپرزەییدا ناتوانێت قسەی دەروونی دەربڕێت بە پەل ، بە پەنجە ئاماژ (ئیشارەت) دەکات ٢ ــ تێکەوتووە شپرزەیان کردووە ٣ ــ پەلەی کارێکیەتی •

پەلـە ــ پەلەقاژێی مردنیەتی :ــ
بە یەکێکی بەد دەڵێن کە بە هەر چوار لادا خراپـە بکات ، سرەوتی نەبێت ، زیان بەم‌و بەو بگەیەنێت •

پەلوولە ــ پەلوولەش دەم دەسووتێنێت !!؟ :ــ
(بە یەکێکی بێ نرخی بێ نموود دەوترێت کە دەستێـك بوەشێنێت قسەیەك بهاوێت) •

پەنـا ــ پەناو پشت ــ پشتو پەنـا :ــ
یاریدەدەر • دالدە ــ دەرەتان‌و دۆستی ڕاست •

— پەناو پەسێو ــ پەسێر :ــ
دەڵێن خۆی لە پەناو پەسیردا شاردەوە • واتا شوێنـی

خۆ شاردنەوەو پەستاندنی شتو نهێنی .

پەنجــە ــ پەنجەی ــ کلکی ــ خۆی گەست ــ کورۆشت ــ پشتی

دەستی خۆی بەدەمدا برد :ــ

١ ــ پەشیمان بووەوە ٢ ــ بەکارو نهێنیەکەی زانی

ــ پەنجەی ــ لێو ی ــ کلکی خۆی دەکورۆژێت :ــ

زۆر رقی هەستاوە •

پــەی ــ پەی پێ نابەم :ــ

١ ــ رێی نابەمە سەر ٢ ــ سەرم لێی دەرناچێت •

پــــڕ ــ پــڕ بە پێستیەتی :ــ

چی لێ بکرێت ، بەسەر بێت هەڵ دەگرێت ئــــەم

وتەیە بۆ باشیو خراپیە ٢ ــ (بۆ شت) ئەو نرخــــە

دەهێنێت •

ــــــ پــڕو پیــت :ــ

پیتێکی تەواو • پیت = فەڕ ، دەڵێن : پڕو پیتی بە

ئاسماندا برد ، واتا : هەموو فەڕو بێری برد •

ــــــ پڕوپووچ :ــ

واتا : (هیچو پووچ ــ پڕ لە هیچ ــ بــــۆ

کەسێك شتێك بەکار دێت کە بەدیمەن پڕەو لە ڕاستیشدا

بۆشو پووچە • ڕواڵەتەکەی دژی ناوەرۆكو راستیەتی)

پــــرت ــ پــــرت ــ پلتــو بۆلەیەتی :ــ

پرت = پڵت = دەنگیکە لە دەم بێتە دەرەوەو لێی تێ نەگەیت •

پۆڵە ـ خوتەو گلەیی کردنو تەشەر هاویشتن
واتا : کەوتۆتە پڵتەو بێزاری دەربڕین •

پرچ ـ پرچی سپی بۆ دەهۆنێتەوە :
واتا : ئەو کچە بەو نەبێت شوو ناکات •

ـــــ پرچی بە بڕین چوو ـ سەری بە تاشین چوو :ـ
بە ئافرەتێك دەوترێت کە ئەتك بکرێت ، بە پەند بکرێت یا تووشی کارەساتێکی جەرگبڕی گەورە بێت (۱ ـ جاران لە کوردستاندا خۆشەویستێك گەورەی ماڵێك بمردایە ئافرەتان پرچی خۆیان بۆ دەبڕی کە پرچو قژ جوانیو سەنگو ڕێزی ئافرەتی کوردی پێوە بوو • جا ئەو پرچ بڕینە ، بەڵگەی شکستیی دڵو نەویستیی خۆشیی دنیاو ماڵوێرانی بووە • ۲ ـ بۆ ئافرەتی سۆزانیشو ، تاشینی قژی یا بڕینی پرچی سزایەکی گەورە بوو) ۳ ـ بۆپیاویش سمێڵو ڕیش تاشین ، بەتایبەتی سمێڵ ئەتك کردنو سزا بوو •

پرد ـ پردی بە ئاودا دەدەن :ـ
ڕەنجەکەی بەفیڕۆ دەدەنو کارەکەی لێ تێك دەدەن

پرزە ـ پرزەی بڕا :ـ
پرزە = هەناسە • واتا (زیانێکی زۆری لێ کەوت) ۲ ـ ئومێدی بڕا •

پرس ـ پرسە گورگانێی پێ کرد :ـ
پرسی پێ کردو بەقسەی نەکرد • پرسەکەی هەر بۆ گلەیی دوارۆژ بوو •

پرشنگ ـ پرشنگی لێ دەبێتەوە :ـ
بە مرۆڤێکی پاکی موسولمان دەوترێت واتا : نوورانییە•

پرووز ـ پڕووزی دەرکەوت :ـ
(ئەنگو شوورەیی ئاشکرا بوو پرووز = قەراغی ناوەوەی جلە • دەڵێن : پڕووزی کەواکەی دەرکەوت • واتا : قەراغی ناوەوەی دەرکەوت) •

پڕووزە ـ پڕووزەی بۆ تێکەوت :ـ
گڕی بۆ تێ بەربوو • ئاگری بۆ گرت • جەرگی پێ سووتاو بەزەیی پێدا هاتەوە •

پڕیشك ـ پڕیشکی لێ دەبێتەوە ـ ئاگر دەکاتەوە :ـ
زۆر تووڕەیە ، ڕقی هەستاوە •

پریق ـ پریقو هووڕ ـ پڕیكو هووڕ ـ تریقو هووڕ :ـ
پێکەنینێکی قاقای بەرز •

پشت ـ پشتاو پشت سواری دنیابووە :ـ
خۆی داوەتە دەست رۆژگار (قدر)و بیر لە هیچ ناکاتەوە ، نازانێت ، یان نایەوێت بزانێت کەچی روو دەدات •

هەواڵنامەی کتێب

پشت گوێ ــ پشت گوێی خست :ــ
له بیر خۆی بردەوە ۲ ــ بەتەنگیەوە نەهـــات
۳ ــ لێی دوور کەوتەوە •

پشـــت ــ پشت حەوت کێوی رەش ــ بێت ــ کەوێت :ــ
واتا : لەوە لاتر چێت ، بە یەکێك دەوترێت کە بێزرێت •

ــ پشتی پێــوە دەیەشێت :ــ
دڵسۆزەو بەتەنگەوە دێت ، جەرگی بۆی ژان دەکات •
دەڵێن : پشتی بەکارەوە دەیەشێت واتـــا : دڵسۆزانە کار
دەکاتو دەغەڵی تێدا ناکات •

ــ پشـــتی تێ کرد :ــ
۱ــلێی دوور کەوتەوەو خۆی تێ نەگەیاند ۲ــلێی یاخی بوو،
پشتی بەردا ۳ ــ بوو بە دوژمنی •

ــ پشتی سارده :ــ
تابوشتی کردنی کارەکەی نییە • دەڵێن : پشتی لــە
کارەکە ســـاردە •

ــ پشتی سەریشی چـاوە :ــ
زۆر وریایــە •

ــ پشـــتی ــ ئەژنۆی ــ شـــکا :ــ
۱ ــ کارەساتێکی گەورەی لێ قەوما ، سەروماڵی تێـــدا
چوو • ۲ ــ سەردارو گەورەکەی ، یان جێی ئومێدی مردە

پشتی شکانـد :

تووشی زیانێکی گەورەی کرد • ماڵ وێرانی کرد

١ـ بێ‌هێزی کرد ٢ ـ پشتی لێ هەڵکرد ٣ ـ بەزاندی
٤ ـ بێکەسی کـرد •

پشـت ـ پشتی قایمە :ـ

دلنیایەو ناترسێت ، ئەرخەی هەیە ، کەس‌و کـاری بەدەستی زۆرە • دەڵێن : پشتی بـە سامانەکـــەی ، بەخزمەکانی ، بە فیسارەکەس قایمە •

ـ پشتی گەرمە :ـ

گورج‌و بەهێزەو دڵی لە سەر کردنی کارەکەیـــە دەڵێن : پشتی لە کارەکە گەرمە •

ـ پشتی گرتـووە :ـ

١ ـ یاریدەی دەدات ٢ ـ لەسەری دەکاتـــەوە
٣ ـ قایـم بـووە •

ـ پشتی لەزەوی‌دا :ـ

١ ـ ناپاکی‌ی لەگەڵ کرد ٢ ـ بەزاندی ٣ ـ زیانێکـی زۆری لێدا •

ـ پشتی ـ پشتێنی ـ لێ بکەرەوە :ـ

دلنیابەو مەترسی‌ی هیچت نەیێت •

ـ پشتی ـ پشتێنی ـ بۆ ـ لێ ـ بەست ـ کەمەری لـێ

قایـم کرد :ـ
١ ـ بۆکردنی کارەکە بە گەرمو گوڕی خۆی ئامادە کرد.
٢ ـ بۆ زۆرانو ململانێو بەرگەگرتن خۆی گـورج کردەوە .

ـ پشتی لێ هەلکـرد :ـ
١ ـ لێی هەلگەڕایەوە ٢ ـ لێی بەئاگا نەما

پشـت ـ پشتی یەکتر لەزەوی نادەن :ـ
(بە دوو دۆستی گیانی بەگیانی دەلێن) . واتا : دژ بەیەك ناوەستن،بەربەرەکانێی یەکتری ناکەن . کۆمەکی یەکتری دەکـەن .

پشتکۆل ـ پشتکۆلی پشت دەرگامە :ـ
واتا : (دلسۆزو پاسەوانمە) . جاران دەرگا چەپەرێـك بوو زۆر قایم نەبوو ، دز لەناو بوو ، لە ترسی دز یا درندە دارێکی ئەستووریان پاڵ دەدا ، ئەو دارە پشتـکۆل بوو .

پشـقل ـ پشقلێك بخەرە ژێر پێت ـ زمانت : ـ
(لە رووی سووکیەوە بە یەکێك دەگوترێت کە زۆر کورت بێتو دەستی نەگاتە شتێك) .
پشیلـە ـ پشیلە لە ماڵ نیە مشکان تلیلیلی یانە :ـ
واتا : گەورە لەوێ نیە ، جلەوگیر لەوێ نیە بچـووك سەربەستو بەرەلاَن چی دەکەن دەیکەن .

پـف ـ پـف ـ فوو ـ لە بۆلەمڕ ـ ژیلەمۆ دەکات :ـ

واتا : ڕەنجی بێهوودە دەدات . بۆڵەمڕ = خۆڵەمێشـــس گەرم .

پـــل ــ پـلو پۆی ژن هێنانی پێ کەوتووە :ــ
کەوتۆتە سەر فاڵ وفیکی ژن هێنان . پل لێ دەداتو پۆ دەبێت . پۆ ئەوشتەیە کە لەسەر ڕایەڵ دەتەنرێت .
پـل = پەنجەیە .

پۆستکەنە ــ پۆستکەنە قسە دەکات :ــ
ڕمپو ڕاست ، بێ پێچو پەنا قسە دەکات ، ئەگەرچـی قسەکانی وەك پێستی پیاو بگوڕووێت وایـــە ، ڕەقو ناخۆشـــە .

پـــووش ــ پووش لە کا دەبژێرێت :ــ
(شتێك لە شتێکی ئێجگار زۆر هەڵبژێرێت کە زۆر ستەمە ، چۆن پووش لە کا نابژێردرێت کارەکە ئەئـــاوا ئاڵۆزە) .
ــ پووشی ــ پووشێکی دایە دەست :ــ
١ ــ هیچی نەدایە ٢ ــ نابووتی کرد .

ــ . پووشەوەڕنی ناکەم ــ پووش ناڕنمەوە :ــ
١ ــ کارەکەم دەبێت ئەنجامو بەری بۆم هەبێت ٢ ــ شتەکە قازانجی تێدا نەبێت بەو نرخە نایفرۆشم .

پۆشتە ــ پۆشتەو پەرداخ :ــ
پۆشتەو ڕێكو پێك . پەرداخ = ڕێكو پێك . دەڵێن :

منداڵەکە پۆشتەو پەرداخە .

پــوول ــ پوول بە قنگ هەڵدەگرێت :ــ
پارە پەرستە رژدو چرووکە

پــوول ــ پوولی مەردم کیسە دەدرێت :ــ
واتا : پارەکەی چاو لەدووەو کەس خێری لێ نابینێت .

پوولەکی ــ پوولەکی :ــ
پارە پەرست . پوولێکی دایکیەتیو یەکێکی باوکی

پیــادە ــ پیادەیە :ــ
واتا : هیچ نازانێت

پیــاز ــ پیازی عەودالآنە ، خواردنی هەیەو بردنی نیە :ــ
عەودالآن = دێیەکە لە ناوچەی سووورداشی پارێزگـــەی سلێمانی بە یەکێك ئەمە دەوترێت کە بیەوێت شتێك لــە شوێنێك بخوات و بیشیبات . واتا : نابرێتە دەرەوە .

پــێ ــ پێ بە پێی ئەو :ــ
شان بە شانی ئەو . هەر وەکو ئەو .

پێبەند ــ پێبەند ــ پێوەند ــ خاس کریاگە :ــ
چاك بەستراوەتەوە ، خەریك کراوە بە کارێك یان شتێکەوە

پێـــچ ــ پێچی مێزەرێکە :ــ
کارەکە هێندە ناخایەنێت . ئەوەندە پێچی مێزەرێـــــك بەستیت هەر هێندە دەخایەنێت .

— پێچو پەنا — پێچو پلووچ :—
دەڵێن بە پێچو پەنایە • بە پێچو پلووچە • واتا : ناڕاستە بەفێڵـە •

پێـدا — پێـدا گەیشت :—
فریای کەوتو یارمەتی دا ٢ — فریای کـەوتو بەشی خۆی برد •

پیـر — پیرە کەرو قەڕاسە ؟ :—
١ —(بە کەسێك دەڵێن کارێك بگرێتە ئەستۆی خۆی لێوەشاوەی ئەو نەبێت) ٢ — بە کەسێکی بەتەمەن دەڵێن بەرگێك بپۆشێت ، خشڵێك لە خۆی بدات کـە لەگەڵ تەمەنی ئەودا نەگونجێت •

— پیـری موغانـە :—
موغ = پیاوی ئاینیی زەردەشـت بووە • پیـری موغان = پێشەواو گەورەی پیاوە ئاینیەکانی زەردەشت بووە • زیرەکو زۆرزان بووە • ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە بەتەمەن منداڵ بێت ، بەڵام زرنگو قسەزان بێت •

پیرێژن — پیرێژنە سەر ئاسنینە :—
بە پیرێژنێکی زۆرزانی سزادەر دەڵێن کە بە تەنگ دڵەوە نەیەت •

پێسـت — پێستی دەگوروون — کەوڵ دەکەن — بۆ دەباخانە دەبەن

پۆستی دەکەنـــن :ـ

١ ـ واتا سزا ی‌دەدەن ٢ ـ دەیفەوتێنن

ـ ـــ پێستی ئەوی بەسەر خۆیدا کێشاوە ٠

(بەیەکێك دەڵێن کە ڕەوشت‌و خووی یەکێکی تــــری گرتبێت)

پێســـت پێستی سەگ بە دەباخ پاك نابێتەوە :ـ

واتا : لەگەڵ ئەو بەدخووە پیسەدا کۆشش مەکـــەو ئامۆژگاری مەکە چونکە نایەتە سەر ڕاو چاك بوونـــی ستـەمە ٠

ــــــ پێستی لە دەباخ نایەت :ـ

واتــا : هیوای چاکەی لێ ناکرێت

پێـــش ـ پێش دەستی‌ی کرد ـ دەستی خۆی وەشاند :ـ

١ ـ زووتر هاتەدەست‌و دەستی خۆی پێش خســـــت

٢ ـ شتەکەی دەستگیر بوو ٠

پێشــە ـ پێشەی ڕەشی نەگرتووە :ـ

پیشە = ئێسك ،واتا : هێشتا گەنجە

پێشیل ـ پێشێلی کـــرد :ـ

١ ـ داگیری کرد ٢ ـ لە ناوی برد ٣ ـ کردی بە ژێر پێوە ٠

پێکەوتن ـ پێکەوتـــن :ـ

گونجانی شتێکە لەگەڵ کەسێکدا ، بۆ شتێکە کە سوود بە یەکێك ببەخشێت لە رووی مادییەوە وەك : هەوای کوردستانی پێ دەکەوێت • ئاوی بەغدای پێ دەکەوێت •

پێکدا ــ پێکدا ــ بەیەکدا چوون ــ هاتن :
١ ــ شلەژان ٢ ــ جنگیان دایە یەك ، شەڕیان کرد
٣ ــ لەیەك ئاڵان •

پێك ــ پێك هاتن :ــ
رێك کەوتن • دروست بوون •

پێ گران ــ پێ گرانە :ــ
لەرۆیشتندا سستو خاوە •

پێ لە ــ پێ لە بەرەی خۆی درێژ ناکات :ــ
بە پێی بوونیخۆی خەرج دەکات ، بە پێی تواناى خۆی پەلامار دەدات ، هەڵپە دەکات •

پینە ــ پینەو پەڕۆی بۆ دەکات :ــ
١ ــ کەمو کووڕیو هەژاری بۆ لا دەبات • سا یا خۆی باربووی دەکات یان دەبێتە هۆی ئەوە ٢ ــ ناتەواوی ، هەڵە ، خراپی بۆ دەپۆشێت ، بۆی راست دەکاتەوە •

پێوە ــ پێوەی سووتاوە :ــ
زۆر بە تەنگەوە دێت دلسۆزانە خەریکیەتی •

— پێوەی دا :ـ
تووشی گاشەی کرد • زیانی پێ گەیاند •

— پێوەی هات :ـ
ئەو شتە لەگەڵیدا گونجاو بۆی بوو بەخێر، بـــۆ شتێکە کە سوود بە یەکێك ببەخشێـــت • وەك رۆژی چوار شەممەی پێوە دێت • پێوە نەهاتن پێچەوانـــەی ئەوەیە وەك : جلی رەشی پێوە نایەت واتا : بەهـــۆی ئەوەوە تووشی زیان دەبێت •

پـــێ ـ پـێ هەڵگرە ـ پێ فرێدە ـ لاق بهاوە :ـ
واتا : خێرابـڕوو •

پێــی ـ پێی بەداوەوە بوو :ـ
(تووشی کارەساتێك گێچەڵێك بوو بە هۆی کەسێکی ترەوە) •

— پێی خـرە :ـ
١ ـ پێی فێرە ٢ ـ پێی دەوێرێت

— پێی خوار داناوە :ـ
١ ـ سەرپێچی کردووە ، لـــەرێ لای داوە
٢ ـ خراپەی کردووە •

— پێی دەزانێت :ـ
چاکەی لە بەر چاوەو ئەمەکی دەداتەوە •

هەولێرمەی کتێب

— پێـی نازانێت :ـ
سپڵەیە • بەدنمەکە • چاکەی خەڵك فەرامۆش دەکات

— پێی کرایـەوە :ـ
بۆماڵێـك ، شوێنێك • واتا : دەستی بە هامشۆی
ئەو ماڵە ، ئەو کەسە ، ئەو شوێنە کرد • رێگەی هاتوچۆی
بۆ کرایەوە •

— پێی لە جەرگی خۆی نـا :ـ
بە ناچاری کارێکی کرد • کردنی ئەو کارە یـــا
مەترسی هەبوو ، یان پێی ناخۆش بوو •

— پێی ـ پێ ـ لەو پشکۆیە نایێـت :ـ
(ئەو بەڵێنە نادات‌و ناچێتە ژێری)

— پێی لە دوو ـ لەدوا ـ نایەت :ـ
١ ـ ماندووەو ناتوانێت بڕوات ٢ ـ لە خەفەتدا رێـی
لەبەر ناچێت ،هەنگاوی بۆ هەڵنایەت ٣ ـ لە خۆشیاندا
حەز ناکات ئەو کەسە ، ئەو شوێنە بەجێ بهێڵێت •

پێـی ـ پێـی لێ بڕیـن :ـ
١ ـ هاتو چۆی نەکردن ٢ ـ لەگەڵیاندا سارد بوو ،
پەیوەندیی لەگەڵیاندا پچری •

— پێی لێ داگـرت :ـ
١ ـ لە کڕین‌و فرۆشتنندا داوای نرخێکی گرانی‌کرد
٢ ـ لە بەشوودانددا داوای شتی زۆرو گرانبەهای کرد

٣ ـ داخوازییەکانی گرانو زۆر بوو •

ــــــ پێی لێ کردە کەوش :ـ
١ ـ بیانووی پێ گرت ٢ ـ زۆری لێ کرد

ــــــ پێی لێ نا :ـ
١ ـ دانی پێدا نا کە ئەو کارە ، ئەو شتەی کردووە•
٢ ـ باوەڕی پێ هێناو پێ کرد •

ــــــ پێی لێ هەڵبڕی :ـ
١ ـ لەهەر شتێکدا بێت زۆر ڕۆیشت ٢ ـ داوای شتی زۆری کرد •

ــــــ پێی لێ ڕاکێشا ـ پێی ڕاکێشا :ـ
١ ـ بە بەشی خۆی قایل بوو ٢ ـ ملی نا ٣ ـ وازی هێنا ٤ ـ پشووی دا •

پێی ـ پێی کردەوە :ـ
١ ـ پشووی دا ٢ـ وازی هێنا

ــــــ پێی لێ هەڵکرد :ـ
١ ـ خێرا ڕۆی ٢ ـ ڕای کرد ٣ ـ پشتی تێ کرد •

ــــــ پێی ناکەوێتە سەر زەوی :ـ
هێندە دڵی خۆشە وەختە بفڕێت ، باڵ بگرێت ، هەر لە هەڵپەڕیندایە •
کردەوەو خراپەکانی خستە روو • لەناو کۆمەڵدا شکاندیو ڕسوای کرد •

هەواڵنامەی کتێب

پێیەك ـ پێیەکی لەمە دنیاو یەکێکی لەوە دنیایە واتا : زۆری نەماوە
بمرێت • سا یا لەبەر خۆشی • یا لەبەر پیری •

ـــــــ پێیەکی لێرەو یەکێکی لە شام ـ پێیەکی لە شامو یەکێکی
لە شیراز :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە نێوان دوو شوێنی دووردا
بڕەتێت بۆ بەرژەوەندییەك) •

هەواڵنامەی کتێب

ت

تـــــا ـ تا ئەم بابە لەو کونەوە بێت ئەم ئاگرە هەر ناگرێت :ـ
تا ئەم دەنگەو باسەبێت ، تا بار وا بڕوات ، کار وا بڕوات
هیچ بەهیچ ناکەین .

ـــــــ تـا داری ـ چیلکەی ـ تێوە دەیت بۆگەنی زیاتر دێت :ـ
١ ـ مرۆڤی خراپ تا زۆرتر لەگەلی بڕۆیت ، بدوێیت ،
خراپەی زۆرتر لێوە دەوەشێتەوە ٢ ـ کارەکە تا لێـــی
بکۆلیتەوە گەندتر بەدەستەوە دێت .

ـــــــ تـا سالی قالو بەلا :ـ
واتا رۆژی حەشر . دەلێن تا سالی قالو بەلا فێـر
نابێت . لە ئایەتی (قالوا بلی قد جاءنا نذیر) ئایەتی نۆهەمە
لە سورەتی (الملك) دایە ـ .

ـــــــ تا نەیچێژیت نازانیت چیە :ـ
تا نەچیتە کۆرەوە ، نەچیتە جیهانەوە ، بەو تاقیکردنەوەیەدا

ئەڕۆیت • نازانیت چۆنــە •

تــــــا ـ تای لێ هاتووە :ـ
ئەو کارە ، ئەو شتە ، ئەو هەڵویستە ترسی پێ پەیدا
کردووە خەفەتی داوەتێ •

تــــــار ـ تارو مار بوو :ـ
پەرش و بڵاو بۆوە • فەوتا •

تاریــك ـ تاریكو نووتەك :ـ
تاریكو توون شێوە • دەڵێن ژوورەکە تاریكو نووتەکە

تاریکی ـ تاریکی بە چاویدا هات :ـ
١ ـ چاوی کوێر بوو ٢ ـ لە رقدا لە خەفەتدا بەرچاوی
تاریك بوو • واتا : هۆشی لای خۆی نەما ٣ ـ پەستی و
پەژارەم دای گرت •

ــــــ تاریکی‌ی مانگ سەر لە ئێوارە دیارە :ـ
چارەو دوارۆژی رەش لە سەرەتای کارەوە دەردەکەوێ
بەدی‌ی کار هەر لە سەرەتاوە دیارە •

تــــازە ـ تازە ئەو باوکەی مرد :ـ
واتا : لەمەولا ئیتر وەك جارانی بۆ نالوێتو بـــۆ
ناکرێــت •
ــــــ تازە پیاکەوتووە :ـ
بە تازە دەولەمەندێك ، خاوەن پایەیەك فەرمانبەرێك

دەوترێت کە کرداری نائاسایی بێت • بەتەوس‌و ڕقەوە وای پێ دەوترێت واتا : ڕەسەن نییەو شتەکانی ، پارەکەی ، خۆی خۆش دەوێت‌و کەس کەلکی لێ نابینێت •

تـــازە ـ تازە ـ قەللایە ـ بابەتە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت تازە هاتبێتە سەر کارێك ، یان تازە دەستی دابێتە پیشەیەك ، تازە پـــێ گەیشتبێت سا هەر جۆرە پێگەیشتنێك بێت •

ـــــــ تازە کوورەیـە :ـ
تـــازە دامەزراوەو لێی نازانێت • هێشتا قاڵ نەبووە•

ـــــــ تازە کیسەیە ـ تۆ کیسەیە !ـ
١ ـ بە یەکێك دەڵێن کـە تـازە کەوتبێتە پارە پەیـدا کردن ٢ ـ تازە دەولەمەند بـوو بێـتو پـارەی لا زۆر خۆشەویست بێت • بە تەوس‌و تەشەریشەوە دەوترێت •

تـــاس ـ تاس بردیەوە :ـ
١ ـ سەرسام بوو ٢ ـ پەژارە دایگرت •

تـــاس ـ تاس‌و لووس :
خۆ جوان کردن‌و دەم‌وچاو پوخت کردن دەڵێن : تاس‌و لووسی خۆی داوە •

تـــاق ـ تاق‌و لۆق ـ تاك‌و لۆك ـ تەك‌و لۆ ـ تاك‌و تووك :ـ
١ ـ جیا جیا ٢ـ پەرش‌و بلاو ٣ ـ یەکە یەکە ـ دەڵێن بە

تاکو تووك دەڕۆن • واتا یەکە یەکەو بە جیا جیا •

تــــاك ــ تــاکو تەرا :

١ ــ یەکە یەکە ٢ ــ ناو بەناو •

تــالآن ــ تالآن بە مالــم :ــ

لە هەڵوێستێکی ناخۆشدا دەوترێت کە مەترســـی زیان ، قەوماوێکی گرنگ هەبێت •لە خەفەتدا لە ترساندا واتا : هەی هاوار مالم بەر تالآن کەوت •

تــالانی ــ تالآنیـیە !! :ــ

شتێك بە هەرزان فرۆشرا ، بــە خۆڕایی بــرا بە تەوسەوە ، بە داخەوە ، دەوترێت تالآنیـیە !!؟ وا مالەوای لێ دەکرێت ؟ واتا : گوایا بە بەلاش دەست کەوتووە ؟

تــالــی ــ تالیو سوێری زۆر چەشتووە :ــ

خاوەن تاقیکردنەوەی زۆرەو شتی زۆر بەسەر هاتووە • قاڵ بووە ، لە ژیان گەیشتووە •

تـــا مــ تامی تێ کــرد :

بە تەوسەوە ، واتا : خواردنەکەی لە بەرچاو خست چونکە ، بە شێوەیەك باسی کرد کە پیاو بێزی لی بێتەوەو دلی لێ هەلکەندرێت •

تــامی ــ تامی تامی دەدات :ــ

خۆی دەیخواتو مەزەی ئەو دەجوولێنێت بە بێئەوەی

بەشی ئەو بدات ٢ ــ هانی دەدات •

تــــان ــ تانو پۆ ئاوریشمە :ــ

تانو پۆ = رایەڵی درێژیو پانیی هەمــــوو چنراوێکە • دەڵێن تانو پۆ ئاوریشمە •

١ ــ لە ناو سەیدو بەگزادەدا بە کەسێك دەڵێن کە لــە هەردوو سەرەوە لە دایكو باوکەوە سەید ، یان بەگزادە بێت •

٢ ــ قەشەنگو جوانە • یان بەتەوسیشەوە دەوترێت واتــا کردەوەکانی • جوانیی ، ناتەواوو نارەسەنە •

تــانــە ــ تانەی سەر چاوە :ــ

بە یەکێك ، بەشتێك ، دەوترێت کە حەز لە چــارەی نەکرێت • یان بە تەوسەوە دەوترێت وەك گلەییەك • واتا : بۆ دەبێت حەز لە چارەی نەکەن !!

تــــاو ــ تاو تور :ــ

ئامادەکردن ، هەڵگێڕو داگێڕ کردن •لێکدانــەوەو بیر لێ کردنەوە • دەڵێن : بارەکانیتاوتووکرد • واتــا : ئامادەی کردن •

ــــــ تــاو تــوان :ــ

تاو = ورووژم • توان = هێزو دەسەڵات واتا بــە هێزێکی زۆرو تەوژمێکی قایم •

تــــاو ــ تاوو تــۆف :ــ

تۆفێکی توندو تاوێکی قایم • دەڵێن : تاوو تۆفێکی قایمـە •

تــەپ ـ تەپو تــۆ :ـ

تەپ = دەنگی کەوتنە سەر زەوی‌یە = چەندانەیەکی (مقدار) زۆر • دەڵێن : ئاسمان تەپو تۆیـــــەتــی = (پێدەکی‌ی بارانە) واتا : کردوویەتی بە تۆزو باو بڕێکی زۆر •

ـــــــ تـەپو تـۆز :

تەپە کردنو تۆز هەستانێکی زۆر •

ـــــــ تەپوتل ـ تەپاو تـل :ـ

گلان ، گلاندن بەم دیوو بەو دیودا دەڵێن:لە جێگەکەدا هەر تەپاوتلیەتی •

هەواڵنامەی کتێب

ـــــــ تەپو دووکەڵ :ـ

دووکەڵێکی زۆر

ـــــــ تـەپو کـۆ :ـ

دەڵێن بە تەپو کۆ دەڕوات • واتا ناتەواو ، ناڕێك دەڕوات ، هەر دەکەوێتو هەڵدەستێتەوە • دەڵێـــن فلانەکەس لەبەر کزی‌ی چاو بەشەو هەر تەپو کۆیەتی •

ـــــــ تەپ گـل :ـ

واتا تەپەی دێت ، بەزەویدا دەکەوێتو گلـــیش دەبێتەوە •

تـەپ ـ تەپو مژ :ـ
(پێشەکیی باران) . دڵۆپی گەورە گەورەی بـــاران تەپەی دێتو بەدەم بای بارانەوە تۆز هەڵدەستێنێت .

تـەپ ـ تەپو نـم :ـ
نم = نمەی باران . دەڵێن تەپو نم باران دایکـرد نمە نمە دایکرد لەگەڵ تۆزێك کە بای بارانەکـــە ، یـا دڵۆپی بارانەکە هەڵی بسێنێت .

ــــــ تـەپو هوور :ـ
تەپەتەپێکی زۆر

تـەپـە ـ تەپەترە یە : ـ
بە منداڵێك دەڵێن کە زوو زوو بکەوێتو قایم نەبێت.

تـەپـڵ ـ تەپڵـی بێعاریی .کوتاوە :ـ
پەردەی شەرمو شکۆی دڕیوە ، چەقاوەسووو بێ شەرمە

ــــــ تەپڵیتۆپێنی ئەو ناوەی پێ کرد :ـ
١ ـ وەك تۆپ دایە بەر نووکی شەق ، سووكو ڕسوای ئەو ناوەی کرد ٢ ـ تووشی گاشەیەکی زۆری کرد .

ــــــ تەپڵـی دڕاوە ـ دەنگ نادات :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بەهۆی شتێکەوە بێ ڕێـز بوویێت ـ و کەس بەقسەی نەکات .

تەپـڵ ـ تەپڵی زڕاوە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە تەنگییەکی بوویێـــتو دەرکەوتبێت) .

تەتـەڵە ــ تەتەڵەمیرانێکە بۆ خۆی ــ دەڵێی تەتەڵەمیرانن :ــ
تەتەڵەمیران = جۆرە کرمێکە تووکن وەك هاڕێ ، گورج و
چالاکە ، بە قەڵەباڵغییەکی زۆر دەوترێت لە شوێنێکـدا
واتا : زۆرن و دێن و دەچن و داویانە بەیەکدا .

تەخـت ــ تەخت و تاراجی ماڵەکەی تێك دا :ــ
تەخت = بنچینەیە ــ تاراج = شتی ناو ماڵە . واتـــا :
ماڵەکەی پەرش و بڵاو کردۆتەوەو لە بنچینە دەری هێناوە.

تـــەڕ ــ تەڕو تازە :ــ
تازەیەکی ناسك و ئاودار

ـــــــ تەڕو ــ تڕو ــ تفاق :ــ
کەل و پەل = شت و مەك .

ـــــــ تەڕو تووشی :ــ
تووش بوون بە هۆی تەڕییەوە . واتا : بـــاران و
بەفرو لێزمەوە . دەڵێن بەم تەڕو تووشییە بۆ کـــوێ
دەچیـــت .

تەڕ بۆتەوە ــ خۆی تەڕ کردۆتەوە :ــ
بە پیاوێکی بەساڵا چوو دەڵێن کە ژنی تازەی هێنابێـــت

تـــەڕ ــ تەڕەتۆڵەکەی ناگاتێ :ــ
تۆڵەکە جۆرە گیایەکە ، گەڵاکەی پانە بە کاڵـــی و
کوڵاوی دەخورێت واتا : هێندە هەرزانە لە تەڕەتوولەکەش
هەرزانترە .

ـــــــ تـەڕە ژن :ـ

ژنێکـــی گەنجی جوان .

ـــــــ تەڕەماشی بـۆ کردووە :ـ

واتا : هیچی بۆ نەکردووە . بە تەوسەوە ، یـــا گەمەوە دەوترێت چونکە تەرەماش ـ ماشی ڕەش ـ بە هیچ ناکرێــت .

ـــــــ تـەڕ پیرە :ـ

پیرێکــە حەز لە بەرگی ئاڵو واڵاو خۆ ڕازاندنەوە دەکات .

ـــــــ تـەڕ پۆشـە :ـ

حەز لە بەرگی ئاڵو واڵاو جوان دەکات

ـــــــ تەڕ دەستە :ـ

١ ـ زۆر شارەزایە ٢ ـ لە کاردا چالاکە

ـــــــ تـەڕ دڵـە :ـ

حەز لە کاڵای ئاڵو واڵاو جوانی دەکات .

تـەرزە ـ تەرزە شکێنی کرد :ـ

وەك تەرزە قسەی ناخۆشی بەســەردا بارانــد ، شکاندی ، سەر کوتی کرد .

تــــەڕ ـ تەڕزمانــە ـ تەڕدەمە :ـ

ـــــــ زمانلووسو قسە زانە ، قسە خۆشە ، قسە ڕەوانە .

تـــەڕ ــ تەڕ نابێت :ــ

تەریق نابێتەوە ، قسەو توانجو هیچ ناگرێتە خۆی ،
لەو ڕێگە خراپەی گرتوویەتی لا نادات .

ـــــــ تەڕی کرد :ــ

بە جنێوو قسەی ناشیرین شکاندی .

تەزاندی ــ تەزانـــدی :ــ

سزای دا ، سڕی کرد ، زیانی پێ گەیاند .

تـــەزوو ــ تەزوویەك بەسەریدا هات :ــ

ترسا ، سام گرتی‌و کەوتە بیرکردنەوەوە

تەشپی ــ تەشپی ترێنە :ــ

تەشپی = دەفرێکی دارە وەك لەگەن
واتا : تەشپییەك خواردن ، چێشت ، دەخوات . واتـــا
زۆر خۆرە .

تەشت ــ تەشتی تەڵا بەسەرتەوە بێ :ــ

تەڵا = زێر ، فارسی‌یە . واتا . دنیا ئاسایشە ، هیچ لـــە
ئارادا نەماوە . دڵنیابەو مەترسە .

تەشـــی : تەشـــی ڕێســـە :ــ

١ ــ زۆر بلێ‌یەو لە هەموو بابەتێك دەڵێت
٢ ــ مەرایی دەکات . مێچکە مێچکەی دەکات .

هەواڵنامەی کتێب

تەفر — تەفرو توونا بوو :ـ

توونا : دەربەدەر ٠ واتا : فەوتا ، لەناو چوو دەربەدەرو ئاوارە بوو ٠

تەق — تەق‌و تۆق :ـ

تەقەیەو تۆقاندنە ٠

— تەق‌و دەو :ـ

تەقەو دەنگ ٠

— تەق‌و رەو :ـ

لە ترسی تەقەو بێ ئاسایشی رەو کردن ٠

تەقاندیەوە — تەقاندیەوە :ـ

١ ـ باسەکەی کردوو بوو بە هەرا ٠

٢ ـ نهێنیەکەی ئاشکرا کرد ٠

٣ ـ رەتاندی‌و کاری زۆر پێ کرد ٠ دەڵێن : کرێکارەکەی زۆر تەقاندەوە ٠

تەقە — تەقەی سەری دێت :ـ

لێی نازانێت ، شارەزا نییە ٠ لە قسەکان ناگات ٠ دەڵێن : لەم کارەدا تەقەی سەری دێت ٠

— تەقەی لێ کرد :ـ

گاڵتەی پێ کرد ٠ تەشەری لێدا ، توانجی تێگرت ٠

تەك — بە دوو شت دەوترێت کە یەکێکیان کورت‌و ئەویتر درێژ بێت

هەواڵنامەی کتێب

تەلەکـە ــ تەلەکەبازە :
بە یەکێکی کەڵەکباز دەڵێن ، بە پێچو پەناو ناراست بێت ، بۆ ئەمو ئەو هەر خەریکی تەڵە نانەوە بێت •

تەمـاڵ ــ تەماڵـم هەلگرت :ــ
(تەماڵ = دیاری کردنی شوێنی گیاندارێك کـە ڕاوەکرێتو بەدیکردنی ، واتا : نێچیرم دۆزییەوە)

تەموورە ــ تەموورەزەنانێکە ــ بۆ خۆی ــ مەپرسە :ــ
تەموورە = پارچەیەکە لە پارچەکانی مۆسیقا ، ملێکـی درێژی هەیە • تەموورەزەن = ئەو کەسەیە تەموورە لـێ دەدات واتا : چڕیو بە یەکداچوونێکە ، کەس لە کەسەوە دیار نییەو ژاوەژاوو غەڵبەغەلبێکە سەیر • لە چیرۆکـە ئەفسانەییەکاندا دەڵێن : دێوەکـە بە تەموورەزەنـان دەرۆیشت ، واتا : دەنگە دەنگو گمە گمێـکی زۆری بەدواوە بوو •

تەنـاق ــ تەناقبازە :ــ
لەسەر صەد پەت یاری دەکات بێبارو کەڵەکبازە •
تەنـك ــ تەنكو تیـواڵ :ــ
زۆر تەنك وەك توێژاڵ •

تەنـگ ــ تەنگو چەڵەمە :ــ
سەختیو گیروگرفت •

تەنـگ ــ تەنگی پێ هەلچنی ــ تەنگە تاوی کرد :ــ

زۆری بۆ هێنا ، ناچارو بێزاری کرد •

تەنگاوە ــ تەنگاوە :ــ

١ ــ کاری ئاودەستی هەیە ٢ ــ تەنگ[illegible] هەڵچنراوە شیرزەبە ، لە تەنگانەدایە •

تەنگــە ــ تەنگە گرتی :ــ

لە رووی سووکییەوە یان بە رقەوە دەوترێـــت •

واتا : پەست بوو • هەڵچوو ، بە قسەیەك ، بە کردارێك •

تەنگە = قایشێکی پانە ، زین یا کورتانی ولاخی لە ژێــر سکەوە پێ قایم دەکرێت •

تەنوور ــ تەنوور تا گەرمە نان دەبرژێنێت :ــ

کار تا گەرمە تەواوی بکە ، کە ساردبۆوە تەواو ناکرێت •

کار سستی لێ نەکرێت باشترکەلکی لێ دەبینرێت •

ــــــ تەنووریان بۆ داخستووە :ــ

١ ــ (واتا : بە گەرم باسی خراپەی دەکەنو ناوی لـــە پاشملە دەهێنن) کۆڕیان بۆ گرتووەو گەلەکۆمەکییان بــە نهێنی تەگبیریان لێ کردووە •

تەنیــا ــ تەنیــا باڵە :ــ

هەر خۆیەتیو یاریدەدەری نییە

تەوەرە ــ تەوەرەی دەکردە دار :ــ

ئاشووبی دەگێــڕا •

تـەوق ـ تەوقی عەزازیلە چۆتە گەردنی :ـ
تەوقەکەیە کە کرایە ملی شەیتان • بە یەکێك دەوترێت کە زۆر خراپ بێت ، پیاو یا ژن بێتو کرابێت بە هاوسەری یەکێکی تر ۲ ـ بە یەکێك دەوترێت کە حەز لە چارەی نەکرێت لێی بێزار بن‌و لە کۆڵ نەکەوێت ، نەبێتەوە •

تـەون ـ تەونی لێ گرتووینە دار :ـ
واتا : بیانوومان پێ دەگرێت •

تەیـر ـ تەیری گول عاشق بە داری زەقنەمووتە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە عاشق بە شتێکی هیچ‌و پووچ بێـت) •

تـڕاند ـ تڕانـدی :ـ
۱ ـ یەکی خست ، شپرزەی کرد ۲ ـ بۆڕی دا

تـــڕ ـ تڕە کەڵەکێیە :ـ
۱ ـ کارێکی بێ بنچینـــەیە ، هەڕەمەکـــییە
۲ ـ هەوڵێکی بێ هوودەیە :ـ

ـــــ تڕەکەی تڕ نییە جەواڵدڕە :ـ
(زۆر بە دەعیەو دەمارە)

ـــــ تـڕەمەڕۆیە :ـ
بێ هێزو توانایە.شتێکی هیچە •

تـــڕ ـ تـڕ بێتو بەردەمی با بکەوێت :ـ
قسەیەك بێتو بەردەمی دەمدڕاوێك بکەوێت ئەوە لـە

هەموو قوژبنێکی ئاوایدا دەنگ دەداتەوە .

تـرپ ــ ترپو هوور :ــ
ترپە ترپێکی زۆرو توند . ترپە دەنگی پێیە .

تـرزل ــ ترزلـە :ــ
بەفیزە لووتبەرزە .

تـرش ــ ترشو تـاڵە :ــ
مـۆنو گـرژە .

هەواڵنامەی کتێب

تــرن ــ ترنــە :ــ
بۆ کوڕو کاڵ بەکاردێت . واتا : هیچ لە باردا
نەبووە . بێ هێزە . هێشتا منداڵە .
تـرو ــ ترو تۆپی زۆرە ــ بە ترو تۆپە :ــ
بە دەعیەو فیــزە

ـــــ تـرو زڕ = ترو تۆپ ــ ترو فیــز :ــ
گەنجەفەو لووتبەرزی

تـری ــ تری بـری :ــ
پەکی خـسـت ، بەری لێ گرت ٢ ــ بەسەریــدا
زاڵ بوو ــ بۆڕی دا .

ـــــ تـری سوێر دەکەێت ــ تری گەورە لێ دەدات :ــ
١ ــ خۆی هەڵ دەترێنێتو خۆی گیف دەکاتەوە .
٢ ــ خۆی بە زل دەزانێتو داوای شتی گەورەو گران

دەكات بە شتی كەم ، ئاسایی داناكەوێت .

تــڕی ــ تڕی گوێزە دەكێڵێت ــ كون دەكات ــ تڕی گوێــزی كوێر دەشكێنێت :ــ
واتا : زۆر بەدەعیەو فیــزە

تریــق ــ تریقو هووڕ :
پێكەنینێكی بەرزو زۆر

تــس ــ تسی دایەوە ــ فسی دایەوە :ــ
١ ــ وازی لە كارەكە هێناو دانیشت ٢ ــ پەكی كەوت
٣ ــ بەزی ٤ ــ ناپوشتی كردنی كارەكەی نەما .

تــف ــ تف كە ڕۆ كرا هەڵ ناگیرێتەوە :ــ
بەڵێنێك كە درا نابێت لێی پەشیمان بێتەوە .

ــــــ تفی بەرەوژوور ناو چاوی خۆت دەگرێتەوە :ــ
(بە یەكێك دەوترێت كە ناوی كەسێكی خۆی بە خراپــە بهێنێت)
واتا : شكاندنی ئەو شكاندنی تۆیە .

ــــــ تف هەڵدەیت ناگاتە زەوی :ــ
سەرمایەكی ئەوتۆیە كە هەر بە حەواوە تەڕایی دەیبەستێت

تفەنگ ــ تفەنگ بە تاریكییەوە دەیێت :ــ
نەشارەزایانەو لە گوترە ١ ــ قسە دەكات ٢ ــ بڕیــــار دەدات ٣ ــ خەڵك گوناهبار دەكات .

تــــك ــ تــك‌و تــاس :ــ
دەڵێن کوڕەکە هێندە گریا لە تک‌و تاسەوە چوو .
واتا خەریکە دەتاسێت‌و هەناسەی دەگیرێت .

تلــپ ــ تلپی تەڕی تێــدا نەماوە :ــ
١ ــ مردووە ٢ ــ خەوی لێ کەوتووە ٣-پیر بووەو پەکی کەوتووە ٤ ــ هێزی لەبەر بڕاوە

تــــۆ ــ تۆ مەیکەو خــوا بیــدات :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە لە لاوە خێرێکی دەستگیر بوویێت بێ ئەوەی هەوڵێکی بۆ بدات ــ هەوڵێکی ئەوتۆی بۆ بــدات .

تــۆبە ــ تۆبەی گورگ مەرگە :ــ
پیاوی ناپاك تۆبەی نییە ، ڕاست نابێتەوە .

تــۆپ ــ تۆپیان ــ سەر تۆپیان هاتــن :ــ
واتا : هەموویان هاتن

تۆپین ــ تۆپینی کەرەو زەماوەندی سەگ :ــ
کەوتنی باری یەکێك کە نەفام‌و ساویلکە بێت هەلە بۆ یەکێکی بێ‌وێژدان کە کەڵك لەوە ببینێت‌و پێی پــێ بگــات .

تــووڕە ــ تووڕەو تڕۆیە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بەگڕو فش بە ئاسماندا بچێت ، قسە نەجوێتەوەو بیکات‌و گونجانی نەبێت .

توورەکە ــ توورەکە لە ملە :ــ
١ ــ کچۆڵەیەکی جوانی نەشمیلەیەو کە پێگەیشت
زوو دەیقۆزنەوەو پارەی زۆری بۆ خەرج دەکــــەن
٢ ــ خوازلۆکە ، سوالکەرە ، دەروونی سووکە .

تــــۆز ــ تۆزی لێ نایێتەوە ــ لێ هەڵ ناسێت :ــ
واتا : زۆر چرووکە .

ـــــــ تۆزی بە ئاسماندا بــرد :ــ
١ ــ پەرش‌و بڵاوی کردەوە ٢ ــ فەوتاندی

تــووش ــ تووشی‌داوی ئەو بووە :ــ
گرفتاری دەرد بووە بەدەست ئەوەوە ، تووشی زیانــی
کرد . یا فێڵی لێ کرد . یان بەهۆی پەیوەندی بەوەوە
گرفتاری زیان‌و خەفەت بووە.

ـــــــ تووشی داوێکی کرد :
پیلانی لێ گێڕا . بوختــانــی بــۆ کردو گرفتــاری
ناهەمواری کــرد .

ـــــــ تووشی گوندەشی خۆی بوو :ــ
بەداخ‌و پێکەنینەوە بە یەکێك دەوترێــت تووشــی
یەکێکی ملوزمی چەپخوونی هارو هاج ، ببێــت ســزای
بێ بنووشێت‌و زیانی پێ بگەیەنێت‌و لێی نەبێتەوە .

تووش ــ تووشی شەیتان بووە :ــ

واتا : داوی‌بووەبەداوی یەکێکی زۆرزانی بەدەوە
که بەرێی خراپدا دەبیاتو تووشی سزای دەکات .

— تووشی نیری شەش کون هاتووە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە تووشی کارەساتێکی گەورە هاتبێتو
نەتوانێت رزگاری بێت).

تووکەسەر ـ تووکەسەر بـوو :ـ
زۆر تووڕە بوو لە رقدا تووکی سەری راســـت
بۆوە .

تــووڵ ـ تووڵ بە تەڕی بچەمێتەوە :ـ
منداڵ بە منداڵی بشکێنەوە فێری ژیانو ئەرکو کار
بکە ئەگینا بە گەورەیی فێر نابێتو ناتەواو دەردەچێت .

تونـــد ـ تونـدو تـۆڵ :ـ
تۆڵ = پتەو . دەڵێن : گۆشتەکـەی تونــــدو
تۆڵـە ، واتا : پتەوو تونـدە .

تونـــد ـ توندو تیـژە :ـ
تووڕەو ڕەقە = سەر گەرمە . دەڵێن: پیاوێکـی
توندو تیژە . واتا بەسەر هەڵەی کەسەوە ناڕوات .

تـــۆو ـ تۆوی دەتکێت :ـ
بە منداڵی تێرینە دەڵێن . گوایا ئەگەر لەبەردەمی
منداڵێکی تێرینەدا شت بخۆیتو بەشی ئەوی لــــێ

نەدەیت تۆوی دەتکێت . گوایا دڵۆپێك ئاو لە لووتیەوە دەتکێتە خوارێو ئەوە گەوهەری پیاوەتییەتی کە ئەوەش تکا نەزۆك دەردەچێت . ئاشکرایە کە ئەمەش ئەفسانەیە .

توێکڵ ــ توێکڵی تێ دەگرێت :ــ
گاڵتەی پێ دەکات ، تەشەری لێ دەدات .

تیر ــ تیر سکی خۆی ناخوات :ــ
١ ــ هەژارە ٢ ــ چرووکە ٣ ــ دەست دەگرێتەوەو پاشەکەوت دەکات .

تیر ــ تیر لە تیردانیدا نەماوە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن ئەو هێزەی لە کارێکدا بوویەتی نەیمایێت) .

ــ تیر لە کەوان دەرچووە ــ کار لە کار ترازاوە :ــ
تازە کارەکە قەوماوە ، قسەکە کراوەو لەدەم دەرچووەو بڕاوەتەوە .

تێر ــ تێرنەخۆرە بانگی کردووە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە تێرخواردن نەزانێت چییەو بە تەوسەوە ئەوەی پێ دەڵێن (هەر وەکو تێرنەخۆرە گیانلەبەرێك بێتو ئەمی وەك خۆی لێ کردبێتو کردبێتی بە هاوەڵی خۆی ، بە تێرنەخواردن رای هێنابێت)

ــ تێرو پڕ ــ تێرو تەسەل :ــ

تیرەو ، گەدەی ، چاوی ، پڕە ، تەسەلای دلی هاتووە •

تیر ــ تیرو شیر لەیەك دەسوون :ــ
زۆر ناحەز ، دوژمنی یەکن •

ــ تیرو توانج :ــ
توانجو قسەی تالی جەرگبڕی وەك تیر

تیرێك ــ تیرێكو دوو نیشانە :ــ
بە قسەیەك ، کارێك دەوترێت دوو ئامانج یا زیاتر بهێنێتە دی •

تێز ــ تێز ــ تیژ ــ ی کرد ــ لێی تیژ کرد :ــ
لێی هان دا • لێی تێزە تێزە دا • رقی هەلستاند •
تێز = بۆ تفەنگی ساچمەزەن بەکار دەهێنرێت ئامادەی تەقاندن دەکرێت • تیژکردن = گوڕدانە بە شتێك • یان پلەی بڕینی تیغەکە زیاد بکرێت •

تێسکە ــ تێسکەی تفەنگ نایگاتێ :ــ
واتا : زۆر خێرایە •

تێك ــ تێكو پێك :
تێکدانو بەیەکدا دان کاول کردن • لێك هەلوەشاندن :

تێکەل ــ تێکەلو پێکەل :ــ

حەوالنامەی کتێب

تێك ئاڵانو بەیەكدا كران ، چوون

تێكـە ـ تێكەو لێكەیە :ـ

هەر كەسە بۆ خۆیەتی ، شیرازە تێك چووە ، كەس لە كەس ناپرسێتەوە •

تێكوتانە ـ تێكوتەو تێبڕەیە :ـ

هەركەسە خەمی خۆیەتیو بەتەنگ كەسی ترەوە نایەت •
زۆرو ستەم لە ئارادایە • بەرەڵایی و خۆ پەرستییە •

تێی گیراوە ـ تێی گیراوە :ـ

١ ـ تەگەرە هاتۆتە رێی كارەكەی ، چورتومـــی هاتۆتە ڕێ ٢ ـ تووش بووە ، پەكی كەوتووە •

تێـی هێنا ـ تێـی هێنا :ـ

كارەكەی بە باشی كرد ـ سەری لێ دەرچـــوو توانای بەسەر كارەكەدا شكا • شایستەی كردنی ئـــەو كارەیـە •

هەواڵنامەی کتێب

- ج -

جــــاش ـ جاشی ماکەرێکــن :ـ

بــۆ ســـووك تەماشاکـــردنی دوو شت ، دوو کەس دەوترێــت • واتا چــون یەکــن •

جاو ـ جاو دەبڕێتەوە :ـ

جاو = چنراوێك (قوماشێك) بوو وەك خامگەلێك ڕەنگی هەبوو • بۆ دامەزراندنی ڕایەڵەکەی دەبوو زۆر بهاتنایەو بچوونایە • واتا : زۆر دێتو دەچێت •

کەواڵنامەی کتێب

حەرگ ــ جەرگ ئاوس بوو :ــ
واتا : خەفەتی بەدەستەوە زۆر خوارد ، بێزار بوو •

ــــ جەرگی بڕی :ــ
١ ــ داخی زۆر دایە ٢ ــ سزاو زیانێکی ئەوتۆ گەورەی پێ گەیاند کە لە ئەندازەی کوشتندا بوو ٣ ــ زارۆلەکەی کوشت فەوتاند •

ــــ جەرگی بۆ هیچ کارێك نییە :ــ
ناوێرێت خۆی لە هیچ کارێك بدات •

ــــ جەرگی چووزاندەوە :ــ
داخی دایە ، ژانی بردە دلیەوە •

ــــ جەرگی سووتا :ــ
منداڵەکەی مرد •

جەهەنەم ــ جەهەنەم ــ قیری سیا ــ قیرو سیا ــ جەهەنەمی لێ پڕ بوو ــ پڕ بێت :ــ
وتەیەکە بە ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت ، تۆرابێت ، تووڕە بووبێت ، هەڵوێستێکی نادۆستانەی هەبێت ٢ ــ دەربڕینی بێزاریو ڕقە لە شتێك • واتا : چش ، ئەوچاتر •

جڕ ــ جڕ بۆزە :ــ
وتەیەکە لە ڕاوە بەرازدا بەرازی پێ تووڕە دەکرێت • واتا : وەك بەرازێکی کێویە •

جــــرپ ــ جرپو جۆپ ــ جرتو فرت :ــ

جــرپ = جــرت = جــرپنــیو بزێــــوی کــردن •
فرت = بەخێرایی‌و پەلە دەرپەڕین • دەڵێن : قورِ بە ترِت خاك بە پۆپت کەس نیە بێتە جرپو جۆپت • واتا : جرپنی‌و فرتە فرتی نابەجێت •

جــــڕ ــ جــڕ جونگانی‌یە :ــ

تووڕەو تڕۆیــە •

ـــــ جڕو جیــاز :ــ

(پــڕو پیتی نــاو مــاڵ)

جڕنیــا ــ جڕنیاو فڕنیا :ــ

ختوکەو گدەگدە • دەڵێــن : جڕنیــاو فڕنیـــای منداڵەکە مــەدە •

جــــل ــ جــل خوارە :ــ

بێگانە پەرستە • نۆکەری بێگانەیە •
زوو بەو کوردانەیان دەوت کە تورکخـــواز بــوونو تورکچێتیان دەکــرد •

جلــەو ــ جلەوی بۆ ــ شل کرد ــ بەردا :ــ

١ــسەربەستو بەرەڵای کرد ٢ ــ ڕێی دا ٣ ــ لەگەڵیدا نەرم بــوو •

ـــــ جلەوی شــلە :ــ

بەرەڵایە ، بێ لغاوە .

ــــ جڵەوی ــ بەربووە ــ هەڵ تەکاندووە ــ پچڕیوە :ــ
یاخی بووە . مل بۆ کەس دانانەوێنێت .

حـــــل ــ جڵ و جـــۆڕ :ــ
(شڕەی نـــاو ماڵ)

جمـــە ــ جمەی دێـــت :ــ
واتا : زۆر چڕە ، خەڵکێکی زۆری تێدایە ،

جـــــن ــ جـــن تێـــی تسیوە :ــ
بە شتێك دەڵێن کە لەبەر چاوی یەکێك زۆر کەمی
کرذبێت . واتا پیتی نەماوەو کەس نازانێت چۆن وا کەمی
کردووە ، وا زوو تەولو بووە .
جـــــۆ ــ جۆ بە دیواردا هەڵدەگرێت :ــ
زۆر بە تواناو دەسەڵاتە ، سا لە ڕێی دینەوە بێت یان دنیا
(کاری وا قورس و گران دەکات بە کەس ناکرێت) .

جـــــۆ ــ جۆی لێ بـــڕی :ــ
واتا (پەکی خست ، دەستەوسانی کرد)

جوانـــاو ــ جواناو دەڕێژێت :ــ
ئارەق دەڕێژێت بە تەوسیش بە یەکێکی بێکـــارەی
تەمەڵ دەوترێـــت .

جووتە ــ جووتە وەشێنـــە :ــ

١ ــ قسەتڕنو ئەزاندووە ٢ ــ توورەوتڕۆیە قسەی ناشیرینو بەرزو نزم بەخەلك دەلێت •

جووجەلە ــ جووجەلە لە پایزدا دەژمێردرێت :ــ
کاربەئەنجامە •

جووخێن ــ جووخێن ــ خەرمان ــی لەبەر بایە :ــ
رەنجەکەی هاتۆتە کۆو دلیشی خۆشە •

جوست ــ جوستو جــۆ :ــ
کۆششو تەقەلادانو دواکەوتنی شتێك ئامانجێ

جــۆلا ــ جۆلا بە سەردڕی خۆی نارازیە :ــ
١ ــ بە یەکێك دەلێن بە رەسەنی خۆی ، بەکاری بــاوو باپیری خۆی ناقایل بێت ٢ ــ بە کارەکەی خۆی ناقایــل بێــت •

جومعە ــ جومعەی پێ تەواو ناکرێــت :ــ
بە تەوسو گالتەوە بە یەکێك دەوترێــت کە نمــــوودی نەبێت واتا : بە پیاو دانانرێت • جومعەی دروست نابێت ئەگەر چل کەس نەبــن •

جیــق ــ جیقی دەرهێنا :ــ
١ ــ پلیشاندیەوە ، کوشتی ٢ ــ وای لێ کرد لــە تاوا هاوار بکات • دەلێن خۆ تۆ جیقی مندالەکــــەت دەرهێنا
جیق = دەنگی فلیقانەوەی شتە

جێـی ــ جێی ئەوی گرتەوە :ــ

وەك ئەوە لە کردەوەدا ، لە گوفتاردا ، لە باشیدا ، لە خراپیدا •

ــ جێی باوەڕە :ــ

سەرراستە ، راستە ، متمانەی پێ دەکرێت

ــ جێی پێ نەبــوو :ــ

قەلەبالغێکی بێ شومار بوو •

ــ جێی ــ جێگەی ــ پێ لەق ــ لێژ بوو :ــ

١ ــ تەنگی پێ هەڵچنرا، خەریکــن دەری پەرێنن

٢ ــ ژیانی لێ تاڵ بوو کەوتە دڵخوردی •

هەواڵنامەی کتێب

ــ جێی خۆی خۆش دەکات ــ گەرم دەکاتەوە :ــ

خۆی تەواو دادەمەزرێنێت ، خۆی بنجبەست دەکات بەزمانی شیرین بەکردەوە ، بەهەر ڕێگەیەکی تر •

ــ جێی سەبری سووتاوە :ــ

ئارامی لەبەر بڕاوەو خۆی پێ ناگیرێت •

چــاڵ ــ چاڵو چــۆڵ :ــ

ناڕێكو ناتەخت • بەرزیو نزمیی شتێك

چــاو ــ چــاو باشقاڵــە :ــ

بە یەکێك دەڵێن کە هەر چاو بۆ ئافرەت بگێڕێت ،

که ئافرەتی دی ، سەرنجی زۆر لێ بدات ، چاوی لــێ نەترووکێنێــت •

— چــاو بازەو ناگیرێــت :ـ
(یەکێك دەیلێت کە پێی بلێن بۆ نەوەندە تەماشای ئافرەتی نامەحرەم دەکەیت)

— چاو بە چاو دەکەوێتو ڕوو بەڕوو :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بەدیەك بەقسە ، بەکــردەوە ، بەرامبەر بە یەکێکی تر بکات کە لەوێ نەبێت • واتــا : ئەو خراپەیە مەکە چونکە دەبێتە مایەی شەرمەزاریــت • یان یەکێك خۆی دەلێت : ئەوە ناکەم ، ئەوە نالێم تــا شەرمەزاری ئەو کەسە نەبم چونکە بەرەو رووی یەکتــر دەبینــەوە •

— چــاو بەرەوژێــرە :ـ
دەستیاوی بەسەرەوەیە ، قەرزاری چاکەو پیاوەتیە

— چاو بەستی لێ کــرد :ـ
فێلی لێ کــرد ، کەلەکی لێ دا •

چــاو ـ چاو چنــۆك :ـ
١ ـ چاو چلێسە ، چاوی بە هەر خواردنێك بکەوێت دلی دەچێتە سەری ، مەزەی بۆی دەجوولێت ، بە تایبەتی منــدال ٢ ـ بە یەکێکی تەماعکار دەلێن کە چاوی بــە هیچ تێــر نەبێتو بۆ مالی دنیا هەموو ڕێگەیەك بگرێتو لای شەرم نەبێت •

— چاوت ـ رۆشن ـ روون :ـ
رستەیەکە بۆ دەربڕینی پێ خۆش بـوون دەوترێـت ٠
دەڵێن : چاوت روون کوڕەکەت لە شار هاتەوە ٠

— چاوت ئەفرێت :ـ
چاوەڕوان بە ، پەلەت نەبێت ٠ (بە یەکێك دەڵێن
کە چاوەرێی ناخۆشییەکە) ٠ وا باوە گوایا چاوی راست
کە فڕی خۆشەویستی پێ دەبینرێت ، چاوی چەپ کـبـە
فڕی پێی دەگری ٠

— چاو ـ بەرچاو ـ تیرە :ـ
١ ـ نائیدەیەو دەستی ئەمو ئـەو دەگرێـت
٢ ـ بەبەشی خۆی دادەکەوێت ٠ هەڵپەی چاو برسییانە
ناکات ٠

— چاوچاو نابینێت ـ دەرناکات :ـ
دنیا هێندە تاریکە ، شەوەزەنگێکە بۆ خۆی٠ تاروناکیی
چاویش نابینرێـت ٠

چـاو ـ چـاوو ڕاو دەکات :ـ
فێڵو تەڵەکەبازی دەکات ٠

— چاوسوورکەری نییە :ـ
گەورەی نییە کە جڵەوگیری بکاتو نەهێڵێت بەرەڵا
بێت ، لێی بپرسێتەوە ٠ واتا : چاوی لێ سوور بکاتەوە ٠
— چـاو کراوەیـە :ـ

دنیا دیدەو خاوەن تاقیکردنەوەیە ، تێگەیشتووە ،
چۆتە ناو کۆمەڵەوەو فێری ژیان بووە •

— چاوکونە سووژن :ـ
به یەکێك دەڵێن چاوی زۆر ورد ، بچووکێت •

— چاوی لە چاو شەرم دەکات :ـ
بۆ کارێك کە چوویتە لای کەسێك کە چاوی پێت کەوت
شەرم لە رووت دەکاتو کارەکە جێبەجێ دەکات •

— چاو لەدەرە :ـ
به یەکێکی داوێن پیس دەوترێت کە هەر عەودالی
سێکس بێت •

— چاو نەترسە ـ چاو قایمە ـ چاو توندە :ـ
دلێرە ، لەهیچ سڵ ، کۆ ناکاتەوە •

چاو ـ چاوی بەرایی نایەت :ـ
دلی هەڵناگرێت ئەو شوێنە ، ئەوشتە ئەو کەسە
ببینێت یان بەکاری بهێنێت ، یان بەو شوێنەدا بڕوات
چونکە یادی کەسێك ، رۆژاێك ، شتێکی خۆشەویستی
بیر دەخاتەوەو ئەو یادە خەفەتی دەداتێ •

— چاو ی بڕیوەتە لاکی :ـ
به یەکێك دەڵێن کە بەتەمای مالی یەکێك بێت ،
بۆ هەل بگەڕێت ، پیلانی لێ بگێرێت •

هەواڵنامەی کتێب

— چاوی پەڕیە پشتی سەری :—
زۆر تووڕە بوو

— چاوی پێ — بەسەری — هەڵ نایەت :—
زۆر ڕقی لێیەتی ، حەز لە چارەی ناکاتو نایەوێت بیبینێت

— چاوی پێدا خشاند :—
تەماشایەکی گورجی کرد •

— چاوی ترسا :—
سڵی کردەوە ، تەمێ بوو ، کارەکەی نەکرد

— چاوی جن دەردێنێت :—
(یە یەکێکی جرپنی جەربەزە (دەوترێت) • هەرزەیە

— چاوی حیز کردووە :—
گوناهێك ، کەتنێك ، شتێکی خراپی کردووەو
لەتەریقیدا ، شەرمەزاریدا سەری خۆی شۆڕ کردووە •

چاو — چاوی داگیرساوە :—
١ — چاوی گل دەکات ٢ — رقی هەستاوە

— چاوی دەربێت :—
بۆ بێزاریو ڕق لێبوون دەوترێت

— چاوی رەشی کاڵ کردەوە :—
چاوەڕێیەکی زۆری کرد بەڵام بەبێ ئەنجام • نائومێد بوو

— چاوی ڕووا :ـ

چاوەڕێیەکی زۆری کرد .

— چاوی ڕوون بووەوە :ـ

بینینی ئەو کەسە ، ئەو شتە ، ئەو شوێنە شادی کردو دڵی کردەوە .

— چاوی سپی بێت :ـ

بۆ بێزاری دەوترێت ، واتا ، بمرێت

— چاوی سوور بووە :ـ

لە خۆی گۆڕاوەو یاخی بووە ، یاخی بووە

— چاوی شەمشەمەکوێرەو هەتاویان نەوتووە :ـ

١ ـ بە یەکێك دەڵێن کە توخنی کۆڕو کۆمەڵ نەکەوێتەو بێت ، بهێنرێتە کۆڕەوە . واتا کەڵکی ئەو شوێنانەی پێوە نییە ٢ ـ کوڕی ئەو بارە نییە ٣ ـ مرۆڤێکی ناڕاستەو ڕووی کۆمەڵی نییە .

— چاوی شۆڕە :ـ

١ ـ شەرمەزارە ٢ ـ ناپاکە ٣ ـ سووکە ٤ ـ خۆی بە گوناهبار دەزانێت .

چاو ـ چاوی کەو ـ مار ـ دەردەهێنێت :ـ

دەست ڕاستە ، نیشانشکێنە ، تیر ئەندازە .

— چاوی گەرم بـوو :ـ
خـەوی لێ کەوت

— چاوی لە چاوی بهاتایە :ـ
حەز لە چارەی ، بینینی ناکات ، سا یا بە رۆیشتنی
ئەو ، یان هی ئەم رزگاری بیوایە

— چاوی لێ پۆشـی :ـ
لێی خۆش بوو ، لە کەمو کووڕیو هەڵەی بورد •

— چاوی لێ دەربەڕاند ـ لێ سوور کردەوە :ـ
هەڕەشەی لێ کرد ، لێی تووڕە بوو •

— چاوی لێ دەکات :ـ
لاسایی دەکاتەوە • وەك ئەو دەکات

— چاوی لێ ناترووکێنێت :ـ
بەگەرم چاودێری دەکات ، یان لە خۆشەویستیدا یان بـۆ
ئامانجێك ٢ ـ بێ‌سڵو ترسو شەرم ئەو کارە دەکات •

— چاوی لێ نووقاند ـ قووچاند :ـ
١ ـ بە دەربەسەوە نەهات ٢ ـ حەرام بوو خـواردیو
گوێی نەدایە ٣ ـ پشتی تێ کرد ٤ ـ چاوی پۆشـیو
لێی بورد •

چـاو ـ چاوی نایە سەریەك ـ لێك نـا :ـ
نوست ، خۆی بەنووستوو پیشان دا •

ـــ چاوی مشتێك هەرزن دەگرێت :ـ
هێندە لاواز بووە چاوی بە قووڵدا چووە

ـــ چاوی ــ لووتی ــ هێنایەوە بەر خۆی ــ شکاند :ـ
١ ــ تەریقی کردەوەو هۆشی هێنایەوە سەر خۆی بایی بوو بوو بەربەستی کرد ٢ ــ بەزاندی •

چەپ ــ چەپو چیر :ـ
دەڵێن چەپو چیر لەیەك وەستان واتا : لەیەك چیر بوونەوەو هەریەکە خۆی چەپو لار کردەوە بۆ ئەوی تر تا پێدا بپلۆسێت • خۆیان لەیەك گیف کردەوە ٢ ــ خوارو خێچ •

چەپەر ــ چەپەرە شڕە چ پێوە بێت چ لێوە بێت :ـ
(بە یەکێك ــ شتێك ــ دەوترێت کە بوونو نەبوونی وەك یەك وابێت) واتا بێکەڵکە • بۆ سووکی ئەو شتە یان ئەو کەسە دەوترێت •

چەتە ــ چەتەیەکە بۆ خۆی :ـ
١ ــ بە یەکێك دەوترێت کە لە ژێر رکێفدا نەیێتو بەتەنگ هیچەوە نەیەت ٢ ــ بە یەکێك دەوترێت پێشمەرمانە

ماڵی ئەمو ئەو بخواتو بە تەنگەوە نەیەت •
چەتەوڵ ــ چەتەوڵ :ـ
زەلامی زەبەلاح •

چەرخ ــ چەرخی لە چەمەر دەکێشم :ـ

چەرخ = پێچکە • چەمەر = ئەو ئاسنە خڕەیە (تەوقەیە)
کەپێچکەکەی تێدا قایم دەکرێت • پێچکەکە لە دارە •
واتا : خراپی بەسەر دەهێنم ، تۆڵەی لێ دەستێنم •

ـــ چەرخی چەواشە :ـ
ڕۆژگاری ناهەمواری چەپکەرد •

چەقەڵ ـ چەقەڵ لە چەمو گورگ لە کێو •
هەر جنسە بەپێی سروشتی خۆیو لە جێی خۆی •

چەقـۆ ـ چەقۆ دروست دەکاتو دەسەی لێ ناخات ـ تێ ناخات :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە شتێکت بـۆ بکـات بەنیـوەو
نیوەچڵ) •

ـــ چەقۆ کول :ـ
بە مرۆڤێك دەڵێن هیچی لە باردا نەبێت دەڵێـن :
فیسارەکەس لە بەرەی چەقۆ کولانە • لە بێدەسەڵاتانـە

چەقـۆ ـ چەقۆ لەیەك دەسوون :ـ
بەزمان ، بەکردەوە ، دوژمنایەتی لەگەڵ یەکـــدا
دەکـەن •

چـەك ـ چەك ـ چك ـو چڕی دا :ـ
دەڵێن : کارەکە ، بزنەکەی چەكو چڕ دا • واتا : گوانی
چەك خستووەو شلیکردووە بەوەی شیری لە گوانــدا
نەهێشتووە •

چلە ـ چلە ـ چەلە ـ ی چاوی دێت :ـ
نانوێت و چاوی لێک نابێت . دەڵێن هەتا بەیانی چەلەی چاوی هاتووە .

چەڵتە ـ چەڵتەوەشین و رەهەندەی عامە :ـ
(چەنەباز هەموو کەس لێی بێزارە) دەڵێن : فیسارکەس چەڵتەوەشێنە واتا : چەنەبازەو لە شام و شیرازەوە دەیهێنێتەوەو بێزارکەرە .

چەڵتووک ـ چەڵتووکێکی تێ چەقاند ـ چقڵی تێ چەقاند :ـ
تەگەرەی لە کارەکە دا . قسەیەکی وای کرد کارەکە سەر نەگرێت .

چەل ـ چەڵ و ملە بە سەریەوە :ـ
(بە یەکێک دەڵێن کە لەپیاو نەبێتەوەو هەتا مردن بەخێوی بکات . یان تا ئەو ئیشەی هەیەتی و بۆی دەکات) .

چەنە ـ چەنە بە چەنەی وەستایەوە :ـ
شەڕە قسەی لەگەڵدا کردو بەرپەرچی قسەکانی دایەوە .

چەوەندەر ـ چەوەندەرێک لەو زەویە دەربهێنە :ـ
لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە شتێک لە باسدا بێت و شتەکە نەبێت ، دەست نەکەوێت ، دەست نەیگاتێ ، لەبەر هەژاری لەبەر نەبوونی ئەوشتە یالەبەر هەر هۆیەکی تر بێت . واتا شتەکە نیەو دەست ناکەوێت .

هەواڵنامەی کتێب

چەوری ـ چەوری بەری چاوی گرتووە :ـ
لە خۆی گۆڕاوە ، بایی بە،روو لە خەڵك لا دەدات ،
چاوی خەڵك نابینێت .

چـــرا ـ چرا وەكوژێنە :ـ
(بەمەردمی ناپاكی داوێن پیس دەوترێت دەبێژرێت
فیسارکەس لە بەرەی چرا وەکوژێنە)

ـــ چرای کەس تا رۆژ ناگرێت :ـ
(هیچ کەس تا سەر بەختیار نابێت)

ـــ چرای نابووتی هەڵ کردووە :ـ
بانگی نابووتی خۆی داوە ٢ ـ خۆی وا پیشان دەدات کە
هیچی نیە . بە تەوسیشەوە دەوترێت .

چـــڕ ـ چڕو چـاو :ـ
روو . دەموچاو .

چـــزە ـ چزەی لێ هەستاند :ـ
پێوەی دا ، پێوەی کـرد ، گرفتاری کرد ، زیانی
پێ گەیاند ئازاری پێ گەیاند ، لێی دا .

چقـە ـ چقەی دەر کردووە :ـ
گەورە بووە ، پیر بووە . بەزۆری بۆ سووکـــی
بە یەكێك دەوترێت ، چونكە باڵندە چقە دەردەكات .

چقـڵ ـ چقڵـی چاوە :ـ

واتا وەك چقـل دەچەقێتە چاوی ناحەزەکانی ، کوێریان دەکات •

چلکـاو ــ چلکاوخۆرە :ــ
١ ــ بە کرێ‌گیراوی ئەمو ئەوە ، هی بێگانەیـە
٢ ــ دەروون نزمــە •

چــل ــ چڵو چـۆ :ــ
دەڵێن زۆر بە چڵو چۆیە : واتا : زۆر هەڵمەتەکاسەو خۆ هەڵقورتێنە ٢ ــ بە یەکێك دەڵێن کە قسەی ئەم بــۆ ئەوو ئەو بۆئەم بهێنێت •

چنـگ ــ چنگ لەسەرشان :ــ
١ ــ بە پەلەو هەڵەداوان ٢ ــ بەزۆرو تەکـــان دەڵێن : چنگ لەسەرشان ڕایان فڕاند •

چنـگ ــ چنگی بە سەردا ــ دەستی بەسەردا گرت :ــ
داگیــری کرد •

ــ چنگی لێ گیــر کرد :ــ
پێی گەیشت ، دەستی کەوتو دەستی لێ قایم کرد •

چــوار ــ چوار پەلی شکاوە :ــ
١ ــ زۆر ماندووە ٢ ــ زۆر نەخۆشەو خەریکــە دەمرێت ٣ ــ وڕەی بەرداوە •

ــ چوار پەلی بەستراوەتەوە :ــ

دەسەڵاتی بڕاوە ٠ هیچی پێ ناکرێت ٠

— چوار پێ‌یە :ـ
واتا : وەك ئاژاڵ بێ‌مێشکە

— چوار پینەی کەیت ناگاتە بەهار :ـ
زۆر پیرە ، یان زۆر نەخۆشەو پەکی کەوتووە ٠

— چوار چاوە :ـ
واتا : دوو ژنـی هەیە ٠

— چوار چاویان کرد :ـ
سەریان لێ شێواندو شپرزەیان کرد

— چوار گورچکە ـ گورچکی قایمە :ـ
بە هێزو پتـەوە ٠

— چوار مێخەی ـ کرد ـ کێشایەوە :ـ
چوار پەلی بەستەوە ، دەسەڵاتی بڕی
٢ ـ شپرزەی کرد ، پێوەندی کـرد

چـــوو ـ چوو بۆ ـ خورما ـ چوکلێت ـ خواردن :ـ
(لەڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەڵێن کە بمرێت) ٠

چـوە ـ چووە پاڵـی :ـ
پشتی گرت ، لەسەری کردەوە

— چووە ژێـری :ـ
١ ـ پێی لێ نا ، دانی پێدا نا ٢ ـ ئەرکەکـــە ،
کارەکەی گرتە ئەستۆی خۆیو خۆی لێ بەرپرسیار کرد
٣ ـ دالغەی لێـــدا •

— چووە ساڵەوە :ـ
پیر بـووە •

چۆتـە ـ چۆتە سەر دارێ نایەتە خوارێ :ـ
لەسەر قسەی خۆی سوورەو پاشگەز نابێتەوە ، کـەللە
رەقی دەنوێنێـت •

— چۆتە بـن کلێشەیەوە :ـ
بـن کلێشە = بن باخەڵ •
١ ـ فریوی داوە ٢ ـ خەریکە لاسی بداتو لەخشتەی
بەرێـت •

چـۆك ـ چۆکی دادا :ـ
١ ـ بەزی ، ملی شۆر کرد ٢ ـ وازی هێـــنا ،
تابوشتی نەمـا •

چوکلـە ـ چوکلەشکێن خۆی دەشکێنێت :ـ
(یەکێك خزمی خۆی بشکێنێت خۆی دەشکێنێـــت ،
یەکێك بە کاری منداڵانەوە خەریك بێت خۆی دەشکێنێت)

چۆلەکە ـ چۆلەکە خۆت چیتو گۆشتاوت چییە :ـ

١ ــ (بە یەکێکی بێ نموود دەوترێت کە بەڵێنی یارمەتییەکت پێ بدات) ٢ ــ کە هەڕەشەیەکت لێ بکات

چیکندان ــ چیکلدانی تەسکە ــ کەم چیکلدانە :ــ
زوو هەڵدەچێت ، کەم ئارامە ، زوو تووڕە دەبێت •

چێو ــ چێو لە تاریکی دەکوتێت :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لە نەشارەزاییەوە قسە بکات)

ــ چێو دارە :ــ
واتا : ڕەنجبەرە یان شوانە

کەوالنامەی کتێب

ح

حـــازر ـ حازر خۆری بەر سێبەرە :ـ
بە یەکێکی تەمەڵ دەڵێن کە خۆی لە کار بدزێتـــــەوە .
بەڵام لە کاتی بەرهەمو خواردندا ئامادەبێت .

حـــازر ـ حازرو بـــزر :
ئامادە . حـــازر = (حاضر)ی عەرەبی‌یە

حـــال ـ حالم بە حالی نەبێت :ـ
واتا : زۆر پەرێشانە . شپرزەیە

ـــــ حالی قنگی خۆشە !! :ـ
واتا زۆر پەرێشانەو لەگەڵ ئەوەشدا واز ناهێنێت .
بە تەوسەوە دەوترێـــت .

حەپۆل ـ حەپۆل مێش‌خۆرە ـ دەڵێی حەپۆل مێش‌خۆرە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە گێژ بێتو ئاگای لە دنیا نەبێت •
(لەبەر گێژو کاسی مێش لە خۆی دەر ناکات)

حەچولوور ـ حەچولوورێکە مەپرسە :ـ
سەگوەڕە •
بە بێزاریی‌و تەوسەوە ، بە ڕقەوە ، بە دەنگو ڕاوەژاوێك ، قاوو قیژو هەرایەکی زۆری منداڵ ، دەوترێت کە ناساز بێتو دەوروپشتی بێزار بکات •

حەز ـ حەزی لە خۆی کردووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن زۆر بەخۆیدا بێتو خەریکی خۆی بێت ، هەمیشە لەبەر ئاوێنە بێت •

حەسیر ـ حەسیر مەیدانی ئەو ناوەی پێ‌کرد :ـ
تیرو پری کوتا • وەك چۆن حەسیر دادەخرێتو لەشی‌زەلام رووت دەکرێتەوەو پەڕۆیەکی تەڕ بە لەشیدا دەدەن‌و دارکاری دەکەن •

حەلوا ـ حەلوا گەزۆیە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر نەرم بێت • بێ درك بێتو هەموو کەس پێی بوێرێت •

حەمە ـ حەمە قەدۆی مووسلە ـ دەڵێی حەمە قەدۆی‌مووسلە
حەمە قەدۆ = دەولەمەندێکی گەورەی مووسل بووە •
واتا زۆر دەولەمەندە ، وەك حەمە قەدۆ • بە تەوسیشەوە دەوترێت •

حەمـام ــ حەمامی ژنانە ــ دەڵێی حەمامی ژنانە :ــ
بە شوێنێك دەڵێن ژاوەی بێتو هەر کەسە لە ئاشێك بکـات •

حەوالـە ــ حەواڵە بە گەواڵەیە :ــ
پێچو پەناو هەڵخەڵەتاندنە ، هێنانو بردێکی ماندووکەرە گەواڵە = پەڵە هەورێکی باوەندەیە کە بێتو بـــڕوات واتا ڕاسپاردەکەت بە هەوردا بۆ دەنێرم کە ئەوەش بـە یەکێکی ساویلکە وتراوەو هەڵخەڵەتێنراوە •

حــەوت ــ حەوت بـرا :ـ
واتا لە جێی حەوت برا ، بە یەکێکی خۆشەویـسـت دەوترێـت •

ــــ حەوت پەراسووی لە ئوممەتی محەممەد زیاترە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەتوانا ، بەکێشو ئارام بێت • دەڵێن : حەوت پەراسووت لە ئوممەتی محەممەد زیاترە کـە لەگەڵ ئەو نالەبارەدا هەڵدەکەیت •

حەوشــە ــ حەوشەکەی خوارە :ــ
بە تەوسەوە دەوترێت، واتا بیانووەکەی نابەجێیە •
حەیـا ــ حەیا باری کردووە :ــ
واتا بەرەڵایی‌و بێ شەرمییەکە ئەوسەری دیار نەبێت ، لەکاتێکدا ئەمە دەوترێت کە شتێکی نابەجێو شەرمنـدە بکرێـت •

— حەیا بە چاوەوەیە کە چاو نەبوو حەیا کوا ؟
بە تەوس و گەمەوە بە یەکێك دەڵێن کە چاوی کز بێت و شتێکی نابەجێ بکات .

— حەیــا قەترەیەکە کە تکا تکا :ـ
لە هەڵوێستێکدا بە یەکێك دەوترێت کە ناوی بە خراپــە زڕابێت . واتا : ئەو پەردەی شکۆی دڕاندووە ، سووك و ڕسوا بووە ئیتر چی لێ دەگیرێت .

حوشتــر ـ خوشترو کەپوولەیان نەوتوە :
واتا : ئەو زەلامە ،لە بەو خواردنە کەمە داناکەوێــت .
بۆ سووکی و تەوس دەوترێــت .

جــزەڵە ـ حیزەڵەیە :ـ
بە تەشەرو گاڵتەوە بە یەکێکی کار لێ نەهاتووی بێ دەسەڵات دەوترێــت .

خاتــر ــ خاترو خۆتر :ــ

دەبێژرێت : لە کڕینو فرۆشتندا خاترو خۆتر هەر بووە • واتا : لەبەر شوناسی ، خزمایەتی ، قازانجی زۆری لێ ناسەنرێت ، ئەو پەیوەندییەی هەیە لەبەر چاو دەبێت •

خـــاك ــ خاکــی بە توورەکە بێژراوە :ــ

١ ــ ولاتەکەی داگیرو پەرێشان کراوە ٢ ــ هەرچی خراپە بەو کەسە کراوە • جا خاکێك بە توورەکە ببێژرێتـــەوە دەبێت چی لێ کرابێت ••

هەواڵنامەی کتێب

ـــ خاكـى بەسەر :ـ

ڕستەیەكە بۆ داخو خەفەت ، بەزەیی ، هەڕەشــە لێ كردن دەوترێت . یەكێك خاكی بەسەردا دەبێت كـە كەسێكی خۆشەویستی بمرێت ، یان خۆی بمرێتو خاكی بەسەردا بكەن . واتا لەگۆڕدا . بینێژن دەڵێن : خاكـی بەسەر بۆ كوێ دەچێت . یان خاكی بەسەر هەمیشــە داماوە .

خـــاڵ ـ خاڵو بۆر بـووە :ـ

خەریكە بگات . هەندێك میوە كە بگات خـــۆی دەنەخشێنێت ، خاڵ پەیدا دەكاتو ڕەنگی جوان دەبێت .

خـــاڵ ـ خاڵو ملی ڕشتووە ـ خەتو خاڵی ڕشتووە :ـ

واتا : ئەو كچە خۆی داڕشتووەو جوان بووە ، خـۆی نەخشاندووەو پێگەییوە ، وەك چۆن بەچكەی هەندێـك باڵندە كە گەورە بوو وەك جنسەكەی خاڵو میلی لـــێ پەیدا دەبێــت .

خامـە ـ خامـە هێشتـا :ـ

بە یەكێك دەڵێن كە لە ژیان شــــارەزا نەبێــتو چەرمەسەرێی ژیانی نەدیبێت ، ساویلكە بێــت .

خانـە ـ خانە بەكۆڵــە :ـ

١ ـ ئاوارەیە ٢ ـ بێلانەیە ٣ ـ بە تەوسیشەوە بە یەكێك دەڵێن كە جێ بە خۆی نەگرێتو هەر ساتە لــە شوێنێك بێــت .

ـــ خانه بێـزاره :ـ

١ ـ به یەکێك دەڵێن که نەکەوێتە ماڵەوەو هەمیشه لەملاو لا بێت . سا یا لەبەر ناخۆشیی ماڵەوە ، یان لەبەر رابواردنی ئەملاولای .

خانـوو ـ خانوو بەره :ـ

(خانوو نشینگه لەگەڵ باخ و زەوی دەورو پشتـی دەڵێن خانوو بەرەی خۆیەتی.

خـان ـ خان و مانـه :ـ

دەڵێن ئەو کچه ، ئەو ئافرەته خان و مانه . واتا : ئافرەتێکی سەلارو تەواوه .

خـاو ـ خاو بووەوه :ـ

ساردو هێمن بووەوه . توورەییەکەی نیشتەوه .

ـــ خاوو خلیچك :ـ

سستەپەله ، سستو دەستەپاچه

ـــ خاوو خێزان :ـ

خێزانەکه هەمووی . دەڵێن : به خاوو خێزانـەوه چوونه سەیـران .

خایـه ـ خایەو مایه :ـ

مایەو هەرچی که هەیەتی . دەڵێن : خایەو مایـەی لەدەست چوو .

حـەت ــ خەتە سووری لە خۆم دووری :ــ
یەکێك دەیڵێت کە خۆی لە کارەساتێـــك ، قەوماوێـــك دوورەپەرێز بگرێتو گوێ نەداتە کەس هەر خۆی خۆش بێـــتو بـــەس •

ــــ خەتی بۆ کێشـــا :ــ
ڕەنگی بۆ ڕشت ، ڕاوێژی بۆ کرد کە بەو جۆرە بکـــات •

ــــ خەتـــی لێ کێشـــا :ــ
نوقلآنەی دواڕۆژی بۆ لێدا کە چی بۆ دەبێت ، بەســـەر دێـــت •

خـەر ــ خەر میـــزە :ــ
خەر = بە فارسی بە کەر دەڵێن •
واتا : چاو لێکەریەکی ، خوویەکی ناشیرینە ، بۆ سووکی دەوترێت • وەك چۆن لە کارواندا کەرێك کە میزی کرد کەرەکانی تریش لەو شوێنەدا میـــز دەکەن •

خـەر تــ خەرتو پەرت :ــ
کەرتو لەت ، پارچـــە •

خەڕەك ــ خەڕەك دەڕێسێـــت :ــ
خەڕەك = ئامێری ڕستنو بادانەوەی ڕێسراوەکەیە بـــە ڕ قەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر بلێت ، درێژە بە قسە بـــدات •

خەرمان ــ خەرمان کوتان کاری بزن نییـــە •
(فرمانی گران بە هەموو کەسێك ناکرێت)

خەریـــك ــ خەریكو خەرکاوم مەکە :ــ
سەرم لێ مەستێنەو شپرزەم مەکە •

خەسانـد ــ خەساندوویانە :ــ
۱ ــ لە هەرەو گیڤو گوزەیان خستووە ۲ ــ لە پیاوەتییان خستووە ۳ ــ دەسەڵاتیان بڕیوە ناوێری قسە بکـــات ، ترساندوویانە ••

خەســـوو ــ خەسوو بە لنگی گا دەچێت :ــ
واتا خەسوو بۆ زاوا خێری زۆرە لەبەر خاتری کچەکەی خزمەت باش دەکات •

خەڵات ــ خەڵاتەکەی خالە بەگە ــ کەرەمی پیر تورکە ــ کەرەمی تۆ تورکە : خالە بەگ = پیاوێکی گەورەی بابان بووە ، سەرپەرشتکەری سوپا بووە • بە یەکێك ئەمە دەڵێـــــن خەڵاتێك بکاتو خەڵاتەکە بسێنێتەوە •

خەڵـــك ــ خەڵك کاغەزی سپی دەخوێنێتەو ە:ــ
واتا : خەڵك لە هەموو شتێك دەکۆڵێتەوە ئاگاتان لە قسەو کردەوەتان بێـــت •

خەڵـــك ــ خەڵكو خواە :ــ
خەڵكو ویستەرەکان ، خوازەکان •

حـــەم ـ خەمت نەبێــت :ـ

پشتی لێ بکەرەوە ٠ دڵنیابــە ٠

ــــ خەمخۆرە :ـ

١ ـ دڵسۆزە ٢ ـ بارهەڵگرە ٣ ـ بەتەنگەوە دێت ٠

خەمشە ـ خەمشەسەرێ :ـ

دەڵێن : کارەکە خەمشەسەرێ دەکەیت ٠ واتا : گوێــی نادەیتێو بەتەنگەوە نایەیت ، چەواشەی دەکەیت ٠

خەمــی ـ خەمی لێ هاتــووە : ـ

١ ـ سڵ دەکاتەوەو دەترسێت ٢ ـ سەری دنیای لێ هاتۆتەوە یەك ٣ ـ کارەکە بۆتە گرێ لە دڵیدا ٠

خەنجەر ـ خەنجەر لە کا دەدات :ـ

بە تەنگەوە نایەت ، پشتی بە سامانوماڵەکەوە نایەشێت بێ پارێز خەرج دەکات ٠ تەخشانو پەخشان دەکات ٠

ــــ خەنجەری تریان لە برینی داوە :ـ

سەربارەی خەفەتی پێشووی ، تووشی داخی تریان کردووە

ــــ خەنجەری دەبانە خۆی لە کێلاندا ناگرێت :ـ

١ ـ بە کوڕی ئازا دەڵێن کە لە تەنگانەدا فریا کەوێت ٠

٢ ـ (بە یەکێك دەوترێت کە هونەرێکی هەبێتو لەپڕ دەری بخات) ٣ ـ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە لــە هەموو هەڵوێستێکدا خۆی قوت بکاتەوە ٠

— خەنجەری لێ بدەیت — خوێنی لێ نایەت — بە خۆی نازانێت : ١ — رقی زۆر هەستاوە ٢ — پەستو خەفەتبارە. ئاگای لە خۆی براوە •

خەو — خەوی پێوە دەبینێت :—
تامەزرۆیەتی ، ئاواتەخوازی ئەو شتەیە ، کوژراویەتی •

خەیاڵ — خەیاڵ پلاوە :
ئاوات خواستنی شتی باشە کە دەست نەکەوێتو نەیگاتێ • بە یەکێك دەڵێن کە بەتەمای شتێکی ئەوتۆ بێت بۆی نەلوێتو دەستی نەیگاتێ وەك پلاوێك کە هەژارێکی رەزەلخوا خەیالی بۆ لێ بدات •

خرت — خرتو پرت :—
دلە خورتێ لە کارێکدا • دەڵێن : دلم مەخەرە خرتو پرت •

— خرتو خۆل :—
قەلەوو خڕو مڕو جوان

— خرتو مرت :—
(مەردومی‌شلو مل)

— خرتو هووڕ :—
دەنگی برینەوە یا کرتاندنی شتێکی رەق بەلام بە دەنگێکی بەرز •

خــرم ــ خرمو هوورِ :ــ
دەنگی شکاندنی شتی ناسك وەك قامیش ، نانــی
رەق ، شووشە • دەنگی باران • بەلاّم دەنگێکی بەرزی
دیــار •

خرنــگ ــ خرنگو هوورِ :ــ
دەنگی لەرینەوەو هارەی خشڵو رازێنەری ئافرەت ،
وەك بازن متو مووروو ، شتی تر بەلاّم دەنگێکی بەرزی
دیــــار •

خــــڕ ــ خڕو خەپان :ــ
خڕو نەرمو شلٌو گۆشتــن •

ــــ خــڕو مڕ بووە :ــ
هاتووە بە خۆیداو جوان بووە • گۆشتی گرتووەو
پێ گەیشتووە •

ــــ خــڕو هوورِ :ــ
دەنگێکی بەرزی خولاندنەوەی شتێك •

خزمــەت ــ خزمەتی داری پەڵك ــ بێبەر ــ دەكات :ــ
بە یەكێك دەڵێن كە خزمەتی كەسێك ــ لایەك ــ بكات
كەڵكبەخش نەبێتو رەنجەكەی بەفیڕۆ بڕوات •

خــزم ــ خزمی خەزووری سەپانی ــ ماڵی شیخە ــ شێخییە :ــ
بە تەوسەوە بە خزمێك دەوترێت كە خزمایەتییەكەی زۆر
دوور بێــت •

هەواڵنامەی کتێب

خستی ـ خستیه پارسەنگی ئەوەوە :ـ
١ ـ وەك ئەو تەماشای کردو لە ریزی ئەو دای‌نا •
پارسەنگی ئەوی بەسەر ئەم داداو ئەوی لە پێشتر گرت

خستی ـ خستیه سەر ری :ـ
ر ١ ـ فێری کرد ٢ ـ گومرا بوو بوو ، هەڵەکانی
خستە بەر چاوی‌و رانومای کرد ، راستی کردەوە ، لە
خراپە دووری خستەوە •

خشپ ـ خشپ‌و هوور :ـ
دەنگی پێ ، لێکەوتنی دوو شت بە دەنگێکی
بەرزی ئاشکرا • دەڵێن : ئەو خشپ‌و هوورە چیە ؟
دز نەبێت !!؟

خلێنە ـ خلێنەو بلێنە دەکەن ـ کەوتوونەتە خلێنەو بلێنە :ـ
بۆ پێکهێنانی کارێك بە نهێنی کەوتوونەتە تەگبیرو را
سەریان بەیەکەوە ناوە •

خنج ـ خنج‌و خۆڵ :
قنج‌و قۆڵ = راست‌و تەواوو رێك •

خۆ ـ خۆ باشەواڵە نیم :ـ
یەکێك وا دەڵێت کە فرە کار بێت‌و ماندوو بێت‌و
یەکێکی تر کارێکی تری بەسەردا بدات ، داوای کردنی
کارێکی تری لێ بکات • واتا : لە وزەمدا نییەو ماندووم•

ـ خۆ بن مەمکی نەرزیوە :ـ

(کچەکە هێشتا منداڵەو پەلەی شووکردنی نییە)

خـــۆ ــ خــۆ زەمانی عیساو مووسا نییە :ــ
بە یەکێکی درۆزن دەوترێت • واتا راست ناکەیتو ئەو زەمانە نییە کە درۆزن تێیدا رووی رەش دەبـــوو ، درۆکەی دەر دەکەوت •

ــــ خۆ ماست نییە بە لیۆتەوە دیاربێت :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە نکوولی لە چاکەی ئەمو ئـــەو بکات یان لە قسەیەکی خۆی بکات •

ــــ خۆ نانی بەسەر ساجەوە نەسووتاوە :ــ
(پەلەی نییە) •

خــوا ــ خوا پێ بەمار نەدات :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە زۆر خراپ بێت • واتا : خــــوا دەستی نەدات ، ئەگینا بەدکاریی لە ئەندازە بەدەر دەبێت

ــــ خوا رۆژ نیشانی ماری ســڕ نەدات :ــ
خوا رۆژ لە زۆرداری بارکەوتوو نەکاتەوەو دەسەڵاتی نەبێت ئەگینا دەورو پشتی پەرێشان دەکات •

ــــ خــوا شوکور ئاغا رۆیەتی :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بەسەرزاری شین بۆ یەکێك بکاتو لە دلیشەوە پێی خۆش بێت یا بە سەرزاری بۆ یەکێك دڵتەنگی پیشان بداتو لە دلیشەوە پێی خۆش بێت •

خـــوا ــ خوا غەزەب لە مێروولە بگرێت باڵی لێ پەیدا دەکات :ــ
چونکە هەر لەگەڵ فڕی باڵندەیەك دەیقۆزێتەوەو دەیخوات
بە یەکێك دەوترێت کە بە دەستی خۆی خۆی بهاوێتـە
تووش و مەترسییەوە •

ـــ خوا کڵاوی بۆ بەڕۆو کردووە :ــ
واتا : یەك ناکەوێت و کار هەر ساز دەبێت • یان بـــە
یەکێك دەوترێت کە داوای یاریـــدەی لێ بکەیـــت و
بەدەنگتەوە نەیەت : دەڵێن : ئەگەر تۆیش نەبیت بەیارم ،
خوا دەسازێنێ کارم •

ـــ خـــواو راستان :ــ
١ ــ لە ناکاودا ٢ ــ خوا ڕەخساندی واتا : هیمەتی
خواو پیاوچاکان بوو لە ناکاودا ••
یان خوا ڕەخساندی •

خـــوار ــ خوارو خێچ :ــ
لارو ناراست ، بە پێـچ و پەنـــا • دەڵێـــن :
فیسارەکەس پیاوێکی خوارو خێچە • واتا : ناڕاستە

خـۆت ــ خۆت مەکوژە جەفتە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت هەڵپەی شتـێك بکـــات و
لەراستیشدا نەیگاتێ) •

ـــ خوت و خۆرایـی :ــ
بە بێ هۆو هەر لەخۆوە •

خونـە ــ خوتەو بۆلە :ــ
خونەخون کردنو بێزاری دەربڕیــن

خــوڕ ــ خوڕو هووڕ :ــ
خوڕەیەکی زۆری ئــاو •

خورما ــ خورما لە بەغداش زۆرە :ــ
ئەو شتەی دەوترێت لێرە دەست ناکەوێت ، لە شوێنێکی تر گەر هەبێتیش بە ئێمە چــی •

ــــ خورمای بابیی خواردووە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە دەست لە بیرو بڕوایەکی هیــــچو پووچ هەڵنەگرێت)

خووساند ــ خووساندوویانە : ــ
نەرمیان کردووەو هێناویانەتە سەر ڕا • قایل بووە •

خــۆم ــ خۆمو دارێك وام لە شارێك :ــ
(ئەرکی کەسم بەسەرەوە نییەو لە هەر لایــەك دانیشــم دادەنیشم)

خومخانە ــ خومخانە نییە ــ بۆچ خومخانەیە ؟
بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا پەلەت لێ بکات • واتا: وا زوو تەواو نابێت • کار لە خومخانەدا ئاسانە ، بەنەکە لە خومەکە هەڵدەکێشیتو ڕەنگ دەبێت •

خــــوم خوم ــ شێواوە :ــ

١ ــ ئاژاوه کەوتۆتەوەو هەرا قەوماوە

٢ ــ (بریتی‌یە لە بڵاوبوونەوەو بیستنی درۆیەکی زلی دوور لەژیری‌و بیر ، لە کاتێکدا درۆیەکی زل بڵاوبێتەوە دەڵێن خوم شێواوە) •

ــــ خومی دنیا بەسەری :ــ

واتا لە بارێکی ناتەواودایەو خراپی لێ قەوماوە ، تووش بووە چی بکات • جارانی زۆر زوو یەکێك کوستی بکەوتایە خومی شینی لەسەر دەدا • ئێستەش هەندێك دایك بە منداڵە لاسارەکەی دەڵێت : سەرت شین کەیت یا سەرشین بۆ وا دەکەیت •

خۆی ــ خۆی بردە ئەوپەڕی دنیا :ــ

واتا : خۆی وا پیشان دا کە هیچ ئاگای لە کارو بار نیەو هیچی لێ نازانێت •

خۆی ــ خۆی بردە پێشەوە :ــ

خۆی خۆشەویست کرد ، دۆستایەتی‌ی خۆی نیشان دا ، بە کردەوە ، بە قسە لەلای یەکێك کاربەدەست بێت ، کە هیوایەکی پێ بێت •

ــــ خۆی بە تڕاندن دا :ــ

هەر کارێکی کرد ئەنجامەکەی بۆی خراپ بوو • شەڕی کرد لێیان دا ، کاسبی کرد بەر زیان کەوت ••هتد

ــــ خۆی بەزەویدادا :ــ ،

١ ــ نوست ٢ ــ مانی گرت

ــ خۆی به قه‌ڵبه‌یه‌کدا ده‌دات :ــ
خۆی تووشی ده‌ردیسه‌رییه‌ك ، گاشه‌یه‌ك ده‌کات •

ــ خۆی به که‌س نادات ــ ناگۆڕێته‌وه :ــ
خۆی له گشت که‌س به‌تواناتر ، جوانتر ، ته‌واوتـــــر
ده‌زانێت •

ــ خۆی به گورگانخواردوو دا :
به یه‌کێك ده‌وترێت که به‌ده‌ستی خۆی خۆی تووشـــــی
به‌لایه‌کی گه‌وره بکـات •

حـۆی ــ خۆی به‌وه‌وه به‌ست :ــ
چاره‌نووسی خۆی به هی ئه‌وه‌وه ،ئه‌و شته‌وه به‌ند کرد

ــ خۆی به هۆشه‌نگ شا نادات :ــ
هۆشه‌نگ شا = یه‌کێکه له شا کۆنه‌کانی ئێران • واتا :
خۆی له هه‌موو که‌س به باشترو گه‌وره‌تر ده‌زانێـــت‌و
بڕوایه‌کی زۆری به خۆی هه‌یه •

ــ خۆی بۆ ناوه‌ته‌وه ــ بۆ هه‌ڵخستووه ــ بۆی له بنه‌دایه :
واتا : چاوه‌ڕێی هه‌له ١ ــ شتێکی ده‌ســـگیر بێـــت
٢ ــ که‌وتۆته چاودێری ٣ ــ یه‌کێك لایه‌ك تووش بکات

خۆی پێدا هه‌ڵواسیوه :ــ
خۆی وا پیشان ده‌دا که سه‌ر به یه‌کێکه ، به لایه‌کـــه‌و

خۆی لەو کەسە ، لەو لایە نزیك کردۆتەوە .

— خۆی تاڵ ـ گۆشتی خۆی تاڵ ـ کردووە :ـ
چارەی خۆی ڕەش کردووە ، خەڵك خۆشی ناوێت .

— خۆی تەکانـد :ـ
داوای پارەیان لێ کرد ، بۆ باربوو ، بەرتیل هەر شتێکی تـر ، دای .

خـۆی ـ خۆی تێ وەشاند :ـ
بەرتیلی دا ، پارەی بۆ رزگاربوونی لە گرفتاریەك دا . یان جێبەجێ کردنی کارێك بە ڕێگەیەکی نهێنـی ، نائاسایی .

— خۆی تێ هەڵسـوو :ـ
لێی نزیك بووەوەو خۆی کرد بە دۆستیو مەرایی بـۆ کـرد .

— خۆی خـڕ هەڵداوە :ـ
خۆی گورجو ئامادە کردووە .

— خۆی خستە ساجی عەلی :ـ
بە یەکێك دەوترێت هەرچی بووبێت لە بەردی دایێـتو نابووت بووبێت . ئایا دەبێت ئەو کەسە خۆی وا نابووت کردبێتو کەوتبێتە سواڵ بە ناوی حەزرەتی عەلییەوە ؟؟

— خۆی خواردەوە :ـ

داخەکەی پەچنییە دڵیەوەو پیشی خــواردەوەو
قسەی نەکرد .

— خــۆی داکوتــا :
خۆی دامەزراند ، جێی بۆ خۆی کردەوە لە نــان
خواردندا ، لە شایدا .. هتــد

حـۆی ـ خۆی دانــا :ـ
خۆی فەوتاند ، خۆی بەکوشت دا .

— خۆی رادەوەشێنێت ـ بادەدات ـ بەسەر ئەمو ئەودا .
١ ـ گەنجەفە دەکات ، شانازی دەکات ٢ ـ هەڕەشــە
دەکــات .

— خۆی رێژگاو دەکــات :ـ
خۆی سووکو ڕسوا دەکات . خۆی دەکاتە گاڵتەجــاڕی
ئــەمو ئــەو

— خۆی ریشی نیەو بە کۆستە پێدەکەنێت .
(خۆی عەیبدارەو لە خەڵك دەدوێتو عەیب لە خەڵــك
دەردەهێنێــت) .
— خــۆی سوور کردەوە :ـ
تووڕە بوو ، خۆی گیف کردەوە .

— خۆی شیرین کــرد :ـ
بە هەڵسوکــەوتو قســەی جــوانی خــۆی
خۆشەویســت کــرد .

— خۆی — کەر — گێل کرد :—
بە یەکێك دەڵێن بانگی بکەن ، پرسیاری لێ بکەن وەڵام نەداتەوە ۲ — کردەوەیەکی نابەجێ ، ناشیرین بکـات

خـۆی — خۆی کێشایەوە :—
۱ — وازی لە کارەکە هێنا ۲ — بۆ سووکی دەوترێت واتـا مـرد

— خۆی گەیاندە حاڵی جاو :—
(خۆی خستە حاڵی گیانەڵاوە) • حاڵی جاو = حاڵی بڕینی جاو بۆ کفنـی •

— خۆی لە تەل داوە :—
خۆی رازاندۆتەوە ، بە جل ، بە ئارایشت ، بـە خشل • خۆی رێكخستووە •

— خـۆی لە مەکۆ داوە :—
مەکـۆ = حەشارگە • واتا : خـۆی خـستۆتە حەشارگەوەو خۆی بۆ شتـێك ناوەتەوە •

— خۆی لەوەوە — لێوە — ئاڵاند — پێچاوە —
۱ — خۆی تووشی ئەو کرد ۲ — خۆی بەودا هەڵواسی

— خۆی لێـدا :—
۱ — زیانی پێ گەیاند : ۲ — شتەکەی دەست خۆی خست ، چنگی پێدا گرت ، داگیری کرد •

— خۆی لێ دەخواتەوە :ـ

رقی لێ هەستاوەو دانی بە خۆیدا گرتووە چاوەڕێی هەلە داخی دڵی خۆی پێ بڕێژێت .

— خۆی لێرەو کلکی لە بەغـدا تۆزە دەکات :ـ

(بە یەکێکی بزێوی نارەحەت دەوترێت کە هەمیشە هەر ئاژاوە بنێتەوە) . لە هەموو شوێنێك رەشی‌ی دەستـی دیار بێـت .

خـۆی ـ خۆی لێ کرد بە تووڵبر :ـ

واتا : (بە دیمەن بە شتێکەوە خەریك بوو ، بە دڵـیش لە لای ئەوان بوو ، گوێـی بۆ هەڵخستبوون بزانێت چی دەڵێن)

— خۆی لێ کردووین بە هەناری شیرین ـ هەنگوینی شەمە تلێنکە :ـ

واتا : زۆر خۆی خۆشەویست کردووە .

— خۆی لێ کردووین بە بوخچەی پەڕۆ ـ بە شەخسـە پەڕۆ :

واتا : (لە سەرماندا بەرگی چڵکن و دڕاوی زۆری لەبەر کـردووە) .

— خۆی نەیکات و خـودا بیدات :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە لەلاوە کارەکەی بۆ سازبێت ، قازانج بکات ، خێرێکی دەستگیر بێت ، بە بێ ئەوەی کۆششی بـۆ بکـات .

هەواڵنامەی کتێب

ـــ خـۆی هەڵخراند :ـ
بۆ کارێك خۆی ئامادە کردو چووە پێشەوە خۆی نواندو لەوزەیشیدا نەبوو .

خـۆی ـ خۆی هەڵتڕاند :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە هاشەو هووشە بکاتو کەچی ئەنجامی کارەکەی هیچ دەرچێت ، بۆ خۆی خراپ بێت . پەلاماری کارێك بدات لەوزەیدا نەبێت .

خۆیـان ـ خۆیان دیوە بە ئەسپەوەو بە جانتای پڕ لە قەسپـەوە :
بە یەکێك دەڵێن کە کرداری یەکێك بکات کە لە خـۆی گۆڕابێت ، بە سامان ، بە پایەیەك ، بێت کە لە پڕ بـۆی بووبێت ، بە هەر شتێکی تر بێتو لەوەپێش ئـەوەی نەبووبێـت .

خوێـن ـ خوێن پڕ چاوی بووە :ـ
دەماری وا هەستاوەو رق گرتیوویەتی لەوانەیە خوێنێـك بکات . چاوی سوور بووە .

ـــ خوێـن تـاڵـە :ـ
ناخۆشەویستەو دەبێزرێت . رەزا تاڵە

ـعـ خوێنخۆرە ـ خوێنمژە :ـ
خوێنڕێژە ، زۆردارە ، ئـەمو ئـەوو هـەژاران دەچەوسێنێتەوە .

هەواڵنامەی کتێب

— خوێن ڕژاوەتە دەم‌و چاوی :ـ
تەریق بۆتەوە ، شەرمەزار بووە

— خوێن ساردە :ـ
١ ـ هێمنەو زوو هەڵناچێت ٢ ـ سستەپەلەیە .

خوێن ـ داوێتیە کەللەی :ـ
واتا دەماری هەستی (اعصاب) هەستاوەو خەریکە
کەللەیی ، شێت دەبێت ، لە داخا ، لە تاو شتێك

— خوێن شیرینە :ـ
خۆشەویستە ، دەچێتە دڵەوە ، جوانە

— خوێن کوژاندنەوە :ـ
نەهێشتنی ئاژاوەو فیتنەیەکی گەورە کۆتایی هێنان
بە قەوماوێکی پڕ لە مەترسیی خوێن ڕژاندن

— خوێن گەرمە :ـ
١ ـ ڕەزای سووکە ، خوێن شیرینە ، دەچێتە
دڵەوە ٢ ـ گەنجێکی بە هەڵمەتە ، مەردە ٣ ـ زوو
هەڵدەچێت .

— خوێن گرتی :ـ
چاوی بە خوێنەکە کەوت حەپەسا ، سام گرتی‌و قەڵەمی
ئەژنۆی شکا ، نەیتوانی بڕوات ، ورەی بەردا .

— خوێنگریەتی :ـ
کەسی زۆر نزیکیەتی ، وەك ، باوك ، براو خوشكو

هەواڵنامەی کتێب

ئامۆزا کە بتوانێت تۆڵەی کوژراوەکە بکاتەوە

— خوێن لە بەدەنیا نەماوە :ـ
١ ـ لاوازو بێهێنـر بووە ٢ ـ ترساوە

خوێـن ـ خوێن لە دڵی دەتکێت ـ خوێن داوێتیە کەللەی :ـ
داخێکی زۆری هەیە ، لەسەر قەوماوێك ، قسەیەك کـە ڕووی دابێت • مەراق کوشتوویەتـی • وەك دڵـی بریندارێت •

— خوێنی ـ بابردی ـ ون بوو :ـ
خوێنی بە هەدەر چوو ، لە خۆڕایی کوژرا ، کەس نەبوو تۆڵەی بسێنێت •

— خوێنی بخواتەوە تۆخەی ناکات :ـ
هێندە ڕقی لێیەتی بە خوێنی سەری تینووە • •

— خوێنی بۆ گەڕی دەشێت :ـ
(بە یەکێکی چەتلەمەزی پیسی بۆگەنی نالەبار دەوترێت)
واتا : خوێنی زۆر پیسەو پیسیش بە پیسییەوە دەڕوات

— خوێنی تۆ لە خوێنی من ڕەنگینتر نییە :ـ
هەردوکمان چون یەکین ، لەیەك زیاترو جوانتر نین •

— خوێنی قولپ دەدات :ـ
زۆر جوانو ئێسك سووکە ، خوێن گەرمە •

ـــ   خوێنی کردە کاسە :ـ

تاوانێکی خستە پاڵی‌و لایەکی لێ هاندا • (ڕەشکردنـی یەکێك لە لایەکی یەکێکی تر بەجۆرێکی خراپ)

خوێـن ـ خوێنی هەستاوە :ـ

زۆر تـووڕە بووە ، دەمار گرتوویەتی غیـرەتـی جوولاوە •

خیـز ـ خیزو هووڕ :ـ

خیـزە = دەنگی سنگی گیراو

واتا خیـزە خیزێکی زۆر •

خێـل ـ خێڵ‌و خـوار :ـ

خێڵەو خوار دەبینێـت •

هەواڵنامەی کتێب

د

دا ــ دا بــوو :ــ

بەزی ، ملیدا ، سەری شۆڕ کرد ، بۆ سووکیی ئەو کەسە وای پێدەوترێــت .

ــــ داکەوتووە :ــ

١ ــ پیربووە ٢ ــ گۆشتەکەی شل بووەو لەوەپێش قەڵەو بــووە .

هەواڵنامەی کتێب

ـــ دای دەدۆشـــن :ـ
شتی لێ دەپچڕنو دەماشنەوە لاسیان داوە ، کردەی
ئەوەو بردەی ئەوانە بۆ سووکی وای پێ دەڵێن

داران ـ داران لە دوورەوە سەریان زەتیرە × نازانن ژێرەکەی هەر
گاوو گوێــرە :ـ
واتا : کێ چووزانێت دلی ئەو چی.تێدایە ، چی لێ
قەوماوە با بەسەرزاریش پێ بکەنێت ، رۆوی خـــۆش
بنوێنێت .

دار ـ دار بە پوازی خۆی ـ دەشکێت ـ دەقلیشێت :ـ
(واتا : بە هۆی خزمی خۆیەوە دوژمن دەستی گەیشتێو
زیـانی پــێ گەیانـد)
ـــ دار بە کونی زەردەواڵەدا دەکات :ـ
(ئاژاوە دەنێتەوە ، فیتنە بەرپا دەکات)

ـــ دار ترەکیو بەرد ترەکی ئەو نەترەکی :ـ
١ ـ بە ژنێك دەڵێن کە لەسەر دەستان بێتو منداڵەکەی
لێ نەبێتەوە ٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە دەمی خۆی دابدروێت
نقە لەخۆی ببڕێت لە کاتێکدا رووی دەمی تێ بکرێت ،
بۆ ئەوەی ، لە مەبەستێکدا وەڵام بداتەوە ، دەبێژرێت :
دار ترەکیو بەرد ترەکی کەچی ئەم نەترەکیو نەهاتــبە
گوفتار .
دار ـ داری ـ دەسکەلای ـ مەقاشی ـ کوتەکی ـ داردەستی ئەمو
ئەوە :ـ
پیاوی ئەمو ئەوەو خراپەی پێ دەکەنو دەیچەوسێننەوە

ــــ دار له جێی کول دەژێت :ــ

(بە یەکێك دەڵێن کە یەکێك هان بداتو دڵی بکوڵێنێتەوە)

ــــ دار لەگەڵ تۆمە دیوار تۆ گوێت لێ بێت ــ بووکــــێ لەگەڵ تۆمەو خەسوو گوێت لێ بێت :ــ

قسە بۆ یەکێك دەکەن بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ، سا یا ناوێرن ڕاستەوخۆ پێی بڵێن ، یان پارێز دەکەن ، یان لەبەر هەر هۆیەکی تــر •

ــــ دارو باری وەهای نییە ــ بێ دارو بارە :

یەك بایە ، ئێسکی باریکەو بەهێز نییەو لەڕە •

ــــ دارو پەردوو :ــ

پەردوو = چیلکەو چەوێڵی سبــــەر خانــوو

واتا : دارو چیلکەو چەوێڵی سەر خانوو •

دار ــ دارو دیوار گوێی هەیە :ــ

لە کاتی مەترسیدا ئەوە دەوترێت بە یەکێك بــــێ پەرواو پارێز قسە بکات • واتا : ئاگات لە دەمت بێت بــا تووش نەبیــت •

ــــ داری بەرۆجیدا داوە :ــ

تووشی سزاو گاشەیەکی سەختی کردووە ، تووشی زیــانی کردووە •

ــــ داری بەسەر بەردیەوە نەماوە ــ هەردی بەسەر بەردیەوە

نەمـاوە :ــ

١ ــ کاول بووە ٢ ــ تێك و پێك دراوەو هیچـــی بەسەر هیچەوە نەماوە ٣ ــ پەرش و بلاو بۆتەوە

ــــ داری بـۆ کـرد :ــ

١ ــ تۆڵەی لێ سەند ٢ ــ تووشی چورتومێکـــی کـرد •

ــــ داری دەستیەتی :ــ

هەموو کارێکی بەو دەکرێت و بەبێ ئەو پەکیەتی •

ــــ داری سوالی دایە دەسـت :ــ

١ ــ نابووتی کرد ٢ ــ هەژاری خست •

ــــ داری نەرمە ــ دارو باری نەرمە :ــ

١ ــ (مەردوم کە زەبوون بوو هەموو کەس چاوی تـێ دەبڕێـت)

٢ ــ بە هێز نییەو کەم توانایە

دار ــ دارێکی بەدەستەوەیە هەردوو سەری پیسە :ــ

کەوتۆتە هەلویستێکەوە دەری بەهیچ لایەکدا نەبێـت و کارەکەی بۆ چار نەکرێت •

ــــ دارێکی تـێ دەبڕێـت :ــ

تووشی چورتومێك و سزایەلی ئەوتۆی دەکـــات پێوەی بتلێتەوە •

— دار هەڵبڕە سەگی دز دیارە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە تاوانێك ، گوناهێك ، خراپەیەکــــی کردبێت ، تۆیش باسی شتێك بکەیت کەچی ئەو لەوێوە بیباتە سەر خۆی ، یان قسەیەك بکات نیشانەی ئەوەبێت •

داخ ـ داخــی کــرد :ـ
تووشی سزا ، خەفەت زیانێکی گەورەی کرد ، تەمێی کرد

داماڵرا ـ داماڵــرا :ـ
١ ـ هەژارکەوتو نابووت بوو ٢ ـ گۆشتی پێوە نەمـا ، لـەڕبــوو •

دامێــن ـ دامێنی ـ چاکی ـ بەلادا کرد :ـ
خۆی گورج کردەوەو خۆی بۆ کارەکە ئامادە کرد •

دانــە ـ دانە ریچەی پێ کەوتووە :ـ
١ ـ زۆر لاواز بووە ٢ ـ لە گیانەلآدایە •

دان ـ دان لە سنگی هاتووە :ـ
(بە یەکێکی فێڵبازی زۆرزان دەوترێت)

دانــو ـ دانوویان پێکەوە ناکوڵێت :ـ
(بە دوو کەس دەوترێت کە هەمیشە دژی یەکتر بــنو پێکەوە هەڵ نەکەن) ناتەبا بن (لە سروشتدا لەیەکەوە دووربــن)

دانیان ـ دانیان لەیەك سپی بۆتەوە :ـ

هەواڵنامەی کتێب

سیوایان لە یەك هاتۆتەوەو قسە لە یەك ناخۆنەوەو سامیان
لە یەك شکاوەو شەرم لەیەك ناکەن •

دانـی ـ دانی بە خۆیدا گـرت :ـ
١ ـ ئارامی گرت ٢ ـ بەرگەی گرت ٣ ـ چاوەڕێی کرد •

ـــ دانی پێـدا نـا :ـ
١ ـ سەلماندیو بەراستی زانی ٢ ـ بڕیاری لەسـەر دا
٣ ـ پێی لێ نا ، چووە ژێـری •

ـــ دانی لێ تیژ کردووە ـ مرخی لێ خۆش کردووە ـ چاوی تێ بڕیـوە :ـ
١ ـ نیـازی خواردنی هەیـە ٢ ـ نیـازی داگیرکردنو دەست بەسەردا گرتنی هەیـە •

هەواڵنامەی کتێب

داو ـ داوم لە داوی ـ لە داویەوە ـ ئالاوە :ـ
تووشـم بە تووشیەوە بووە ، گرفتاری بووم

ـــ داوم لە داوی نابێتەوە :
دەستی لە یەخەم نابێتەوە ، بەرۆکم بەر نادات ، رزگارم لێی نابێت • وازم پێ لێ ناهێنرێت •

ـــ داوی بۆ ناوەتەوە :ـ
تەڵەی بۆ ناوەتەوە ، پیلانی بۆ رێك خستووە تووشـی بکـات •

داوی دامەزراوە :ـ

١ ــ شووی کردووه ٢ ــ لەسەر کارێك جێگیر بــووەو دامەزراوە •

داوێــن ــ داوێــن پاکــە :ــ
توخنی زینا ناکەوێــت ــ مرۆڤێکی ساغە

ـــ داوێــن پیسە ــ شەروال پیسە :ــ
بە دوای زینادا دەگەڕێــت •

ـــ داوێــن داتەکاوە :ــ
ژنەکە وەجاخ کوێرە ، بێ منداڵە •

دایــە ــ دایە پــاڵ خۆی :ــ
١ ــ پاراستی ٢ ــ کردی بە هی خۆی ٣ ــ پێی لێ ناو خۆی تاوانبار کــرد •

ـــ دایە کێو :ــ
١ ــ یاخی بوو ٢ ــ شۆڕشی بەرپا کرد ٢ ــ شێت بــوو •

دایــەوە ــ دایەوە بە چاویــدا :ــ
منەتی ئەو چاکەیەی بەسەردا کرد کە لەگەڵی کردبــوو ، بەو چاکەیە خۆی بەسەردا بادا •

دەبێت ــ دەبێت هەر بڵێت سابڵاخیمو بیر باخم وار :ــ
واتا هەزار هاوارو کۆششی بە پوولێك ، دادی نادات •

دەچێت ــ دەچێتە دڵەوە :ــ

دەرد ـ دەردە گایـە :ـ

یەکێك وا دەڵێت کە ببینێت ۱ ـ لەماڵێکدا زۆریـــان نەخۆش کەوتوون ، بۆ گاڵتـــــە ، داخ ، بۆ تـەوس دەوترێــت ۲ ـ چەند کەسێك گرفتاری ناڵەبارییەك ببن •

ـــ دەردی دڵ بۆ ژێــر گــڵ :ـ

واتــا : ئەوەی لە دڵدایە ، ئاوات ، خەفەتو ناســـۆر ، بەکەس ناڵێم ، باهەر خۆم بیزانم ، تا مردن ، نایدرکێنم

دەرزی ـ دەرزی هەڵدەیت زەوی ناکەوێت :ـ

چڕو جەنجاڵێکی زۆرە ، قەلەباڵغێکی بێشوومارە •

دەرك ـ دەرکی ـ دەرگای ـ بە قوڕ گیرا ـ هەڵپێچرا : ـ

۱ ـ ماڵی وێران بوو ۲ ـ کەسی نەماو قڕیان تێ کەوت ۳ ـ جاران یەکێك بمردایە چەند پێخوێیەك قوڕ لەبـەر دەرگا دادەنرا بۆ ئەوەی کەسوکار ، یا سەر بە مردووەکە بەسەر خۆیدا بدات سەری بۆ لە قوڕ بنێت •

ـــ دەرکی ـ دەرگای ـ مۆر کرا :ـ

خاوەن ماڵ کە مرد میری ، تا بەشی میراتگرەکان یان هی خاوەن قەرزەکان ـ ئەگەر ئەو مردووە قەرزار بێــت ـ نەزانێت ناهێڵێت دەست بۆ ماڵی مردووەکە ببرێت دەستی بەسەردا دەگرێت • دەڵێن : دەرگای مۆر کرێت واتـــا بمرێــتو میری دەست بەسەر ماڵەکەیدا بگرێتو بەش

بەشــی بکات •

دەرگــا ــ دەرگا کوتــە :ــ
خوێڕی‌یە ، ماڵانگەڕە •

ــــ دەرگاو دوو تــرە :ــ
ماڵانگەڕە ، واتا : لە هەر دەرگایەکدا دوو تر بکەێــــت
چەندە ئەوەندە دەمێنێتەوە •

دەروون ــ دەروونی ڕەشــە :ــ
ناپاکە ، بەدە ، مرۆڤێکی دەروون پیسە •

ــــ دەروونی هاتە جۆش : کوڵ :ــ
١ ــ سۆزی جوولا ، دەروونی هەستا ٢ ــ بەزەیی بزوا
٣ ــ پیاوەتی‌ی جوولا •

دەرهاتوو ــ دەرهاتووە :ــ
لە ژیاندا ، لەو کارەدا تەواو قاڵو شارەزا بووە •

دەریــا ــ دەریا بە دەمی سەگ ــ چەپەڵ ــ پیس ــ نابێت :ــ
(ئەگەر یەکێکی دەم پیس ، بێ ئابڕووی نارەسەن بــە
بێ گوناح قسەی ناشیرین بە یەکێك بڵێت ، بۆ ئەوەی
ئەم یەکە دڵگیر نەبێتو وەڵامی ئەو نەداتەوە ، بــۆ
دڵخۆشی دانەوەی پێی دەڵێن دەریا بە دەمی سەگ پیس،
نابێــت) •

دەزانێت ــ دەزانێت چەند موو بە قنگیەوە هەیە :ــ

واتا : دەزانێت چی لە باردایە ، هەموو هەستو نەستێکی ،
دەزانێـــت •

دەزانێت ــ دەزانێت خۆر بەری بە کوێوەیە :ــ
قاڵی رۆژەو هەبستو نەستی هەموو شتێك دەزانێت

ــــ دەزانێت شان لە کوێوە دەخورێت :ــ
واتا : مرۆڤێکی بەرخۆرە •

دەزوو ــ دەزووی وشك دانیەتی :ــ
(واتا هەرچی لەبەردایە تەڕە)

دەست ــ دەستْ بڵاوە :ــ
پاشەکەوت نازانێت ، هەرچی دێتە دەستی خەرجــی
دەکـــات •

ــــ دەستە ئەژنــۆ دانیشتووە ــ دەستە ئەژنۆیە :ــ
١ ــ نائومێدە ، ژیانی لەبەر چاو تاریك بووە ٢ ــ بێکارەو
دەست بەتاڵە ٣ ــ پەکی کەوتووە سا یا لەبەر نەخۆشــی
یا لە هەژاریدا ، یا لەبەر هەر هۆیەکی تــر •

ــــ دەستە چەورەکەی خۆی بەسەر مەردمدا دەسوێت گوناهو
تاوانەکەی خۆی پاڵ یەکێکی تر دەدات •

ــــ دەستە شکێنـم مەکـە :ــ
(بەڵێنەکمت بەرە سەر) پەکم مەخەو مەمخاتێنە

دەستە ــ دەستەو سانە :ــ

بێ دەسەڵاتە ، بێ توانایە ، دەستە پاچەیە

ــــ دەستەو کەمەر وەستاوە :ــ

بێ دەربەسە ، دوورەپەرێزە توخنی کارەکە ناکەوێت
وەك هی ئەویش نەبێت وایە

ــــ دەستەو یەخە ــ دەستەو بەرۆك ــ بوون :ــ

دوژمنانە روو بە رووی یەك بوون ، بە گژ یەکدا
چوون

دەستبان ــ دەست بانی دەست فرەس ــ دەست باڵای دەستە :

لە ژوور هەموو خاوەن پیشە ــ پایە ــ یەکەوە یەکێکی
وا هەیە کە گەلێك لەو شارەزاتر ــ بەرزتر بێت لە پیشە ،
لە پایەدا .

دەست بە ــ دەست بە تاڵە :ــ

١ ــ کاری نییە ٢ ــ بوارەی هەیە

ــــ دەست بە دەمی شێردا دەکات :ــ

دلێرە ، چاو نەترسە

ــــ دەست بە دەمی سەگدا دەگات :ــ

(زۆر جەربەزەو بێ حەیایە)

ــــ دەست بە سەرە :ــ

١ ــ دیلە ، لە ژێر چاودێریدایە .

داگیر کراوە (بۆولات)

ـــ دەست بە قلپە :ـ
هەرچی ئازۆخە ، شتێك ، یان هەیە دەیەوێت بەجارێــك
بە رۆژێك ، کاری بکات ، بیر لە دوارۆژ ناکاتـــەوە •
شت بە ئەندازە ناکات •

دەست ـ دەست بخەرە دەمیەوە بزانە دەیگەزێت ؟
بە تەوسەوە دەوترێت • واتا : وا بەستەزمان نییە وەك تۆ
تێی گەیشتویت ، بەلکو زۆرزانە •

ـــ دەست پاکە :ـ
جێی بڕواو متمانەیە ، ناپاکی ناکات دز نییە •

ـ دەســت پیســە :ـ
دزە ، ناپاکەو متمانەی پێ ناکرێــت •

ـــ دەست پێشخەرە :ـ
گوڕجە ، زووتر کارەکە دەکات ، فریا دەکەوێت •

ـــ دەست درێژە :ـ
ناپاکە ، زۆردارە ٢ ـ تەماعکـــارە ٣ ـ بووەیــە
٤ ـ بەدەســەلاتە •

دەست ـ دەستت هەتا بە هەنگوینە دەیمژێت کە نەما دەیگەزێت :
واتا : مرۆڤێکی سپلەی پێنەزانە •

ـــ دەستت بە کەوگیرەو چاوت لە فەقیرە :ـ
واتا : کارت بە دەستەو ئاگات لێیان بێت ، مشوورمان
بخـــۆ •

دەستخەت ـ دەست خەتی نائومێدیی دایە دەست :ـ
پێی ڕاگەیاند کە کارەکە ناکرێت و چاوەڕێ نەبێت •

دەست دەست ـ دەست دەست دەناسێت :ـ
واتا (شتێکت کە لە یەکێك خواست دەبێت بیدەیتــەوە
دەست خۆی) •

دەست راست ـ دەست ڕاستە :ـ
نیشانشیکێنە • تفەنگچی یە • پێچەوانەکەی دەســـت
خوارە ، یان دەست چەوتە واتا نیشانە ناپێکێت •

دەست رەنگین ـ دەست رەنگینە :ـ
خاوەن بەهرەیە ، بەهرەوەرانە گەلێك پیشەی بەکەڵك
دەزانێت •

دەست ڕۆیو ـ دەست ڕۆیوە : ـ
١ ـ دارایە ٢ ـ بە دەسەڵاتو توانایە

دەست سپی ـ دەست سپی یە :ـ
هیچ پیشەیەك نازانێت کە پێی بژی

دەست ـ دەست کار دەکات و چاو دەترسێــت :ـ
واتا : مەترسەو کار بکە ، هەر سەردەکەویت • بــــۆ

هانـدانـه .

دەست کورت ــ دەست کورتە ــ دەست تەنگە ــ کەم دەستە :ــ
هەژارە ، نەدارایــە .

دەست لە ــ دەست لە گونان درێژتر گەڕایەوە :ــ
بە نائومێدی گەڕایەوە ، هیچی دەست نەکەوت . پیــاو
کە هێچی بە دەستەوە نەبێت دەستی بەرەڵا ، لەملاو لەو
لای لە شیەوە دەبێت .

دەست ــ دەست نادات :ــ
١ ــ ناگونجێت ٢ ــ بەو نرخە کەمە نافرۆشرێت .

دەستو ــ دەستو پێوەند :ــ
نۆکەرو کەنیزەکو کارەکەر واتا : ئەوانەی دەستی
ئەون ، پێوەندی ئەویان لە پێدایە پێوەندەکەش ئــەو
پەیوەندییەیە کە لە نێوانیاندایە .

ــ دەستو دەمی پێوە دەخورێت :ــ
خواردنەکە زۆر خۆشو بە چەشە .

ــ دەستو بــرد :ــ
گورج . واتا دەست هێنانو بردنی شتەکە ، جێبەجێ
کردنی کارەکە یەك بــوو .

دەستیان ــ دەستیان بڕیوە :ــ
١ ــ دەسەڵاتیان نەهێشتووە ٢ ــ هەڵیان فریواندووە،

به هەڵەیاندا بردووە ، فێڵیان لێ کردووە •

دەستیان ـ دەستیان چۆتە خوێنی یەکترەوە :ـ
لە یەکتریان کوشتووە ، خوێن کەوتۆتە بەینیانـــــەوەو بوونەتە دوژمنی یەك ، خوێنەخوێنی یەکتر

دەستی ـ دەستی ئەسپت درێژبێت :ـ
(بە تەوسەوە ، سوپاسی یەکێکی پێ دەکەیت کە نـاوی چاکەی خۆی بیات بەسەرتەوە)

ـــ دەستی ئەوی پێوە دێـنت :ـ
١ ـ بەهۆی ئەوەوە چاکەو خێری توش دێت ٢ ـ سەر دەکەوێت ٣ ـ چاك دەبێتەوە •

دەستی بـڕی ـ دەستی بەزاخدا کـرد :ـ
١ ـ لە خشتەی برد ، دەستخەڕۆی کرد ٢ ـ هەڵــــی فریواند ٣ ـ تەفرەی دا •

ـــ دەستی بە فیسار کەسەوەیە :ـ
واتا هەمیشە یاریدەی دەداتو باربووی دەکات •

ـــ دەستی بە ئاو گەیانـد :ـ
چووە سەر ئاودەست • چووە سەر پێشاو •

ـــ دەستی بە پەلەکەی هەور بگات ـ دەست بە پەلەکـەی هەورەوە بگرێـت :ـ
واتا هەرچی کردەو کۆششێك بکات بێ ســـوودە

دەڵێن : دەستی بگاتە پەلەکەی هەور تۆڵەی خۆمی لێ دەکەمەوە ، یان ئەو شتەی نادەمێ •

دەستی ـ دەستی بە دەستدا دا :ـ
پەشیمان بۆوە ٢ ـ داخی خوارد ، ژان چووە دڵیەوە •

ـــ دەستی بەڕووەوە نا ـ رووی شکاند :ـ
١ ـ شتەکەی نەدایە ٢ ـ کارەکەی بۆ جێبەجێ نەکرد
٣ ـ دەری کرد •

ـــ دەستی بەستەوە ـ دەستو پێی بەستەوە :ـ
١ ـ دەرفەتی بڕی ٢ ـ لەکاری خست ، دەسەڵاتی بڕی
٣ ـ دەستخەڕۆی کرد •

ـــ دەستی بە سەردا گرت :ـ
داگیری کرد ، بۆ خۆی برد • لە خۆی بەولاوە ناهێڵێت کەس کەڵك لەو شتە ببینێت •

ـــ دەستی بە کڵاوەکەی خۆیەوە گرتووە با نەیبات :ـ
١ ـ تەریكو بێ لایەنە ٢ ـ بە پارێزەو دوور ئەندیشی دەکات •

دەستی ـ دەستی بەماڵی خۆیەوە نا :ـ
١ ـ (دەستی کرد بە خەرجکردن بە زۆری) ٢ ـ بەتەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە پارەیەکی کەم خەرج بکات ،

شتێکی کەم یا بێنرخ بە یەکێك بداتو وای پیشان بدات کە شتێکی گەورەی کردووە •

هەواڵنامەی کتێب

ــــ دەستی پاراست :ــ
١ ــ سڵی کردەوە ٢ ــ بە پارێزەوە جووڵایــەوە ،
کارەکــەی کــرد .

ــــ دەستی پان دەکاتەوە :ــ
دەرۆزە دەکات ، خوازلۆکە .

ــــ دەستی پێوە دەلەرزێت :ــ
دڵی نایەت ئەو شتە کار بکات نەك زوو ببڕێتەوە ، سا یا
لەبەر کەمی شتەکە یا لەبەر چروکی خۆی .

ــــ دەستی پێوە نا ــ پاڵی پێوە نــا :ــ
١ ــ شتەکەی فرۆشت ٢ ــ زەلامەکەی دەرکرد ٣ ــ هانیدا
٤ ــ رای گرت ، گرتییەوە .

ــــ دەستی پێــدا چــزا :ــ
١ ــ تێکەوت و تووش بوو ٢ ــ پەندی لی وەرگرت

ــــ دەستی پێ گەرم کردەوە :ــ
بە پیاوێك دەڵێن کە ئافرەتێك بۆ ماوەیەك هەڵ بخەڵەتێنێت،
واتا : هەڵی خەڵەتاند .

دەستی ــ دەستی خۆی نییەو ماری پێ دەگرێــت:ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە کارێکی گران بە یەکێکی تر بکات)

ــــ دەستی خۆی تا ئێستە بە دەمدا نەبردووە :ــ
کار بە بێ لێکدانەوە ناکات و کارێك ناکات لێی پەشیمان
بێتەوە .

— دەستی خێری نایە سەر :ـ
(بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە لە جیاتی ئــەوەی قازانج بە یەکێك بگەیەنێت زیانی پێ بگەیەنێت)

— دەستی داری گرتووە :ـ
خەریکە لە نەخۆشییەکەی هەڵدەستێتەوە ، بەرەوچــاك بوون دەڕوات •

— دەستی دەستی پێ دەکات :ـ
١ ـ دەیخلافێنێت ٢ ـ دەیخاتێنێت

— دەستی راستو گیرفانی چەپ :ـ
واتا : پیاو پشت بە گیرفانی خۆی ببەستێتو منەتی کەس هەڵنەگرێت •

دەستی ـ دەستی رەشە :ـ
بۆ کڕینو فرۆشتە :ـ واتا هەرشتێك بفرۆشێت خێر بۆ کڕیارەکە ناداتەوە • شەڕ بەدەستیەوە دێت • یــان ئەو شتەی کە داوێتی بە هەر کەسێك زیانی لەگەڵ خۆی بۆ ئەوکەسە بردووە •

— دەستی سەوز دەبێــت :ـ
وا دەوترێت : کە موسوڵمانێك کافرێکی دوژمن بکوژێت دەستی سەوز دەبێت • واتا : لەلای خودا پایەیەکی بەرزی دەبێت جاری واش هەیە لە نائومێدیدا یەکێکیش دەڵێت : هەرچی بمکوژێت دەستی سەوز دەبێت واتا خێرێکـــی

گەورەی تووش دەبێت •

— دەستی سووکـە :ـ

١ ـ زوو کارەکەی بەدەستەوە دێت ٢ ـ بـۆ نەخۆشی ، زوو نەخۆشەکە چاك دەکاتەوەو سزای نادات • بە تایبەتی بۆ دەست بە سکدا هێنانی جاران کە یەکێـك گرفتی بکردایە ، بە تایبەتی منداڵ ، سێ رۆژ دەیانبردە لای یەکێك ، کە بە زۆری پیرێژنێك دەبوو ، دەیان گوت ئەو ژنـە وومیەتیو لە باوو باپیریەوە ئەو بەهرەیـەی بـۆ ماوەتەوە • دەبوو لە خورێنی دەستی بە سکیدا بهێنایەو ژنەکەش هیچی نەخواردایە • ئەم چەند وتەیەشی لەگەڵ دەست پێدا هێنانەکەدا دەوت : دەستم دەرمانی سـەر سکان دیم سەگێك سەگێکی خوارد لە سەرە لوێنکان • چگە لەوەش دۆعاو بیسمیلای زۆری بەسەر سکەکـەدا دەخوێندو کفی دەکرد •

دەسـتی ـ دەستی شەیتان شکێت ـ ملی شەیتان شکێت :ـ

واتـا : خۆزگە ئەو هەلەم لە دەست نەدایە ، ئەو کارەم بکردایە ئەو قسەیەم بوتایەو لە بیرم نەچوایە •

— دەستی شـکاوە :ـ

پەکی کەوتووەو بێ دەسەڵات بووە •

— دەستی کەوتە روو :ـ

دەغەلیی کارەکـەی ئاشکرا بـوو ، فێـڵو تەلەکەبازییەکەی ، درۆکەی دەرکەوت • ناوی زڕا

— دەستی گرت :
١ ــ بە پارە ، سامان یارمەتی دا ٢ ــ لە کارەکەیدا کۆمەکی کرد ، پشتی گرت بۆ ئەوەی سەرکەوێت

— دەستی گرتەوە :ــ
شتەکەی ، پارەکەی ، زۆر کار ، بەخت نەکرد •

دەستی ــ دەستی لە بنی هەمانەکەوە دەرچووە ــ دەستی لە هەموو بنچکان بڕاوە :ــ
١ ــ نابووت بووە ٢ ــ کارەکەی بێ ئەنجام بووە ، هیچی پێ ناکرێتو هیچی لە دەستدا نەماوە •

— دەستی لە دلی نایێتەوە :ــ
چرووکەو دلی نایەت پارەکە خەرج بکات • شـــتەکە ببەخشێت • واتا دەستی کە شتەکەی پارەکەی تێدایـــە بەسەر دلیەوەیەو لێی ناکاتەوە •

— دەستی لە دنیا شتووە :ــ
رەشبین دەروانێتە ژیانو نائومێدی سواری بووە •

— دەستی لە ژێر دەستی ئەودا نییە :ــ
سەر بەستە پیاوی ئەو نییە •

— دەستی لەسەر دلیەتی ــ دەستی لەسەر دلی دانا :ــ
دلخوردە ، لە روودانی شتێك ، کارەساتێك ، دەترسێت •

— دەستی لەگەل تێکەل کرد :ــ

لەژێرەوە بە حەرامی لەگەڵیدا ڕێکەوت ، جووت بوو

— دەستی لە گووەوە چـووە :ـ
بەداخەوە دەوترێت • واتا: ١ ـ تووشی کارێکی ئاڵۆزو پیس بووە ٢ ـ تووشی بە تووشی یەکێکەوە ، تاقمێکەوە بووە کە ئازارو زووخاویان بەدەستەوە دەچێژێت •

دەستی ـ دەستی لێ بشـۆ :ـ
چاوەڕێی مەبە ١ ـ بێتەوە ٢ ـ ئەنجامێکی باشـی بێـت •

— دەستی لێ بەردا :ـ
١ ـ پشتی تێ کرد ٢ ـ وازی لێ هێناو بەرەڵای کرد

— دەستی لێ سارد بۆوە :ـ
لێی نائومێد بوو ٢ ـ تابوشتی کارەکەی نەما •

— دەستی لێ کێشایەوە :ـ
وازی لێ هێنـا

— دەستی لێ وەشـاند :ـ
دوژمنکارانە ، زیانی، ئازاری پێ گەیاند ٢ ـ یەکێك شێت دەبێت دەڵێن : گوایا ئەوان واتا جنۆکە دەستیـان لێ وەشاندووە •

— دەستی لە هەموو لایەکەوە بڕاوە :ـ
نائومێدەو کەسی بە دەستەوە نەماوە ، یارمەتی بـــدات

پشتگیری بکات .

— دەستی وا لە کیسەی خەلیفەدا :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە هەرچی خەرج بکات لە ماڵی یەکێکی تر بێت)و چاکیش خەرج بکات .

— دەستی وشکە :ـ
دیاریی پێ نییە ، هیچی لەگەڵ خۆی نەهێناوە .

— دەستی هەڵگرت :ـ
- پشووی‌دا ٢ ـ وازی لە کارەکە هێنا .
— دەستی هەمیشە قووچاوە :ـ
رژدە ، چرووکە

دەستێکی ـ دەستێکی پێدا هێنا :ـ
جوانی کردو رازاندیەوە . دەڵێن دەستێکی بە خۆیدا هێنا ٢ ـ رووتی کردەوە . دەڵێن : دەستێکیان بە کاروانەکەدا هێنا ٣ ـ ماڵەکەی هەڵپەرداوتو کۆی کردەوە .

— دەستێکی کەوتە ئەملاو یەکێکی کەوتە ئەولا :ـ
پەکی کەوتو کارەکەی وەستاو بۆی ساز نەبوو ، دۆش داما ، نائومێد بوو .

— دەستێکی گەیاندێ :ـ
١ ـ ئازاری دا . لێی دا ٢ ـ زیانی پێ گەیاند ٣ ـ یارمەتی دا . دەستی بۆ برد بۆ چاکە یا خراپە

دەستیش ـ دەستیش دەوەشێنێتو هاواریش دەکات :ـ
به یەکێکی فێڵبازی چەرداوەروو دەڵێن کە کارێکی خراپ بکاتو خۆیشی بە زۆرلێکراو بداتە قەڵەم .

دەشت ـ دەشتی کۆلکە !! ؟ :ـ
بە منداڵێك دەوترێت لە شوێنێکی تەسکدا یـاری بکات . دەڵێن خۆ دەشتی کۆلك نیـیـە . بـڕۆ دەرەوە یـاری بکـە .

دەفژەن ـ دەفژەنە ـ دەهۆڵ لێدەرە :ـ
١ ـ پڕوپاگاندەچییە ٢ ـ درۆزنە ، فیشالکەرە

دەف ـ دەفی دەنگ نـادات :ـ
قسەی ڕەوا نییە ، قسەی وەر ناگیرێت ، چونکـە یان کەسێکە بێ سامانە ، بێکەسە ، بە هۆی ئەوەوە پایەی نزمە ، یان کەسێکە لای خەڵك سەنگی نیـیـە .

دەقـان ـ دەقان دووقان :ـ
دەڵێن وەك ئەو دەقان دووقان بەرامبەری بوەستەرەوە. واتا پێ بە پێی ئەو ، بە ئەندازەی ئـەو .

دەقـاو ـ دەقاو دەق :ـ
بە تەواوی . وەکو ئەو .

دەقـی ـ دەفی دایەوە :ـ
تیرو پڕ کوتای‌و لێی دا . برنج کە بۆ جاری دووەم

بگوترێتەوە دەڵێـن : دەقی برنجەکەی دایەوە

دەڵـە ــ دەڵـە دێوێکە بۆ خۆی :ــ
بۆ تەوس و سووککردن بەکار دێـت (بە ئافرەتێکـــی زەبەلاح دەوترێت) کە حەز لە چارەی ناکرێت •

دەڵێــت ــ دەڵێت من ئەزم هەڵدەبەزم :ــ
بە گاڵتە پێکردن و تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە لە جرت و فرتدا بێت و خۆی با بدات و خۆی بە شتێکی گــەورە ، بە توانا ، نیشان بدات لە خۆی بایی بوو بێت •

ــــ دەڵێت من بۆ تۆمە تۆ بۆ کێتە :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە تۆ بە تەنگیەوە بێیت و ئەو پــێ نەزانێت و بەرپەرچی ئامۆژگارییەکەی تۆ ، یاریدەکەی تۆ بداتــەوە •

دەڵێــی ــ دەڵێی ئاشەوانە ــ کەری ئاشەوانە :ــ
بە یەکێك دەڵێن شانی ئارداوی بێت • پیس بێــت •

ــــ دەڵێی ئاشی بێ ئاوە ــ ئاشی ئاو کەوتووە :ــ
واتا : کپ و بێدەنگە • دەڵێن ماڵەکە دەڵێی ئاشـــــی ئاو کەوتــەیــە •

دەڵێــی ــ دەڵێی ئاشــی کرێوەیــە :ــ
(ئاشــی کرێــوە ئاشـێکە بەرداشــەکانی زۆر خێــرا بسووڕێتەوە و ئارد زۆر بهاڕن ، ئاشی کرێوە ئاشێـــکی گەورەی چاك بووە لە دێی سەردەرایات ، نزیك مەهاباد ،

خێرا ئاردی هاڕیوەو کردوویەتی بە تۆز ، وەك بەفــر بارێ و کڕیوە بکات ٠ ئەمە بە یەکێك دەڵێن خێرا خێرا قسە بکات و تۆرەی کەس نەدات ٢ ـ خێرا خێرا دەڕوات)

— دەڵێــی ئاگــری قوورەتە :ـ

(بە یەکێکی زۆر هارو هاج دەوترێت کە ئازار بـــە دەوروپشتی بگەیەنێت ، ئەوانیش لێی وەڕس بن و هیچــی کەیان لە دەست نەیەت و دەرەقەتی نەیــەن) ٢ ـ زۆر بەتواناو لێهاتووە ٠

— دەڵێی ئالەت کراوەتــە قنگی :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە بزێو بێت و لە هیچ شوێنێك سرەوتی نەبێــت ٠

— دەڵێی ئــاو لای داوە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە لە قسەو ڕەفتاردا لەگەڵ خەڵکــدا ساردو سڕ بێت ٠ واتا : وەك مردووی بێ گیان وایە کــە خنکابێت و ئاو لای دابێت ٠ (لەبەر نەزانــی یــان خەفەتباری خۆی کڕ کردبێت) ٠

دەڵێــی ـ دەڵێی ئەرزی موقەدەسە ـ دنیای لێ بۆتــە ئــەرزی موقەدەس :

واتا شوێنی دەست ناکەوێت لێی دانیشێت ، بــــە تەوسەوە ئەمە دەوترێــت ٠

— دەڵێی ئەرژەنگی دێــوە :ـ

بە یەکێکی پنتی‌ی قژ بژ دەڵێن

هەواڵنامەی کتێب

— دەڵێی ئەستێرەی سیوەیلە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە گۆشەگیرو دوورەپەرێز بێـــتو کەم خۆی دەربخات) •

— دەڵێی ئەسپی بۆ زین کراوە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە بە پەلە بێت لەسەر ڕۆیشتنـــی بۆ شوێنێك) •

— دەڵێی ئەسپێی چنگی گولە :ـ
(. دەڵێن هەرچی کەوتە دەست ئەحە دەبێتە ئەسپێی چنگی گول واتا دەرنایەت • وا باوە کە گول ئەسپـــێ هـــەڵ ناهێنێت ، جا ئەگەر کابرایەکی گول ئەسپێیەکی لە خۆیدا دیت بۆ ئەوەی پیشانی بدات کەگول نییە ، یا چـــاك بۆتەوە ڕای دەگرێو لە چنگی نایەتەدەر) • واتا کابرایەکی پیسکەی ڕژدە ، هیچی لەدەست نایێتەوە •

دەڵێـــی ـ ئەسپێی کراس کۆنە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە هەر لە پیاو نەبێتەوە ، چونکە کراسی کۆنی جاران هێندە پینە دەکرا گەلێ چرچی تێ دەکەوتو لەو چرچانەدا خۆی دەشاردەوە •

— دەڵێی ئەلخەنناسی برای شەیتانە : ـ
بە یەکێکی ناپاکی زمانو کردەوە بەد دەوترێت کە هەمیشە خەریکی تەلەکەبازیو بەدی بێت •

— دەڵێی ئێستری چمووشە :ـ

ئێستری چموٗوش = ئێستریکی شێتۆکەیە • واتا : هەرزە گۆیەو هەرزە کردارە ، جووتە وەشێنە •

— دەلێی بازاڕی هەمزاغایە : — بازاڕی شیخ هەمزەیە :
بازاڕی هەمزاغا بازاڕیکی چڕی پڕی بێ سەروبەر بووە
واتا شتەکان پەرش‌و بلاٌوە ، هیچی لە جێی خۆیـــدا
نیـــە

دەلێـــی — دەلێی بایەو بە لای گوێیدا دەڕوات :—
(قسەکە ناچێتە دلیەوە) • ســا یــا لەبەر بێ مێشکی ، یا
لەبەر لاساری •

— دەلێی بەدەم دایناوە :—
بە دایکێك یان باوکێك دەوترێت کە منداڵەکەی زۆر لە
خۆی بچێـــت •

— دەلێی بە دوو نۆو نیــو دیویەتی :—
(بە ژنێك دەوترێت کە منداڵێك لەخۆی نەبێت کەچـــی
زۆر خۆشی بوێت‌و بیلاوێنێت) •

— دەلێی بەرازە :—
بە یەکێك دەلێن کە زۆر دڵ رەق‌و بێ بەزەیی بێت •

— دەلێی بەرازی غەزریوە :—
(بەرازی غەزریو = بەرازێکە رقی هەلستابێت‌و هەرچی
بێتە پێشی پەلاماری بدات • بە ئادەمیزادی رق ئەستوور
دەلێن کە هەر پێش بخواتەوە) •

— دەڵێی بەردی بن گۆمە :ـ
هیچ نادرکێنێتو هیچ ناڵێت • (بێدەنگ دانیشتووە)
دەڵێـی ـ دەڵێی بەڕووی لە دەمدا تەقیوە :ـ
دەم گورجە • بێ وەستان دەدوێ • دەم هەراشە

— دەڵێی بەسەر بانی جەهەنەمەوە لەوەڕاوە :ـ
(بە یەکێکی ڕەقی تەقی لاواز دەوترێت)

— دەڵێـی بەفر هەر لەوێ چۆتەوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بچێتە جێگەیەکی واوە جێ بە خەڵك لێژ بکات ، یان کاریان لێ تێك بدات و تەنگیـان پـێ هەڵچنێـت •

— دەڵێـی بەکر مەرگەوەڕە :ـ
(بە یەکێکی فیتنەبازو سەر بەگۆبەندو ئاشووبگێـر دەوترێت • لە داستانی مەمو زیندا ، سەرچاوەی هەموو گۆبەندو کارەساتێکە ، مرۆڤێکی بەدو درۆزنو دووڕوو فیتنەبازبووە)

— دەڵێی بتەو دانیشتووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە نقەی لەخۆی بڕیبێتو وەڵامی پرسیار نەداتەوە •

— دەڵێی بڕە تۆکـە :ـ
واتا : باڵای زۆر کورتە •

— دەڵێی بزبزۆکە :ـ

بزبزۆك = زیندەوەرێکە لە قالۆنچە بچووکتـرەو زۆر دەجووڵێت • واتا لە کاردا وریاو گورجو ئازایە

— دەڵێی بزنی دێلێژەیە :ـ

دەڵێن : ئەوەی بۆ تۆ لوواوە بۆ بزنـی دێلێـژەش نەلوواوە • دێلێژە = دێیەکی ئـاوداره لە ناوچـەی قەرەداخ • واتا : لەوەڕەکەی پاکژە ، ژیان بۆت لەبارە ، چاکت بۆ ڕێکەوتووە •

— دەڵێی بلبلە قسە دەکات :ـ

واتا : قسـە زانـە •

— دەڵێی بنەمۆمـە :ـ

بە یەکێك دەڵێین زۆر کورتەبنە بێت •

— دەڵێی بۆ ئاگر هاتووە :ـ

زۆر پەلەیەتی‌و دەیەوێت زوو بڕوات یان بگەڕێتەوە، لەو شوێنە دانانیشێت یان هێندە دانانیشێت •

— دەڵێی بووکە بەبارانێیە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هەموو لەشی تەڕ بوو بێت)

— دەڵێی بووکی بۆ دابەزیوە ـ دەڵێی کچە جافی بـۆ دابەزیوە :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە لە شوێنێکدا بێـت ، پەلـەی ڕۆیشتنەوەی ماڵەوەی بێت •

— دەڵێی پاپۆڕەکەی نوقوم بووە :ـ
به یەکێك دەڵێن دۆش داماییت‌و مەلوول دانیشتبێت
دەڵێـی ـ دەڵێی پارووی لە دەمدایە :ـ
به یەکێك دەڵێن کە لە قسەی نەگەن هەر پلتە پلتی بێت
لە قسـە کردنـدا .

— دەڵێی پەشتەماڵی حەمامە :ـ
به یەکێکی بێبار دەوترێت کە هەردەمە رووی لە لایەك‌و سەر بەیەکێك یان دەستەیەك بێـت .

— دەڵێی پەلـە هەورە :ـ
به یەکێکی قەبەی زلە دەڵێن کە حەز لە چارەی نەکرێت‌و بەر چـاوی گرتبێـت .

— دەڵێی پەلکەبزانـە :ـ
(پەلکەبزان گیاندارێکی ئەفسانەی هارو هـاج‌و خاوەن جمو جووڵە) . به منداڵێك دەوترێت کە زیـت‌و هارو هاج بێـت .

— دەڵێی پۆڕی خوراوە ـ کردویانە بە پۆڕی خوراو :
١ ـ ئابڕووتیان کردووە ٢ ـ هەژار کەوتووە .

— دەڵێـی پەتیوو کەیە :ـ
(پەتیوولە = باڵندەیەکی بچووکی زرنگ‌و زیتە . واتا وەك پەتیووکە وریاو زیتە بە تایبەتی بە منداڵی زرنگ دەوترێـت) .

هەواڵنامەی کتێب

— دەڵێی پێ بە هێلکەدا دەنێت :ـ

لەسەر خۆ دەڕواتو هێواش پێ دەبزوێنێت

— دەڵێی پیرێژنی دۆ رژاوە :ـ

واتا : دۆش داماوەو خەفەتبار دەنوێنێت

— دەڵێی پشیلەی کەللەخانەیە :ـ

(بە یەکێکی سەر زلی قەڵەو دەڵێن) پشیلەی پاچەخانە گۆشت زۆر دەخواتو زۆر قەڵەو دەبێت . پشیلەی گوربەیش ڕادەگرن .

— دەڵێی پێکوڕەی جەوالدڕە ـ دەڵێی شێرەکوللەیە بە یەکێکی لەڕی باریك دەوترێت .

— دەڵێی تانجییەکەی ئەحمەدی عەزیز اغایە ، لە کاتی ڕاودا گووی دێت :ـ

بە یەکێکی بێکار دەوترێت کە لە کاتی کارو پێویستیدا خۆی بخلافێنێتو بیانوو بدۆزێتەوە .

— دەڵێی تەرسەقولێکنو کراون بە دوو کەرتەوە ـ دەڵێی جاشی ماکەرێکن :ـ

(بە دوو کەسی خراپی هیچو پووچ دەوترێت کە لەیەك بچن) یا بە دوو شت دەوترێت کە ناتەواو بنو لەیەك بچن . یان بە ڕقەوە وایان پێ بوترێت .

— دەڵێی تفاندوویە دەمیەوە :ـ

وا باوە دەڵێن : هەر کەسێك تفاندبیە دەمی هەر منداڵێکەوە ئەو منداڵە لە هەڵس و کەوتدا لەو کەسە دەچێت و وەك ئەویش بیر دەکاتەوە • واتا : دەرسی داداوە •

— دەڵێی تفاندوویانەتە دەم یەك :ـ
(دەڵێی خەبەریان لەیەك گێڕاوەتەوە) • بە دوو یان چەند کەسێك دەڵێن کە لەسەر شتێك ، کارێك ، قسەیان یەك بێت ، وەك لەوەپێش تەگبیریان کردبێت و یەکیان گرتبێت •

— دەڵێی تووتییە :ـ
بە تەوس و گاڵتە پێکردنەوە بە یەکێك دەوترێت کە قسەی یەکێکی تر بکاتەوە و پشتگیری بکات • واتا • بێ مێشکە بێ کەسێتییە (شخصية) ، بوودەڵەیە ، کلکە ، بیر ناکاتەوە ٢ ـ بە منداڵێکی بچووك دەڵێن کە قسەی دەورو پشتەکەی بڵێتەوە و لاسایان بکاتەوە •

دەڵێی ـ دەڵێی توونی بابایە :ـ
(توونی بابا دۆڵو دەرەیەکی زۆر دوورو درێژو بە پێچ و پلووچە لەولا دەربەندی خانەوەیە ، پیاو تێیدا ون دەبێت) • بە شوێنێك ، خانوویەك دەوترێت کە پێچ و پەنای زۆر بێت ، پیاو سەری لێ دەرنەکات •

— دەڵێی جن ـ پێدا ـ تێی تسیوە :ـ
بە شتێك دەڵێن کە زوو تەواو بووبێت • یان کەمی کردبێت •

— دەڵێی جـن گوڕیویەتی :ـ
(بە منداڵێکی زۆر ناشیرین دەوترێت)

— دەڵێی جنۆکەیە :ـ
منداڵێکی ڵاوازی ناشیرین دەوترێت

— دەڵێی جیوەی تێ کراوە :ـ
بە یەکێکی زۆر بزێو دەڵێن •

— دەڵێی چاوی قرژاڵـە :ـ
بە ئاوێك دەڵێن کە زۆر سافو پاكو روون بێت

— دەڵێی چەقەڵە ـ چەقەڵە دێمیە ـ ڕێویە :ـ
بە یەکێکی سیسی لەڕ دەڵێن •

— دەڵێی چواڵـووە :ـ
بە یەکێکی قەڵەوی گۆشت پتەو دەڵێن •

دەڵێـی ـ دەڵێی چێشتی مجەورە :ـ
بە شتێك دەڵێن کە لەگەڵێك شت پێك هاتبێت ، تێکەڵ کرابێت مجەور = کارگوزاری مزگەوتـە ، خزمەتـی مزگەوت دەکات • جاران ئاوایی دەیانژیاندو چێشتیان دەدایەو چێشتەکە هی چەند ماڵێك دەبوو ، ئەویش دەفری زۆری نەدەبوو یان نەیدەبرد • چێشتەکان بەسەریەکـدا دەکراو تێکەڵ دەبوو •

— دەڵێی حووچی بنی حەلەقە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر درێژ بێت (ئەم ناوە لە عوج
علق)ی عەرەبییەوە کە ناوێکی ئەفسانەیە هاتوتە زمانـی کوردییەوە •

— دەڵێی حۆڵی بیابانە دەسوورێتەوە :ـ
واتا : گێـژ گێـژ دەسوورێتەوە • (حۆڵی بیابان = ئەمە جنسێکی شەیتانییە ، بانگ دەکات دەڵێت وەرە لەبـەر چاوی ئەو کەسە زل دەبێت تا سەری دەگاتە ئاسـمان ، تا لە ناو لنگیەوە ئاسمان دیار دەبێت ، سزای ئینسـان دەدات ، دەیترسێنێت ، شێتی دەکات تا کوشتن بەبەریەوە هەیە ، چارەی بە دۆعا خوێندنو دەست بۆ بەندەخوێـن بردن دەبێت بەمە پیاو رزگاری دەبێت) ئاشکرایشە کـە ئەمە هەمووی شتێکی ئەفسانەیەو کۆن ئەم بروایـە لەکوردەواریدا باوبووە •

دەڵێـی ـ دەڵێی حەمامی رەواحیلە :ـ
واتا : هێندە ژاوەژاوو چڕو جەنجاڵە کەس ئاگای لـە کەس نییە •

— دەڵێـی حوشتـرە :ـ
لە بەرزیو مل درێژیو بەکێشیدا • واتا : بە یەکێك دەڵێن کە سیفەتێك لەوانەی تێدا بێـت •

— دەڵێی حوشتری ناو پەمووە :ـ
(بە یەکێکی درێژو قووچ دەوترێت کە لەگـەڵ چەنـد

مندالێکدا بە ڕێدا بڕوات) •

ــــ دەڵێی خەرامانی چینــە :ــ
خەرامان ئافرەتی شەنگو شۆخ • واتا دەڵێی ئافرەتــە شەنگو شۆخەکەی چینە کە لە چیرۆکدا ناودارە •

ــــ دەڵێی خلێنــە گووە :ــ
بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کەخڕو بچووکو قەڵەو بێــت •

دەڵێــی ــ دەڵێی خوریی خواردووەو پەتك دەڕی :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر لەسەر پێشاو بمێنێتەوە)

ــــ دەڵێی خۆڵی مردووی بەسەردا ــ بێژراوەتەوە ــ کراوە :
(بە یەکێك دەڵێن کە ماتو خەفەتبار دانیشتبێت) •

ــــ دەڵێی خێــوە :ــ
واتا تازۆر ناشیرینــەو پیــاو لێــی دەترسێت خێو = خاوەن = گوایا مردوو کە مرد جاری وا هەیــە روحیانەتەکەی دێتە ئەو شوێنەی خۆیو لەویدا دەگەڕێتو بەرچــاو دەکەوێــت •

ــــ دەڵێی داری گەندەڵــە :ــ
واتا داویەتیە دواوەو تا بێت کەم دەکاتو کز دەبێت

ــــ دەڵێی داری واوەیلایــە :ــ
(داری واوەیلا دارێکی بێ لقو پۆپی وشکە)

به یەکێك دەڵێن وشك‌و ڕەق‌و درێژ هەڵچوویێت •

— دەڵێی دانی مـــارە :ــ
واتا زۆر زیرەکە • زوو دەگاتە ئەنجام

— دەڵێی دەمـــی مردووە :ــ
دەڵێــی ــ دەڵێـــی دەمی مردووە :ــ
واتا : ساردو سڕە • بە خواردنێکی ساردەوەبـــوو دەوترێـــت •

— دەڵێـــی دڕکی مەم‌و زینـــە :ــ
واتا کە لە یەکێك ئاڵا لێی نابێتەوە ، هێندە بەدو ناڵەبارە (دڕکی مەم‌و زین =لە داستانی مەم‌و زیندا کاکە مـــەم‌و خاتوو زین دوو دڵداری گیانی بەگیـــانی بـــوون ، بەڵام بەکر مەرگەوەر بە بوختان‌و دوو زمانی کەوتە نێوانیان‌و نەیهێشت ببنە چارەنووسی یەك ، تا کاکە مەم گیراو لە زینداندا بە داخەوە مرد دوای ئەو لە داخدا خاتوو زینیش خۆی کوشت‌و لە تەنیشت کاکەمەمەوە نـــێـــژرا • دوای مردنیشیان بەکر مەرگەوەر وازی لێ نەدەهێنان‌و هەمیشە لەسەر گۆڕەکەیان‌و لە ناوەندی هەردووکیاندا دادەنیشت، تا ڕۆژێك براکەی خاتو زین هەر لەوێدا دەیکوژێت • لە جێی خوێنەکەی کۆمەڵە دڕکێك شین دەبێت ، لە ناوەندی هەردوو گۆڕەکەدا هەر چەند هەڵی دەکەنن هەر شیـــن دەبێتەوە • ئەمەیە دڕکی مەم‌و زین)

— دەڵێی دۆمی خەڵاتکراوە :ــ

(بەیەکێك دەوترێت کە یەك پارچە کالآی تازەی لەبەردابێتو بەرگەکانی تری هەموو کۆن بێت) .

دەڵێـی ـ دەڵێـی دیزەی ڕەشە ـ فیسارکەس دیزەی رەشە :ـ
(بە موسولمانێکی بێ ڕەوەی دەوترێت کە گوایا ناو بردنی بە خراپە ـ یان خراپە دەربارە کردنی ـ مەردوم تووشی زیان دەکات) .

ـــ دەڵێی دیوەخانی ئەلیاسە فڕەیە :ـ
ئەلیاسە فڕە = یەکێکە لە پیرانو پیاوچاکانی کـورد .
گۆڕەکەی لە پێنجوینە . واتا هەمیشە جمەی دێتو پڕە لە میوان .

ـــ دەڵێی رمووزنـە :ـ
رمووزن = دێوێکی کێنە لە دڵی ناشیرینە بە یەکێکی ناشیرینی سامناك دەوترێـت .

ـــ دەڵێی رۆژی ـ حەشرە ـ مەحشەرە :ـ
واتا : شوێنەکە زۆر جەنجاڵە ، ڕێ بەر ڕێدار ناکەوێت .

ـــ دەڵێی رۆنی سەگ ـ ورچ ـ لە قەلبی ـ لە لەشـی دەدەن :
(بە یەکێك دەڵێن کە بە زیانی مەردووم دلخۆش بێت)

ـــ دەڵێی ڕێوی گەزیزان خواردووە :ـ
(گەزیزە = گوڵێکی حەوت رەنگی جوانە ، هەردەمێك ڕێوی بیخوات توولەك (گەڕ) دەبێت بۆ گەمە بە یەکێك

دەڵێن کە لاواز بێــت .

دەڵێی ــ دەڵێی زەرووە :ــ
واتا خوێنی خەڵك دەمژێت ، ڕەنجی ئەمو ئەو بۆ خۆی دەبات . جاران لە کوردەواریدا زەروویان بەکار دەهێنا بۆ خوێن گرتن لەیەکێك کە جۆرە نەخۆشییەکی ببوایــە گوایە ئەو کەسە خوێنی پیسی لە لەشدایە . زەرووەکەیان دەنا بە خوێن هێنەری ئەو کەسەوە بە تایبەتی لەســەرو چاوو قورگــدا .

دەڵێی زەعفەرانی زەردە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە زەرد هەڵگەڕابێت ، لاواز بێـــت .
زعفەران = گوڵێکی زەردی بۆن خۆشە .

دەڵێی ژنــە باخەوانــە :ــ
واتا : هەمیشە شاتەی دێت ، دەشیڕێنێتو دەنگی دێت .

دەڵێی سایمە لێــی داوە :ــ
سایمە دەردێکە هەر کەس بیگرێت گێژو وڕی دەکات بە یەکێك دەوترێــت کە ورو کاسو حەپەســاو بێــت یان وا بنوێنێــت .

دەڵێــی ــ دەڵێــی سەختیانــە :ــ
سەختیان پێستێکی خۆشکراوە . دەڵێن جلەکەی بــەری دەڵێی سەختیانە . واتا : زۆر چڵکنە وەك پێستـــێکی خۆشکراو لەچڵکدا ڕەق بــوو .

— دەڵێی سەگە ـ سەگی گەڕە :ـ

١ ـ لە ناشیرینیدا ٢ ـ لە پیسیدا • بە ڕقەوە یەکێکی بێ ،لێ دەچوێنرێت کە ناشیرین یا پیس بێت و حەز لە چارەیشی نەکەن •

— دەڵێی سەگی برسی‌یە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە چاو بە هەر چوار لادا بگێڕێت،هەڵپەی شتێکی بێت کە هەواڵی بیستبێت •

— دەڵێی سەگسارە :ـ

(سەگسار = سەگێکی ناشیرینی ئەفسانەیە) بە یەکێکی زۆر ناشیرین دەڵێن) •

— دەڵێی سەگی ـ گورگی ـ بێ سووتاوە :ـ

واتا جێ نایگرێتە خۆی ، سرەوتی نییە ، هەر لە خوێڕیەتی و هاتوو چۆدایە •

دەڵێی ـ دەڵێی سەگی سەر ملەیە :ـ

بە یەکێکی زمان پیسی بێ شەرم دەوترێت کە پەلاماری هەموو کەسێك بدات • وەك چۆن سەگی سەر ملە بە هموو لایەکی کێوەکە دەگەفێت •

— دەڵێی سەگی هەڵەپاسە ـ هەڵەپاچە :ـ

(بە یەکێکی دڕی بێ‌حەیا دەوترێت)

— دەڵێی سەگی هەوشارە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە زۆر دڕو شەڕەنگێز بێت •

هەوشار = شارێکە لە ئێران • نادرشاه خەڵکی ئـەو شارەیەو شارەکە بە سەگی دڕ بەناوبانگ بووە •

— دەڵێی سەگەو بە مانگەشەو دەوەڕێت :ـ
دەڵێن : وا بزانە سەگەو بە مانگەشەو دەوەڕێت واتا : گوێ مەدەرە ئەو بێ شەرمو شکۆیە کە ئـەو قسـە ناشیرینانە دەکات • (بە یەکێك دەوترێت کە بە خراپـە ناوی پیاوێکی باش بەرێت) •

— دەڵێی سەلکە ترخێنە دەچنێتەوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە ماڵانگەڕ بێـت •

دەڵێی — دەڵێی سەیفندەی بەرۆژەیەو گووی بە دوو پەلی دارەوە کردووە :
(سەیفندە = ناوی کابرایەك بووە لە دێی بەرۆژە • لـە تەنشت بانەوە لە کوردستانی ئێران • ئەم کابرایە لەبـەر دەعیە ، هەر لەسەر داری دوو پەل ڕیاوە بۆیە ئەمـە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر بەدەعیەو دەمار بێت) بـە تەوسو گاڵتە پێ کردنەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت •

— دەڵێی سندەڵقۆی برای شەیتانە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە شوێنێکدا قوت بێتەوەو بەرچـاو بگرێت • یان حەز نەکرێت کەس لەو شوێنەدا بێـت • کارێکی نهێنی هەبێتو ئەو لە ناکاودا پەیدا بێت •

— دەڵێی سیرو گزنیژن :ـ
واتا : وردن • بە کۆمەڵە منداڵێك دەوترێت کە ورد بـن

گژنیژ = بەری درەختێکی گەرمیانییە وەك زیرەیە •

— دەڵێی سێوێکنو کراون بە دوو کەرتەوە :ـ
(بە دوو کەسی جوان دەڵێن کە لە شێوەدا زۆر لەیەك بچن) •

— دەڵێی شەخسە پەڕۆیە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە بەرگەکەی بەری وەك پەڕۆی سەر شەخس شڕو وڕ بێت)

دەڵێی ـ دەڵێی شەروال بەکوڵی خواردووە :ـ
(شەروال بەکوڵ گیایەکی ڕەوانە ، هەرکەسێك بیخوات دەبێت شەرواڵەکەی بە کوڵیدا بدات ـ واتا هەمیشە بۆ سەرئاو بەڕێوە دەبێت ـ ئەمە بە یەکێکی زۆر ڕەوان دەووترێت

— دەڵێی شەکی شوانان گاوە :ـ
(بە یەکێکی پۆخڵی دڕو داوێن قوڕاوی دەوترێت)

— دەڵێی شەلاقەی باڵ شکاوە :ـ
شەلاقە = جۆرە باڵندەیەکی گۆشتخۆرە • بە یەکێك دەڵێن کە خوارو خێچ وەك شەلو گێڕ بڕوات • (بە مەردومی شلەپەتە دەوترێت) •

— دەڵێی شەیتان دەرسی داداوە ـ تفی کردۆتە دەمی :ـ
واتا : فێڵبازو زۆرزانو زیرەکە ، وەك شەیتان • بە تایبەتی بە منداڵێك دەڵێن کە زۆرزان بێت •

— دەڵێی شەیتان راوی دەبێت :ـ

(به کەسێك دەڵێن کە زۆر بەگوڕ هەلبێت ، بڕوات ٠
چونکە شەیتان لە لا ی موسولمان شتێکی ترسناکو رەزا
تالە ، ئەو کەسە بە جۆرێك را دەکات هەرگیز شەیتان
نەیگرێتەوە) ٠

دەڵێی ـ دەڵێی شەڕەی بەر تۆپەکەیە :
بە یەکێك رووتو ڕەجاڵ دەوترێت ٠

ـ دەڵێی شێتەو بۆ بەرد دەگەڕێت :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە هەر بەدەوری خۆیدا بگەڕێت ،
بە مەبەس یا بێ مەبەس ٠ بەتەوسەوە پێی دەڵێن ٠

ـ دەڵێی شێرە :ـ
واتا زۆر ئازاو بەجەرگە ٠

ـ دەڵێی عیسا گرتوویەو مووسا تێی ئاخنیوە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە لەقەڵەویدا رەوابێتەوە) ٠

ـ دەڵێی فاتەی سوورەبانە :ـ
(فاتەی سوورەبان ، ئافرەتێك بووە ، شەڕی ناوەتەوەو ،
خۆیشی سەیری کردووە ، کە لێشیان پرسیوە ئەوە چییە
وتوویە : دەڵێن شەڕو هەرایە خەتای فاتەیشی تیایە ٠
ئێستە بە یەکێك دەوترێت کە شەر بنێتەوەو خۆی سەیری
بکات) ـ بەتایبەتی بە ئافرەت دەڵێن ٠

دەڵێی ـ دەڵێی فیرنەگولەیە :ـ
واتا : زۆر بچووکو ڕیوەڵەیە ٠

فیرنەگولە : باڵندەیەکی بچووکە لە چۆلەکە بچووکترە •

— دەڵێی فیشەکەشێتەیە بە ئاسماندا ـ بە حەوادا دەچێت :
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر توورە بێتو هەر لەخۆیـەوە هەڵچێت) •

— دەڵێـی فیـلە ـ فیلەگێژەیە :ـ
بە یەکێکی قەبەی زلە دەڵێن •

— دەڵێی قازی کوێرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بەتەنیا بێت ، مایێتەوە •

— دەڵێی قاژوو ی رەشە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە پێستی رەشباو بێتو لەریش بێت •

— دەڵێی قەلو بەچکە قەلەکەن تفاندوویانەتە دەم یـەك :
(بە دوو کەس دەڵێن کە لە قسەیەکدا هەردووکیان وەك یەك قسە بکەن)

— دەڵێی قەلەمونـە :ـ
١ ـ لە خۆ گیف کردنەوەدا ٢ ـ لە نازیرەکیدا •

— دەڵێی قەندەی دەم بەرەو ژوورە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە بۆ هەر لایەك بچێت خواردنی بە توورشەوە بێـت) •

دەڵێـی ـ دەڵێی قور بەدەمیدا دراوە :ـ

به یەکێك دەڵێن کە زۆر کڕو بێ دەنگ بێت ، هەر وەك دەمی بە قوڕ سواغ درابێت) •

— دەڵێی کاسەی چەورە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە هیچ نەگرێتە خۆی) واتـــا : چەرداوەڕوو بێ عـارە •

— دەڵێی کەرە دەتڕێت :ـ
واتا : نەزاندووە ، قسەی ناشیرین بەرووی پیاودا دەدات

— دەڵێی کەڕەواڵەیـە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بێ دەنگو نەدوو بێت ، وەك زمانی لە دەمدا نەبێت وابێت • کەڕەواڵە = باڵندەیەکە لە چۆلەکە گەورەترە •

— دەڵێی کەری دێزە :ـ
وا باوە کەری دێز لە کارواندا کوێ سەختو هەڵەتو پڕ مەترسی بێت بەوێدا دەڕوات •
دەڵێن : وەك کەری دێزە تۆپینی خۆیو زیانی خاوەنـی دەوێـت ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە بیر نەکاتەوەو بـە دەربەسەوە نەیەت ، خۆیو ئەوانەی پەیوەندیان پێوەی هەیە ، پێوەی بەستراون بەر زیان بکەون بەکردارەکانی •

دەڵێی — دەڵێی کەشکی ئاوەسووە :
شتێك کە زۆر لەژێر ئاودا بمێنێتەوەو ئاوی بەسەردا بڕوات لیكو لووس دەبێت • دەڵێن ئاوەسوو بووە واتا : ئـاو سوویەتیەوە • واتا : ١ — ئەو کەسە بێ چاوورووبـێ

شەرمە ، چەقاوەسووە ٢ ــ چاو نەترس و چاو قایمە .

ــ دەڵێی کەڵەشێری بلقاسمە :ــ

بلقاسم : (ابو القاسم) ناوێك بــووە کەڵەشێرێــکی درێ بووە ، بەم و بەودا هەڵپژاوەو شەڕانی بووە .

بە یەکێك دەڵێن کە هەر لە خۆیەوە لە هەموو هەڵوێستێکدا خۆی قوت بکاتەوە ، بێ ئەوەی کەس پرسی پێ بکــات یان راوێژی پێ بکات . (بە یەکێك دەڵێن کە لە قســەی ئەم و ئەودا تێ هەڵکات) .

ــ دەڵێی کەڵەشێری سەر بارەدارە :ــ

بە یەکێکی بچووك دەوترێــت کە هەمیشە خــۆی دەرخــات .

دەڵێی ــ دەڵێی کەڵەشێری کلك هەڵکێشراوە :ــ

(بە یەکێکی بچووکی بێ نموود دەوترێــت)

ــ دەڵێی کەڵلەی شەکرە ــ زمانی دەڵێی شەکرە ــ زمانــی شیرینــە :

قسەی خۆشەو مرۆڤێکی ناسکە ، لەگەڵ خەڵکدا جوان و بەڕێزانە دەدوێــت .

ــ دەڵێی کەندووی بەتــاڵە :ــ

(بە یەکێکی نەزانی بێزانین و زانیاریی و بیر دەوترێت)

ــ دەڵێی کەندووی نەزانکــردە :ــ

(به یەکێکی زلی قەبەی ناشیرین ـ خـوارو خێـچ ـ دەوترێـت)

ــ دەڵێی کەوی بنێشتەتاڵ خواردووە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە دەنگی زولاڵ بێت • چونکە وا باوە بنێشتەتاڵ دەنگ خۆش دەکات)

ــ دەڵێی کتکە ئەوتینەیـە :ـ
(بە مەردمی رەش‌و رووتی چڵکن‌و پیس دەوترێـت)

ــ دەڵێی کرمی کۆمـە :ـ
واتا باریك‌و زیوەڵەو سیسە بە تەوس‌و گاڵتـــەوە دەوترێـت •

دەڵێی ـ دەڵێی کووپەی بێ سەرو بنـە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە زۆر قەڵەوو خرو فووتێکراوبێت لە قەڵەویدا وەك کووپە ، سەروبنی وەك یەك وابێت)

ــ دەڵێی کڵاوی سەخری جنی لەسەردایە :ـ
واتا : زوو لەچاو ون دەبێت • جێ بە خۆی ناگرێـت‌و نادۆزرێتەوە کـــڵاوی ســـەخری جـن = لە چیـرۆکە ئەفسانەییەکانی کورددا جۆرە کڵاوێك بووە کە کراوەتـە سەر هەر کەسێ ئەو کەسە نەبینراوە بەڵام ئەو هەمـوو کەسێکی دیـوە •

— دەڵێی کوردی بە دۆ مردە :ـ
(بە یەکێك دەوترێـــت کە بۆ شتێك تامەزرۆ بێت)

— دەڵێی کوزە کەمتیاری پێ‌یـە :ـ
بە یەکێك دەڵێن لای هەموو کەسێك خۆشەویستو قسە ڕەوا بێت • وا باوبووە گوایا ئەوەی کوزە کەمتیاری پێ بووبێت لای هەموان خۆشەویست بووە •

— دەڵێی گا زلی ئەحمەد عەربەتی‌یە :ـ
بە یەکێکی زلی قەبەی تەمەڵ دەڵێن •

— دەڵێی گاکەی حسـن تمـزە :ـ
بە یەکێکی قەبەی پۆرخزی سستو تەمەڵ دەوترێـت •

دەڵێی ــ دەڵێی گای بنەیـە :ـ
واتە نابزوێتو جێ ناگۆڕێت

— دەڵێی گەنەی گونی گایـە :ـ
بۆ گاڵتە پێ‌کردنو بە یەکێك دەوترێـت کە زۆر وردو بچووك بێـت •

— دەڵێی گزگلـە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بچووکو خڕبێت بە تایبەتی بـە منـداڵ دەوترێـت •

— دەڵێــی گزیـرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە خۆیەوە هەڵ بداتێ‌و دەست

بخاتە کاری خەڵکەوە •

— دەڵێی گۆچانی سەفەرە ترەیـە :ـ
سەفەرەترە کابرایەك بووە جورمی نەبووە • ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە چەمابێتەوە خۆی چەمانبێتەوە •

— دەڵێی گورەوشار دراوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن تێقوپابێت‌و زەرد هەڵگەڕابێت ، چاوی بە قووڵدا چووبێت •

— دەڵێی گورچیلەی گان بە یەکەوە نانووسێن :ـ
(بە چەند کەسێك دەوترێت کە پێکەوە هەڵکردنیـــان نەبێت‌و هیچیان بە هیچیانەوە نەنووسین) •

دەڵێی ـ دەڵێی گورگـە :ـ
واتا وەك گورگ ١ـ چابوکە ٢ ـ ناپاکە.

— دەڵێی گۆشتی قازی خواردووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە قێرە قیڕ زۆر بکات • واتا : گوایـا ئەوەی گۆشتی قاز بخوات مێشکی .وا بە هێنر دەبێـت کە قیرە قیری زۆر هەڵبگرێت‌و بە تەنگ ژاوە ژاوەوە نەیەت •

بۆ تەوس‌و سووك كردن ئەوە (بە یەكێك دەڵێن كــە گێژو وێژ بێت) سەرەخولێی پێ كەوتبێت‌و بسوورێتەوە خۆیشی نەزانێت بۆچی دەسوورێتەوە •

— دەڵێی گولی بەخیلــە :ــ
(بە یەكێكی دڵ پیسی بە خیل دەڵێن) كە زۆر بەرچاو تەنگ بێت‌و هیچ شتێك بە هێچ كەسێك نەدات‌و بۆ هیچ یارمەتی كەس نەدات •

— دەڵێی گولی دوور ئاوایی‌یە :ــ
بە یەكێك دەڵێن كە تەریك ، دوور لە كۆمەڵێك دانیشتبێت• ئاشكرایــە كە گول دوور دەخرێتەوە تا كەسی لێوە تووش نەبێــت •

دەڵێی ــ دەڵێی گوێزە باری بۆ نییــە :ــ
(بە یەكێكی چەوتی نالەبار دەوترێــت)

— دەڵێی گوێــز دەكاتە هەمانەوە :ــ
واتا : لای ئەو وایە كەس ئاگای لە كارو باری نییە وەكو تریش كارەكەی ئاشكراو نەشارراوەیــە •

— دەڵێی گوێزی بۆ دەژمێرن :ــ
١ ــ (بە یەكێك دەڵێن كە باسی شتێكی بۆ بكەیت تــێ نەگات‌و سەری لێ دەرنەچێت) ٢ ــ چەند ئامۆژگاری بكەیت وەری نەگرێت یان لە سەری نەڕوات ٣ ــ بــە دەربەس قسەكانەوە نەیەت •

— دەڵێی گوێزی ناو بێژنگــە :ـ
(بە یەکێك دەوترێــت کە سەری لێ شێوابێت‌و هــەر دەمە لە شوێنێك بێــت)

— دەڵێی گوێزی ناو دەخیلەیە :ـ
(بە یەکێکی زۆر بچکۆلانە دەوترێــت) (بە یەکێکی زۆر بچوك‌و زرنگ‌و زیت دەوترێــت)

دەڵێی ــ دەڵێی گیپەی جۆیە :ـ
(بە یەکێکی قەڵەوی گرد دەوترێت)

— دەڵێی گیای بە کێوەوە خواردووە :ـ
واتا : وەك ئاژەڵەو تێگەیشتنی نییە •

— دەڵێی گیسگە دێیە :ـ
(بە یەکێك دەوترێــت کە بۆ مڵ‌و مووش سەر بە هەموو شوێنێکدا بکات)•

— دەڵێی گیسـگی ئاوەکی‌یە :ـ
گیسـگی ئاوەکی ئەوەیە لە ڕان دوورەو کەوتووەو تەرە بووە بە یەکێك دەڵێن کە سەر بە هەموو لایەکەوە بنێت‌و بەم لاو لادا زۆر بڕوات •

— دەڵێی گیسکی سەلەمە ــ گیسـکی قەرزار گرتووە :ـ
(بە یەکێکی نابووتی بچکۆلانە دەڵێن) بێ دەق‌و سیس‌و کەنـەفتــە) •

— دەڵێی لە ترش و خوێدا سوور کراوەتەوە :ـ
بە یەکێکی تەندروستی قەڵەو دەڵێن کە سوورە سووری ڕوومەتـی بێـت .

— دەڵێی لە جووت هاتۆتەوە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر برسی بێت و بە پەرۆشـەوە بێتە سەر خواردن و بە پەلە نانەکەی بخوات) .

دەڵێـی ـ دەڵێی لە چۆڵی قوڵفە جێ ماوە ـ گیری خواردوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە ١ ـ دڵخوردی گەڕانەوەی شوێنەکەی بێت ، هەر جێگەیەك بێت ٢ ـ دڵخوردی ئەوە بێـت جێگەیەکی دەست نەکەوێت تێدا بحەوێتەوەو ستـارەی تێدا بگرێت ٣ ـ بە یەکێك دەڵێن زۆر تینووی بێـت و بگاتە ئاو شپرزانە ئاوەکە بخواتەوە . (قوڵف = لە قفری عەرەبییەوە هاتووە . واتا بیابانێکی نائاوەدان و بێ ئاوو ژیـان) .

— دەڵێی لە دەمی گورگ بەربووە ـ لە دەم ڕەش بەربووە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە زۆر برسی بێت و بە هەڵپە نانەکەی بخـوات .

— دەڵێی لەسەر ئاگر دانیشتووە ـ لەسەر دڕکە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە شوێنێك بێـت و زۆر پەلـەی ڕۆیشتنی بێـت .

دەڵێـــی ــ دەڵێی لەسەر بانی جەهەنەم لەوەڕاوە :
بە یەکێکی لاوازی چرووساو دەوترێت .

ــــ دەڵێی لە کلاّ گەراوە :ــ
واتا : خوارو خێچە وەك گۆزەو دیزەیەك کە لـەَ
کلّدا بگەڕێتو خوار بێـت .

ــــ دەڵێی لە گەرووی مار دەرهاتووە :ــ
واتا (زۆر راستە) ، زۆر پاکـە .

ــــ دەڵێی لە گوێی گادا نوستووە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت لە دەنگو باسێك بێ ئاگا بێت) .

ــــ دەڵێی مارە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بێ خشپەو دەنگ بــڕوات
بەڕێــوە .

ــــ دەڵێی ماری حەوتسەرە :ــ
بە یەکێك دەڵێن ١ ــ وەزندی زۆر بێت . هارو هــاج
بێـت ٢ ــ بە توانا بێـت .

ــــ دەڵێی ماستمان خواردووەو دۆمان بەو داوە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە هیچە لە خۆیەوە زویر بێت)

ــــ دەڵێی ماکەری ئابلاّخە :ــ

دەڵێــی ــ دەڵێی لەسەر بانی جەهەنەم لەوەڕاوە :
بە یەکێکی لاوازی چرووساو دەوترێت .

ــــ دەڵێی لە کلاّ گەراوە :ــ
واتا : خوارو خێچە وەك گوزەو دیزەیەك کە لــە
کلدا بگەڕێتو خوار بێــت .

ــــ دەڵێی لە گەرووی مار دەرهاتووە :ــ
واتا (زۆر راستە) ، زۆر پاکــە .

ــــ دەڵێی لە گوێی گادا نوستووە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت لە دەنگو باسێك بێ ئاگا بێت) .

ــــ دەڵێی مارە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بێ خشپەو دەنگ بــڕوات
بەڕێــوە .

ــــ دەڵێی ماری حەوتسەرە :ــ
بە یەکێك دەڵێن ١ ــ وەزندی زۆر بێت . هارو هــاج
بێــت ٢ ــ بە توانا بێــت .

ــــ دەڵێی ماستمان خواردووەو دۆمان بەو داوە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە هیچە لە خۆیەوە زویر بێت)

ــــ دەڵێی ماکەری ئابلاّخە :ــ

ئابلاخ دێیەك بوو لە ڕۆژ ئاوای سلێمانیدا ئێستە گەڕەکێکە لەسلێمانی • (بە یەکێك دەوترێت کە هیچی لە دەست نەیەت ، بوودەڵە بێت)

دەڵێی ـ دەڵێی مانگای مالوانە :ـ
مالوان دێیەکە لە شارەزوور لەوەڕی چاکی بۆ ئاژاڵ هەیە • واتا وەك مانگای مالوان قەڵەوو قورسو زۆر خۆرە •

ـ دەڵێی مەڕە ـ مەڕی گێژە :ـ
واتا : بێ دەسەڵاتو بێ دڕکو مردەلۆخەیە •

ـ دەڵێی مەڕی پێغەمبەرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەستەزمان بێت •

ـ دەڵێی مەشکە تاڵ دەدات :ـ
مەشکە تاڵ دان = جەوتی تێ هەڵدەسوون تا خۆشی بکات بۆنی مەشکەکە ببڕێت ، ئەگەر بۆنێکی هەبێت ، بەوە دۆکەی خۆش دەبێت • ئەمە بە یەکێك دەڵێن چا زۆر بخواتەوەو چاکەش خەست بێت •

ـ دەڵێی مەکۆی جۆلایە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بێتو بچێتو ماخۆلانی پێ کەوتبێت •

دەڵێی ـ دەڵێی مەیموونە :ـ

به یەکێك دەڵێن کە ناشیرین بێت .

— دەڵێی مریشکە بەکرە :ـ
به یەکێك دەڵێن هەر لە ماڵەوە خزابێتو نە چێتـە دەرەوە .

— دەڵێی مریشکی ئاشـەوانە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن بەسەر ئەمو ئەوەوە بلەوەڕێت)

— دەڵێی مریشکی ئاوەرووتکراوە :ـ
بە یەکێکی رووتو رەجاڵ دەوترێـت .

— دەڵێی مریشکی رەبیـە :ـ
(دەڵێن : بۆچی من مریشکی رەبیم ؟ واتا بـێ دەسەڵاتو بێ خـاوەنو بەستـەزمـان ؟ مریشـکی رەبی = مریشکی خوایی ، بێ خاوەن هەر کەسە هەستێت داگیری بکات)

— دەڵێی مشتەی ناو هەمانەیە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە بە نهێنی زمانو دەستی لە کـاردا وەزند بـدات) . ئـەم وتـە جێگـرە لەو چیرۆکـە فولکلۆرییەوە هاتووە کە باوەژنەکە مشتوویەك دەخاتـە هەمانەیەکەوەو لە هەنەزاکەی پێ دەدات و یەکی هەنەزاکەی پێ دەخات .

دەڵێی ـ دەڵێی مشکـە :ـ

له بچووکــی‌و ڕیۆڵه‌یــدا ٠

— ده‌ڵێی مشــکی جه‌والدڕه :ــ
(به یه‌کێکی ــ بچووکی ــ بزێوی دڕ ده‌ڵێن)

— ده‌ڵێی مشکی سه‌ر ته‌خته‌یه :ــ
(به یه‌کێکی بچووکی جرپنی جه‌ربه‌زه ده‌وترێت)

— ده‌ڵێی مشــکی ناو جه‌واله :ــ
(به یه‌کێکی بچووك ده‌وترێت که به‌رگی یه‌کێکی لــــه خۆی گه‌وره‌تری له‌به‌ر کردبێت) ٠

— ده‌ڵێی مقه‌بایــه :ــ
١ ــ به یه‌کێك ده‌ڵێی نقه‌ی له خۆی بڕیبێت‌و وه‌ك بێ زمان قسه نه‌کات ٢ ــ (بــه مرۆڤــی ڕه‌ق‌و ته‌قیش ده‌وترێــت)

— ده‌ڵێی من کڕه ده‌که‌م‌و ئه‌و ده‌یخوات :ــ
یه‌کێك ئه‌مه ده‌ڵێت که ڕقی له یه‌کێکی تر بێت‌و حه‌ز لــه چاره‌ی نه‌کات ٠ واتا : ڕقم زۆر لێیه‌تی ٠

— ده‌ڵێی مناره‌ی چۆلیــه :ــ
١ ــ واتا : په‌رپووت‌و په‌رێشان‌و ته‌ریکه ٢ ــ بێکه‌ڵکه‌و سوودی بۆ که‌س نییه ٠

دەڵێـی ــ دەڵێی مۆتەکەیـە :ــ

(مۆتەکە ژنێکی ئەفسانەیە حەز لە کوڕی باڵق دەکات لە خەوتندا بە خۆیەوە دەیگوشێت ، لەبەر ئەوە ئەو کوڕە دەماری سست دەبێت دەنگی دەگیرێت ، تا دەست بـۆ بەندەخوێنەکەی نەبات یا خەبەری نەبێتەوە مۆتەکەکە لێی نابێتەوە ، ئەوسا مۆتەکەکە لە ترسا بەری دەدات) ئەمـە بە یەکێکی قەبەی قورس دەڵێن کە بچێتە کۆڵی یەکێك •

ــ دەڵێی موویان بۆ هەڵکڕوزاندوە :ــ

بە یەکێك دەوترێت کە لە ناکاو پەیدابێت سا تۆ بتەوێت یان نەتەوێت ئەو لەوێ ئامادەبێت • ئەو موەش هــــی چیرۆکە ئەفسانەکانی کـوردە •

ــ دەڵێی مووی لووتـە :ــ

بە یەکێك دەوترێت کە پیاو لێی وەڕس بێتو لـە پیاو نەبێتەوە ، لێی دوور نەکەوێتەوە •

ــ دەڵێی مۆرانەیە :ــ

بە یەکێك دەڵێن کە ڕووی کردە شتێك کارێك ، تا تەواوی نەکات واز نەهێنێتو بچێتە بنجو بناوانی ئـەو شتە ، ئەو کارە ٢ ــ یەکێك بەداخەوە بە یەکێك دەڵێت : بووی بەمۆرانە بۆم • واتا : دات رزاندم پەکت خستم ، هێندە ناسۆرو دەردت دامێ • هێندە زیانت پێ گەیاندم •

دەڵێی ــ دەڵێیمیرخوناوکەیە :ــ

به یەکێك دەڵێن کە خوتەو بۆڵەی زۆر بێت •

— دەڵێی مێردەزمەیە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر قیرسیچمە بێت لەیەکێك ئالا لێی نەبێتەوەو تەنگی پێ هەڵچنێت • مێردەزمە = گیانلەبەرێکی تێرینەی ئەفسانەیە گوایا شەو ئەگەر یەکێك بە تەنیا بە چۆڵێکدا بڕوات ، بۆی دێتە دەرەوەو باز دەداتە سەر شانی ، سواری قەڵاندۆشکانی دەبێت لنگی لە ملیەوە دەئالێنێتو لێی توند دەکات بە قاچیش هەموو قەبرغەی تێك دەشکێنێتو ئازاری دەداتو لە هۆش خۆی دەچێت ، بە زۆر جۆریش خۆی دەنوێنێت)

— دەڵێی مێروولەیە :ـ

لە سستیدا ، لە ڕۆیشتندا ، لە وردیدا

دەڵێی ـ دەڵێی میزە پشیلەیان لە بەری پێی داوە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە زۆر هاتوچۆو جرتو فرت بکات)

— دەڵێی میزی حوشترە :ـ

بە یەکێك دەڵێن بەرەو دوا بڕوات •• وەك چۆن میزی حوشتر بۆ دوواوەیە ، واتا : پێش ناکەوێت هەر دەداتە دواوە •

— دەڵێی میزی گایە :ـ

لە چەوتیو ناراستیدا

ــــ دەڵێی مێشی مردووە :ــ
واتا : بوودەڵەیەو بەستەزمانو ستە •

ــــ دەڵێی نازداری قازی بەنێیە :ــ
(قازی بەنێ = زیارەتگایەکە لە شێوی قازی ، لە ناوچەی قەرەداخ ، ژنان بۆ منداڵ دەچنە سەری هەیە منداڵــی دەبێت هەیشە نابێت • ئەوەی کە بووی لای دایکو باوکی زۆر خۆشەویست دەبێت پێی دەڵێن نازداری قازی بەنێیە• جا هەرکەسێکی تر منداڵەکەی زۆر خۆش ویست دەڵێن منداڵەکەی نازداری قازی بەنێیە) جاری واش هەیە بــە تەوسەوە دەوترێت • واتا نابێت کەس پیا هەڵبشاخێت •

ــــ دەڵێی نانی بەسەر ساجەوەیە ـ نانی لەســــەر ساج سووتاوە :
بە یەکێك دەڵێن کە لە کارێکدا پەلەی بێت • دەڵێن : خۆ نانی بەسەر ساجەوە نەسووتاوە • واتا پەلەی نییە یان پەلەی چیــە ؟

دەڵێی ـ دەڵێی نەبای دیوەو نە بۆران ـ نەباران :ــ
واتا : بە تەنگەوە نایەتو چەقاوەسووە ، لایەنی بێعاری گرتووە • (بە یەکێك دەڵێن کە لەسەر کارێك ، سزایەکی سەخت درابێت ، کەچی دوای سزاکە ، دەست بەکارەکە ـ بە خراپەکە ـ بکاتــەوە) •

ــــ دەڵێی نەنان دەخواو نەئــاو :ــ
بە یەکێك دەڵێن زۆر لاوازو چرووساو بێت

— دەڵێی تێرە ورچە ـ ورچەکەی دەبۆیە :ـ
واتا : قەبەو زلەو ناشیرینە .

— دەڵێی ئیسکینەیە :ـ
واتا لە خۆیەوە هەڵدەچێتو توورە دەبێت .

— دەڵێی وەستا مەحمودی بێ قنگە :ـ
بە یەکێك دەڵێن خۆی بە قنگەوە نەگرێت ، هەر حەز لە ڕاکشـان بکـات .

— دەڵێی هەر مێشیشی میوان نییە :ـ
١ ـ بە یەکێك دەڵێن چەند بلنگی بکەیت ، قسەی پـێ بڵێیت ، تیرو توانجی تێ بگریت ، یان ئامۆژگاری بکەیت بە دەربەسەوە نەیەتو گوێ نەداتێ ، خۆی لێ کەڕ بکات.
دەڵێی ـ دەڵێی هەنگی لە داردا دۆزیوەتەوە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە شتێکی دەستگیر بوو بێتو زۆر دڵی پێ خۆش بێت ، گەرچی شتەکە ئەو بایەخەشی نەبێت .

— دەڵێی هەوری بەهارە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر تووڕەو دەنگقەبەو گرمەگرمکەر بێـت .

دەمـاخ ـ دەماخ بەرزە :ـ
(بە فیزو[redacted]یە)

ـــ دەماخ ناسووتێنێت :ـ
خۆی نارەنجێنێت‌و دلسۆزانە کارەکە ناکات‌و بـە تەنگەوە نایـەت •

دەماخی ـ دەماخی خۆی بەسەردا تەخت کرد :ـ
بە گەنجەفەوە داخی دڵی خۆی پێ ڕشت ، واتا : تێر قسەی پێ وت ، سزای دا ، زیانی پێ گەیانـد •

ـــ دەماخی ســازە :ـ
١ ـ دڵی خۆشەو لەسەر هەوەسە ٢ ـ کارەکەی بۆ ســاز بـووە •

ـــ دەماخی شکاند ـ لە دەماخی دا :ـ
لە خۆشی کرد ، لە گەنجەفەی کردو لووتی هێنایەوە بـەر خۆی بەوەی کە قسەی پێ وت ، جوو بەگژیدا •

دەمــار ـ دەمار کــرژە :ـ
(بە مەردومی چابوکی توندو تۆلی لێهاتوو دەڵێن)

ـــ دەماری بزووت :ـ
ڕەگی پیاوەتی‌ی‌و ئازایی بزووت ، بۆ کار ، بۆ شەڕ بۆ هەرشتێك بێـت •

ـــ دەماری دەرهێنـا :ـ

١ ــ تۆڵەی خۆی لێ کردەوە ٢ ــ بەسەریدا زاڵ بوو
٣ ــ کارەکەی جێبەجێ کــرد •

دەم ــ دەمەتەقێ دەکەن :ــ
پێکەوە بە قسە ڕادەبوێرن •

ــــ دەمە چیت لێ کەمــە :ــ
١ ــ (بە یەکێك دەوترێت کە لە وتنی قسەی باشدا بەخیل بێت) ٢ ــ بە یەکێك دەڵێن کە گفتێکی دابێت یان قسەیەکی کردبێت بەڵام بۆ هەڵخەڵەتاندن بووبێت ، یــان داوای لێ دەکرێت کە ئەو گفتە بدات ، ئەو قسەیە بکات با هەر بۆ خەڵەتاندنیش بێــت •

ــــ دەمە داچەقێیەتــی :ــ
واتا خەریکــە بمرێــت

ــــ دەمە لاسکەیەتــی :ــ
بە گاڵتە پێ کردنو سوککردنەوە لاسایی ئــەمو ئــــەو دەکاتەوە

دەم بە ــ دەم بە هاوارە :ــ
بێ ورەو ترسنۆکە ، لە هەموو شتێکدا هــــاواری لێ هەڵدەستــێ •

دەم بــڵ ــ دەم بڵــە :ــ

١ ــ لە قسەکردندا بڵمە بڵمی دێت وەك دانــی لە دەمدا نەبێت وایە ٢ ــ بۆوەم خــاوە •

دەم پاراو ـ دەم پاراوە :

قسەزانو زمان لووسە .

دەم تەڕ ـ دەم تەڕی کاسە وشک :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە بە قسە هیچی نەهێشتبێتەوە
وەکی تریش هیچی لە باردا نەبێت) .

دەم چەوت ـ دەم چەوتە :ـ

قسە نەزانو بێ دەسەلاتە ، بڕوا بە قسەی ناکرێتو
کەسی پێ لاس نادرێت ، کەس بەقسەی داناکەوێت .

دەم دڕاو ـ دەم دڕاوە ـ دەم شڕە :ـ

قسە لە دەمیدا ناوەستێت زوو بلاوی دەکاتەوە .
نهێنیی قایم نییە .

دەم درێژ ـ دەم درێژە ـ زمان درێژە :ـ

دەم ڕاست ـ دەم ڕاستە :ـ

١ ـ پیاوماقوولە ٢ ـ قسە ڕەوایە ، بەزمانەو
قسەزانە ، قسەی لێ وەردەگیرێت .

دەم ڕەش ـ دەم ڕەشە :ـ

نوقلانەی خراپ لێ دەداتو قسەکانی چاك
ناهێنێت .

هەواڵنامەی کتێب

دەم سارد ــ دەم ساردە :ــ
١ ــ نائومێدە ٢ ــ باش قسە نازانێت‌و قسە لە جێی خۆیــدا ناکات •

دەم سپی ــ دەم سپی‌یە :ــ
١ ــ تێگەیشتووە ٢ ــ پیاوچاکەو دانایەئامۆژگاری‌ی ڕێگەی ڕاست دەکات •

دەم سوور ــ دەم سوورە :ــ
نەبەردە ، دلێــرە

دەمکوت ــ دەمکوتی کرد :ــ
١ ــ لە قسەی خست بێدەنگی کرد ٢ ــ بە درۆی خستەوە ٣ ــ قایلی کرد •

دەم گەرم ــ دەم گەرمە :ــ
بە قسەیە ، قسە زانە ، دەم هەراشە •

دەم‌و ــ دەم‌و دەست :ــ
کوتر پڕ • واتا قسەی دەم‌و کردەی دەست یەك بوو•

ــ دەم‌و دەستی یەك ناگرێت ــ یەك نیە :ــ
ناڕاستە ، ئەوەی بەدەم دەیڵێت ، بە کردەوە ئەوە ناکات

هەواڵنامەی کتێب

ـــ دەمو چاوی داکەوتووە :ـ

قەڵەوییەکەی جارانی نەماوە ، لاواز بووە ، پێستەکـەی شل بووە هاتۆتە خوارێ ، چرچ کەوتۆتە ڕووی •

دەمو ـ دەمو فلچ ـ فلق :ـ

، فلچ = فلق = دەنگی دەم کاتی جووڵاندنی لــە خواردندا • بۆ تەوسو ڕق لێ بــوون دەڵێـــن • دەمو فلچی ـ فلقی خواتەوە • واتا : ناشیرین دەدوێت ، نــان دەخوات ٢ ـ دەم خاوە ٣ ـ کەودەنە • بــە یەکێـــك دەوترێت دەم خاو کە خاو قسە بکات ، قسە بجوێتەوە ، خۆی نەزانێت چی دەڵێت ، قسەکانی نارێكو ناتەواو بێت •

ـــ دەمو لووتی بەیەکدا داوە :ـ

واتا : پەستو دڵگیرە

دەمیان ـ دەمیان تێك ئــاڵا :ـ

بە گژ یەکدا چوونو کەوتنە شەڕە قسە •

دەمــی ـ دەمی خۆی ئاخنی :ـ

قسەی نەکردو نهێنییەکانی ئاشکرا نەکرد

ـــ دەمی بەر بــوو :ـ

١ ـ واتا کەوتە قسەو زۆری لەسەر رۆیشت ٢ ـ هەموو شتێکی خواردو زۆری خوارد پاش ئەوەی پارێزی بــوو یان بە ڕۆژوو بــوو •

دەمی ــ دەمی بە یەکــدا دا :ــ
(مردو گیانی دەر چوو)

ــ دەمی بۆتە تەڵەی دەم تەقیو :ــ
واتا : قسەی بۆ ناکرێت ١ ــ حەپەساوە ٢ ــ شەرم دەکات ٣ ــ دەترسێت ٤ ــلە داخانا ٥ ــ لە تەریقیــدا ٠

ــ دەمی بووە بە تاقی چــۆڵ :ــ
واتا : حەپەساوەو دەمی داپچڕیوەو نازانێت وەڵامی قسەکە بداتەوە ٠

ــ دەمی ــ زمانی ــ پاکە ــ دەم پاکە :ــ
قســەی ناشیرینو خراپ ناکات ٠

ــ دەمی پان دەکاتەوە :ــ
هەمیشە پێدەکەنێــت ٠

ــ دەمی پیســە :ــ
جنێو فرۆشە ، قسەی بیرعەتو ناشیرین دەکات ٠

ــ دەمی تەقاند :ــ
(ڕەوان ، بێ شەرمو پەروا دووا)

ــ دەمی تــێ بــەردا :ــ
هانــی دا بە گژیدا بچێتو قسەی پێ بڵێت

کەوالناسەی کتێب

— دەمی چەور کـرد :ـ

دەمکوتانـە خزمەتی کرد ، بەرتیلی دایە .

— دەمی چۆتە گـوو چنینەوە :ـ

لە ڕووی گەمەوە ، سووکییەوە ، بە یەکێك دەوترێت کـە زۆر لاواز بێـت .

دەمـی ـ دەمی چۆتە کلیلە ـ دەمی چووە بە خوری خۆیدا :ـ

قسەی بۆناکرێت و دەمی هەڵنایەتەوە ، سا یا لە ترساندا یا لە شەرماندا ، یان زۆر نەخۆشە یان لەبــەر هــەر هۆیـەکی تـر .

— دەمی خستە ـ نایە ـ دەمیەوە :ـ

شەڕە قسەی لەگەڵدا کردو چووە ڕێزەی ئەوەوە لـەو دەمـەقاڵێیـەدا .

— دەمی دەڵێی چیکەنەیە :ـ

چیکەنە = مەکینەیە کە لۆکە لە پەموانە جیاد دەکاتەوە .
واتا زۆر بلێیەو دەمی هەر لە کاردایەو ناوەستێ .

— دەمی دەڵێی گاوەخانـە :ـ

گاوەخان = درێژی ڕۆژە جووتێکی گا . واتا : دەمی زۆر پانە .

— دەمی سوێر ـ ئاودەمی ـ سوێر کرد :ـ
کێشای بە دەمیداو ئاو دەمی لە خوێن پڕ کرد .

— دەمی شیریـن کـرد :ـ
بەرتیلی دایەو قایلی کرد . خزمەتی کرد .

دەمی ـ دەمی کەفی چەند :ـ
تووڕە بوو ، دەروونی هەستاو قسەی زۆری کرد .

— دەمی کێشاوە :ـ
بۆ چێشتی برنج ، واتا : برنجەکە خۆی کێشـاوەو پێگەیشتووە .

— دەمی گـۆ ناکات :ـ
قسەی بۆ ناکرێت ١ ـ لە سەرماندا ٢ ـ لە برساندا و لەبەر بێ هێزی ٣ ـ لە ترساندا

— دەمی پـڕە لە خوێـن :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە تازە خۆشەویستێکی مردبێت)

— دەمی لێ بەرەڵا کـردووە :ـ
١ ـ دەم ناپارێزێت هەموو خواردنێك دەماشێتـــەوە
٢ ـ هانی داوە کە قسە بەو بڵێت .

— دەمی لێ کردەوە ـ زمانی لێ بەر بوو :ـ

زمانی گەزارە بوو ، قسەی پێ وت • بە زمان هێرشــی
بردە سەر • هانیدا قسەی پێ بلێت • ●

ــــ دەمی لێکنــا :ــ
١ ــ بێ دەنگ بوو ٢ ــ مرد •

ــــ دەمی لێ نەکەوت :ــ
دەمی بۆ خواردنەکە نەبردو نەیخوارد •

دەمی ــ دەمی وشکە ــ دەم وشکە :ــ
واتا : هەرچەند ئەو بە میوانمان دێت هیچمان نییە،
چێشتمان نابێت لەم هەلوێستەدا بۆ گەمــە دەلێـــن :
خەسووی خۆشی ناوێت •

دەنــگ ــ دەنگی بــڕا :ــ
١ ــ لە ناو چوو ، فەوتا ٢ ــ دەمکــــوتکـــرا
٣ ــ ون بـــوو •

ــــ دەنگی دەهۆڵ لە دوور خۆشە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە ناوێکی گەورەی هەبێت کەچی
بێ کەلك و بێ نرخ بێت) • هەر شتێك بێت بە دیمەن ،
لە دوورەوە ، باش بنوێنێت کەچی وەکو ترو لەراستیدا
وا نەبێــت •

ــــ دەنگی دڕاوە :ــ

دەنگی زۆر بەرز بووەو لە پێشدا نزم بوو •

ـــ دەنگـی دێـت :ـ
واتا : شەڕیەتی ٢ ـ تووڕە بووە

ـــ دەنگی لە تێـری دێـت :ـ
دلێری‌ی دەنگی‌و بەرزی لەوەوەیە کە بووەیەو بـــاری
تەواوە یان بەهێزە سا هێزەکەی مادی بێت یـان معنوی •

دەوەن ـ دەوەن بە ئاشـە :ـ
شەڕە قسەیەکی بێهوودەو بێ کەڵکە

دەهۆڵ ـ دەهۆڵ دڕا دەنگی بـڕا :ـ
بـە چاوو ڕاوێك دەوترێت کە درۆکەی دەرکەوێت•

دەهۆڵکوت ـ دەهۆڵکوت :ـ
(بە کەسێك دەڵێن زۆر حەز لە بڵاوکردنەوەی باس‌و
خواس بکات یا درۆو فشەشـ‌بێت) •

دەبیات ـ دەبیاتە سەر چەمی‌و ئاویشی نادات :ـ
واتا : لەو زیرەکترە ، فریوی دەدات ، فێڵی لێ دەکات‌و
بە خۆیشی نازانێت •

دەیالێوێت ـ دەیالێوێت :
مەرایـی دەکات

دەیخوریٚت ــ دەیخوریٚت ــ بــن کلکی دەخوریٚت :ــ
واتا : حەزی لیٚ دەکات ، سا یاری بیٚت ، گەمە بیٚــت ، یان شــەر ... هتــد

دەیکات ــ دەیکات بە پەڕۆی بن‌نوێژی :
سووکی دەکات ، قسەی ناشیرین ، نابەجیٚی دەداتە پاڵو دەیشـکیٚنیٚت .

دەیگریٚت ــ دیگریٚتە ئەستۆی خۆی :ــ
دەچیٚتە ژێر ئەو بارەوە ، ئەو کارەوە ، گفتی کردنــــی دەدات

دڕاو ــ دڕاوە :ــ
هیٚندە قەڵەو بووە لیٚك ڕەویوەتەوە .

دڕك ــ دڕك تــرێ ناگریٚت :
(چاوەڕوانی شتی باش لە پیاوی خراپ مەکــــە) ئەنجامی خراپە هەر خراپەیە . بە عەرەبیش ئەمە هەیــە دەڵیٚت (انك لن تجنی من الشوك العنب)

درۆزن ــ درۆزن ئاگــر لە ماڵی چــووە ــ بەربووە :ــ
بە یەکیٚك دەڵیٚن کە کەس بڕوای پیٚ ناکات چونکە هیٚندە درۆی کردووە تا ماڵەکەیشی ئاگری تیٚ بەربووە کــەس بڕوای پیٚ نەکردووە .

درو ــ درو داوێــن :ــ
دامێنی جلو بەرگ کە لەوانەیشە لایەکی دڕابێت •

درۆو ــ درۆو دەلەسـە :ــ
دەلەسە = کەلەك = قسەی هەڵبەستراو • واتا :
قسەی ناڕاستو. کەلەك •

درۆی ــ درۆی بە باڵ دەفڕێت :ــ
واتا : زۆر درۆزنو فیشالکەرە بە تەرحێك درۆکانی
وایە درۆی کەس نایگاتێ •

درێژ ــ درێژ دادڕە :ــ
لەسەر قسە زۆر دەڕواتو وڕەوڕکەرە

ــــ درێژ داهۆلە :ــ
بۆ سووکیو گاڵتە پێ کردن بە یەکێك دەڵێن کـە
زۆر درێژ بێت واتا : وەك داهۆڵی درێژ وایە

دز ــ دزاو دز کەوتــن :ــ
هەردووکیان ویستیان کار لە یەك بشارنەوە بـەڵام
لەیەك ئاشکرا بــوون •

دزە ــ دزە خورجێنەمان لێ دەکات :
١ ــ قسەکەمان لێ دەشارێتەوە ٢ ــ دەمانخلافێنێتو لـە
ژێرەوە کاری خۆی دەکــات •

دل ــ دل ئاوەدانــه :ــ

١ ــ مرۆڤێکی وریایه ٢ ــ خەلکی خۆش دەوێت‌و دلی به دنیا خۆشه ٣ ــ شت زۆر دەزانێت •

ـب   دل ئاوێنەی دله ــ دل ئاگای له دله :ــ

واتا (هەرچی له دلدا بێت له روخساردا دەردەکەوێت‌و به چاوی دل دەخوێنرێتەوه) چ خۆشەویستی بێت چ رق .

واتا : دلی تۆ چەند بۆ من لێ بدات هی منیش هەر هێنده بۆ تــۆ لــێ دەدات •

دله راوکێ ــ دله ڕاوکییەتــی :ــ

ڕاڕایــه ، لەسەر بیرێك جێگیر نابێت

دلەکوتێ ــ دله کوتێــەتی :ــ

١ ــ دەترسێت ٢ ــ شەرم دەکات •

دلپــاك ــ دلپاکه ــ دلسافــه :ــ

١ ــ سینەسافه ، کینەی له دلدا نییه ٢ ــ خــۆش بڕوایــه ، ساویلکەیــه •

دلتــەڕ ــ دلتەڕه :ــ

واتا حەز له بەرگی ئالو والآو خۆرازاندنەوه دەکات حەز له شتی جوان دەکات •

دل ــ دل دەگیرێــت :ــ

حەزی بۆ خواردن دەچێت •

دڵ ڕەق ــ دڵ ڕەقە : ــ دڵ سەختە :ــ
بــێ بەزەیی‌یە ، بێ باکە ، نامیهرەبانە

دڵــڕن ــ دڵڕنــە :ــ
داخەکەی هێندە زۆرە دڵ دەڕنێت

دڵڕێش ــ دڵڕێشــە :ــ
١ ــ خەفەتبارە ٢ ــ گومانکەرە ، گوماندارە •

دڵ ساردە ــ دڵ ساردە :ــ
لێی دوو دڵە ، حەزی لێ نییە ، لێی پەشیمانە

دڵ ــ دڵ سفرە نییە بۆ هەموو کەسێك بکرێتەوە :ــ
پیاو نهێنی‌ی خۆی لای هەموو کەسێك نالێت

دڵ سووتاو ــ دڵ سووتاوە :ــ
١ ــ (بەبەزەیی‌یە) ٢ ــ زۆر بەتەنگەوە دێــتو
خەمیەتی • زۆر دڵسۆزە •

دڵ فراوان ــ دڵ فراوانە :ــ
١ ــ بەدەستبو دڵە ، بەخشندەیە ٢ ــ لێبوردووە
٣ ــ هێمنــە •

دڵفڕێن ــ دڵفڕێنه :ــ
زۆر جوانه‌و پیاو سه‌رسام ده‌کات

دڵ قایم ــ دڵ قایمه :ــ
وڕه‌ی به‌رزو به‌هێزه .

دڵ کراوه ــ دڵکراوه‌یه :ــ
شوێنێکه خۆشه ، به‌ر به‌ره‌ڵایه ، دڵی پیاوی تێدا
ده‌کرێته‌وه .

دڵ گه‌رم ــ دڵ گه‌رمه :ــ
١ ــ دڵی پڕه له داخ ٢ ــ دڵ پڕ له جۆشه

دڵ گران ــ دڵ گران بوو :ــ
زیز بوو ، دڵگیربوو .

دڵ له ــ دڵ له دڵ مه‌ده :ــ
دڵنیابه ، دڵخورد مه‌به ، بێ گومان به ، خه‌فه‌تمه‌خۆ

ــــ دڵ له گوڵ ناسکتره :ــ
واتا : پێویسته هه‌ستی خه‌ڵك بریندار نه‌که‌یت‌و دڵیان
نه‌ڕه‌نجێنێت .

ــــ دڵم پڕیه‌تی‌و زمانم ــ ده‌مم ــ زه‌ردوویی‌یه‌تی :ــ
(یه‌کێك ده‌یڵێت که قسه‌ی زۆری له دڵدایێت‌و نه‌توانێت
بیڵێت)

دڵ مەند ــ دڵ مەندە :ــ
١ ــ وریاو ژیرە ٢ ــ بەتەنگ دڵی خەڵکەوە دێت •

دڵ مردوو ــ دڵ مردووە :ــ
بە تەنگ جوانیی‌و رازاندنەوەو پۆشاکی خۆیەوە نایــەت •

دڵ مێشە ــ دڵ مێشە لە گوویش دەنیشێت :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە حەزی لە یەکێــــك کردبێـــــت شایستەی ئەو نەبێت ، سا لە هەر روویەکەوە بێت •

دڵ وەك ــ دڵ وەك شووشەیە کە شکا دەشکێت :ــ
واتا : دڵ ناسکەو پیاو ناتوانێت دڵی ئەم‌و ئەو راگرێت

دڵ وریا ــ دڵ وریایە :ــ دڵ زیندووە :ــ
هوشــیارو بە پارێزە

دڵــی ــ دڵی ئــاودا :ــ
مژدەیەکی خۆشی دایە ، تەسەلای دڵی دا •

ــــ دڵی ئاورشێــن کــرد :ــ
مژدەیەکی خۆش دایە ، داخ‌و دڵخوردی لە دڵ دەرکرد

ــــ دڵی ئــاوی خواردەوە :ــ
دڵنیاو دڵ ئاسوودە بوو ، باوەڕی کرد •

ـــ دلـــی بـــرد :ـــ

١ ـ خەفەت پەکی خست ٢ ـ توانی خواردنەکـە بخوات (ئیشتیهای هەبوو) ٣ ـ خواردنەکە وای لێ کرد هیچی تری پێ نەخورێت • دەڵێن داخ دلی بردم × چوومە شەرای مەرگ عەجەب نەمردم • یان شیرینییەکە دلی برد ، دای لەدلی ٤ ـ بوو بە دلداری ، دلی لێ سەند

دلـــی ـ دلـــی برینداار کرد :ـــ

دلی شکاند ، دلگیری کرد ، دلشکستی کرد •

ـــ دلـــی بووە بە قتبوڵ :ـــ

پەست بووە هێندە داخی بەدەست قسەو کردەوەیەوە خواردووە ٢ ـ ئارامی لەبەر براوە ، تابوشتی نەماوە •

ـــ دلی پاك بۆتەوە :

١ ـ لەکینەو گومان پاك بۆتەوە بڕوای بەو قسانە ، بەو پاکانەیە کرد کە بۆی کرا ، لێ بورد ٢ ـ دڵنیا بـــوو

ـــ دلـــی پـــڕە :ـــ

١ ـ خەفەتبارە ٢ ـ خەریکە دەگری ٣ ـ تێـــرەو خواردنی پێ ناخورێت •

ـــ دلـــی پڕە لە خوێن ـ دلی خوێنی لێ دەتکێت :ـــ

خەفەتێکی زۆری لە دڵدایـــە

— دلی پیسە ــ دلپیسە :ــ
١ ــ بەد خواهە ٢ ــ گومانی لە هاوسەرەکەی هەیە
٣ ــ گومانی هەیە ناپاکیی لەگەڵدا بکرێت .

— دلی پــێ سووتا :ــ
بەزەیی پێــدا هاتەوە .

— دلــی پێوەیە :ــ
١ ــ حەز دەکات ٢ ــ دلی چۆتە سەری .

دلــی ــ دلی توانــەوە :ــ
١ ــ خەفەتێکی زۆری دایە ٢ ــ زۆر کاری تێ کرد

— دلی خاو بۆتەوە :ــ
١ ــ (دلی سست بووەو تێك چووە) ٢ ــ حەزی
لە شتی ترشە ٣ ــتووڕەیی و خەفەتەکەی لەدڵدا کز بووە،بەهارە

— دلــی داکەوت :ــ
ترسا . خورپەی لێ کەوت .
١ ــ حەزی لێ کردو بوو بە دلداری ٢ ــ سەرنجی لــێ
گرت و لێی ورد بۆوە .

— دلــی دایــەوە :ــ
دلنەوایی کرد ، دلخۆشی دایەوە .

ـــ دلی دەرهــات :ــ

١ ــ سۆزی بۆی جوولاّ ، بیری کرد ٢ ــ خەریکە دەرشێتەوە ٣ ــ هێندە رشایەوە پەکی کەوت

ـــ دلی دەهێنێــت ــ دێت :ــ

دلی هەڵدەگرێت ، بە بەزەیی ٠ ناجوولێت پێی ناخۆش نیـــــە ٠

ـــ دلــی ڕاگــرت :

دلــی نەشکاندو دلگیری نەکــرد

ـــ دلی رەش بــووە :ــ

لە حاستیدا دلی رەق بووە ، دلی لێی پــڕە لێــی دلگیرە ، رەنجاوە ٠

دلــی ــ دلی سەرئاو کەوتووە ــ کەفی چەندووە ــ کەفی کردووە:ــ

رقی هەستاوەو تابوشتی نەمــاوە ٠

ـــ دلی سەری کردووە :ــ

١ ــ دلی پڕ بووە لەداخ ٢ ــ رقی هەستاوە ٠

ـــ دلــی شــکا :ــ

دلگیربــوو ، دلی یەشــا

— دڵــی شەقی‌بــرد :ــ
١ ــ ئارامی لەبەر بڕا ٢ ــ دڵی تەقی کرد لــــە مەراقدا پەست بــوو .

— دڵی قوڕی پێــدا دراوە :ــ
دڵی گیراوەو خواردنی بۆ ناخورێت ، سا یا تێرە ، یــــا لە ترسا یا لە خەفەتدا ، یا لەبەر هەر هۆیەکی تــر .

— دڵــی کەوتۆتە مۆلەقە :ــ
مۆلەقە = (مهلکة)ەی عەرەبی‌یە دڵخوردەو مەترسی پەیدا کــردووە .

— دڵی کــرایەوە :ــ
دڵخۆش بوو . پەستی‌و ماتییەکەی رەویــــــەوەو لاچــــوو .

— دڵی کرمــێ بــووە :ــ
گومــانی پەیــدا کــردووە .

— دڵی گەردی گــرت :ــ
گــەرد = تۆز . قسەکەی لە دڵ گرت‌و پێی زیز بــوو .

دڵــی ــ دڵی گۆڕی :ــ
١ ــ یارێکی تری گرت ٢ ــ بیری گۆڕی‌و پەشیمانە

— دلـی گوشـراوە :ـ
دلـی تەنگە ، خەفەتبـارە .

— دلی لە خـۆی بـووەوە :ـ
بەزەیی بە خۆیـدا هاتەوە

— دلی لەسـەر لەپی دەستیەتی :ـ
لە پێناوی ئامانجێکدا ئامادەی مردنـە .

— دلی لـە مشتیدایە :ـ
دلخوردە ، بۆ شتێك ، کارێك ، دەترسێت بفەومێت و
لە دەستی دەربچێت و زیانی پێ بگات .

— دلـی لێ سەند :ـ
١ ـ کارێکی کرد حەزی لێ بکات ٢ ـ خۆشـی
بوێت لەگەلیدا بگونجێت .

— دلی لێ هەلکەنراوە :ـ
لەبەر چاوی کەوتووە .
— دلی بـە دلیەوە نـا :ـ
لەگەلیـدا گونجاو رێکەوت

— دلی نـەرم بـوو :ـ
١ ـ سۆزی ، بەزەیی جوولا ٢ ـ ملی داو قایـل
بـــوو .

هەولێرنامەی کتێب

ـــــ دلی وەك گونی هەلاج دەلەرزێت :ـ
١ ــ (زۆر دەترسێت) ٢ ــ زۆر دلخوردە •

دلــی ــ دلــی هەزارە دەكات :ــ
دلخوردە ، مەترسی هەیــە

ـــــ دلی هــەل ناگرێــت :ــ
١ ــ بەرگە ناگرێت قایم نییە ٢ ــ تێرە

ـــــ دلــی هێنایەوە جــێ :ــ
(دلنەوایی كرد) ، ئاشتی كردەوە •

ـــــ دلی هێندەی هەوا دەزوویەك ــ تالــە دەزوویەكــــــی
بەبەرەوە ــ پێوە مــاوە :ــ
هێندە خەفەتبارە خەریكە دلی دەپچرێتو دەمرێت •

دلیــان ــ دلیان بەیەكەوە نووسا :ــ
١ ــ بە یەك قایل بوونو حەزیان لەیەك كرد ٢ ــ رێــك
كەوتــنو گونجان ، سەریان بەسەری یەكەوە نــا

ـــــ دلیان بەیەكەوەیە :ــ
دلخوازی یەكترن

دنیــا ــ دنیا بنی قوولــە :ــ

(مەردوم دەبێت زۆر وریاو دووربین بێت ئەگینـا
تـێ دەشکێت واتا جەنجاڵەو پـڕ لە گـرێیە .

— دنیا پێنجو دوو رۆژێکە :ــ
واتا تـەمەن کورتە ، ئەوەش ناهێنێت پیـاو دڵـی
خەڵکی بۆ بـڕەنجێنێت یـان خۆی بۆ ڕسـوا بکات .

— دنیـا کـڵاو کـڵاوە :ــ
واتا : هەر رۆژە لەگەڵ یەکێکدایەو بەدەم یەکێکـــەوە
پێدەکەنێت .
دنیـا ــ دنیایـان لێ تـەنی :ــ
سەری دنیایان لێ هێنایەوە یەك

— دنیـا هەورەو گورگ دەمی چەورە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لە کاتی ئاژاوەو نائاسایشتـــدا
هەر رۆژەو لە لایەکەوە دەست بوەشێنێت)

— دنیای بەدەستو دەم ــ بە هەردوو دەست ــ گرتووە :ــ
واتا : خۆی زۆر بۆ دەرەنجێنێتو هەوڵی بۆ دەدات

دنیــای ــ بە کۆڵەوە گرتووە ــ گوریسێکی داخستووەو دنیای
بە کۆڵیـدا داوە :ــ
بە یەکێکی بەتەماع دەڵێن کە زۆر بەتەنگ دنیاری
کردنەوە بێت ، حەز لە مادەو ماڵی دنیا زۆر بکات رێـی
چەوتیشی بۆ بگرێـت .

— دنیای ڕۆشنی لێ تاریك بوو :-
١ – تووشی ناهەمواریو کولۆلی بوو ٢ – نائومێدی
دای گرت •

— دنیای لێ بوو بە چەرمی چۆلەکە •
١ – تووشی نائومێدی بوو ٢ – جێ نەما سرەوتی تێدا
بگرێت ، زۆر ترسا ٣ – ڕێی گوزەرانی بڕا •

دنیا – دنیای لێ بوو بە زرێبار :-
دڵنەسرەوتیو ترس دای گرت لە ترساندا تۆقی •
وەك خەڵکی شاری زرێبار بێو شارەکە ڕۆبچێت •
زرێبار = گۆمێکە نزیکەی ٥ کم پانو ٨ کم درێژە ،
نزیك شاری مەریوانە لەکوردستانی ئێراندا سەیرانگای
مەریوانە • دەڵێن لە چاخی خۆیدا شار بووەو بوومەلەرزە
رۆی چوواندوەو لە جێی شارەکە ئەو گۆمە پەیدا بووە •

— دنیا وەك ماستی مەیو وایە – دەڵێی ماستی مەیوە :-
(ئەمینو ئاسایشە) • دامەزراوو خۆشو هێمنە •

دوو – دوو بایە :-
بە خۆوەیە ئێسکی ئەستوورە •
دوای – دوای باران کەپەنك :-
پاش لەدەست چوونی شتەکە ، کارەکە کارەساتەکە
هەوڵدان بێ سوودە •

— دوای کڵاوی بابـردوو کەوتووە :ـ
بە یەکێك دەوترێت دوای کارێکی وا کەوتبێت کە هەرگیز
بـۆی نەبێت) بێ ئەنجام بێت رەنجەکەی •
دوو ـ دوو دەهۆ کـن :ـ
ناتەبان ، هەرکەسە چاوی لە قازانجی خۆیەتی

— دوو زمانە ـ دوو رووە :ـ
قسە هێنەرو بەرە ، ناپاکە لەبەر دەمتدا قسەیەك دەکاتو
هەڵت دەبێتو لەپاشملەش قسەیەکی تر دەکات لێـــت
دەدوێت فیتنەبـازە •

— دوو سەبـرو فوویەك :ـ
بە منداڵێك یان یەکێك دەڵێن کە لە خواردنی خواردنێکی
گەرمـدا پەلەی بێـت •

— دوو گیـانە :ـ
سـکی پـڕە ، ئاوسـە •

— دوو لچـە :ـ
لـچ ئەسـتوورە •

دوور ـ دوور کـوژە :ـ
جوان نییە بەڵام لە دوورەوە جوان دەنوێنێت

ــــ دوورو دۆســت :ــ
واتا : دۆست دوور بێت خۆشەویستــی بەهێزتــر دەبێتو دۆستایەتیەکە باشتر ڕادەگرێت •

دوڕناس ــ دوڕناســە :ــ
بە یەکێکی شارەزا دەڵێن کە چــاکو خراپ لێـــک بکاتــەوە •

دوژمن ــ دوژمن بە جەستەی بێــت :ــ
زۆر پەرێشانە سا لە هەر ڕوویەکەوە بێت

دوژمن ــ دوژمنی خۆی بە شەکر دەخنکێنێت :ــ
مرۆڤێکی زمان شیرینی زۆرزانە بە قسەی نەرمو هێمنانە بەسەر ناحەزەکەیدا سەر دەکەوێت •

دۆست ــ دۆستو دوژمن لێك جودا نەدەکرایەوە :ــ
(دنیا هێشتا تاریك بوو ، شەبەقی نەدابوو)

دووکان ــ دووکانی بەکرو دوو قاڵب سابوون :ــ
واتا : شوێنەکە هیچی ئەوتۆی تێدا نییە ، یان ئەو کەسە هیچێکی ئەوتۆی نییە • مایە پووچە •

دووکەڵ ــ دووکەڵ لەماڵی هەڵناسێت :ــ
١ ــ هەژارە ٢ ــ چرووکە ، شێو ناکەن •

ـــ دووکەڵ لە تەوقی سەریەوە بەرز بۆوە :ـ
واتا : زۆر تووڕە بـــوو •

دووگ ـ دووگی سەر تەڵەیە ـ دانەڕۆکەیە :ـ
بە قسەیەك ، شتێك ، کردارێك دەوترێـــت کە بـــۆ
تووشکردنو هەڵخەڵەتاندن بێت •

دۆو ـ دۆو ترشی تێکەڵاو کرد ـ دۆو دۆشاوی تێکەڵ کرد :ـ
وا تووڕە بوو هیچی بەسەر هیچەوە نەهێشت • هیچی تێدا
نەهێشتەوە ، هەرچی بەدەمیدا هات وتی •

دیـزە ـ دیزە بە دارە ـ دیزەی هەمیشە بە دارەوەیە :ـ
واتا (مەنجەڵی هەمیشە لەسەر ئاگرەو نان بدەیــــەو
میواندارە)

ـــ دیزە بەکوڵــە :ـ
(ماڵو منداڵێکی زۆری هەیەو ئەم لاولای پـــێ
ناکرێـــت) •

ـــ دیزەی دەروونی ـ دەکوڵێت ـ جۆش دەکات :ـ
دەروونی گەرم بووە سا یا لە خەفەتدا یا لە حرسـا یان
لەبەر هەر هۆیەکـی تـر •

ـــ دیزەی چەورە :ـ

بە یەکێک دەڵێن قسە وەرنەگرێت ئامۆژگاری هەڵنەگرێت ، چەقاوەسووە ، بە هیچ تەڕنابێت .

دێگەلە ـ دێگەلەی نەدیوە چەند ماڵە :ـ
دێگەلە دێیەکە دوو ماڵە لە ناوچەی شارباژێر . بەوسەوە بە یەکێک دەڵێن کە خۆی لە شتێک لە کارێک هەڵە بکات .

دێو ـ دێوو درنج :ـ
زیندەوەری ئەفسانەیین .

کەواڵنامەی کتێب

ر

راز ــ رازو گلەیی :ــ

راز = نهێنی دەڵێن : بە جووتە کەوتنە رازو گلەیی
واتا : کەوتنە دەرخستنی نهێنی تێوانیانو گلەیی لەیەك
کردن .

راز ــ رازو نیاز :
نهێنیی دەروونو ئارەزووی دڵ

راست ــ راست بووەوە :ــ
لە خۆیدا هات ، ساغ بۆوە . چاك بۆوەو لە مردن
رزگاری بوو . خۆی گرتەوە .

ــــ راست دەڕوات :ــ

هەواڵنامەی کتێب

له ژیاندا خوارو خێچیی نییە ٢ ـ درۆ ناکات .

ـــ راستو چەپی خۆی ناناسێت ـ لێك ناکاتەوە :ـ
١ ـ هێشتا منداڵەو شارەزای ژیان نییە ٢ ـ گەلحۆیە

ـــ راستی وەك میزی گایـە :ـ
هەمیشە ناراستو درۆزنو کەلەکبازە .

راو ـ ڕاوە ڕێوی ـ راوو ڕێوی ـ بۆ هێنایەوە :ـ
ڕێوی چۆن لەگەڵ راوکەردا بە پێچو پەنایەو خۆی بـە دەستەوە نادات . واتا : ئەویش بیانووی درۆو کەلـەکو پێچو پەنای بۆ هێنایەکایەوە .

راو ـ راوو رووت :ـ
زۆرداری کردنو ماڵی ئەمو ئەو بە فێـــڵو زۆر خواردن . واتا راوکردنی مەردومو رووت کردنەوەی

ـــ راوو ڕیـس :ـ
بیانوو . دەڵێن : هەزار ڕاوو ڕیسی بۆ هێنایەوە تا قایلی کـرد .

ـــ راوی گردی رەش دەکات :ـ
واتا : (زۆر ئازاو لێهاتووە ، بەگژ هەموو شتێکدا دەچێت) . گردی رەش لە ئەفسانەی کورددا مەڵبەندی دێوو جنۆکان بـووە .

رەپ ــ رەپو راســت :ــ

ئاشکراو بێ پێچو پەنا دەڵێن : رەپو راست نامه مشتی کە گوناهبــاره •

رەت ــ رەتی بڵاوه ــ دەستی ئاگات سەری خۆی بخورێنێت :ــ

فرمانی زۆره ، سەری قالەو هەر دەمه به لایەکــدا رەت دەبێت •

رەخش ــ رەخش بێتو رەخشی رۆستەم بێت :ــ

(به یەکێك دەوترێت کە زۆر پەسەند بێتو هەرچی هی ئەویش بێــت هەر پەسەند بێــت) •

رەزا ــ رەزا ــ گرانه ــ قورسه ــ تاله :ــ

ناشیرینه ،ناچێته دڵەوه ۲ ــ خۆشنەویسته لەبەر ناشیرینی یان کردەوەی ناشیرینی •

رەشایی ــ رەشایی داهات :

۱ ــ کوێر بوو ۲ ــ بەرچاوی تاریك بوو • تارمایی رەش به چاویدا هــات •

رەشــه ــ رەشه داڵێکن :ــ

به خێزانێکی قەلەبالغ دەڵێن • واتا وەك داڵێکی زۆر رەش دەچنەوه •

رەشبەلەك : هەڵپەڕینی تێکەڵ ، ژنو پیاو پێکەوه •

رەشبگیر ــ رەشبگیره :ــ

هەواڵنامەی کتێب

بێ جیاوازی ، پاكو پیس ، گەورەو بچووك • پیاوو ژن ، گوناهدارو بێ گوناه دەگرن •

رەش ــ رەش را هات :ــ
ون بــوو

رەشكە ــ رەشكەو پێشكە :ــ

باش نەبینینو رەشایی هاتنە بەر چاو دەڵێن چاوی رەشكەو پێشكە دەكات •

ڕەشو ــ رەشو رووت :ــ
هەژارە بەرگی لەبەردا نییە ، گۆشتەكـــەی رەش هەڵگەڕاوە ، لە رووتیو لاوازیـــدا •

هەواڵنامەی کتێب

رەش ــ رەشو سپی لێك ناكاتەوە :ــ

١ ــ مرۆڤێكی نەزانو نەشارەزایە ٢ ــ نەخوێندەوارە
رەش ــ رەش هەر رەشـــە :ــ

(خراپ هەر خراپــە)
رەنگی رەش لە كوردەواریدا هەمیشە بە شتێكی شوومی خراپ هاتۆتە بەر چاوو بۆ ئەوەش بەكار هێنراوە •
رەق ــ رەقو تـەق :ــ

وشكو لاواز • هێندە رەقە لە رەقیدا ئەندامەكـــان پارچەكانی بەر یەك دەكەوێت ، تەقەی دێت

رەنــج ــ رەنجی فەرهادی دا :ــ
وەك فەرهادی داستانەکەی شیرین‌و فەرهاد رەنجی سەختی داو کۆششی زۆری کرد •

رەنــگ ــ رەنگ‌و بـۆ :ــ
دەڵێن : بەر رەنگ‌و بۆیە ، رەنگ‌و بۆی جوانــە •
واتا تەندروستە ، قەشەنگە وەك گوڵ چۆن کە رەنگـی جوان بوو بۆنیشی دەبێت گوڵی سیس بۆنیشی نابێت •

ــــ رەنگ‌و روو :ــ
رەنگی رووی • واتا تەندروستی‌ی لەش‌و دەروون •
دەڵین رەنگ‌و رووی لەبەر براوە •
واتا تەن نادروستە •

رەنــگ ــ رەنگی جاجمەکەی لێ نیشتووە :ــ

(بە نەخۆشێك دەوترێت کە رەنگی مردووی لێ نیشتبێت)
ــــ رەنگی ــ لێ ــلەبەر براوە ــ تێك چووە :ــ
١ ــ زەردوو لاواز بووە ٢ ــ هەڵبزرکاوە ، گۆڕاوە •

ــــ رەنگێکی هێناو بـرد :ــ
١ ــ زەرد بوو ٢ ــ تەریق بووەوەو شەرمەزار بوو ٣ــ ترســـا •

رم ــ رم بە کەوان ناهاوێژرێت :ــ

(کاری گەورە بە پیاوی بچووك ناکرێت)

روو ــ روو بازاری‌یە :ــ
١ ــ جوانە ٢ ــ دەچێتە دڵەوەو خوازیێنیکـەری
زۆرە •

ــــ روو بەروو دەم چەور پاشملە دەم تەور :ــ
مرۆڤێکی دوو رووە • بە سەرزاری بەرامبەرت جۆرێکەو
پاشملەش جۆرێکی ترە (لە روودا دۆستو لە پاشملـە
کۆســت) •

هەواڵنامەی کتێب

روورەش ــ روو ــ رەشـە ــ سیایە :ــ
سیا = رەش (بە فارسی) پیاو خراپە ، تاوانبارە ، بـە
بەدخووە ، ناپاکـە •
روو زەرد ــ روو زەردە :ــ
١ ــ شەرمەزارە ٢ ــ گوناهبارە

روو سارد ــ روو ساردە :ــ
روو بە خەڵك نادات ، ساردەلاوە
روو سپی ــ روو سپی‌یـە :ــ
١ ــ کرداری جوانـە ٢ ــ سەر بەرزە •
٣ ــ مرۆڤێکی چاکە ٤ ــ ئەرکی خۆی بەجێ هێناوە
روو سوور ــ روو سوورە :ــ
١ ــ سەر بەرزە ٢ ــ لە کردارو گوفتاردا بێ کـەمو

کووڕی‌یه • ده‌ڵێن رووی خۆی سوور کرد • واتا کارێکی
وای کرد ، جێی سه‌ربه‌رزی‌و شانازی بێت •

روو کراوه ــ روو کراوه‌یه :ــ
شه‌رمی شکاوه ، ناو کۆمه‌ڵ زۆر چووه

روو گه‌رم ــ روو گه‌رمه :ــ
له‌گه‌ڵ خه‌ڵکدا ناسکه‌و میوانداری چاك ده‌کات

روو هه‌ڵماڵراو ــ روو هه‌ڵماڵراوه :ــ
چاو کراوه‌و بێ شه‌رمه

رووی ــ رووی دایه :ــ
١ ــ نازداری کرد ، زۆری لاواند ٢ ــ سه‌ربه‌ستی
کرد •

ــ رووی داماڵراوه :ــ
لاواز بووه

ــ رووی شکاند :ــ
١ ــ ده‌ستی به رووی‌یه‌وه ناو داخوازی‌یه‌که‌ی به‌جێ
نه‌هێنا ٢ ــ ته‌ریقی کرده‌وه •

رووی ــ رووی کرده ره‌شه‌با :
(له رووی سووکی‌یه‌وه به یه‌کێك ده‌وترێت که مردبێت)

ـــ رووی لێ وەرگێـڕا :ـ
پشتی تێ کرد ، لێی هەڵگەڕایەوە بوو بە ناحەزی •
رووت ـ رووت بووەوە :ـ
هەژار کەوت ، نابووت بـوو •

ـــ رووتو ڕەجـاڵ :ـ
زۆر رووتە ، هەژارە •

ـــ رووتو قـووت :
١ ـ هەژارە ٢ ـ هیچی لەبەردا نییە

رۆحیـان ـ رۆحیان بە سەرسەری یەکەوە ـیە ـ دەردەچێت :ـ
یەکتریان زۆر خۆش دەوێت بەبێ یەك هەڵ ناکەن •

ـــ روحیان لە قنگی یەکدایە :ـ
یەکتریان زۆر خۆش دەوێت

رۆحـی ـ رۆحی لە قنگی ئەو دایـە :ـ
ئەوی زۆر خۆش دەوێت •

ـــ رۆحـی زلـە :ـ
لووت بەرزە ، لە خۆ بایی‌یـە •

رۆژ ـ رۆژ بە پەنجە دەژمێرێـت :ـ
(زۆر دەمێکە چاوەڕوانی شتێکە) ٢ ـ پەلەیەتی

ـــ روّژمان هەر لیٚ دەبیٚتەوە :ـ
واتا لەم تەنگانەو ناخوّشییە هەر رزگار دەبین •

روّستەم ـ روّستەم تیـر بـوو یا من :ـ
(بە کەسیٚك دەوتریٚت کە تو شتیٚکی بوّ بگیٚریٚتەوە،
بە دریٚژی ، بەلاّم پاش تەواوبوون ئەو پرسیاریٚکی تەواو
پیٚچەوانە بکـات)

روّلـە ـ روّلە لەبەر دایك هەلّدەگریٚت :ـ
دزیٚکی زوّر چابوکە •
رووناکی ـ رووناکـی لـە دلـدا نیـە :ـ
١ ـ نائومیٚدە ٢ ـ داخ دلّی بردووە •

ـــ رووناکیی مانگەشەو سەر لە ئیٚوارە دیارە :ـ
(هەموو کاریٚك هەر لە سەرەتاوە دەر دەکەویٚت کە چوّنە)

روّن ـ روّنرژاوە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکیٚك دەوتریٚت کە هەلپەی لایـەك
بکات شتیٚکی دەستگیربیٚـت •
ـــ روّن زوّر بوو قنگی پیٚ دەهەنوون :ـ
(بە شتیٚك دەوتریٚت کە لەبەر زوّری لەبەر چاو سـووك
بیٚـت)

ـــ روّن قازیان لـیٚ داوە :ـ
(خوّشحالـە)

روون ــ روون بــووەوە :ــ

١ ــ ڕووی کرایەوەو گەش بووەوە ، داخەکەی لە دڵ دەرچوو ٢ ــ ئاشکرا بــوو •

ڕۆن ــ ڕۆنی ڕژاو دەکاتە خێری باوکی :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە ماڵێکی لە دەست چوو بکــات بــە خێـــر) •

ڕێ ــ ڕێ بەر ڕێبوار ناکەوێــت :ــ

هێندە جەنجاڵە جمەی دێــت ، ڕێی هاتو چۆ نییە •

ــــ ڕێ بە کونی مار دەبات :ــ

زۆر زرنگ‌و زیرەکە ، هیچی لێ ون نابێـــت •

ریس ــ ریسەکەی بووەوە ــ بۆتەوە ــ بە خوری :ــ

کارەکەی هەڵوەشایەوە •

ــــ ریس‌و گوریس :ــ

١ ــ درێژ دادڕی • گێڕانەوەو یانوو هێنانەوەیەکی درێژ دادڕیانە ٢ ــ کارێکی گران کە هەر کۆتایی نەیەت دەڵێن : ئەم ریس‌و گوریسەی ناوێت واتا : هەر بڕێسیت‌و بیکەیتە گوریسێك کە هەر دوایی نەیەت • یان دەڵێن : ئەم ریس‌و گوریسە بە من ناکرێت واتا : کارێکی سەختەو دوایی نایــەت •

ریشە کێش ــ ریشە کێشی کرد :ــ ریشـــەی دەرهێنا ــ دەمـــاری دەرهێنـــا :ــ

لە ئێرانـــدا زوو زەلامیان ریشەکێش دەکرد • سەریـــان دەخستە کونە دیوارێکەوەو گوریسیان دەخستە ملـــیو گوریسەکەیان بە ولاخێکەوە دەبەستو ولاخەکەیان تـــاو دەدا ، بە شێوەیە سەریان لە ملی دەکردەوە •

واتا : ١ ــ فەوتاندی ٢ ــ بێزارو شپرزەی کرد

ریشـــە ــ ریشەی جگەری دەرهێنا :ــ

١ ــ جگەری بڕی زارۆڵەکەی فەوتاند ٢ ــ بە بێـــزاریو وەرسیو ڕقەوە بە یەکێك دەڵێن کە زیانێکی گەورەی لـــە یەکێك دابێت ، خەفەتێکی زۆری دابێتێ •

ــــ ریشەی داکوتـــاوە :ــ

بنجی داکوتاوە ، خۆی دامەزراندووە خۆی قایـــم کردووە ــ ریشە = رەگ = بنج •

ریش ــ ریشی بە تاشیـــن دا :ــ

١ ــ پەندی پێ دا ٢ ــ تووشی گاشەی کرد زۆر زوو پیاو هەموو ریشی هەبوو ، ئەتك بوو یەکێك ریشـــی بتاشرێـــت •

ــــ ریشی دوو فلیچقانەیـــە :ــ

واتا : فێڵبازوو تەڵەکەبازە

— ریشی خۆی دایە دەستی :ـ
ملی بۆ شۆڕ کردو جڵەوی خۆی دایە دەستیو ئەویش
نەفامانە ، یان خۆپەرستانە کارەکەی لێ تێك دا .

ریش ـ ریشی لە ئاشدا ـ لەبەر سێبەر ـ سپی نەکردووە :ـ
خاوەن تاقیکردنەوەیە ، دنیا دیدەیە .

ریق ـ ریقو فیق :ـ
واتا : تەنك . دەڵێن فاسۆنەکە زۆر ریقو فیقە .
واتا : زۆر تەنکە .

ڕێك ـ ڕێکو پێکە :ـ
واتا : چاك پێك هاتووە ، تەواوەو ڕاستە لەسەر
شیرازەیە .
ڕێوی ـ ڕێوی بە پیریەوە هاتووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بەخت رووی تێ بکات .

— ڕێوی بە پێچ لێ دەدات :ـ
بە یەکێکی فێڵباز دەڵێن کە خەریکی تەڵەکەبازی بێت .

— ڕێویی ماڵو شێری دەرەوەیە :ـ
(لە ماڵدا لەسەر خۆو هێمنە لە دەرەوەش ئازاو نەبەردە)
ڕێی ـ ڕێی پێ نابات :ـ
سەری لە کارەکە دەر ناچێت ، نایزانێت شتەکە
نادۆزێتەوە .

هەواڵنامەی کتێب

ڕێـــی ــ ڕێـــی تــێ ناچێـــت :ــ
راست نییه ، جێی ــ ڕێی ــ بڕوا نییه •
دەڵێن ئەم هەواڵه ــ قسەیه ــ ڕێی تێ ناچێت • واتــا : درۆیه •

ــــ ڕێـــی دەستی نییـــه :ــ
١ ــ تواناو وزه ی ئەو کارەی نییه ٢ ــ بوارەو کاتی کردنی ئەو کارەی نییه ٣ ــ دەسەڵاتی بڕاوه •

ــــ ڕێـــی لەبەر ناچێـــت :ــ
له خەفەتدا پێی نییه بڕوات ، ڕێگەکەی لا دوورەو بـــۆی نابڕێـــت •

ــــ ڕێـــی لێ گـــوڕاوه :ــ
١ ــ گومڕابووەو ڕێی خراپەی گرتۆته بەر ٢ ــ له خشته بـــراوه

ــــ ڕێی لێ بڕیوەتەوه :ــ
١ ــ پەکی خستووه ٢ ــ بۆته تەگەرەو ناهێڵێت هیچ بکات

ز

زاخـاو ــ زاخاوی چاوی خۆی دایەوە :ــ
(تێــر تەماشای ئافرەتی نامەحرەمی کــرد) • چـــاوی
خۆی پــێ روون کــردەوە •
ــــ زاخاوی مێشکی دایــەوە :ــ
شتی خوێندەوەو ڕۆشنبیریی خۆی فراوانتر کــرد •
زاخاودانەوەی تیــغ = پاك کــردنەوەو تیــژ کردنە •

زارە ــ زارەتــرەك بوو ــ زراوی چــوو ــ زەندەقی چوو ــ زراوی
تۆقــی :ــ
لە ترساو لە دەهشەتدا مرد ، یان وەك مردووی لێ هــات
مرۆڤ کە زراوی تــەقی دەمرێــت •

زار ــ زار خۆشــی زگ ڕەشــە :ــ
(بە کەسێکی قسە خۆشی دەروون خراپ دەڵێن)

زامــدار ــ زامداریش دەکاتو تیماریش دەکات ــ تاڵیکـــەرەوەو
خۆشیکەرەوەیــە :ــ
واتا : سزایشی دەداتو ئاشتیشی دەکاتــەوە •

زاوا ــ زاوازِنــوی :ــ
بە زاوایەك دەوترێــت کە بچێتە سەر ماڵی خەزووری
بێ ئەوەی هیچ بۆ بووکــی بکات ، لەگەڵیاندا بژیو ڕەنج
بۆ مالــی خەزووری بدات ••

زەرد ــ زەردو زۆلــە :ــ
کاڵو نەگەیشتووە ، نەبووە •
زەڕیــن ــ زەڕینی هەیەو پەڕینی نییــە :ــ
بە گاڵتە پێکردنەوە (بە یەکێك دەوترێت کە گوفتـــاری
هەبێتو کرداری نەبێت) •

زەڕیـوە ــ زەڕیـوە :ــ

بۆ سووککردنی یەکێك دەوترێـت ، بچوواندوویانـە بە کەرێك کە ئالیکی زۆر باخۆی بکات و بێتە زەڕو جووتە وەشاندن . واتا : لەخۆ بایـــی بـــووە رەفتارێـــك دەنوێنێت کە جێی قسەیـە (بۆ کەسێك دەوترێت کە پارە یا پایەی گەورە لە خۆی بایی کردبـێ) .

زەمان ــ زەمانی کەوا بخۆیـە :ــ

واتا : ئەوەی کە رێزی هەبێت ئەوانەن کە بووەن ئیتـــر نەکەسایەتی و نەهیچی تر لە ئارادا نیە .

زەنـگ ــ زەنگ و قـوڕ :ــ

قوڕ = ــ زەنگێکی گەورەیە دەکرێتە ملی ئـــەو ولاخەی کە پێشەنگی کاروانە ، ئەو ولاخە بار ناکرێت . دەڵێن ئەو زەنگ و قوڕە چیە ؟ واتا ئەو دەنگە بـــەرزە ناســازە چیـە .

زجکەر ــ زجکەری دوای برنجکوتە :ــ

(زج ــ ئەو نرکە تایبەتیەیە کە لە هەناسەدانی برنجکوتەوە پەیدا دەبێت لە کاتێکدا کە دەسکەکە بە برنجەکەدا دەماڵێت کە لە دنگەکەدایە . واتا : فلانە کەس برنجکوت نیە بەڵکو لای برنجکوتەوە دانیشتووە زجەکەی بۆ دەکات . ئەمـە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی ئیشکەر نەبێت ، بەڵکو خـۆی لە ئیشکەرێکەوە هەڵسوێـت ، هەتا وا نیشان بدات کـە گوایا ئیشکەرەو مەردوم بە ئیشکەری بزانێت) .

زراو ــ زراوی تۆقاند ــ چواند ــ برد :ــ
زۆر ترساندی

زرته ــ زرته بۆزێکه بۆ خۆی :ــ
زرته = قنجو زل • واتا :(پیاوێکی زەبەلاحی بۆز)

زڕ ــ زڕو زەنگیـانە :ــ
زەنگیانەو مووڕووی تێکەڵو پێکەڵ

ــــ ڕو هـــووڕ :ــ
زڕە زڕێکی زۆر • دەنگی لەڕینەوەیەکی بەرز

زرێ ــ زرێ لە باخەڵدا دەکات :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا زۆر کارامە بێت)

زریـك ــ زریـكو هـووڕ :ــ
زریکە زریکێکی زۆرو بەرز ، دەنگی گریانو هـــاوارو
دەست داماتێکی زۆر •

زرم ــ زرمو کـــوت :ــ
واتا کوتانو لێدان بە شێوەیەکی ئەوتۆ دەنگـــی
لێدانەکە بەرز بێتەوەو تەپەی بەرز بێت •
ــــ زرمو هـــووڕ ــ تەپو هووڕ
پیاکێشانێك کە دەنگێکی بەرزی لێ پەیدا بێت •

زمـان ــ زمانبازه :ــ
واتـا زۆر بلـێـرـه •

ـــ زمان پـاراوه :ــ
زمانزانـه ، قسه زانه ، قسه خۆشه زمان تەڕه •

زمانـت ــ زمانت ببـڕه :ــ
واتا بێدەنگ بـەو قسه بەس بکـه •

زمانـی ــ زمانـی به ئاگـردا چـزا :ــ
قسەکەی له دەم دەرپەڕی که نەدەبوو بیکات • بـــه
ئاگـردا بچزایه پێی خۆشتر بـوو •

ـــ زمانی بەستراوه :ــ
ناوێرێت مەبەست دەربڕێـت •

زمانی ــ زمانی بـڕاوه :ــ
به تەوسەوه دەڵێن : واتا : قسەی بۆ ناکرێت ، سا
یا له ترساندا یا له شەرمدا یان لەبەر هەر هۆیەکی تر •

ـــ زمـانـی پیسـه
بەد دووه • جنێـو فرۆشـه

ـــ زمانـی تـرازا :ــ
قسەیەکی درکاند که نەدەبوو ئاشکرای بکات

— زمانی تیژە :ـ
زمان لووس و زۆرزانـە ، خەڵك زوو لاس دەدات •

— زمانی درێژە :ـ
١ ـ زۆر بڵێیە ٢ ـ بەزمان هێرش دەباتە سەر ئەم و ئەو بەزمانـە •

— زمانی سـووتا :
هـ ی کرد • شتێکی وت ئەو شتە وەك ئاگر زمـانی
. ند چونکە بە هۆیەوە تووشی نارەحەتی دڵ بوو •
دەڵێن : هەر ئەوەندە زمانی سووتا وتی براکەت وایە ، پەنا بەخوا زمانی لێ بەربوو .

زمانی ـ زمانی شکاوە :ـ
١ ـ بووراوەتەوە ٢ ـ قسەی بۆ ناکرێت لە تینواند ، یان کە شەنگی نەخۆشی یە •
١ ـ زمانی شیرینەو خۆشە گەمەو نوکتەبازە ٢ ـ قسەخۆشە ، ناسکەو بـە ڕێزەوە لەگەڵ خەڵکدا دەدوێت •

دەڵێن : زمانی دەڵێی کەللەی شەکرە •

— زمانی گەیشتێ :ـ
فریای دواندنی کـەوت

— زمانی گرتـووە ـ دەمی گرتـووە :ـ
بە تەوسەوە ، بە ڕقەوە بەیەکێك دەوترێت کە لەوەپێش

قسەی نەزانییێت یان بەڕەوشتتر بوویێت واتا گوڕاوەو دەمی هەراش بـووە •

— زمانی زەردوویی‌یەتـی :ـ
ناوێرێت بدوێت ، سا یا لە ترسا یان لەبەر هەر هۆیەکی ترە

— زمـانی لە دەمـدا نیـــە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە کرو کەم دوو بێت ٢ ـ نەزانێـت • بدوێتو بەستەزمان بێت • بە تەوسیشەوە بە یەکێك دەڵێن کە وەڵامی پرسیار نەداتەوە • یان خـــۆی لە کارێـك دوورەپەرێز بگرێتو قسە نەکات •

زمانـی ـ زمانی ـ زوانی ـ لەتەك سەریدا بازی دەکات :ـ
واتا (هەموو قسەیەکی مایەی سەریەتی)

— زمـانی لەنگـە :ـ
بە تەوسەوە دڵێن • واتا : زمانی بەستراوەو ناوێرێت قسـە بکـــات •

— زمانی لێ ـ درێژبـوو ـ لێ بەربوو :ـ
کەوتە قسە پێ وتنو بەرپەرچ دانەوەی • هەرچـی نەشێ پێـی کـــرد •

— زمانی لـێ نەشکـاوە :
جەشـەی نەکـردووە •

ــــ زمانــی لووســه :ــ

١ ــ قسەزانو خۆ بەرە پێشە ، زۆرزانە ، قسە خۆشە بــە زمان خەڵــك لاس دەدات •

زۆر ــ زۆر وتــن قورعان خۆشــه :ــ

واتا زۆر لەسەری مەڕو قسەكانــت ناگیرێتە گــوێ

زوڕنــا ــ زوڕنا بە فۆتكــه لێ نادرێــت :ــ

(فۆتكە = فیتوو = فیكە • واتا ئەو كارە بە ئاســـــانی ناكرێــتو بەو شتەی دەتەوێت پیكەیت ناكرێت)

زۆر ــ زۆری تــ ێ گوشــیوه :ــ

زۆری بەختو سەرف كردووە كاری زۆر كردووە •

ــــ زۆری لەگەڵدا دەكێڵێت :ــ

زۆری لەگەڵدا خەریك دەبێتو دەڵێت كە پێویست نییە ئەوەندەی لەگەڵدا بڵێت ، بە بێزاریو نارەزاییەوە ئەمــە دەوترێــت •

ــــ زۆری مەكۆ لەبۆنێ دەردەچێت :ــ

(بە كارێكی خراپ ، قسەیەكی خراپ دەوترێت كە تا زیاتر لێكی بدەیتەوە خراپەی زیاتر دەردەكەوێتو ئازاری زیاتر لێ دەبێتــەوە) •

زیــخ ــ زیخە :ــ

واتا خەڵكی تر ئەگەر ئاو بێت ئەم زیخەو هەر دەمێنێتەوەو

جێ گیـــره • (به کرمانجی به پیاوی ئازاو زیره‌ك ده‌ڵێـــن
زیخــــه) •

زیـــره ــ زیـــره بۆ کرمان ده‌بات :ــ
کرمان = شارێکه له ئێراندایــه خۆی به‌زیره به‌ناوبانگه
واتا : کاره‌که‌ی بێ لێکدانه‌وه‌و تێگه‌یشتنه کارێکی نابه‌جێ
ده‌کــات •

زینده به‌چاڵ ــ زینـــده به‌چاڵ کراوه :ــ
به کچێك ، ئافره‌تێك ده‌ڵێن که شووه‌که‌ی نابه‌دڵ بێت ،
گوزه‌رانی تاڵ بێت • وه‌ك به زیندوویی خرابێته چاڵـــه‌وه
وابێـــت •

هەمەڵنامەی کتێب

ژ

ژان ــ ژانو ژوور ــ ژانو ژێ :ــ
بەرەژانی پێش منداڵ بــوون

ژەقنــە ــ ژەقنەمووت :ــ
ذق الموت = عەرەبی‌یە • واتا مەرگ تۆشینو چەشتنی

ژێــر ــ ژێر کەوت :ــ
١ ــ بەزی ٢ ــ دۆڕاندی ٣ ــ زیانی لێ کەوت •

هەواڵنامەی کتێب

س

سابوون ـ سابوونی لەبەر پێی دا هەسانی لەبەر پێی دا :

١ ـ بەقسەی لووس لاسیداو هەڵی فریواند ٢ ـ بە داویەوە کرد ، لە خشتەی بردو فێڵی لێکرد •

سارد ـ ساردەسنگان ـ سندان : ـ
ئازاری ریخۆڵە گەورەیە ، نزایەکە لە منداڵی هاری دەکەن ، یان وەڵامی پێ دەدرێتەوە کاتێك رِق لە یەکێك هەڵدەستێت

هەواڵنامەی کتێب

ـــ ســارده لاوه :ـــ

واتا : ۱ ـ روو به خه‌ڵك نادات ، له‌گه‌ڵیاندا رووی خۆش نییه ۲ ـ نه‌دووه ۳ ـ بێ تابوشته له كاردا ٠

ســار ـ سارو مــاره :ـــ

واتا (سیرو ماره) چۆن ماروسیر پێكه‌وه ناگونجێن ئه‌وانیش وان ٠

ســازنده ـ سازنده‌یه :ـــ

ساز لێده‌ره ٠ واتا چه‌نه‌بازه

ســاغ ـ ساغیان به كۆڵی كه‌ره شه‌ل ده‌گه‌ڕێت :ـــ

بۆ پێكه‌نین و ته‌وس ده‌وترێت ٠ واتا هه‌موویان نه‌خــۆش و ناتــه‌واون ٠

هه‌ڵاڵه‌ی كتێب

ســاڵ ـ ساڵ سی‌یه‌و سیوه‌یل هه‌ر برسی‌یه :ـــ

سیوه‌یل ناوچه‌یه‌كی شارباژێری سه‌ر به پارێزگــــای سلێمانی‌یه ٠ به یه‌كێك ده‌ڵێن هه‌میشه بكرووزێتـــه‌وه‌و هاواری نه‌بوونی بكات

ساڵلانه ـ ساڵلانه ساڵلانه هاته‌وه :ـــ

ساڵلانه ـ ساڵلالانه ساڵلالانه هاته‌وه :ـــ

خاوو خلیچك‌و به خۆ بادانه‌وه هاته‌وه ٠

ســالی ــ سالی دوو بەهارە :ــ

خێرو فەڕ فرە زۆرە ، بە یەکێك دەڵێن کە پەیتا پەیتا خێرو دەستکەوتی دەستگیر بێت • جاری واش هەیــە بە تەوسەوە دەوترێــت •

ساڵ سالی ــ ساڵ سالی مەیموونە ئەمە هەوەڵمانە ، ئاخرمان چۆنە ؟

سالی مەیموون بە پێی تەقویمی فارسی ، ولاتی ئێمــە ساڵێکی سەخت دەبێت • جا ئەمە بە یەکێك دەوترێــت کە سەرەتا ی کارەکەی بە خراپە دەست پێ بکات • واتــا سەرەتاکەی وابێت دوارۆژی دەبێت چۆن بێت ؟

ســەد ــ سەد قەزوانت بە گوێزێکە ــ سەد قەزوان بخۆیت بــە گوێزێك پێــت دەگەم :ــ

(یەکێکی دەستدار ــ بە توانا ــ بە یەکێکی بێدەست ــ بێتوانا ــ دەڵێت کە لە پێش دەستدارەکەدا دەستــی دابێتە کارێك • واتا تۆ چەند لەپێش مندا ئیش بکەیت من هەر دەتگەمێو جێیشت دەهێڵم) •

ســەد ــ سەد قەڵو بەردێك :ــ

١ ــ بە لەشکرێکی زۆری بێ هێز دەوترێــت کــە بەرگەی هیچ نەگرێت ٢ ــ بە قسەیەکی رەقو گــران دەوترێت کە بەرامبەر بە چەند قسەو توانجێکی هیچو پووچ

بوترێت ، وەك بە تاقە بەردێك سەد قەل هەڵفرێنیت وایە)

سـەر ــ سەر ئاسنین ــ پیرێژنەی سەر ئاسنین :ــ
(بە پیرێژنێکی زۆرزانو بەد خواە دەوترێت)

سـەراو ــ سەراوو دەراوی زۆر دیـوە :ــ
قـاڵ بووی ژیانـە .

سەر ئەنجام ــ سەر ئەنجامگا هەر دۆڵـە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لەسەر نەریتێکی خراپی خۆی کە فێری بووە هەر درێژە بسێنێ ، هەموو رۆژێك بـۆی بچێتو دوای بکەوێـت) .

سـەرە ــ سەرە گوریسێکی بەدەستە :ــ
ئەمیش شتێك ، کارێکی بەدەستە .

ــ سەرەواو لە سکیدا ــ لە ورگیدا نیە :ــ
هیچ نازانێت ، خوێندەوار نیە ، شتێکی ئەوتۆ نازانێت .

سەربان ــ سەربان دیرەگ دارزاوە :ــ
(بە کارێك ، دەستەیەك ، رۆژگارێك دەوترێت کـــە مەترسی کەوتنی لێ بکرێت) .

سەر بە ــ سەر بە دەرەوەیە :ــ
گەرۆکەو خەڵك زۆر دەناسێت .

سەر تۆپ ـ سەرتۆپی هەموانە :ـ
لە هەموان جوانترو بالآترە لە پێشترە ٠

سەر چاوە ـ سەرچاوەکەی پیسە ـ گواوی‌یە :ـ
سەرەتاو بنچینەکەی گەندەو بە خواری ، خراپی هاتۆتە خـوارەوە ٠

ـــ سەرچاوەی دلی تاریکـە :ـ
(نە هیوای هەیەو نە هیچ شك دەبات) ، دلی بە مـالو مێردی ، کارەکەی ، شوێنەکەی ، دنیای ، خۆش نییە ٠

سەرچاوە ـ سەرچاوەی دلی رووناکە ـ روونە :ـ
(ئومێدەوارە ، گورچووی پڕە) ٠ دلی بە هەموو شتێکی خۆشـــە ٠

سەرچـل ـ سەرچلـە :ـ
١ ـ لە پۆپەدایە ٢ ـ نەترس‌و چاو قایمە

سەرخۆش ـ سەرخۆشی بێ کلاو فرەس :ـ
(واتا مەردوومی بەرەلای سەرسەری زۆرە)

سەر دەرکە ـ سەر دەرکەو مال پرسیارە :ـ
لە هەلوێستێکی پڕ مەترسی‌ی ژیاندا ئەمە دەوترێت کـە ئەندێشەی مەرگ گەمارۆی دابێت ٠ واتا پیاو سەر لـە مردن رزگار بکات مالی دنیا گەر بیشڕوات هەر دەبێتەوە ٠

سەر دڕ ـ سەردڕو بندڕی جەواڵێکن :ـ
١ ـ (هەردوو رووی وەك یەکە ـ یەکن ـ بە یەکێك دەوترێت کە دەرو ناوی یەك بێت) ٢ ـ بە دوو کەس یان زیاتر دەوترێت کە لە سروشتو رەوشتدا وەك یەك وابن •

سەر دڵ ـ سەر دڵت بەهنوو :ـ
بۆ تەشەرو ڕقە • بە یەکێك دەوترێت کە ناحەز بێت واتا : دڵت خۆش بێت ، دنیا بە دڵی تۆیە ، تۆ دەبێت • بۆ نموونە : پوورە خازێ بە بووکەکەی دەڵێت : سەر دڵت بەهنوو وا من دەمرم ئیتر لە خۆشیاندا تێر هەڵپەڕە • سەردڵ هەنوون کاتێك دەبێت کە مرۆڤ گرفتی کردبێتو پێی نەخۆش کەوتبێت سەردڵی واتا : سکی چەور دەکەنو دەست بەسەر سەردڵیدا دەهێنن بەوە گرفتەکەی دەڕەوێتەوەو رزگاری دەبێت •

سەر سارد ـ سەر ساردە :ـ
هێمنە ، کەمتەرخەمە •

سەر سەختە ـ سەر سەختە ـ سەر رەقە ـ کەللە رەقە :
لە قسەی خۆی نایەتە خوارێ ، قسە هەر قسەی خۆیەتی •

سەر قەڵەمانە ـ سەر قەڵەمانە :ـ
پاداشتێك ، ئەمەکێك بەو میرزا ـ مەلا ـ یە دەدرا کە دۆعایەك نووسینێکی بۆ یەکێك دەنووسی •

سەرکـڕ ــ سەرکڕی بن بریان ــ سەر کزی دڵ وریا :ــ
بە کەسێك دەڵێن کە بە دیمەنو سەرزاری بەسزمـانو بێدەنگ بێت ، بەڵام لە ژێرەوەو لە دڵدا زۆرزانو سـەر بە گێچەڵ بێت • (بە دیمەن گێلۆکەو لە دڵدا وریــاو تێگەیشتوو بێت) •

سەر گەردان ــ سەر گەردانە :ــ
سەر لێ شێواوو ماڵ وێرانە ، پەڕەوازەیە • واتا : سەری بە هەر چوارلادا دەسووڕێتەوەو چەواشە بــووەو سرەوتی لەبەر بڕاوە • یان هێندە گەڕاوەو سەر لـــێ شێواوە گەردو تۆزی دنیای لێ نیشتووە •

هەواڵنامەی کتێب

سەر گەرمە ــ سەر گەرمـە :ــ
تووڕەیە ، زوو هەڵدەچێت ۲ ــ مـەردەو بەغیـرەتـە
۳ ــ سەرخۆشـە •

سەرما ــ سەرماو سۆڵە :ــ
دەڵێن سەرماو سۆڵەیەکی توندە •
سۆڵە = چووزانەوەو ، سڕبوون • واتا : سەرمایەکی وایە سۆڵەی پێوەیـە •

سەر نەرم ــ سەر نەرمە :ــ
زوو مل دەدات زوو لاس دەدرێت

سەرو ــ سەرو پۆتەڵاك : ــ
دەڵێن سەرو پۆتەڵاکی دا تەکاوە پۆتەڵاك = ئەوەیە .

که بەسەرەوە دەبەسترێت •

— سەرو دەرووی لێ دەر ناکات :ـ
واتا سەری لەو شتە یا لەو کارە دەر ناچێتو لێی نازانێت نەسەرەتای کارەکە دەزانێت ، نەدەروویەك دەزانێت بـۆ چارەسەرکردنی گیرو گرفتەکەی •

— سەرو ساختی لەگەڵدا نیە :ـ
واتا پەیوەندیو دۆستایەتی لەگەڵدا نیە •

— سەرو قنکی کلاشێکـن :ـ
(لە رووی سووکییەوە بە دوو کەس دەوترێت کە لـــە هەموو شتێکدا لەیەك بچـن)

— سەرو گوێلاك :ـ
گوێلاك = کەللەو دەموچاو واتا شێوە • دەڵێــن : سەرو گوێلاکی خواتەوە • واتا شێوەی ناتەواوی ئەولا بچێـت •

— سەرو مـڕ :ـ
واتا بێ پچڕ • دەڵێن سێ مانگ سەرو مڕ لـــە جێگەدا کـەوت •

سـەر ـ سەر هەڵبڕەو خوا بناسە ـ ببینە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە زۆرو ستەمێك بکات) • واتـا

ویژدانت بێت ، دڵت پێی بسووتێ ، دڵسۆز بە .

سەری ــ سەری ئاوسا :ــ
رقی هەستا ، داخو خەفەت گێژی کرد دەڵێن لـــە داخا سەرم ئاوســا .
ــ سەری بۆ خۆی نییە جا بەی بۆ مەلایەلێ .

سەریان ــ سەریان بە یەکەوە نـاوە :ــ
١ ــ پێکەوە گونجاونو ڕێك کەوتوون ٢ ــ تەگبیــــر دەکەن .

سـەری ــ سەری بە پەتەوە کرد :ــ
١ ــ دای بە شوو ، ژنی بۆ هێنا ٢ ــ بەستیەوە ،بــە کارێکەوە خەریکی کــرد .

ــ سەری بە تاشیــن دا :ــ
١ ــ بە پەنێدی کرد ، ئابڕووی برد . بە فێڵ تووشی هەڵەو شکاندنی کرد ٢ ــ تووشی زیان ، گاشەی کرد . ئەمە بۆ ئافرەت بەکارد دێت . جارانێ ئافرەتێك خراپ بوایــە سەری پاك پاك دەتاشراو سواری کەرێکیان دەکــــردو خۆڵو دۆیان بەسەردا دەکردو شاربەدەر دەکرا بەمــــە بە پەنــد دەکــرا .

سەری ــ سەری بە سەجدەوە رۆییوە :ــ
(بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە بە درۆ خۆی بـــە پیاوێکی خوا ترس پیشان بدات)

هەواڵنامەی کتێب

— سەری بە گۆمدا کرد :ـ
١ ـ شارنییەوە ، ونی کرد ٢ ـ لە ناوی برد .

— •سەری بپێچەرەوە :
١ ـ خەریکی بکە ٢ ـ ژنی بۆ بهێنە .

— سەری بووە بە ئاشو ـ قنگی ـ ژێری بووە بە ماش :
بە یەکێك دەوترێت کە سەری زۆر قاڵ بێت یان سەری
لێ تێك چووبێت .

— سەری بێ دەلاکی تاشی :ـ
بێ پرسو ڕا ، لە خۆیەوە کارەکەی کرد ، چووە سەر
کارەکە .

— سەری پێ بسپێرە :ـ
جێی بڕوایە ، نهێنیی قایمە .

— سەری پێوە نییە :ـ
واتا بۆ جێبەجێ کردنی هەموو داخوازییەك ئامادەیە .
دەڵێن فیسارەکەس لە حاستی ئێوەدا سەری پێوە
نییە . واتا چی بڵێن ئامادەیە جێبەجێی بکات .

سەری ـ سەری تەقەی دێت :
هیچی لێ نازانێت ، سەری لێ دەر ناکات .

سەری خــواردن :ــ
واتا : پیرو قودوومی ئەوەندە ڕەش بــوو ، دەمو نەفەسی ئەوەندە پیس بوو • بەدووم بوو ، مرانــدی ، لەناوی بردو فەوتاندی •

سەری خۆی قەبلاند :ــ
١ ــ بەرتیلی خۆی دا ٢ ــ پارەی پێویستی خۆیدا •

سەری خۆی هەلگرت :ــ
بە نارەزایی ، دلشکستی رۆی • سا یا بەهۆی نابووتــیو هەژاریەوە ، یان بەهۆی شەرمەزاریو کارەساتێکەوە یان لە داخی شتێك کە ئازارێکی ئەوتۆی بە دلی گەیاندبێــت ستارەو خۆشیی لەبەر بریبێت •

سەری دا لە بەرد :ــ
(لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێــت کــە قسەیەکی ناشیرینی دەربارە بکرێت واتا بۆ خۆی وت) • یان داوای شتێکی کردبێت ، قسەیەکی کردبێــت جێــی قایل بوون نەبێت • واتا قسەکەی ، داواکەی نابەجێیەو وەر ناگیرێــت •

ــ سەری دەبرێتو ریشی بە شانە دەکات :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە بەپەنهانی خراپە لەگەل یەکێکــدا بکاتو بە سەرزاریش ڕێزی بگرێتو قسەی خۆشـــی لەگەلدا بکــات •

ـــ سەری دەر نەهێنایەوە :ـ
١ ـ مرد ، فەوتا ٢ ـ نەهاتەوەو دەر نەکەوتەوە •

ـــ سەری دەماسێت ـ دەئاوسێت :ـ
واتا : پیاوێکی سەیرەو پیاوسەری لێ دەرناکات فەنـدو فێڵی تێدایە ، یان کارێکی خوارە ، ئەمە بە داخـــەوە دەوترێـت •

ـــ سەری دنیا بە پووش نەگیراوە :ـ
دنیا بەرەڵا نییە هەرکەس بە ئارەزووی خۆی بێت گـوێ نەداتە کەس یان هیچ لێپرسینەوەو شیرازە هەیە •

ـــ سەری دنیای لێ هاتەوە یەك :ـ
چەواشە بوو ، ورەی بەردا ، نازانێت چۆن چـــارەی هەڵویستەکـە بکات •

سەر ـ سەری سووکە :ـ
ئەرکی بەسەرەوە نییە ، ســـەری بەتاڵـــــە ، دڵ ئاســـوودەیە •

سەریش ـ سەریشی دەتاشێتو ئاوێنەکەیشی دەداتە دەستی :ـ
(کەتنەکەیشی پێ دەکاتو جاڕیشی لێ دەدات)

سەرێکی ـ سەرێکی هەیەو هەزار سەودا :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە هەردەمە خەریکی کارێك بێت)
واتا : کاری زۆرەو سەری هەمیشە قاڵە •

سەری ـ سەری کردە سەری :ـ
زۆری لەگەڵ وتو بە قسە سەرکوێری کرد •

ــــ سەری ـ ژیانی ـ کڕیەوە :ـ
١ ـ لە مردن ، لە فەوتانو تیاچوون ٢ ـ لە نابووتـیو سەرگەردانی رزگاری کـرد •

ــــ سەری کلافەکەی ون کردووە :ـ
١ ـ (سەری لێ تێکچووە) ٢ ـ کارەکەی لە دەسـت چووە ، کارەکەی چەواشە بووەو رێی جێبەجێ کردنـی هەڵە کردوە •

هەواڵنامەی کتێب

سەری ـ سەری کوێرە ماری لا هەیە ـ لا دەست دەکەوێت :ـ

قایمکارە بە سەلیقەیە • (هەرچی لای مەردوم دەسـت نەکەوێت لای ئەو هەیە) •

ــــ سەری گا دەکرێت بەقنگی کەردا :ـ
(واتا : تێکەڵو پێکەڵەو کەس لەکەس ناپرسێتەوە)

ــــ سەری گوریسەکەی بە دەستە :ـ
سەری کار ئەوەو لەوەوە کارو خێر دابەش دەکرێـت

ــــ سەری لەبەر هەتاو سپی کردوە :ـ
(بە کەسێك دەڵێن کەلکی لە تاقیکردنەوەکانی رۆژگـار وەر نەگرتبێت) •

ـــ سەری لە گوێ قەبر دەلەرزێت :ـ
زۆر پیرەو پەکی کەوتووە • لە مردنەوە نزیکە •

ـــ سەری ـ لووتی ـ لێ دەخورێت :ـ
(ئارەزووی لەو شتەیە کە قسەی لێ دەکەن)

ـــ سەری لێ سەندووە :ـ
١ ـ گێژو شپرزەی کردووە ٢ ـ خەریکی کردووە

ـــ سەری نا بەکونەوە ـ بە کونێکەوە :ـ
فەوتاندی ، تووشی گاشەی کرد •

سەری ـ سەری نایەوە :ـ
دەڵێن بە داخەوە سەری نایەوە واتا : بە داخەوە مرد ، بە ناکامیی و نائومێدی مرد •

ـــ سەری هەزار هەزار دەبڕێت :ـ
بە یەکێك دەڵێن فشەکەرو خۆ هەڵکێش بێت واتـــا : هەرچی دەڵێت درۆ دەکات •

ـــ سەری هەمانەکەی بەدەستە :ـ
سەرکاری کارو بارە ، کار بەدەستە •

ـــ سەری هێشتا لە هێلکە نەجووقاوە :ـ
بە تەوسەوە ، بە منداڵێك ، بە لاوێك دەڵێن کە کارێـك

بکات بۆ ئەوە نەشێت بیکات ، یان پێی ڕەوا نەبینن .
واتا : هێشتا منداڵەو نەشارەزاو بێ توانایە

ـــ سەری هێناو برد :ـ
بیری کردەوەو سەرنجی داو کۆششی کرد .

سەعە ـ سەعە کوچەڵە :ـ
(ناوە بۆ سەگ ، بۆ مت کردنو ترساندن خافلاندنی
منداڵ ناوی دەهێنرێت . سەعە بچووککراوەی سەعیدە
کوچە = وشەی بانگکردنی سەگە بە پێچەوانەی چع
یان چخە کە بۆ دەرکردنیەتی)

سەگـە ـ سەگە مەرگیە :ـ
دەڵێن ژیانێکی سەگە مەرگیە . واتا ژیانێکی تاڵو
ناخۆشو چرووکانەیە . بە تەوسو گاڵتە پێکردنەوە ، یا
داخەوە دەوترێت .

سەگە ـ سەگە نازیەتی :ـ
بو سووکیتی بە یەکێك کە خەریکی مردن بێت .
واتا : وەك سەگ خەریکە گیان بەدەستەوە دەدات
سەگەناز = دەردێکی کوشندەیە تووشی سەگ دەبێت .

سەگ ـ سەگ بە تووڵەیە :ـ
(بە دوو شت دەڵێن کە یەك لە یەك خراپتر بن) .
گۆڕینەوەی دوو تست کە یەك لە یەك خراپتر بن .

— سەگ بە حەساری پێ کرد :ـ
زۆر شپرزەی کردو لێی دا ، وەك چۆن سەگێك بــــە حەساردا ، واتا بە سەریاندا ڕاو دەنرێتو لێی دەدرێت ٠

— سەگ بە زەبری کلك ئێسقان دەشکێنێت :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بەپشتی یەکێکی تر شتێك بکات ٠ ئەمە لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە حــەز لە چارەی نەکرێت ٠

ســەگ ـ سەگ بە گووەوە دەیبرد :ـ
دەڵێن : ئەوی پێوە نەبوایە سەگ بە گووەوە دەیبرد
١ ـ بە یەکێك دەڵێن کە سپڵەو پێ نەزان بێت ٠
٢ ـ بە یەکێکی بێ دەسەڵات یەککەوتە دەڵێن کە یەکێکی تر فریای بکەوێتو لە تەنگو چەڵەمە رزگاری بکــات

— سەگ بۆنی پێوە ناکات :ـ
واتا : شتێکی پیسە ، یان کردەوەیەکی ناشیرینی نابەجێیە

— سەگ خاوەنی خۆی ناناسێتەوە :ـ
واتا : هێندە چڕو جەنجاڵو قەڵەبالغ بــووە ٠

— سەگ دەستی دەشکێت کلکی هەڵ دەبەستن ٠
(بە کارێك دەوترێت هیچی بەسەر هیچەوە نەبێــت)

ســەگ ـ سەگ دلـە :ـ
بە یەکێك دەڵێن هەر ڕۆژەی یارێك بگرێت ٠

ـ سـەگ لە کولێرە را ناکات :ـ
واتا : کەس لە بەشی باش ، ژیانی باش ، گـەر بـە سەربەرزییەوە دەستی کەوێت ، خۆ بێبەش ناکات ٠ بـە ئافرەتێکیش دەوترێت کە لەبەر خراپـی مێردەکـەی تۆرابێـت ٠

ســەگ ـ سەگ وەڕی و بووك دەرپەری :ـ
(بە یەکێکی چڕین دەوترێت کە بەدەم هەموو تەقەو ڕەقەو باسێکەوە را بکات و سەنگین و گران نەبێت)

ـ سەگ و سیروان پێی پێ دەکەنێت :ـ
(لە رووی تیتالییەوە بە یەکێکی بێ نرخ دەوترێت کـە مەردوم پێی پێ بکەنێت)

سەگیەتی ـ سەگیەتی :ـ
لە روۆی سووکییەوە دەوترێت ٠ واتا ناپاکـی و فێـڵ و تەڵەکەبازی ٠

ســەگی ـ سەگی دوای سوارانە :ـ
(لە رووی سووکیەوە بە یەکێك دەوترێت کە هەمیشـە بەدوای پیاوی گەورەوە ـ ئەم و ئەوەوە ـ بێت

— سەگی رەش چوو ، سەگی سپی لەجێ ــ لە جێی :ــ
(واتا : پیاوی خراپ رۆی ، یەکێکی خراپی تر چووە جێی)

— سەگی سپی‌یە :ــ
پیاوی خراپ هەمیشە مایەی شکستی کۆمەڵەکەیەتی لەپەندی (سەگی سپی بۆ بارخانەی لۆکە زەرەری هەیە) وەرگیراوە •

سەگی ــ سەگی کونەماسی‌یەو پاسی جرتاوا دەکات :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە پەیوەندی بە کارێك ، لایەکەوە نەبێت‌و خۆی تێ هەڵقورتێنێت لەسەر لایەك بکاتەوە دژی لایەکی تر ، کەلای خۆی نەبێت •

— سەگی لێ گلاو دەبێت :ــ
بە یەکێك دەڵێن لە رووی رەوشتەوە ، دەروونەوە ، زۆر پیس بێت ، واتا لە سەگ گلاوترە •

— سەگی هار چل شەوی عومرە :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە بەراست‌و چەپدا خراپە بکات‌و پیاوی خراپەکەریش تەمەنی درێژ نابێت •

سەڵت ــ سەڵت‌و قووڵت :ــ
بە یەکێکی بێ‌کەسی بێ‌ژن‌و منداڵ دەوترێت •

سەلك ــ سەلکی سیریت ؟ قنچکی پیازیت ؟ چیت ؟ بە یەکێك دەوترێت بەتایبەتی منداڵ ، کە لە خۆیەوە لە قسەدا هەڵبداتێ ، دەست بخاتە کارێکەوە ، بە بێ پرس یان

پێ گوتن • واتا : تۆ چیتە بەسەر کارەکەوە ، لێی بگەڕێ،
بە رقەوە ئەوە دەوترێتو بۆ سووکیشە •

سەمەن ـ سەمەن کونە بایە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر فیشالکەر بێتو هەلاتی گەورە
گەورە لێ بدات •

سەمەند ـ سەمەندە کروژە :ـ
(بە یەکێکی پیسی بەرەڵای خراپ دەڵێن)
سەمەنی ـ سەمەنی پەژانە :ـ
سەمەنی لێنانەو شاییلۆغانە • وەك شایی سەمەنی کە تا
سەمەنییەکە پێ دەگەیشت بەدیاریەوە کوڕانو کچان
هەڵدەپەڕین •

هەواڵنامەی کتێب

سەنگ ـ سەنگو ڕەنگ :ـ
دەڵێن نە سەنگی هەیەو نە ڕەنگ واتا : ١ ـ بێ بایەخە
٢ ـ دیار نییە ، نەخۆی نە نیشانەیەکی •

سەوز ـ سەوز خر :ـ
سەلەمکردن (واتا : ئەو جووتیارە هەر بە سەوزی
کشتوکاڵەکەی خڕ کردۆتەوە • واتا : خواردوویەتی) •
لە بەر بێ پارەیی قەرزی لەمو لەو کردووە کە زەرعاتەکەی
هاتە بەرهەم بەو نرخە کەمەی کە لە سەری ڕێك کەوتوونو
قەرزەکەی پێ وەرگرتووە بیدات بە خاوەن قەرزەکە •

سەیرە ـ سەیرە لە کۆیە :ـ

بە تەوسەوە لە هەڵوێستیکدا دەوترێت کە کارێـــک ناڵەبارو خوار هاتبێت • (بە شتێك دەوترێت کـە زۆر سەیر بێت)

سەیر ـ سەیر سەیر ژانە سکیەتی :ـ
بە تەوسەوە یان رقەوە بە یەکێك دەوترێـــت کە زۆر بزوێت‌و ئەمسەرو ئەوسەر بکات •

سپڵ ـ سپڵی لا ورگە ـ دەڵێی سپڵی لاورگە :ـ
واتا : بێزراوە ، نەویستە • بە یەکێك دەوترێت کـــە حەز لە چارەی نەکرێت ، خۆی بەو کەسەوە ، بەو لایەوە هەڵپەسێرێت کە وای پێ دەڵێت • بە شتێکیش دەوترێت کە بەر چاو بگرێت • سپڵ کە زۆر گەورە بوو هەناسەی پیاو سوار دەکات ، پەکی کارو هەڵسوکەوتی دەخات •
سجاف ـ سجافی تەنگـە :ـ
(سجاف = بە عەرەبی پەردەیە ، واتا : پەردەکەی تەسکە کەلەبەرو پەنجەرەکەی دا ناپۆشێت • واتا : کابرایەکی بێ پەردەیـە) •
سرکـە ـ سرکە دەفرۆشێت ـ سرکە لەناو چاوی دەبارێت :ـ
(واتا زۆر تووڕەیـە) •

سـفت ـ سفت‌و سـۆڵ :ـ
دەڵێن چۆغەیەکی سفت‌و سۆڵە • واتا : قایمـــەو سۆڵاوەتەوەو چنینەکەی شاش نییە •

سفرە ــ سفرە دڕە :ــ
واتا سپڵەو پێ نەزانە
ســك ــ ســك توێشوو هەڵ ناگرێت :ــ
بە یەكێك دەڵێن كە بیری تێر خواردنی نەیێــــت
(واتا : زیادە خۆری مەكە كەڵكت ناگرێت • هەر برسیت دەبێتەوە •

ــــ سك هەڵدەگوشێت :ــ
١ ــ زۆر برسیە ٢ ــ چرووكی دەكات
سكەڕۆ ــ سكەڕۆیە :ــ
(هەرچی دەست دەكەوێت دەیدات بە خواردن بۆ سكی)
واتا : پاشەكەوتی نیە •

سكە شۆری ــ سكەشۆرێی پێ كەوت :ــ
واتا هێندە هاتو چوو ، ناوسكی داكەوت ، تووشـــی سكچوون بوو • دەڵێن : سكەشۆرێی پێ خست • واتا : هێندە هێنای‌و بردی بە هیلاكی برد •

ســكی ــ سكی سووتــا :
زاڕۆڵەی مرد ، منداڵی مرد

سمكۆڵ ــ سمكۆڵ دەكات ــ سمكۆڵی بۆ دەكات :ــ
زۆر حەزی لەو شتەیەو تامەزرۆیەتی ، ئەمە بە گەمــەوە دەوترێت • وەك چۆن ولاخی بەرزە كاتی ئالیكی سم بــە زەویدا دەدات ، سمكۆڵ دەكات •

سمێــل ـ سمێڵ فشه :ـ
کارەکەی ناتەواوە •

ـــ سـمێڵ قیته :ـ
مەردە کارەکەی تەواوەو سەربەرزە

ســنگ ـ سنگ شێری ماکەر پشته :ـ
بە یەکێکی بوودەڵەی بێ دڕك دەوترێت کە بەکــەس نەوێرێتو لە جوستەشدا زل بێــت •

ســنگ ـ ســنگ هەلکێشــه :ـ
(چموشو ناڕەحەته) • چەتوونو یاخیە •

ـــ سنگی لـێ کوتا :ـ
دۆعاو نزای شەڕی لێ کــرد •

ســووا ـ ســووا :ـ
١ ـ ماندوو بوو ، لە پەلو پۆ کەوت ٢ ـ نابووت بوو ، پەکــی کەوت •

ســوار ـ سوار لە سەر زیــن دێنێته خوارێ :ـ
زۆر جەربەزەو دڕە •

ـــ سواری ئەسپی دوژمنی پڕ کینه بووه :ـ
بە ئامانجی دۆژمن هەڵبدەستێتو بە خۆی نازانێت •

ـــ سواری کەلەکی پەڕۆ بــووه :ـ
کارێکی ناهوشیارانه دەکات کە تیا بچێت •

هەزارنامەی کتێب

ـــــ سوارێك به تەنها تۆز ناكات :ـ
(به تەنها ئیشی گەورە ناكرێـت)

ـــــ سواری گای هار بووە :ـ
(به گژ كارێكی زۆر سەختدا چووە)

ســوور ـ سووری‌دوو دوو گره :ـ
(به یەكێك دەوترێت زۆر به تەماع بێتەو له بەشی خۆی زیاتر هەڵگرێتو بەرێت) • به گەمەوە وای پێ دەوترێت

ســۆره ـ سۆرەو تۆره :

دەڵێن سۆرەو تۆرەی زۆره :ـ
واتا : ئەو ژنه خزمی مێردی زۆره كه لەگەڵیانـدا دەژی وەك خەسوو دش • براژن •• هتد كه خەفەتیان بـــه دەستەوە دەخوات •

ســووك ـ سووك بـووە :ـ
واتا : له لای خەڵك بێ رێزو پایه بووە •

ـــــ سووكو ترۆیـه :ـ
واتا : مرۆڤێكه بەوەی كه توورەیەو له هیچه بەگــژ ئەمو ئەودا دەچێت لەبەر چاوی خەڵك خۆی ســـووك كردووە •
سویجگەر ـ سویجگەری تەكەی دێـت :ـ
(به یەكێكی لاواز دەوترێت كه لۆژەی سەری بێت)

سـوێی ـ سوێی بووەوە :ـ
واتا لە خەفەتدا مرد •

سێبەر ـ سێبەری ئەوی دەست بکەوێت پانی دەکاتەوە :ـ
واتا : رقی زۆر لێیــە •

سێپەڕە ـ سێپەڕە لە گونانــە :ـ
(واتا : بەهارێکی زۆر تەڕە •) سێپەڕە بەرز بۆتەوەو لە سەروو ئەژنۆوەیە •

سێ بە گایی ـ سێ بەگاییــە :ـ
(بە تەوس و گاڵتە پێکردنەوە بە کارێك دەوترێت کە سێ کەس شانی بدەنە بەرو بە نارێکیش بکرێت)

سێ جڕتەکی ـ سێ جڕتەکی :ـ
دەڵێن : سێ جڕتەکی هەڵدەپەڕی : (واتا زۆر بــە گەرمیو بە جەختی هەڵدەپەڕی) بۆ گەمە وا دەوترێت •

سیرە کوڵە ـ سیرە کوڵەیە :ـ
(سیرە کوڵە = بەردێکی گەورەیە کە لە ناو ئاوێکی خوڕدا لووس بوو بێت کە پێیشی دەڵێن هێلەساو • بــە یەکێك ئەوە دەڵێن کە رۆژگار قاڵی کردبێت)

ســیر ـ سیر بخۆو زوڕنا لێــدە :ـ
واتا چێت لەدەست دێت بیکەو چی دەڵێیت بیڵێ

سیرمە ــ سیرمە ڕەقــە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە لەگەڵ ئەوەدا لاواز بێت قایمو
جیــڕو بەکێش بێــت •

ســیروان ــ سیروان لێبێشت نەدەم هەر دەمبەیت :ــ
(یەکێك ئەمە دەڵێت کە خۆیشی نەخاتە ناو گێژاوەوە
کەچی ناڕەحەتیو چەرمەسەرێی هەر تووش بێت)

ســیرو ــ سیرو پیاز پێکەوە نایانکرێت :ــ
بە دوو کەسی ، یا دوو شتی دژ بەیەك دەوترێت کــــە
هەرگیز کۆ نەبنــەوە •
ــــ ســیرو پیازیانە ــ ئەم دەڵێت سیرو ئەو دەڵێت پیاز :
واتا ناتەباو ناڕێکن • شەڕە قسەیانەو بەرپەرچی یەکتــر
دەدەنەوە •

سیســـە ــ ســیسەمــارە :ــ
لاوازەو ســت وەك ماری سیس وایە •

سیکەنــە ــ سیکەنەو سەرخانــە :ــ
(سیکەنەو سەرخان دوو دێــن لەپشت قەڵادزێـــــوە
سۆفییەکی لێ بووە کە لەوێ سۆفی جێی شێخو پیـــری
شوێنانی تر دەگرێتەوە ، ئەو سۆفییە زۆر نانبدەو خاوەن
دیوەخان بووە ، لای هەمیشە قەڵەبالغ بــووە •
واتا : بۆچی دیوەخانەکەی سیکەنەو سەرخانە ، هەرچــی
بێت جارو دوو جاری بۆ نەیێــت ؟)

سێ‌ودوو ـ سێ‌و دوو ماڵـەیی کرد :ـ
سەری بە گەلێك ماڵەوە نا زۆر گەڕا •

سێ‌ودوو ـ سێ‌و دووی دڵی خۆی دەکات :ـ
کەوتۆتە لێکدانەوەو هەڵگێڕو داگێڕی کارەکە

سێ‌و دوو ـ سێ‌و دووی لێ ناکات :ـ
(بۆ کردنی ئەو کارە زۆر سوورەو بیری لێ ناکاتـەوەو دەیکات) • لە کردنی کارەکە رارا نییەو گورج لێی دێتە دەسـت •

سـێ ـ سییە وشکەی گەیشتێ :ـ
واتا زۆر تینوویەتی • (سییە وشکە نەخۆشییەکە بـە هێندێـك گیاندار دەگات ، هەمیشە دەم‌و قوڕگی وشك دەبێـت •

هەواڵنامەی کتێب

شـــا ـ شا به شالیاری ـ سه‌پانی ـ خۆی نازانێت :ـ

له کاره‌که‌یدا سه‌ربه‌سته ، سه‌ربه‌رزه ، بێ‌باکو ئه‌ترسه ٠

ـــ شا بێ شالیار نابێت :ـ

شـــالیـــار : وه‌زیر ٠

(له کاتی ده‌عوه‌تێك یا شاییه‌ك ، یا کۆبوونه‌وه‌یه‌کدا ده‌وترێت که ده‌پرسی ئه‌رێ فلانی تێدابوو ٠ بۆ فلانێك له‌م شتانه‌دا هه‌ر هه‌بێت ده‌لێت ٠ چۆن ؟ شا بێ شالیار نابێت) ٠ جاری واش هه‌یه به ته‌وسه‌وه یا بۆ سوکێتی به یه‌کێك ده‌لێن که هه‌میشه دووی یه‌کێکی تر بکه‌وێت ٠

شاباش ـ شا باشی خۆی داوه‌و قنج هه‌لده‌په‌رێت :ـ

(واتا پێویستی سه‌ر شانی خۆی به‌جێ هێناوه‌و هیچی به‌سه‌ره‌وه نه‌ماوه‌و له هیچ ناترسێت) ٠

شابه‌نده‌ر ـ شابه‌نده‌رێکه بۆ خۆی :ـ

به ئافره‌تێکی شاته شاتکه‌ری ده‌م شڕ ده‌وترێت ٠ واتا بێ ئابڕووه‌و چه‌رداوه‌ڕووه ٠

شـــات ـ شات‌و شووت :ـ

ده‌لێن ئه‌و ئافره‌ته شات‌و شووتکه‌ره

شووت = دەنگێکی بەرزی ناسازە · واتا هەمیشە دەنگی دێت بە هەق و ناهەق دەشیڕێنێت ·

شاخ ـ شاخی لێ رِوواوە :ـ
واتا = زۆر پەشیمانە ·

شار بەدەر ـ شاربەدەر کرا :ـ
دوور خرایەوەو سووکو ئەتك کرا · جاران ئافرەتێك پیاوێك ، زینای بکردایە ، شتێکی بکردایە ، سزاکەی هی ئەوە بوایە ئەم سزایە بدرایە ، سەری پاك دەتاشنرا ، پشتاوپشت سواری کەرێکیان دەکرد رِووەو دەری شار دەبرا ، جاریوا هەبوو بەردەبارانیشیان دەکرد یان خۆڵو دۆییشیان بەسەردا دەکرد · دەیانگوت شاربەدەر کراوە ·

شاری ـ شاری بێ حاکمە :ـ
واتا کەس بە کەس نییەو هەر کەسە بۆ خۆیەتی یان دەڵێن : بۆ شاری بێ حاکمە ؟ واتا کار بەرەڵا نییەو کەس ناتوانێت دەستدرێژی بکات ·

ـ شاری خامۆشانە :ـ
دەڵێن دەڵێی شاری خامۆشانە شاری خامۆشان = گۆرِستانە · واتا : ئەو شوێنە کرو کپە وەك کەسی تێدا نەبێتو هەموو مردبن وایە ·

شازادە ـ شازادەیە !؟ دەڵێن شازادەیە ! :
بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە بە فیزو دەعیە بێت ·

شاسوار ـ شاسواری ـ ئەم کارەیە ـ ئەم کۆڕو مەیدانەیە :ـ

(واتا لەو کارەدا زۆر بەلەدەو شارەزایە ، لەو کۆڕەدا زۆر چابوکو ئازایە ، وشەی شاسواریش یەلکەی چابوکیی‌و ئازایی کوردە ، هەمیشە سوارچاك بووە ، سوارچاکیشی لا گەورە بووە بۆیە کردوویە بە نموونەی پیاوی بەکار) ٠

شاف ـ شافێکی پێ هەلگرت :ـ

بە قسەی لووس لاسی داو لە خشتەی برد ٠

شان بە ـ شان بە شانی یەك دەڕۆن :ـ

وەك یەکن ، چون یەك لە بەرەوپێشکەوتندان ٠

شانی ـ شانی خالی کردگە خەوەر ناپرسێت :ـ

خۆی باری سووکە ، ئاگای لە کەسی تر نییەو گوێ ناداتە کەس ٠

شانی ـ شانی خۆی ئارداوی دەکات :ـ

لە کارێکدا ، قەوماوێکدا ، ئەوی تێدا نەبووە ، وای دەر دەخات کە بەشداری کردووە ، یان ئەو کردوویەتی لە هیچی نەبوو خۆی لە کەدار ، ئاوانیار دەکات ٠

ـــ شانی دادا :ـ

١ ـ (لە ڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەلێن کە بمرێت) ٠

٢ ـ بەزی ، ملی شۆڕ کردو بەسەریدا زال بوون ٠

ـــ شانی دایە بەر :ـ

١ ـ چووە ژێر کارە گرانەکەوە ٠

ش

٢ ـ ئارامی گرت ، بەرگەی ئەرکەکە ، سەختییەکەی گرت .

شان کوورِی ـ شان کوورِییە بۆ ئەو :ـ
دەڵێن شان کوورِییە بۆ ئەو بچێتە ریزی ئەوانەوە واتا : تزمییەو بایە ئەوینەو کەم کردنە .

شان لە ـ شان لە شانی ـ ئەو ـ وەزیر ـ فیسار دەدات :ـ
واتا : هاوتایەتی ، وەك ئەوە ، خۆی وا دەنوێنێت کە وەك ئەو بێتو لە ریزەی ئەودا بێت .

شانی ـ شانی لێ دەخورێت ـ لووتی لێ دەخورێت :ـ
خەزی لێ دەکاتو دڵی بۆی دەکورکێنێت .

شانو ـ شانو شەپکی جوانە !؟ :ـ
بۆ گاڵتە پێ کردنە بە یەکێك کە هەمیشـــە شان داچـــەکاو بێت گاڵتە پێ کردن بە یەکێك کە ناتەواو بێت ســا لــە هــەر روویەکەوە بێت . واتا : با بەدەردی خۆیەوە دانیشێتو جرتو فرتی ببرِێت کوری ئەو کارە نییە .

شایەر ـ شایەرە ـ شایەرێکە بۆ خۆی :ـ
باش دەخوێنێتو بە خـــەڵکدا هـــەڵ دەدات . زمان لووســـەو مەراییکەرە .

شاییەکەی ـ شاییەکەی بناوێڵەیە :ـ
بناوێڵە دێیەکی ناوچەی شاربازێرە . شاییەکی تێدا کـــراوە ،

درێژەی زۆر کێشاوە ، چونکە هەرچەند یەکێك لە دێیەکی ترەوە بە میوانییان هاتبێت · دەست گیراوەتەوەو شاییەکە تازە کراوەتەوە ئەمە بە کۆڕو کۆمەڵێك دەڵێن کە زۆر قەڵەبالغ بێتو خەڵکێکی زۆری پێوە بنیشێتەوەو درەنگیش کۆتایی بێتو بڵاوەی لێ بکەن ·

شایی‌لۆغان ـ شایی‌لۆغانە :ـ

واتا : کار شپرزەیەو بە یەکدا چوونەو کەس لە کەسەوە دیار نییەو شیرازە تێك چووە ·

شەپو ـ شەپو شۆڕ :ـ

شەپ دەنگی کەوتنی جلێك ، قوماشێك لە شتێك یان لە خۆی · واتا بەرگەکە شۆڕەو شەپەی دێت ·

شەپێکی ـ شەپێکی بە قوونیدا دا ـ شافێکی پێ هەڵگرت :ـ

بە قسەی لووس هەڵی فریواند ، هەڵی دا ، لە خشتەی برد ·

شەڕە ـ شەڕە بێرە کۆڵم ئەمەیە :ـ

لە هەلوێستێکدا دەوترێت کە پیاو بە زۆر تووشی هەراو شەڕ ، دڵ ئازاری بێتو ئەو ئامادەی ئەو هەلوێستە نەبێتو نەیەوێت ·

ـ شەڕە دەنووک :ـ

واتا شەڕە قسە · دەڵێن : شەڕە دەنووکیانە ·

شەڕە ـ شەڕە سەگ :ـ

دەڵێن ئەم شەڕە سەگە بە من ناکرێت · واتا کارێکی بە ئەرکو

گرانە ، کارێکی پیس و نا شیرینە پیاو لێی بێزار دەبێت ، بە رقو بێزارییەوە ئەمە دەوترێت ٠

— شەرە شەق :ـ
١ ـ ململانێو زۆرانبازییەکی ماندووکەر ٠
٢ ـ کارێکی بە ئەرکو گران ٠

شــەڕ ـ شــەڕ فرۆش :ـ
شەڕانی ، شەڕەنگێز ٠

شەڕواڵ ـ شەڕواڵ ـ کەنگە ـ کەوتووەتە ـ سەر قاپی :ـ
واتا : یا شڵی هەڵگراوە ، دەرکەوتووە ، کەمو کووڕی دەرکەوتووە ، لەکەو عاری ئاشکرا بووە ٠

شــەڕو ـ شــەڕو پەت :ـ
شتی لەتو پەت ٠

— شەڕو شـوڕ :ـ
هەراو پشێوی و ئاژاوەکی ٠

— شەڕو گەڕ :ـ
دەڵێن کەوتۆتە شەڕو گەڕ ٠
واتا : کەوتۆتە بیانوو گرتنو دەست درێژیو خراپەکاری ٠

شــەڕی ـ شەڕی خۆ تێنە :ـ
شەڕێکە ، زۆرانبازی و ململانێیەکە ، ئەو کەســەی تێ هەڵدەچێت

دەشکێت چونکە هێزو توانای هێندەی بەرامبەرەکەی نییە ٠

شەڕی ـ شەڕی ڕۆیشتووەو خێری ماوە :ـ
دەڵێن : فلانەکەس شەڕی ڕۆییشتووەو خێری ماوە ٠ بە یەکێك دەوترێت کە تابوشتی خراپەکردنی نەمابێتو لە بیری مردنو چاکە کردندابێت ٠

شەریك ـ شەریکی دزو ڕەفیقی ـ کاروانە ـ قافڵەیە :ـ
پیاو خراپە ، بە سەرزاری دۆستەو لە ژێرەوە کۆستە ٠ بە یەکێك دەوترێت بە سەرزاری خۆی بە پیاو باش لای یەکێك ، تاقمێك ، پیشان بداتو لە ژێریشەوە ناپاکی بکاتو بە دووی قازانجی خۆیدا وێڵ بێت ٠

شەفە لەتە ـ شەفە لەتە ـ شیفە لەتە :ـ
دەڵێن دەتکەم بە شەفە لەتە یان شیفە لەتە ٠
(شیفە لەتە = شەفە لەتە = بەری گیای مارگیرە کە سوورو شینو خۆشەو دەم دەکاتەوە) ٠ واتا دەتدەم بە زەویداو شەقت دەکەم وەك شیفە لەتە چۆن دەم دەکاتەوە ، ئاوات لێ دەکەم ٠

شەقەی ـ شەقەی ـ قەڵاسە ـ قەڵاسك ـ ی نەبیستووە :ـ
قەڵاسە : قۆچەقانی ٠ بۆ هەڕەشەیە ، بە یەکێك دەڵێن کە لاسار بێتو نەیەتە سەر ڕا ٠ واتا سزای لا ساریی خۆت وا دیارە نەبیستووە ، دەبیسیت ٠ (دەگێڕنەوە کابرایەکی لەك لە کاتی شەن کردندا بای شەماڵی بۆ تایەت ، لەسەر ئەوە لە خوا تووڕە دەبێت ،

له رقاندا ئاسمان بەر قۆچەقانی دەدات بە رێکەوت دوای ئەوە بای شەماڵ هەڵدەکات و خەرمانەکەی شەن دەکات ئینجا ئەم بەندە دەڵێت : هەتا شەقەی قەڵاسکی نەبیست گێـڵو گەنمی نەکرد . گێل : گێژ . واتا تا شەقەی قۆچەقانێت نەبیست بات بۆ شەنکردنی خەرمانەکە نەنارد) . (بە یەکێك دەڵێن کە ساردیو گەرمیی رۆژگاری نەچەشتبێت) .

شـەقڵ ـ شەقڵی شکاند :ـ

شەقڵ = دەق = جۆرە نەخشێکە بە شەقڵە کە خاکەنازێکی دارە لە خەرمانی سوورکراو دەکێشرێت بۆ ئەوەی دزیی لێ نەکرێت . جا ئەگەر ئەو نەخشە شکا ئەوە شەقڵی خەرمانەکە شکاوە . واتا : لەبەر چاوی خەڵك ئەو کەسەی شکاندو کەمو کورو سووکی کرد .

شـەق ـ شەقی پێ برد :

واتا ئارامی لەبەر بڕیو دەمارگیری کرد ، خـەفەتی دایەو دیقە دیقەی دا .

شـەقو ـ شـەقو پەقی کـرد :ـ

واتا لەتو پەتی کرد .

ــ شـەقو شڕی کرد :ـ .

لێکی ترازاندو هەڵوەشاند وای لێ کرد شەقە شەقی بێت .

ــ شەقو شوق بووە ـ لەقو لوق بووە :ـ

واتا شل بۆتەوەو لەیەك ترازاوەو شەقەی دێتو دەجـوولێتو

شەتەی لێ کەوتووە ٠

— شەق‌و هووڕ :ـ
شەق دەنگی بەیەکدادانە ، لە یەك کەوتنە ٠ دەڵێن شەق‌و هووڕی دەرگاکان دێت واتا دەرگاکان بە یەکدا دەدرێت‌و دەنگێـکی زۆرو بەرزی لێوە دێت ٠

شـەکر ـ شەکری شکاند :ـ
بۆ تەوس‌و گاڵتە پێ کردنە ٠ واتا بۆ خۆی وت ، قسەیەکی نابەجێی کرد ٠ ناماقووڵی کرد ٠

شـەل ـ شەلم کوێرم ناپارێزم :ـ
واتا بەبێ لێکدانەوەو هەواڵی هیچ زانین‌و بەتەنگ هیچ‌و کەسەوە هاتن دەست دەوەشێنێت‌و پەل دەکوتێت ٠

شـەل ـ شەل نییەو پای شکاوە :ـ
بۆ تەوسە (بە شتێکی عەیبـدار دەوترێت کە خاوەنەکەی بـە ناوێکی تر ناوی بەرێت) واتا : ئەویش هەر وەهایە و جیاوازییان نییە وەکو : دەڵێن فیسارە کەس دز نییە بەڵام لەکاتی دزییەکەدا لەگەڵ دزەکان بوو دەوترێت : شەل نییە پای شکاوە ٠

شـەل ـ شەل‌و پەت :ـ
شەل = گێژو ناتەواو ٠ واتا گێژو ناتەواوو لەت ، کەم‌و کووڕ ٠

شـەل ـ شەل‌و شکستی کرد :ـ
شتەکەی شکاندو پەکی خست ، ناتەواوی کرد ٠ عەیبداری کرد ٠

شەممە ـ شەممە لە مانگ بېرێت :ـ

دەڵێن : با شەممە لە مانگ ببرێت ئەو کارەت بۆ دەکات ٠ بە تەوس‌و گاڵتەوە دەوترێت ٠ واتا : هەرگیز ئەو کارە ناکرێت‌و چاوەڕێی مەبە چونکە شەممە هەرگیز لە مانگ نابڕێت ٠

شەنە ـ شەنە لەشەنە کەمتر نییە :ـ

بۆ بەراوردیی دوو کەسە ، دوو شتە ٠ واتا : هەردووکیان وەك یەکن‌و لە تای ترازوویەکدان‌و هیچیان لەوی تر کەمتر نییە ٠

شەن ـ شەن‌ر کەوی دەکات :ـ

لایەنی باش‌و خراپی دەردەخات ٠

شەنگ ـ شەنگ‌و بەرەکەتە :ـ

هەلووژەو گوێز کە دوو دوو یان سێ سێ دەگرن دەڵێن : شەنگ‌و بەرەکەتە هەرشتێکیش فەرێ وا زۆر بێت هەر وای پێ دەڵێن ٠

ـ شەنگ‌و شۆخ :ـ

پیاو یا ژنی سەلاری ڕێك‌و پێك‌و جوان ٠

شەو ـ شەو قەڵای مێردانە :ـ

مێرد = پیاو وکوڕی ئازا (چونکە تاریکەو پیــاوی ئازا جی بوێت دەیکات) ٠

شەوە ـ شەوە گوشیویەتی :ـ

بە گاڵتەوە بە یەکێك دەڵێن کە لەڕو لاواز بێت ٠ (شەوە ، لە

ئەفسانەی کورددا ژنێکی جنی‌و شەیاتینی‌یە بێ دینە وەجاخ کوێرەو منداڵی نابێت ، لەبەر ئەوە حەز ناکات ژنی دینداران منداڵیان بێت . هەر ژنێك منداڵی بوو ، ئەو شەوە ئەو حازر دەبێت ، کە هەڵی دێ ، منداڵەکە دەگرێ‌و هەڵی دەگوشێت شینی دەکاتەوە تا دەیکوژێت ، لەبەر ئەوە سووژن ، سیر ، پیاز ، تیرو کەوانی قامیش تیغ ، بەدەوری منداڵەکەدا دادەنێن ، تا حەوت رۆژیش بەشەوو رۆژ ئێشکی دەگیرێت) گەلێك ماڵی وا بووە تا بەیانی شەوارەیان دەگێڕاو ، گۆرانی‌و بەزم بوو تا بەیانی .

شەولەبان ـ شەولەبان :ـ

بۆ ترساندنی منداڵ بە باگردێنیان وتووە شەولەبان ، وتوویانە گەر نەنوویت شەولەبانت بۆ بانگ دەکەین .

شەو ـ شەوی بە کۆڵەوە گرت .

واتا شەو هەر زوو کەوتەڕێ .

ـ شەوی لێ کرد بە شەوی دەیجوور :ـ

واتا : ستارەو خۆشی لەبەر بڕی‌و شەوەکەی لێ کرد بە دوو شەو .

دەیجوور : عەرەبی‌یە ، واتا : تاریکێیەکی وا چاو نەبینێت .

شەیتان ـ شەیتان بازارە :ـ

واتا : بازاڕێکە هەرکەسە بۆ خۆیەتی‌و شت بە نرخێکی جیا لەوی تر دەفرۆشێت‌و هەر رۆژەی بە نرخێکیش شت دەفرۆشێت .

هەواڵنامەی کتێب

— شەیتان پێی پێکەنیوە :ـ
یەکەم جار شەیتانی بووە ، بلۆوق بووە ٠

— شەیتان چۆتە بن کلێشەیەوە ـ بن کەلێشەیەوە :ـ
(واتا : دەروونی ئادەمیزاد ، تاو قەپێلکو قالبی ئینسانەوە هانی دەدات بۆ کردەوەی نالەبار) بن کلێشە : بن‌دەست ٠ بە یەکێک دەڵێن کە کارێکی نابەجێ بکات ، یان نیازی کردی هەبێت ٠

شەیتان ـ شەیتان لە پشتیەوە هێشوو دەکات ـ شەیتان یەك پەلەیە ئەو دوو پەلەیە :ـ
هێشوو = گوڵەوەچنی ٠ بە یەکێك دەڵێن کە زۆر فێڵبازو تەڵەکەباز بێت واتا : ئەو لە شەیتان بەدترو بە فێڵترە ٠

— شەیتان ناوبژیکەریان بێت :ـ
(بە دووکەس، دوو دەستەی خراپ دەوترێت کە بەگژ یەکدا بچن٠ واتا : یاخوا هەمیشە هەر لە شەڕدا بن‌و کۆك نەبن) ٠ چونکە شەیتان هەرگیز ناوبژی ناکات ، بەڵکو کاری ئەو هەر بەشەڕدانە ٠

شـــتێك ـ شتێك بەر دڵت بخە :ـ
شتێك بخۆ با هێزیکت تێدا بێت ، تێ بیت ٠

شـــت ـ شتی چاك خۆی هاوار دەکات :ـ
واتا پێویست بە پڕۆپاگاندە ناکات ، خۆی خۆی دەنوێنێت ٠

— شتی لەبەر چاوە :ـ
بە چاکە دەزانێت ، پێی لێ دەنێت‌و سپڵە نییە ٠

هەواڵنامەی کتێب

شـــتورگا ـ شتورگاو پڵنگن :ـ

شتورگا = زرافة · واتا پەیوەندیی نێوانیان وەك هی شتورگاو پلنگە ، چۆن ئەو دووانە پێکەوە ناگونجێن‌و پڵنگە کە شتورگا کە دەخوات پەیوەندیی بێ دەسەڵات‌و دەسەڵاتدارە ، کردەی ئەم‌و بردەی ئەو ·

شـــت ـ شت‌و مەك :ـ

کەل‌و پەل ·

شـــڕە ـ شڕەی بەر تۆپەکەیە :ـ

١ ـ هەژارەو رووتەو ڕەجاڵە ·

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کەجلێکی شڕە لە بەر بکات · دەڵێن : دەڵێی شڕەی بەر تۆپەکەی ·

ـــ شڕەو پڕە : ـ شڕەو وڕە ـ شڕکەو پڕکە :ـ

پارچە جل یان شتی تر کە دڕاوو ناتەواو بێت ، لەت و کوت‌و دڕاو بێت ·

شـــرت ـ شرت‌و شۆی لێ بڕی ـ لەبەر بڕی :ـ

دەڵێن : هێندەی لێ دا شرت‌و شۆی ـ لێ بڕی ـ لەبەر بڕی واتا : هێندەی لێ دا بە هیلاکی برد ، دەق‌و ڕێکیی بە بەدەنەوە نەهێشت·

ب- شرت‌و شۆی لەبەر بڕی بەجنێو دایشـــت‌و شکاندی‌و بایەخی نەهێشت ·

شـــڕ ـ شڕو پڕ ـ شڕو وڕ :ـ

دەڵێن : منداڵەکە دەفتەرەکەی شڕو بڕ ، شڕو وڕ کـــرد واتا :

هەواڵنامەی کتێب

لەت و کوتی کرد ، لێکی هەڵوەشاند .

شـڕ ـ شڕو دڕ :ـ
دەڵێن ئافرەتێکی شڕو دڕە . واتا : ئافرەتێکی دڕی ناتەواوە ، بەگژ ئەم و ئەودا دەچێت و بەدەربەسی هیچەوە نایەت شڕ = ناتەواو .

ـ شڕو شیتاڵ :ـ
دەڵێن شڕو شیتاڵیان فڕێدایە دەرەوە . واتا : کەل و پەلە کۆنە تاڵ هەڵوەشاوەکانی کە بێ مایەو بێ نرخن فڕێدران .

شـفتە ـ شفتە ژێ دەکات :ـ
دەڵێن ئەو ژنە شفتەژێ دەکات . واتا : زوو زوو منداڵی دەبێت .

شـکاند ـ شکاندی :ـ
دەڵێن فیسارە کەسی شکاند ، شتەکەی شکاند :ـ واتا سووکی کردو بایەو نرخی کەم کردەوەو لەبەر چاوی خەڵکی خست .

شـــل ـ شلە شارییە :ـ
واتا شارییەکە بەرگەنەگرو بێ توانایە .

ـ شـــل بووە :ـ
١ ـ خەریکە قایل دەبێت و مل دەدات .
٢ ـ پەکی کەوتووە ، ماندوو بووە .

شـڵپ ـ شڵپ و هووڕ :ـ
دەنگی کەوتنە ئاوەوەیە بەڵام بەرزو زۆر ، یان ماچ کردن بە دەنگێکی

بەرز · دەڵێن شڵپو هووڕ لە ئاوەکەدا مەلەی دەکرد · یان شلپو هووڕ یەکتریان ماچ دەکرد ·

شــڵق ـ شڵقو هووڕ :ـ
دەڵێن : سکی شڵقو هووڕیەتی ·
دەنگی شلەیەکە کە لە دەفرێکدا ، وەك مەشکە ، کوندە جەوەندە کە بشلەقێنرێت ، بجوو ڵێنرێت بەڵام دەنگێکی زۆرو بەرز کـە ببیسرێت ·

شــلو ـ شلو شێواوە :ـ
خاوو خلیچکەو شێواوی‌ی هی شلی و ناتەواوییەتی ·

ـــ شلو مله :
واتا : گۆشتنو نەرم ونۆڵە ·

ـــ شلوشۆڕە :
واتا خاوو خلیچێکی بەرگو کاڵا شۆڕێکە دامێنی شـــەپەی دێتو ناڕێکە ·

شووتی ـ شووتی‌ی رزیوەو لە دوورەوە بۆنی دێت :ـ
کارەکە خراپو بەدەو خۆی هاوار دەکاتو ئەنجامەکەی لەبەر چاوە ·

شووڵ ـ شووڵی لێ ـ هەڵکێشاوە ـ هـــەڵبڕیوە ـ شووڵی بێعاری‌ی ـ بێحەیایی لێ هەڵکێشاوە :ـ
بۆ بێزاری دەربڕین بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا زۆر بڕواتو

لە سنوور دەرچێت .

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە لە چەرداوەڕوویی‌و دەست درێژیدا لە هەموو ئەندازەیەك بەدەر بێت .

شوێن ـ شوێنەونی دەکات :ـ

پێچ‌و پەنا دەکات تا نەیناسنەوە ، نەزانن چی دەکات کارەکە چییەو لەکوێیەو چۆنە .

ـــ شوێن پێی ئەوی هەڵگرت :ـ

وەك ئەوی کرد ، لاسایی ئەوی کردەوە ، رەوشت‌و کرداری ئەوی هەبوو .

شیاکە ـ شیاکەی تێ هەڵسوو ـ لە قنگ هەڵسوو ـ بیکەرە گاگەل :

١ ـ (زۆر کەرەواڵەو بەستەزمانە) .

٢ ـ هیچ نازانێت‌و وەك تەپڵی بۆشە ، نەشارەزایە .

شێت ـ شێت‌و وێت :ـ

بە یەکێکی دەلووکار دەڵێن یان بە یەکێك تەواو تێکچووبێت‌و هۆشی دنیایی نەبێت .

شێر ـ شێرە بە فرینەیە :ـ

واتا : زەلامێکی زل بێ حونەرە سامی نییەو کەس لێی ناترسێت .

شێر ـ شێر بە گوێ دەگرێت :ـ

زۆر بە تواناو ئازاو لێهاتووە .

شێر ـ شێردا بۆ داپیردایە :ـ

واتا : ئەم کارە وا زوو نایەتە ئەنجام ئەمە لە چیرۆکی کلکە کوڵێی مام رێوییەوە هاتووە کە داپیرەکە کلکەکەی دەقرتێنێتو رێویش داوای کلکەکەی لێ دەکاتەوە · چیرۆکێکی خۆشی منداڵانە ·

شێر ـ شێرو ببر لەیەك دەسوون :ـ

ناڵەبان ، دوژمنایەتی لەگەڵ یەکدا دەکەن ·

— شێری پاکە :ـ

١ ـ مرۆڤێکی پاكو دڵسۆزو چاکە ·

٢ ـ داوێن پاکە ·

٣ ـ مەترسی لێ ناکرێتو پشتی پێ دەبەسترێت ·

— شێری سەگی خواردووە :ـ

وەك سەگ هارو کەس نەناسو درە · دەڵێن : شێری سەگێشی خواردبێت وا نابێت ، ئەو کارە ناکات · واتا : هەرچی چۆنێك بێت ئەو بەدخوایییە ناکات · ناپاکی لەگەڵ ناکات ·

شێر ـ شێری مێرە خۆی لە کالاندا ناگرێت :ـ

شێر = شمشێر · واتا : بە غیرەتە ، مەردەو شتی نابەجێ هەڵناگرێتو چاوپۆشی لێ ناکات ·

٢ ـ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە لەهە موو کارێکدا تێ هەڵچێت ·

شیرینی ـ شیرینی خورانی رۆی زەماوەنی ماگە ـ ماوە :ـ

واتا : خوازبێنی کراوەو هەر گو یزانەوەی ماوە · واتا : کارەکە شتەکە ناو هێنراوەو هەر ئەوە ماوە تەواو بکرێتو بگیرێتە دەست·

شـــين ـ شينو شەپۆڕ :ـ

گریانو لە خۆدان سەرشین کردن یان گریانێکی گەرمی بەکـول ،
دەڵێن : منداڵ ئەو شین و شەپۆڕەت لە چییە ٠

هەواڵنامەی کتێب

ع غ

عـــال ـ عالو سال دانیشه :ـ منداڵێکی عالو ساله :ـ

واتا هێمنو لەسەرخۆبە · هێمنو لەسەرخۆیە ·

عـەله ـ عەلەو جەلەی زۆرە :ـ

عەلە = عەلی · جەلە = جەلیل یان جەلال · واتا :

١ ـ خێزآنێکی گەورەی هەیە ·

٢ ـ خەڵکێکی زۆر دەورەی داوە ·

عـومر ـ عومری پیرە مەرێکی ماوە :ـ

(لـە دوا دوای تەمەنیدایە) ·

ـــ عومری نووحی بۆ هاتووە :ـ

(واتا عومری درێژە ، وەك هی نووح پێغەمبـــەر کە لە قورئاندا دەڵێت زیاتر لە (٩٥٠) ساڵ تەمەنی بووە · ئەمەش بۆ حەسوودی ، یان بێزاری بە کەسێك دەوترێت کە تەمەنی درێژ بێت) لە قرآن‌دا دەفەرموێت (فلبث فیهم الف سنة الا خمسین عاما) ·

غـار ـ غار بە ئەسپی تۆڕ دەکات :ـ

بە دەستەڵاتو سەرچڵە ، کۆ لە هیچ ناکات ·

غـەز ـ غـەزو بەزە :ـ

واتا زۆر قەڵەوەو چەورەو گۆشتی زۆرە نەرمو شلە ·

ڤ ف

فاتیحا ـ فاتیحای بۆ بخوێنه :ـ

واتا : ـ لەدەست چووەو تازە نابینرێتەوە ، مردووە ، فەوتاوە ٠

فاق ـ فاقی داوە :ـ تێ قوپاوە ، لەڕو لاواز بووە ، لە لاوازیدا وەکو فاقە چەوتاوەتەوە ٠

فاك ـ فاکو فیکیەتی ـ کەوتۆتە فاکو فیك :ـ

کەوتۆتە :

١ ـ فێڵو تەڵەکەبازی ، دەغەڵی ٠

٢ ـ کەڵکەڵەی شتێکی کەوتۆتە کەڵلەوە ٠

٣ ـ هەوەسو ئارەزووی شتێکی جووڵاوە ٠ فاك = فێڵ ٠

دەڵێن : فڵانە کەس کەوتووەتە سەر فاکو فیکی ژن هێنان ٠

یان لە فاکوفیکی خۆی ناکەوێت ٠

فەرهاد ـ فەرهاد کوژە :ـ

بە پیرێژنێك ، یا هەر ژنێك دەڵێن کە بەد بێت ، وەك ئەو پیرێژنەی کە لە داستانی شیرین وفەرهاددا فەرهادی بە کوشت دا ٠

فەریك ـ فەریکە دێوە :ـ

بۆ پێکەنین بە مرۆڤێکی زۆر قەبە دەڵێن ٠

فەریك ـ فەریکە کەر :ـ

بە پیاوێکی قەبەی نێرەکەر خووی عەقڵ سووك دەڵێن ٠

فـەنگ ـ فەنگو فێڵ ـ فەنو فێڵ :
تەڵەکەو فێڵبازی ٠

فـەنی ـ فەنی تۆ بەسەر شـەڕە سـەگتۆ جی !؟
(فەنی : ناوی تووتە سەگێکە ٠ واتا : تۆ کە هیچت نە باردا نییە چیتە بەسەر زۆرانی گەورەوە) ، خۆ تتووشی گاشە بۆ دەکەیت ٠ بۆ سووکی بە بەکێکی هەڵەتەکاسە دەڵێن ٠

فت ـ فتی کرد :ـ
بۆ پێکەنین یان تەوسە ٠ واتا : تەواوی کرد ، لرفی لێ دا ، لای دا ٠

فـڕە ـ فڕەی باڵی دێت :ـ
مرەوتی نییەو هەمیشە گەڕە هەر لە هەڵپەدایە ٠ بۆ گاڵتەو تەوس دەوترێت ٠

فـڕی ـ فڕی بە دنیاوە نییە ـ فڕی بەوەوە ـ پێوە نییە :ـ
١ ـ لێی نازانێت ، تێی ناگات ٠
٢ ـ ساویلکەو بێ مێشکە ٠

فریشتە ـ فریشتەی هەڵکەوتووە :ـ
بۆ تەوسە ، واتا : پیاوێکی ناتەواوە ٠

فریشك ـ فریشکی خست :ـ
فریشك کەوتن : دەڵێن منداڵ فریشکی دەکەوێت ، گوایا دەماری ژێر باڵی وەردەگەڕێتو تووشی سکچوون دەبێت چارەکەشی بـەوە

دەکەن منداڵەکە سەرەو خوار دەکەنەوە ، وا ماوەیەك ڕای دەگرن پاشان ڕاستەو چەپی دەکەن · دەڵێن : باڵی منداڵەکە ڕا مەکێشە فریشکی دەکەوێت ·

ئەمە بە تەوسەوە ، بە گاڵتەوە دەوترێت · واتا : تووشی ئازاری کرد·· ترساندی ·

فــڕو ــ فڕو فێڵ دەکات :ــ

واتا کەوتۆتە فێڵ کردن پاشان فڕینو خۆشاردنەوە ·

ڤــڕو ــ ڤڕو هووڕ :ــ

ڤڕە ڤڕێکی زۆرو بەرز ·

ڤــژو ــ ڤژو هووڕ :ــ

دەنگی جووڵانی با ، یان ئاو بەڵام زۆرو بەرز ·

فس ــ فس فس باڵەوانە :ــ

واتا : فشەکەرێکی هیچ لەباردا نەبووە · بە یەکێکی گردەڵــــەی بچووکی بی جورم دەڵێن کە هەر لە فشەی دابێت ·

فس ــ فسی دایەوە :

بەزی ، کۆڵی دا ، وازی هێناو کارەکەی تــەواو نەکـــرد · لـــە فسدانەوەی مریشکەوە هاتووە بۆ سووکی‌ی ئەو کەسە دەوترێت ·

فش ــ فشو فۆڵ :ــ

دەلب ·

هەوالنامەی کتێب

— فش‌و هوورِ :ـ

فش دەنگی دەرچوونی بایە لە شتێك بەڵام فشەیەکی زۆرو بەرز دەڵێن : فلانەکەس فش‌و هوورِ زۆر دەکات ، فشە فش زۆر دەکات، فشە زۆر دەکات • ئەمە بۆ گاڵتە پێکردن‌و تەوسە • واتا : درۆی زل زل دەکات ، خۆی زۆر هەڵدەکێشێت درۆکانی بە باڵ دەفرِێت درۆو قسەکانی وەك بایەکە کە لێی دەرچێت •

فلسێك-فلسێکی دایکیەتی‌و یەکێکی باوکی :ـ

زۆر پارە پەرست‌و پوولەکی‌یە •

فلق ـ فلق‌و هوورِ :ـ

لوولەکێك (اسطوانة) بخرێتە لوولەکێکی ترەوە شلەیەك لە نێوانیاندا بێت لە کاتی هێنان‌و بردنیدا دەنگێك پەیدا دەبێت ئەوە فلقەیە • هوورِ = زۆرو بەرز کە ببیسرێت •

هەواڵنامەی کتێب

ڤنگ ـ ڤنگ‌و هوورِ :ـ

ڤنگ دەنگی خولانەوەیەکی تیژ واتا ڤنگە ڤنگێکی زۆر •

فۆتە ـ فۆتە حەمامی‌یە ـ پەشتەمالی حەمامە ـ هەر رۆژە وا بەبەر یەکێکەوە :ـ

بە یەکێکی بێ باری بێ وەفای هەلپەرست دەڵێن کە هەر رۆژەی لەگەڵ یەکێکدا بێت‌و بە پێی کەڵك و قازانجی خۆی لەگەڵ رۆژدا بگەرِێت •

فوو ـ فوو لە دۆ ناکات :ـ

لە ماڵی حەرام‌و حەڵال ناکۆڵێتەوە ، لە سامان پێکەوەناندا بەتەنگ

هیچەوە نایەتو هەرچی بێت ئەیماشێتەوە ، گوێ بە پیسو پاکی نادات .

فوو ــ فووی داوە :

١ ــ بەزیوە ، پەکی کەوتووە .

٢ ــ لەبڕ بووە هێزو گوڕی نەماوە . وەك کوندەیەکی دەم بەستراو کە کونی تێدابوو ـ باکەی تێدا نەماو فووەکەی کە تێیــــان کردبوو هاتە دەرێ هێزی کەڵەك ڕاگرتنی نامێنێت .

فسێر ــ فێڕی نانی خووساوە :ــ

واتا فێڕی نانی بەر سێبەر بووە ، فێڕی تەمەڵی‌یە ، بێکارەیە .

فیزە بەرخانە ــ فیزە بەرخانەیە :ــ

خراپە خانەیە ــ شوێنێکە جێی پیاوی سەرســەری‌و ناچیزەیە . دەڵێن : شوێنەکە بووە بە فیزەبەرخانە . واتا : هەرچــی دێتو خۆی پێــدا دەکات .

فیشك ــ فیشكو هووڕ :ــ

فیشکە = دەنگێکی تایبەتی‌یە بە مار لە هاتنەدەرەوەی هەوا بە گوڕ لە گەرووەوە پەیدا دەبێت دەڵێن : ئەو فیشكو هووڕەت لە چی‌یە یان فیشکەفیشکێ جگەرەیەتی . واتا دەنگێکی زۆری وا دەر دەکات وەك دەنگی مار وایە .

فیــکە ــ فیکە بەبێ لێو لێ دەدەن :ــ

واتا : کار دەدەنە دەست یەکێك کە شایــــــتەی ئەوە نەبێتو پێی نەکرێت .

فیـك ـ فیك‌و هوور :ـ

فیكە فیكێكی زۆرو بەرز .

فیـكە ـ فیكەی خۆی دەناسێت ـ لە فیكەی خۆی دەگات :ـ

(بە یەكێك دەڵێن گەر بە قسە پلارێكیان تێ گرت خێرا تێی بگات) .

فیـڵ ـ فێڵ‌و تەڵەكە :ـ

داوو تەڵەنانەوە ، چاوو ڕاوكردن .

ـــ فێڵ‌و فەرەج :ـ

. فڕو فێڵ .

هەواڵنامەی کتێب

ق

قـاپ ـ قاپی گرت ـ قاچی گرت ـ لاقی گرت :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە بەگژ یەکێکدا بچێت ٠ چونکە درندە یا سەگ پەلاماری قاچ دەداتو دەیگەزێت ٠

قـات ـ قاتو قڕی‌یە :ـ

قات : (قحط)ی عەرەبی‌یە ٠ واتا : شت ، خـــواردن ، دەســـت ناکەوێتو گرانییەکە قـڕی خستۆتەوە ٠ بـەکار دەهێنرێت بـۆ نەبوونی هەموو شتێك ، کە کەم بێتو بەگران دەست بکەوێت ٠

قاچ ـ قاچ هبزوێنە :ـ

واتا : خێرا بڕۆ ٠ پێ هەڵگرە ٠

قاچ ـ قاچی بە خومخۆرکدا چووە :ـ

واتا : وریا نەبووەو لە کارەکـەیدا هـــــەڵەنگوتووەو کەوتووە خومخۆرك :ـ کونێکی نادیارە ، جانەوەر هەڵیان کەندووەو کڵەکەی سەری فشە ٠ مەردوم قاچی پیا دەچێتو ئازاری دەگات ٠

قارس ـ قارسی قیامەت :ـ

زیندووبوونەوە ، ئەوە دنیا دەڵێن : کارێکت کردووە هەتا قارسی قیامەت لێت نابڕێتەوە٠

قـاڵ ـ قاڵ بووە :ـ

١ ـ پوخت بووە ، قایمو پتەو بووە ٠

٢ ـ خاوەن تاقیکردنەوەیە ، لەو کارەدا شارەزایە ٠ لە قاڵکردنی

ڕۆنەوە هاتووە کە کەرەکە ، یان ڕۆنەکـە گەرم دەکـرێت‌و کەف‌و پیسییەکەی لێ دەگرن‌و ساغ دەبێتەوە ·

قالە ـ قالە قوولەی قینگ داوە :ـ

واتـا : بە قاڵەی دەم کابرای بەزاندو دەری پەڕاند ·

قانگ ـ قانگی دا :ـ

قانگدان = دڕندەیەکی کێوی کە لە کونێکدا دەبێت ، بۆ دەرپەڕاندنی ، دووکەڵ دەکەنە کونەکەوە تا تەنگەنەفەس بێت‌و بێتە دەرەوە دەڵێن· قانگیان دا · واتا :

١ ـ هەناسەی ئەو کەسەیان سوار کردو شپرزەیان کرد ·

٢ ـ دەریان پەراندو لەو شوێنە ، لەسەر ئەو کارە دەریان کرد ، وایان لێ کرد خۆی ڕاپکات ·

هەواڵنامەی کتێب

قـاو ـ قاوو قیژ :ـ

دەنگە دەنگ‌و زریکە زریک ·

قـەپات ـ قەپاتە :ـ

واتا : پێ گەیشتووە ، سامانی تەواوی پێکەوە ناوە ، مسـۆگـەر بووە · واتا : ئەوەی پارەکەی تێ دەخات پڕبووە هیچی تر ناگرێت ·

قـەپ ـ قەپ‌و برە :ـ

(قات‌و قڕە · واتا : شت دەست ناکەوێت‌و خـواردن‌و ئازووخـە نەماوە) ·

قەرەباڵغ ـ قەرەباڵغ ـ قەڵەباڵغ :ـ

(بۆ شوێنێك بەکار دێت کە عەشاماتێکی زۆری لێ گرد بووبێتەوە ، بە

سەر یەکدا رژابن و کەس بەکەسەوە نەبێت و تەنیا ڕەش بچێتەوە) .
قەرە = رەش. باڵغ = ماسی . دوو وشەی تورکین .

قەرە ـ قەرەچەناغ ـ چەنە ـ چەناگە درێژە :ـ
زۆر بڵێیە . چەنەبازە . چەناخ = چەناگە .

ـــ قەرمزاخە :ـ
(گرێنۆکە ، هەرزەبێژە) .

قەرز ـ قەرزو قۆڵە :ـ
قەرزاری زۆر .

قەشە ـ قەشەیە :ـ
دەڵێن فلانەکەس قەشەیە . واتا : لە هەموو شوێنێکدا دیارە . هەر گۆتاو رۆیەك بێت دەبێت بەسەر ئەودا بتلێتەوە . ، نەگبەتە .

قەل ـ قەل بە قەلی وت رووت رەش بێت :ـ
١ ـ بە یەکێك دەوترێت کە خۆی بەد بێت و خەڵك بەدناو بکات .
٢ ـ گوناهبار بێت لەکەدار بێت و عەیب لە گوناهبار یا لەکەدارێکی تر دەربێنێت .

قەڵەم ـ قەڵەمی ئەژنۆی شکا :ـ
١ ـ رووخاو ورەی بەردا .
٢ ـ شەکەت بوو ، هێزی لەبەر بڕا . داخێکی جەرگبڕی بیست.

قەلەندەر ـ قەلەندەر بابایە :ـ
قەلەندەر = دەروێشێکی گەڕۆك . بە یەکێــك دەڵێن ، دەروێشانە

بژی ، به تەنگ ژیانەوە نەبەتو خۆشی دنیای نەوێت ٠

قەڵتاغ ـ قەڵتاغە کۆنە :ـ
(بە گاڵتەوە ، بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر پیرو رزیو بێت ٠
قەڵتاغ = چوار دارە بە چەرمی خاو دادەبەستریو دەخرێتە سەر تەکەڵتووی زین ٠) ئافرەتێك پیرێك داوای دەکات ، ئەویش دەڵێت جا قەڵتاغە کۆنی وا بە کەڵکی چی دێت ؟

قەڵخان ـ قەڵخانی لێ هەڵەوگەرانکە ـ گەرانووە :ـ
واتا پشتی تێ کردووەولێی یاخی بووە ، لێی هەڵگەڕاوەتەوە ٠

قـەلفر ـ قەلفری کرد ـ بۆ کرد :ـ
بۆ گاڵتە ، بۆ تەوسە ٠
١ ـ بۆ شوێنێـك رۆیشت ٠
٢ ـ دەرباز بوو ٠ واتا وەك قەل زوو خۆی دوور خستەوە ٠

قەمتـەر ـ قەمتەری ـ لغاوی ـ شەیتانی لە دەمدایە :ـ
(قەمتەر = ئاسنێکە وەك لغاو ، دەکرێتە دەمی ئێسترو مەیموونەوە)٠
بە یەکێکی رژدی چرووك دەوترێت کە ماڵەکەی خـۆی بە دەمدا نەچێت ٠

قەواڵە ـ قەواڵەی خۆی خوێندەوە :ـ
باسو بەسەرهاتی خۆی کردو گێڕایەوە ٠ (قەواڵە : نوسراوێکی مۆرکراوە لە کڕینو فرۆشتندا دەدرێ بە یەکتری) ٠

قەوم ـ قەوم‌و قیلە :ـ

خزم‌و خوێش ۰

قەیار ـ قەیاری هاتووە :ـ

(قەیار : زیادەی سمی ولاخی یەك سمە ۰ بە یەكێك دەوترێت پاخی بووبێت‌و زیاد لە ئەندازەی خۆی سەربەست بووبێت ۰ واتا : ئەمیش دەبێت نینۆکی بکرێت) ۰ واتا : کاتی لێپرسینەوەو سزای هاتووە چونکە لە هێڵ دەرچووە ۰

قــــڕە ـ قڕەو بڕە :ـ

قڕەو هەراو گرمەگرم ۰

قرچــــە ـ قرچەی گەرما :ـ

گوڕەی گەرما دەمی نیوەڕۆی هاوین،قرچە = لەوەوە هاتووە کە ئاگر ، قامیش یان گۆشت دەسووتێنێت دەنگێکی تایبەتی لێوە دێنێت دەڵێن قرچەی دێت ۰ واتا ئەو کاتەی کە گەرما پیاو دەبرژێنێت :

قــــرچ ـ قرچ‌و هووڕ :ـ

دەنگی شکاندنی دار ، شووشــە ، یان تــەقاندنی لە ئاگردا ، یـــا برژاندن‌و سووتاندنی گۆشت بەڵام دەنگەکەی زۆرو بەرز بێت ۰

قرخــــە ـ قرخە کۆن :ـ

واتا وەك گۆزەیەکی قرخ کە هەتاو زۆری لێی دابێت‌و کۆن بووبێت‌و ئاو سارد نەکات‌و بە کەڵك نەمابێت ، لووس بووبێت ۰ بە گاڵتەوە بە یەکێك دەوترێت زۆر بکۆکێت ۰ واتا زۆر پیر بووی.یان بە پیرێك دەوترێت کە ڕقیان لێی هەستابێت واتا بە کەڵك نەماو۰

قـرخو ـ قرخو هوورِ :ـ

قرخە قرخێکی زۆر (قرخە دەنگێکە لە گەرووی گیانداریکەوە دێ لە کاتێکدا کە شتێکی لە گەروو گیرابێت) • کۆکەی مرۆڤی پیریش ئەو دەنگەی هەیە •

قـرژاڵ ـ قرژاڵی دوو سەرە ـ وەك قرژال بە دوو سەرە دەڕوات : بە یەکێك دەڵێن رووی راستی بۆ نەبێتو لە رووی رامیارییەوە بێبار بێت •

قـــڕو ـ قڕو قەپۆز :ـ

بە دەمو پلی یەکێك دەوترێت کە رقت لێی هەستابێت ، یان حەز لە چارەی نەکەیتو لە رووی سووکییەوە دەوترێت •

قـــڕو ـ قڕو هوورِ ـ کڕو هوورِ :ـ

قڕە = کڕە = قسە کردن بە دەنگی بەرزو قسەیەکی زۆر دەڵێن ئەو قڕو هوورِە ، کڕو هوورِەی لەچییە • واتا کردوویەتی بە هەراو دەنگی بەرز کردۆتەوە •

قـــرم ـ قرمو هوورِ :ـ

قرم = گرم • واتا گرمە گرمی هەور یان زەلام ، قسە کردنی زەلام ، گرمەیەکی زۆرو بەرز •

قریشـــك ـ قریشكو هوورِ :ـ

قیژە قیژێکی زۆرو بەرز بەتایبەتی هی ئافرەت •

قســـــە ـ قسە بەردەداتەوە :ـ

بە بێ لێکدانەوە زۆر دەڵێت بێ سەرو بنیە ، قسە ناجوێتەوە •

أ ـــ قسه دەجوێت :ـ

بیری لیٚ دەکاتەوەو هەڵی دەسەنگێنێت ئەوسا دەیکات ٠

ـــ قسه دەجوێتەوە :ـ

له قسەکردندا منجه منج دەکات قسەکه دەڵێتو دەڵێتەوە ٠

ـــ قسەی بەگوێدا ناچێت ٠

لاساره ، ئامۆژگاری وەرناگرێت ، یاخییه :ـ

قسەی ـ قسەی بیٚ سەروبیٚ ـ بیٚ سەروبەر دەکات :ـ

بیٚ لێکدانەوه دەدوێتو قسەکانی هیچی بەسەر هیچەوه نییه ٠

ـــ قسەی دڵت بۆ من بێت :ـ

واتا : ئەوەی بەسەرزاری پێم دەڵێیت تەواو نییەو راستیی دڵت نییەو ئەوەی که له دڵتدایه ئەوەم بۆ بڵێو به دڵ هەر خۆشت دەوێم ٠

ـــ قسەی سواره :ـ

قسەی ئەو لەسەرەوەیەو سەری گرتووه ٠

ـــ قسەی شەوه :ـ

واتا : نایەته دیو هەر بۆ خلافاندنه ٠

ـــ قسەی گوێ ناگردانه :ـ

(واتا : هیچ نرخێکی نییه ، به یەکێك دەوترێت هەر هاشـــەو هووشه بکات) ٠

— قسەی وەك قوڕی زستانە :ـ

واتا : وەك قوڕی زستان چۆن پیاو لە نوێژ نابات‌و دەبەخشرێت ، قسەکانی ئەویش وایەو لێی ناگیرێت ·

قسەی ـ قسەی وەکو کوچك‌و کولۆیە :ـ

قسەکانی رەق‌و نالەبارە ، پیاو ژانی پێ دەکات ·

— قسە ناچێتە هەمانەوە ـ جەواڵەوە ـ گیرفانەوە :ـ

١ ـ (بە یەکێك دەوترێت کە قسەیەکی نابەجێ بسکات‌و تۆ قسەکەی بدەیتە دواوە · واتا قسە ئەوەیە بچێتە مێشکەوە ـ وەربگیرێت) ·

٢ ـ بە یەکێك ئەوە دەوترێت کە هەر لە گۆترە گفت‌و بەڵێنی زل بدات‌و ئەنجامیشی هیچ بێت · واتا : قسەی بێ بایەخ‌و بێ ئەنجام کەڵکی چی‌یە ·

— قسەی نەکوڵاوە ـ نەکوڵۆکە :ـ

واتا : قسەکەی رەق‌و ناخۆشەو وەڵامەکەی وشکەو سەرو دڵ دەگرێت ·

— قسەی هاتەران‌و پاتەران دەکات :ـ

هاتەران = وڕێنە · پاتەران : شێتان ·

واتا : قسەیەك دەکات وەك هی وڕێنەکەر یا هی شێت ·

— قسەکەی بردە سەر :ـ

١ ـ بەڵێنەکەی بەجێ هێنا ·

٢ ـ کارەکەی تەواو کرد ·

هەواڵنامەی کتێب

قسە ـ قسەکەی گا :ـ

وای گێڕایەوە هیچی لێ تێ نەگەیشتین ، بچڕ بچڕو بە منجە منج
بیسەکەی کرد ٠

قسەکانی ـ قسەکانی نەخشی بەردە ـ وەك نەخشی بەرد وایە :ـ

هەر قسەیەکی کرد دێتە دی ، چونکە لێکدانەوەی زۆرەو دنیا دیدەیە٠

قسەیەك ـ قسەیەکیش بۆ دز بکەین :ـ

(واتا : تاوانبار ئەگەر بیانوویەکی بەدەستەوە بوو پێویستە
بەرژێر لیوە نەکرێت) ٠

قفڵ ـ قفڵی لە دەمی خۆی داوە ـ دەمی خۆی کولۆم کردووە :ـ

(بە هیچ جۆرێك قسە ناکات) ٠ نقەی لە خۆی بڕیوەو هیچ
نادرکێنێت ٠

قلّپ ـ قلّپو هووڕ :ـ

دەنگێکی زۆرو بەرزی رشانەوە ٠ یان دەرهاوردنو قلّپ کردنەوەی
شلەیەك کە لە تیانێکدا بێت دەم تەسك وەك گۆزەو شەربە ٠٠ هتد ٠

قلی ـ قلی بلییانە ـ قلیو بلییانە :ـ

قلیبلی : (واتایەکە کە بێ مانا بێت) ٠ واتا خەریکی شتێکی هیچو
پووچن ٠

قنگە ـ قنگە جنۆکەیەکە :ـ

(بە شوێنێکی زۆر تەسكو تروسكو تەنگەبەر دەوترێت)

قـنگ ـ قنگ بەتاڵ دەرچوو :ـ
هیچی دەست نەکەوت ، هیچیان نەدایە ٠

ـــ قنگ بدەرە سەر دەرپێی خۆت :ـ
(واتا : دەستدرێژی مەکەو ئاگات لە دەستو زمانی خۆت بێت)٠

قنـگر ـ قنگر ـ کنگرو ماست بە وەختی ـ بەوەعدەی ـ خۆی :ـ
هەموو شتێك ، کارێك ، قسەیەك لە کاتی خۆیدا باشە ، خۆشە ٠

قنگی ـ قنگی ـ کنگی چووزایەوە :ـ
واتا : ژان چووە دڵی بە قسەکەی ، بە کردارەکەی دڵگیر بوو ، پێی پەستو قارس بوو ، تەنگە گرتی ٠

ـــ قنگی ـ کنگی ـ کەر حەمامە :ـ
(بە شتێك ، بە قسەیەك دەوترێت کە نەگونجێت) ٠ لە جێی خۆیدا نەبێتو ناتەواو بێت ٠ ئەمە بە تەوسەوە ، بە رقـــەوە ، بە رووی یەکێکدا دەوترێت ٠

قنـگی ـ قنگی کردە رەشەبا :ـ
(لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە بمرێت) ٠

قنـگ ـ قنگ لێ کەوتووە :ـ
واتا : بێ هۆشو گۆشە ، ئاگای لە خۆی ینیەو شتی زوو زوو لێ دەکەوێتو لێی بەجێ دەمێنێت ٠

قووت ـ قووتی دا :ـ
شتەکەی لەناو برد ، دەستی بەسەردا گرتو ونی کرد ٠

قووچاند ـ قووچاندی :ـ

پاشەکشەی کردو هەڵات ، خۆی لە هەلوێستێك رزگار کرد • بۆ تەوس‌و گاڵتەپێ‌کردن دەوترێت •

قـوڕاو ـ قوڕاوی خەستە :ـ

١ ـ دەردەکەی کوشندەیە •

٢ ـ کارەکەی تەواو ئاڵۆزەو گرفتار بووە • تووشی گاشـەیەکی گەورە بووە •

قـۆڕە ـ قۆڕە :ـ

دەڵێن کارەکەی قۆڕە • واتا : کارەکەی نالەبارو ناتەواوو ئاڵۆزە • بارەکەی پڕ مەترسی‌و ئەندێشەیە •

قـوڕ ـ قوڕو چڵپاو :ـ

واتا قوڕو شلپە شلپی لیتاو •

ـــ قوڕو چڵپاوی دنیای بە قنگدا هەڵپژاوە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هەموو جۆرە ناخۆشییەکی دنیای دیبێت) • خاوەن تاقیکردنەوەیەکی زۆرەو زۆر گەڕاوە •

ـــ قوڕو قەپ :ـ

واتا قوڕ بە ـ قەپ ـ بەدەمدا بدرێت بێ دەنگ‌و کپ بێت •

قوڕی ـ قوڕی بە دەمیدا دا :ـ

قوڕو قەپی پێ کرد ، بێ دەنگی کرد ، بەوەی بەدرۆی خستەوە ، ناڕاستی‌ی بیرەکەی خستە ڕو پێی سەلماند کەوا نییە •

٢ ـ قسەکەی پێ بڕی ٠

— قوڕی بۆ گرتەوە :ـ

جاران قوڕ بۆ یەکێك دەگیرایەوە کە کۆستێکی گەورەی بکەوتایە ، تا خۆی بۆ لە قوڕ بنایە ٠ واتا تووشی گاشــــە ، ماڵوێرانی ، زیانێکی گەورەی کردو تووشی داخو ناسۆرێکی زۆری کرد ٠

قــۆڵ ـ قۆڵیان لە بندا بڕیوە :ـ

١ ـ لە خشتەیان بردووە ٠

٢ ـ شتەکەیان بە گران پێ فرۆشتووەو زیادیان لێ سەندووە ٠

هەواڵنامەی کتێب

قولەتێن ـ قولەتێنە :ـ

بە پێی شەرعی ئیسلام بە ئاوێك دەڵێن کە (٥٠٠ رطلی بەغـدادی) بێت کە هەر (رطل)ەی ١٢٨ ٤/٧ درهەمە ئاوێك وەستاو بەڵام پاك بێت بێ بۆنو ڕەنگو تام ٠ بەڵام واتای ئیدیۆمەکەی ئەوەیە کـە شتەکە زۆر تەواو نییەو کارەکە تێکەو لێکەیە ٠

قــوڵفی ـ قولفی کابە کەچ نابێت :ـ

بۆ تەوسەو تەشەرە واتا ئەگەر ئەو کارە بکرێت چ زیانێـــك دەبەخشێت ؟ ئەی بۆ نەکرێت خۆ لە ڕێ لادان نییە ٠

— قوڵفی کارەکە پچڕاوە ـ قوڵفی تۆڕەکە پچڕاوە :ـ

شیرازەی کارەکە تێك چووەو کار لە کار ترازاوە ٠

قونە قون ـ قونە قونکەرە :ـ

خۆی دەنوێنێتو پیشان دەدات ٠ بە کوڕێك یان کچێکی هەرزەکار دەڵێن کە میانەوێت دڵخوازێك بگرن ٠

قوونێ ـ قوونێ لە دووم مەڕۆ بۆن گووت لێ دێت :ـ
(بە کەسێکی بەفیز دەڵێن کە لەگەڵ خۆیشی نەسازێت) ٠

قوونی ـ قوونی هەر کلکی پێ دەوێت :ـ
(شتەك لە شتێك نەوەشێتەوە) ٠ بە یەکێکی کەوادەنو تێ ـ
نەگەیشتوو دەڵێن کە پەلاماری کارێك بداتو سەری لێ دەرنەچێتو
سوور بێت لەسەر ناتەواوی‌ی خۆی ٠

قیتە ـ قیتەی کوڕی فیتەیە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن باکی هیچی نەبێت) ٠

قیری ـ قیری ئەحمەد بڕندەیە ـ بووە بە قیرەکەی ئەحمەد بڕندە :ـ
واتا بە هیچ کولۆجێك ناچێتەوە ٠ بە یەکێك دەڵێن کە پێتەوە لکا
ئیتر لێت نەبێتەوە ٠

ـــ قیری کەوای سپی‌یە :ـ
١ ـ بە یەکێك دەڵێن کە خۆی بە یەکێکەوە هەڵبواسێتو بە ئامانو
زەمان لێی نەبێتەوە ٠
٢ ـ بە نەنگییەك دەوترێت کە بە یەکێکەوە لکا هەرکیز لێی
نەبێتەوەو لە کۆمەڵدا سووکی بکات ٠

قیرو ـ قیرو سیا ـ قیری سیا :ـ
واتا قیری رەش ٠ واتا : چش ، بە جەهەنم ، بەوچاتر کە ئەو شتە
ئەو کارە رووی دا ٠

قیزندە ـ قیزندەو بیزندە بووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر پیر بوو بێت ، زۆر نەخۆشو پەککەوتە بێت ،

پیسایی لە خۆی دوور نەخاتەوەو لێی بێزار بن‌و قێزی لێ بکەنەوە

قیژ ـ قیژو واژ :ـ

قیژەو واژە کردن ٠

ـــ قیژو هوور :ـ

دەنگی هاوار یا قـــەکردنێکی بەرزی وەك هاوارێکی زۆر ٠

هەواڵنامەی کتێب

ك

کــا ـ کاکە هی خۆت نەبور ، کایەنەکە هی خۆت بوو :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە چووبێتە سەر خوانی یەکێکی تر ، یان سەر هەر خوانێك هێندەی خواردبێت خۆی تووشی ژانەسك کردبێت ٠

ـــ کای تۆ نییە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە قسە لە شتێکدا بکات لە پایەی ئەودا نەبێت‌و لەژێری‌ی ئەو بەرزتر بێت) ٠

ـــ کای ـ لە بانە ـ بەسەردا کراوە ـ کای لەبەرە :ـ

بە یەکێکی بێ مێشکی تێ نەگەیشتوو دەڵێن ٠

ـــ کای کۆن بە با ـ دەدات ـ دەکات :ـ

رابوردوویەکی تاڵی مردوو زیندوو دەکاتەوە ، قسەو ناخۆشی‌و گیرو گرفتی لەوەپێش دێنێتەوە کایەوە ناشووب دەگێڕێت ٠

کــابە ـ کابە کەچ نابێت!؟ خۆ کابە کەچ نابێت !؟ ٠

کابە = کَعبة ٠ واتا چی دەبێت ، دەقەومێت ، با ئەو کارە بکرێت ، خۆ بە کردنی گوناه ناکرێت‌و کفر نییە ٠

کــار ـ کار لە کار ترازاوە :ـ

کارەکە تەوماوەو لە دەست چووە چاری نییە ٠

کــار ـ کاری لەبەر ناچێت :ـ

لە کارەکەیدا سستە ، سا یا لەبەر تەمەڵی ، یا نەشارەزایە ، یان خاور خلیچکە ٠

— کاری لە جێی خۆیدایە :ـ

مرۆڤێکی دروستو سەرڕاستە ، بە لێکدانەوەیە ، کارەکانی پوختە٠

کارێکی ـ کارێکی پێ کرد ، با بەدەواری شڕی نەکات :ـ

حەشری پێ کرد ٠ واتا : شەڕێکی گەورەی لەگەڵدا کرد زیانێکی زۆری پێ گەیاند ، کردی بەبەند ، شرتو شۆی لەبەر بڕی ٠

کارد ـ کارد بە پێشە گەیشتووە :ـ

کارد = کێرد ٠ واتا = چەقۆ گۆشتی بڕیوەو گەیشتۆتە سەر ئێسك٠ واتا : ستەمو زۆرداریو کاری نالەبار گەیشتۆتە رادەیەك هەڵناگیرێتو چاو پۆشی لێ ناکرێت ٠ ئازار گەیشتۆتە سەر ئێسقان

کارد ـ کارد وەکفنی کردووە :ـ

(خۆی بۆ مردن ئامادە کردووە) ٠

کاروان ـ کاروانکوژەیە :ـ

(وەك ئەستێرەی کاروانکوژە خەڵك لە خشتە دەباتو هەلی دەفریوێنێت ٠ بە یەکێکی فێڵبازی خەڵك خەڵەتێنْ دەڵێن) ٠
کاروانکوژە : ئەستێرەیەکە رووناك ، وەك ئەستێرەی بەیانە ٠ جارەهای جار کاروانی پێ هەڵخەڵەتاوە ، کاروان وایزانیوە نزیك رۆژەو ئەستێرەی بەیانە ، کەوتۆتە رێ ٠ بەڵام وڕن بووە ، یا تووشی کارەساتی گەورە بووە ، تووشی کوشتنو مردن بووە بۆیە ناو- نراوە کاروانکوژە ٠

کاسە ـ کاسەکە پڕ بووە ، لێی دەرژێت :ـ

ستەم زۆر بووە ، دڵ پڕ لە داخەو سەری کردووە ٠ ئیتر دڵ بەرگە

ناگرێت ، یاخی دەبێتو بەکۆدا دەچێت ٠

— کاسەکەی بە مل مندا دەشکێنێت :ـ .
گۆتاو ڕۆی کارەکە بەسەر مندا دەهێنێت (گوناهەکەی بەسەر مندا دەسەپێنێت) ٠

— کاسە لە ـ ئاش ـ چێشت گەرمترە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە لە ئیشی یەکێکدا ئەم لە خاوەنەکەی سەر گەرمتر بێت) ٠

کاسە ـ کاسە لێسە :ـ
١ ـ ماستاوکەرە ، مەراییکەرە ٠
٢ ـ خوازلۆکە ٠
٣ ـ نۆکەرە ٠

— کاسەی جەژنیان نییە :ـ
هەژارن تاخواردنی جەژنیشیان نییە ٠

کاغەز ـ کاغەزی سپی دەخوێنێتەوە :ـ
مرۆڤێکی زیرەكو وریایە ، لە شت باش دەکۆڵێتەوەو دەکات ٠

کالاّ ـ کالاّ لەقەد بالاّ :ـ
هەموو شتێك بە ئەندازەی خۆی ٠ کالاّ = بەرگ ٠
واتا :بەرگ بە پێی بالاّ دەبڕێت ٠

— کاڵەکخۆریت یان بێستانڕن ؟ :ـ
واتا : تۆ چیتە بەسەرەوە ، بخۆ ، بپۆشە ، کەڵك لەو شتە وەرگرەو مەپرسە ، چۆن بەچەند کراوە ٠

هەولنامەی کتێب

کـــاڵ ـ کاڵو کرچ :ـ

کاڵ = نەگەییو • کرچ = رەقێکی وا کە دانی پێدا بنێیت کرچەی بێت • واتا کاڵێکە کرچەی دێت • ناتەواوە نەگەییوە • دەڵێن : قـــەکانی کاڵو کرچن •

واتا : ناتەواونو لە بیرەوە نایەن ، لێکدانەوەی کەمە •

کەچەڵ ـ کەچەڵ کرد ـ گەڕی کرد :ـ

واتا : مێشـکی برد هێندە ئەو شتەی خواست ، دای بەگوێیدا •

کەراو کەر ـ کەراو کەر کەوتوون :ـ

بە دوو کەس دەڵێن کە هەڵسو کەوتیان لەگەڵ یەکدا ناتەواو بێتو لە هۆشەوە نەبێت •

کـــەرەکە ـ کـــەرەکە مـــەرە بەهـــارە چووزە کـــەما دیارە ـ کەوەکە مەرە بەهارە کورتانت بۆ دێنم لەو شارە :ـ

واتا : ئەو وا پەرێشانە ئێستە پێویستی بە یارمەتی هەیە ، بـەو شتە هەیە ، تۆ تازە گفتی دەمێکی تری دەدەیتێ ، ئەوە فریای ئەو ناکەوێتو بە کەڵکی نایەت •

کەر بازاڕ ـ کەر بازاڕە :ـ

کارەکە بێ سەرو بەرە ، بەرەڵایە ، هیچی بەسەر هیچەوە نییە •

کـــەر ـ کەر بە جۆ بمرێت شەهیدە :ـ

(بە یەکێکی نەوسنی چڵێس دەوترێت کە لە زۆر خواردنەوە نەخۆش کەوتبێت) •

ـــ کەر بگێت سەقەتی دەکات :ـ

بۆ گاڵتە پێکردنە ، واتا : نەزانە ، دەست لە هەر کارێکەوە بدات چەواشەی دەکاتو تێکی دەدات ٠

ـــ کەر بووە :ـ

١ ـ لە خشتە براوە ، لاس دراوە ٠

٢ ـ توورە بووەو زماندرێژی دەکات ٠

٣ ـ هەڵسو کەوتی کەرانەیە ٠

ـــ کەر گوڵو بار سووك :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە سەڵتو قوڵت بێت وباری سووك بێت)و ئەرکی بەسەر کەسەوە نەبێت ٠

ـــ کەر لە چاویدا قازییە :ـ

واتا : مرۆڤێکی بێ مێشكو کەودەنە ٠

ـــ کەر لە قوراودا دەگێت :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە یەکێکی تر بگرێتو خەریکی بکات ، پرسیاری لێ بکات داوای شتێکی لێ بکات لە کاتێکدا ئەو کەسەی پرسیارەکەی لێ دەکرێت ، دەستی نەپەرژێتو بوارەی نەبێت ٠

کـــەر ـ کـەر لە کوێ کەوتووە ـ تۆپیوە ـ وکوندە لە کوێ دڕاوە :ـ

واتا : باسەکە لە کوێیەو تۆ لە چی دەدوێیت ٠ بە یەکێك دەوترێت ئاگای لە کارێك نەبێتو بیەوێت چارەسەری هەڵوێستێك ، کارێك ، بکات ، بەڵام نەشارەزایانە تێ هەڵچێت ٠

ـــ کەر لەماڵیاندا بکەوێت دانی دەشکێت :ــ
واتا : زۆر هەژارن و ماڵەکەیان رووتە .

ـــ کەرو جاشێك ـ ماکەرو جاشێك ـ بەر قلیانیەتی ـ قلیان قاوەڵتییەتی:
واتا : ئێجگار زۆر خۆرە .

ـــ کەرو خۆڵە مێش :ــ
دەڵێن خزمایەتییەکەیان کەرو خۆڵەمێشـــــە . واتا خزمایەتییەکی دوورو ناتەواوە .

ـــ کەرو ماجوومییان نەوتووە :ــ
(بە یەکێـــك دەڵێن کە لەگـــەڵ کارێکدا خـــەریك بێت هیچی لێ نەزانێت) .

کـــەر ـ کەری ئەم بارە نییە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە دەرەقەتی ئیشێك نەیەت ، واتا : ئەم کارە بەو ناکرێت) .

ـــ کەری تۆپیو باری نییە ـ کەری مردوو جۆ ناخوات :ــ
(لە ڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە نەتوانێت ئیشـــێك بکات) . یەکێك دەیڵێت کە بێ دەسەڵاتی خۆی پیشان بدات ، لە کردنی کارێکدا کە لێی بخوازن بێ دەسەڵاتییەکەشی بە هۆی نەخۆشی پیری یان هەر هۆیەکی ترەوە بێت .

ـــ کەری خۆی بەستۆتەوە :ــ
واتا : کارەکەی خۆی بنجبەست کردووەو دڵنیایە .

ـــ کەری خۆیەتیو گوێی ناڵ دەکات :ـ

واتا : ماڵی خۆیەتیو چی لێ دەکات دەیکات ، کار بە ئارەزووی خۆی دەکات .

ـــ کەری کێ تۆییوە !؟

بۆ سەر سوڕماوو تەوسە بە یەکێك دەوترێت کەوا کارێکی باشی وا بکات لێی تەوەشێتەوە .

ـــ کەری لێ بووە بە رمووزن :ـ

رموزن = پروانە دەڵێی رمووزنە .

(بە یەکێك دەوترێت کە یەکێکی هیچو پڕوچی لێ بووبێت بە پیاوێکی باش) ، پیاوێکی بە دەسەڵاتو تەواو .

کــەر ـ کەری ناو جۆگەیە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کەڵك لە دوولا یان چەند لایەك وەربگرێتو گوێ نەداتە هیچ .

ـــ کەری ناو قوڕاوە ـ لە قوڕدا چەقیوە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە لە کارێکدا بەکی کـەوتبێت ، ســـەری لێ دەرنەچێت ، یان چەواشە بووبێت .

کــەرت ـ کەرتو پەرت بوو :ـ

لەت لەت بوو ، پەرشو بڵاو بووەوە .

کەروێشك ـ کەروێشك بە گا دەگرێت :ـ

پەلەی نییە ، لە کارو باردا شێنەیییە ، چونکە بە دەسەڵاتە ؛

کارەکەی لە چنگ دەرناچێت‌و جێبەجێی هەر دەکات ·

کەس ـ کەس بە دۆی خۆی ناڵێت ترشە ـ لە عەرش هەتا فورش × کەس بە دۆی خۆی ناڵێت ترش :ـ
هەرکەسە شتی خۆی لا چاکە :ـ

کەس ـ کەس بە کەس نییە ـ کێ بە ـ لە ـ کێیە شێخە دێیە :ـ
١ ـ کەس گەورەی کەس نییە ، هەرکەس بۆ خۆیەتی ·
٢ ـ پشێوییەکە ، شیرازە تێکچووە ، هەر کەسە بۆ خۆی کوێخایەکە ·

ـــ کەس بەو دوعایە ـ بە دوعای تۆ ـ ناڵێت ئامین :ـ
کەس بڕوا بەو قسەیە ناکات ، کەس گوێ ناداتە ئەو قسەیە ، کەس ئاواتی پێ ناخوازێت ·

ـــ کەس شان لە شانی نادات :ـ
لە هەر ڕوویەکی ژیانەوە بێت کەس نایگاتێ · بە تواناو دەسەڵاتە تەواوە ·

ـــ کەس کاغەزی کەس ناخوێنێتەوە :ـ
(کەس گوێ لە قسەی کەس ناگرێت) · کەس بە تەنگ کەسەوە نایەت · بە دانیشتنێك دەڵێن هەموویان قسە بکەن کەس گوێ لەوی تری نەگرێت ·

ـــ کەس گوو بە کڵاوی ناپێوێت :ـ
لە ڕووی سووکییەوە دەوترێت واتا (کەس بە هیچی نازانێت‌و لێی نابرسیتەوە) ·

کـەس ـ کەس ناتوانێت پێی بڵێت بەری چاوت کلی پێوەیە ـ کەس ناتوانێت پێی بڵێت پێت خوار داناوە :ـ

١ ـ بە یەکێك دەوترێت کە کەمو کووڕی نەبێت ، واتا مرۆڤێکی تـەواوە ٠

٢ ـ بەیەکێك دەوترێت جەربەزە بێت ٠

ـــ کەس نایەژێت خالۆ کەرت بەچەند : ـ

کەس لێی ناپرسێتەوە ، گوێی ناداتێ ٠ یەکێك ئەمە دەڵێت کـــە بەدەست شتێکەوە دامابێت ، بیەوێت بیفرۆشـــێت ٠ یان لێی قەومابێت‌و کەسێك نەبێت لایەکی لێ بکاتەوە ٠ نائومێدانە ئەوە دەڵێت ٠

کـــەش ـ کەش‌و فش :ـ

دەڵێن بە کەش‌و فشێکەوە هات واتا : بە فیزو لووت بەرزییەکەوە هـــات ٠

کەشك ـ کەشکیش برای دۆیە :

(بە یەکێك دەوترێت کە خزمی یەکێکی خراپ بێت واتا ئەمیش وەك ئەو وایە) ٠

کەفتگە ـ کەفتگە ناو دەس‌و دەم ـ کەوتۆتە بەر چاوو دەم :ـ

واتا خەڵکی لێی دەڵێن‌و بەخیلی پێ دەبەن ، پیادا هەڵدەکـــەن ، چاوی پێ هەڵدەهێنن ٠

کـــەف ـ کەف‌و کوڵیەتی :ـ

لە گەرمەی هەڵچووندایە ، سا یا بۆ هێزو دەسەڵات ، بۆ گەنجێتی ، یا بۆ توورە بوون ٠

کەڵافە ـ کەڵافە ـ کڵافە ـ ی شین کەوتۆتە بە ینیانەوە :ـ

(بە دوو کەس دەوترێت کە زویری کەوتبێتە بەینیانەوە) ٠

— کەڵافە ـ کڵافە ـ ی گورگ کەوتۆتە بەینیانەوە :ـ

(بە دوو کەس دەوترێت کە زۆردارێکی ستەمکار کەوتبێتە بەینیانەوەو لە هەردولایان بخوات) ٠

کەڵەشێر ـ کەڵەشێری ناوەختە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کارێك بکات ئەنجامەکەی بۆ خۆی خراپ بێت واتا نەهاتیەتی بۆیە ئەو کارە دەکات ٠

کەڵبە ـ کەڵبەی شکاوە :ـ

بۆ سووکی‌یە ، واتا : نابوشتی تەماوە بێ‌هێزو پەککەوتەیە ٠

کەڵەك ـ کەڵەکەترێیەك بوو مەپرسە ! :ـ

چڕی‌و بە یەکدا چوونێك بوو ، سـوار سـەری یەك بووبوون بەرەڵایی‌و ئاژاوە بوو ٠

کەڵەك ـ کەڵەکی لێ دا :ـ

فێڵی لێ کرد ، درۆی لەگەڵدا کرد ٠

کەللە ـ کەللە بەران :ـ

بۆ ڕق لێ بوونە ٠ بە یەکێکی سەر زل دەڵێن ٠ واتا : وەك سەری بەرانە ٠

— کەللە شەقە :ـ

تووڕەو تڕۆیە ، بە گژو فش بە ئاسماندا دەچێت ، هەڵسو کەوتی ناناسایی‌و سەیرە ٠

هەواڵنامەی کتێب

ــ کەللەم لە جاو نەدروابێت ـ هەر کەللەم لە جاو نەدروابێت :ـ
جاو = (جۆرە تەنراوێکە «نسیج» وەك خام ، بـەڵام ڕێسـەکەی ئەستوورترەو بە خەرەك دەرێسرێتو جۆلآ دروستی دەکات) • جاران لە گەلێك شاری کوردستاندا دروست دەکرا • ئێستە نەماوە
واتا هەر نەمرم ئەو کارە جێبەجێ دەکەم •

کەڵەگا ـ کەڵەگایەکە بۆ خۆی :ـ
بە ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت واتا : جـەربەزەیە ، زۆردارە ، دەست درێژکەرە •

کەڵمە ـ کەڵمە کراوە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە شتێکی لێ بپرسنو وەڵام نەداتەوە • نهێنییەك بێت نەیدرکێنێت • واتا : وەك گاجووت لە کاتی گێرەدا چۆن کەڵمە دەکرێت بۆ ئەوەی دەم نەکاتەوەو بە کرشە خواردنەوە خەریك نەبێت ، ئەمیش وای لێ کراوە ، دەمی بەستراوە •

کەللەیی ـ کەللەیی بوو :ـ
١ ـ شێت بوو •
٢ ـ وا توورە بوو وەك شێتی لێ هات •

کەم ـ کەم چیکڵدانە :ـ
١ ـ زوو هەڵدەچێت •
٢ ـ بێ ئارامە •

ــ کەمو کووڕی زۆرە :ـ
کەم = ناتەواو • کووڕی = کورتی = کرژی • واتا : ناتەواوەو کورتە نەگەیوەتە ئەنجامو خواست •

کـەمەر ـ کەمەر بەستەیەتی :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە کەمەری خزمەت ، بەندەیی ، بۆ کارگوزاریی یەکێکی تر بەستبێت یان بە یەکێك دەڵێن کە پیاوێکی پیرۆزی ئاین پشتگیری بکات) ٠

کـەمەر ـ کەمەری بۆ بەستووە :ـ

خۆی بۆ گورجو ئامادە کردووە بڕیاری داوە چابوکانە تێ هەڵچێت ٠

کەمەریی ـ کەمەریی بووە :ـ

هێندە ماندوو بووە ناوقەدی ـ کەمـــەری ـ راســـت نابێتەوەو دەیەشێت ٠

کەمتیار ـ کەمتیار پیاوی چاکە x قولەپێی بسمی دەنگ ناکات :ـ

بۆ گاڵتە پێ کردنو سووکی یەکێکی ساویلکە دەوترێت وا باوە کە کەمتیار دەنگی خۆشی لا خۆشەو پێی سەرمەست دەبێت ٠ گوایا قولەپێیشی دەسمن کەچی هێشتا بە خۆی نازانێت ٠ واتا ئـەو ساویلکەیەش بە هەڵدان وەك کەمتیار چی لێ بکەن بە خـــۆی نازانێت ٠

کـــەو ـ کەو ئەوەیە بەرامبەر کەو بخوێنێت :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە لە پاشملە باسی یەکێکی تر بکات واتا : ئەگەر دەتوانیت ڕوو بەڕووی خۆی قسە بکە ٠

کەوەری ـ کەوەری دەیچنێت :ـ

شێنەیی‌یە ، لە ڕۆیشتندا ، لە کاردا ٠

کـەوتە ـ کەوتە خـۆی :ـ

١ ـ فریای خۆی کەوتو خۆی رزگار کرد ٠

٢ ـ خۆی گورجو ئامادە کرد ٠

کەوتوەتە ـ کەوتوەتە بازاڕی خواوە ـ لە بازاڕی خوادایە :ـ

واتا نەخۆشەکە هێندە کەشەنگو هیلاکە وەختە بمرێت ، سـا مەگەر هەر خوا چاکی بکاتەوە ، ئەگینا دەستی لێ شۆراوە ٠

ـــ کەوتووەتە چەناگە کولێ :ـ

لە گیانکەنشتدایە ، لەسەرە مەرگدایە ٠

ـــ کەوتۆتە خاکو پای :ـ

دەست دامانیەتی ، لێی دەپاڕێتەوە ، خۆی داوە بەسەر خـاکی بەرپێیداو پێیدا ٠

ـــ کەوتووەتە خوارو ژووری :ـ

خەریکە قایلی بکات لاسی بدات ٠ ملی پێ بدات بۆ ئەو ئامانجەی ئەم کۆششی بو دەکات ٠

کەوتووەتە ـ کەوتووەتە داویەوە :ـ

١ ـ دڵی تێی چووەو حەزی لێ کردووە ٠

٢ ـ توشی بووە بە تووشیەوەو گرفتار بووە ، بە فێڵ لە خشتە براوە ٠

ـــ کەوتووەتە دەراوی تەنگەوە :ـ

گرفتار بووەو دەرهاتنەوەی ستەمە ٠

هەواڵنامەی کتێب

— کەوتووەتە ژێرەوە ٠

١ ـ دۆڕاوە ٠

٢ ـ بەزیوە ٠

٣ ـ نوشوستی هێناوە ٠

٤ ـ نابووت بووەو قەرزار کەوتووە ٠

— کەوتووەتە بەر چنگی :ـ

کەوتووەتە ژێر دەسەڵاتی ، کەوتووەتە بەر دەستی ٠

— کەوتووەتە ساجی عەلی :ـ

دەشێ ئەمە لەوەوە هاتبێت ، یەکێکی هەژار ساجێکی بەدەستەوە گرتبێت و هاواری کردبێت کە بۆ خاتری حەزرەتی عەلی شتێکی بدەنێ٠ واتا کەوتووەتە سواڵ و هیچی بە دەستەوە نەماوەو نابووت و هەژار کەوتووە ٠

— کەوتووەتە سەر زمان :ـ

ناوی زڕاوەو بۆتە بنێشتە خۆشەی سەر زمانی ئەم و ئەو ٠

کەوتووەتە ـ کەوتووەتە سەر سایە :ـ

(لە حینجە بۆتەوەو ئێستا بە سایە دەخوێنێت واتا : چـــاوی کراوەتەوەو فێری قسە کردن بووە) ٠

— کەوتووەتە قاچ و قووچ :ـ

١ ـ دەستی بە تەڵەکەبازی و کەڵەک و کوڵەک کردووە ٠

٢ ـ کەوتووەتە دزی و پیاکێشان ٠

— کەوتووەتە قەڵو بەرد :ـ

نابووت بووەو هیچی نەماوە ، دەسەڵاتی براوە ، دەستی بە پوولێکەوە دەلەرزێت ٠

— کەوتووەتە قوڕەوە ـ قوڕاوەوە :ـ

تووشی دەردیسەریو گاشە بووە ٠ لێی قەوماوە ٠

— کەوتووەتە کلکە لەقێ :ـ

١ ـ بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن مەرایی بکات ٠

٢ ـ کەوتۆتە پەلەپەل گەڕانەوە ، ڕۆیشتن ٠

کەوتووەتە ـ کەوتووەتە گێرەو کێشە :ـ

١ ـ لە هاتوچۆدایەو ماندووە ٠

٢ ـ تووش بووە ٠

— کەوتووەتە گێژەوە ـ گێژاوەوە :ـ

گێژ یان گێژاو : شوێنێکە کە ئاو تیایدا گێژ دەخوات دەسووڕێتەوە ، بە دەوری تەوەرەیەکدا ، هەر شتێکی بکەوێتە حاست قووتی دەدات٠ واتا : تووش بووەو لە ئەندێشەو مەترسیدایە ٠

— کەوتووەتە هەلەقو مەلەق :ـ

نازانێت کامیان هەلبژێرێت ، ڕاڕایە ٠ سەری لە کارەکە شتەکە دەرناچێت ئەمە لە یارییەکی منداڵانەوە هاتووە کە بۆ هەڵبژاردنی شتێك لە چەند شتێکدا دەڵێن : هەللەق مەللەق دەنکی لەقلەق ، کێسەو کەمەر یاسیس عومەر یا پێغەمبەر ٠

کتێبخانەی ئەوالنەوی کتێب

ـــ کەوتووەتە هەلەکەسەما :ـ
واتا جرتو فرتیەتیو شپرزەیە ، سا یا لە خۆشـیدا یان لـــە ناخۆشیدا ، بۆ تەوسیش دەوترێت ٠

کەوچك ـ کەوچکی نییە بۆ ٠٠٠٠ دەخوات :ـ
کە قسە نازانێت ، قسەی جوان نازانێت بۆ دەیکات ٠

کەوڵ ـ کەوڵە کۆنە :ـ
بۆ گاڵتە لەگەڵ کردن ، پێ کردن دەوترێت بە پیرێکی پەك کەوتە دەڵێن واتا ئەو وەك پیرێکی پەك کەوتە وایە ٠

ـــ کەوڵ سوور ـ کڵاو سوورـــی بەر لەشکرە ٠
(بە مەردومی زۆر جەربەزەی چەتڵەمەز دەوترێت) ٠

ـــ کەوڵی بۆ بازار دەبەن :ـ
(واتا : هاکا مرد) ٠

ـــ کەوڵی کرد :ـ
واتا : (١ ـ زەبوونو بێ هێزو بەیدەستی کرد) ٠
٢ ـ بۆژوو بێزاری کرد ٠

کـــەین ـ کەینو بەین :ـ
دەڵێن هەزار کەینو بەینیان هەیە واتا : هەزار تەگبیرو ڕایان بـــە نهێنی هەیە ٠

کتـــك ـ کتك ختوکەی شێر دەدات ـ بەگژ قولەی قافدا دەچێت :
بە یەکێك دەڵێن کە بێ دەسەڵات بێتو ململانێو زۆران لەگـــەڵ

یەکێکی دەسەڵاتداردا بکاتو بگرێت ·

کتــــك ـ کتك دەمی ئەدەگەیشتە دووگ دەیوت ـ سوڵە ـ سوێرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە دەستی نەگاتە شتێك ، کارێك ، دەســـەڵاتی
نەبێتو بڵێت ئەو شتە ، ئەو کارە بێکەڵکە ·

ـــ کتك لەسەر ڕمانە :ـ
(واتا زۆر چڕو قەڵەباڵغە تا جێی پشیلەش نەماوە مەگەر بەســەر
نووکی ڕمەوە نەبێت) ·

ـــ کتكو مشك بوون بە خوشك :ـ
(بە دوو دوژمن دەڵێن کە بووبن بە برا بۆ خواردنی ماڵی یەکێکی تر) ·

کتێب ـ کتێب بۆ ئاخری دەگێڕێتەوە :ـ
کار بە ئەنجامەو پێویستە ئەو سەری ڕەچاو بکرێت ·

کــڕ ـ کڕ کەوتووە :ـ
١ ـ واتا لە جرتو فرت کەوتووە ، دامردۆتەوە ·
٢ ـ لە ماڵەوە یان لەو شوێنە خۆی هێشتۆتەوەو نایەتەدەرێ ·

کراس ـ کراسێك بەپیسیو هەزار بەپاکی :ـ
واتا : پیاو کردەوەیەکی خراپی کرد لە یادی خەڵکدا دەمێنێتەوەو بۆی
دەبێتە لەکە ، لەبەر ئەوە تا دەتوانێت پێویستە خۆی لە خـــراپە
بەدوور بگرێت ·

کــرا ـ کرایە باخەڵیەوە :ـ
واتا بووکەکە کرایە پەردەوە ·

کـــرِه ـ کرِەی میری سوور دەکات :ـ

واتا : بەو شتە ، کارە ، قایلەو سوپاسیش دەکاتو هەمیشەش چاوەچاویەتی • واتا خێر بۆ میری سوور دەکات ، کە بەو ئـاواتە بـگات •

کـــردە ـ کردەی تۆیەو بردەی شەیتان :

رەنجەکەت بەفیرۆ دەڕوات ، خۆت کەڵکی لێ نابینیتو بۆ ئـــەمو ئـەوە •

کـردنی ـ کردنی بە ئەموستیلەیەکو کردنیە پەنجەیەوە :ـ

ـ بە قسەی شیرینو کردەوەی جوان دڵی لێ سەندن وای لێ کردن ملی بۆ شۆڕ بکەن ، خۆشیان بوێت لەگەڵی بگونجێن •

کـــردی ـ کردی بە بنێشتە خۆشەی ژێر دانی :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە قسەیەك زۆر بلێتەوە) •

ـــ کردی بە پووش برنج :ـ

سووکو ڕسواو بێ نرخی کرد •

کردوویە ـ کردوویە بە بنێشتی مەلای مەزبوورە :ـ

(واتا : ئاگاداریی مالەکەی دەکاتو دەیپارێزێت • گوایا مەلای مەزبوورە بنێشتی جاویوەو کاتێ زاری شل بووە دەری هێناوەو بە سەری لووتیەوە نووساندوویە ، گوتوویانە مەلا ئەوە بۆ وا دەکەیت گوتوویە دەمەوێ ماڵی خۆم هەمیشە لەبەر چاوم بێت) •

کردییـــە ـ کردیە کونەوە :ـ

١ ـ بەزاندی •

هەواڵنامەی کتێب

٢ ـ تۆقاندی ٠

کـــرمن ـ کرمنه :ـ

به ئافرەتێك دەڵێن زۆر حەز لە مێرد بکات ٠

کـــرم ـ کرمی خۆی دەکوژێت :ـ

به یەکێك دەڵێن که دڵخوردیی خۆی بەکارێك لابەرێتو خـــۆی پێوە خەریك بکات ٠ مەراقی دڵی خۆی پێ دامرێنێت ٠

کـــزە ـ کزەی ـ کسپەی ـ لە جەرك هەستاند :ـ

ســـوێی کـــردە دڵیـــەوەو خەفەتێکی تاڵی پێ گەیاند ٠ زارۆڵەکەی فەوتاند ، مراندی ، کوشتی ٠

کسپ ـ کسپو کۆ :ـ

گڕی گەرمییەکە کە لە دەروونـدا پەیدا دەبێت واتا : کسپە کـــسپی سووتانو کێوێکی ئاگر لە دەروونـدا ٠ ئەمە بە هۆی تووڕە بوونەوە ، بە هۆی ئارەزوو حەزێکەوە ، هەوەسێکەوە پەیدا دەبێت ، لـــە دەروونـدا پەیدا دەبێت ٠ دەڵێن ، کسپو کۆی دڵی دامردەوە ٠ واتا رقەکەی نیشتەوە ٠ گڕی ئاگری دەروونی حەزەکەی دامردەوە ٠

کـــسپ ـ کسپو هووڕ :ـ

کسپە کسپێکی زۆر ٠

کشە مرێ ـ کشە مرێیە :ـ

واتا : هەر بڵێی کشە مرێ دەرکی کولانەکەمان لێ دەگرێت ٠ بە یەکێکی دڵ ناسکی بە بیانور دەوترێت کە زوو دڵگیر بێتو لووت هەڵکات

کش‌و ـ کش‌و مات :ـ

بێ دەنگ‌و بێ جووڵەو خشپە ٠

کفت ـ کفت‌و کۆ :ـ

دەڵێن کفت‌و کۆی دڵی دامردەوە ٠ کفت : شەکەتی‌و پەرێشانی‌ی دەروون‌و دڵ ، یان لەش واتا : تێری لەو شتە خواردو تاسەی لێ شکا بە تایبەتی بۆ ئافرەتی بێزووکەر ٠ ماندوێتی‌و ئازاری لەشی دامرکاو دامردەوە ٠

کفن دڕ ـ کفن دڕە :ـ

ژیانێکی ئەفسووناوی دەژی ولە مردن سڵ ناکات ٠

کفن دز ـ کفن دزە :ـ

واتا چاوی بڕیوەتە ماڵی ئەم‌و ئەو‌و لەو پێناوەدا کۆ لە هیچ ناکات بێ ویژدانی دەکات ٠ ئەمە لەو بەندەوە هاتووە کە دەڵێت : رەحمەت لە کفن دزی قەیم ٠

کفنی ـ کفنی بۆ بڕی :ـ

واتا : تۆقاندی‌و ترساندی بە شێوەیەك وەك مردووی لێ کرد ٠

ــ کفنی لە کوێ هەیە تا گۆڕی هەبێت :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هیچی نەبێت) ٠

کـــل ـ کل لە چاو دەفڕێنێت ـ کل لە چاو دەدزێت :ـ

١ ـ دزێکی چابوك‌و شارەزایە ٠

٢ ـ ناپاکە پشتی پێ نابەسترێت ٠

کڵاوی ـ کڵاوی لە راستیدا دڕاوە ـ کڵاوەکەی لە ناوەڕاستدا دڕاوە :ـ
(واتا : هێندە راستگۆو حەقبێژە بە چەپۆك کڵاوەکەیان دڕاندووە)·

کـــڵاو ـ کڵاویان ئاوێتە بووە :ـ
بە هـــۆی ژنو ژنخـــــوازییەوە خزمایەتییان پەیدا کـــــردووەو پەیوەندییان پتەو بووە ·

ـــ کڵاوی ئەحمەد دەکات بەسەر مەحمووددداو هی مەحموود بەسەر ئەحمەددا :ـ
١ ـ بۆ مەرامی کاری خۆی لە فێڵو تەڵەکەبازیدایە ·
٢ ـ کار بە بێ بنچینە دەکات ·

کـــڵاو ـ کڵاوی بکەوێتە مزگەوتەوە بە گۆجان دەری دەهێنێتەوە :ـ
(واتا سەرو ساختی لەگەڵ مزگەوتدا نییە) ·

ـــ کڵاوی پەرت دەکرد :ـ
تووڕە بوو بوو ، ڕقی هەستابوو ·

کڵاوێکی ـ کڵاوێکی بۆ دابنێن هەتا ئێواری لەگەڵی دەدوێت :ـ
زۆر چەنەبازە ·

کڵاوی ـ کڵاوی هەمیشە لارە ـ کڵاوەکەی بە لایەکی سەریەوە ناوە :ـ
واتا : هەمیشە سەربڵندە ، کارەکەی پوخت کردووەو دڵنیایە ·
منەتی کەس نازانێت·

کـــڵاو ـ کڵاو هەڵدەدات :ـ
لە خۆشیدایە ، بە ئامانج گەییوە ·

کلـك ـ کلکە لە قنیەتی :ـ
مەرایی دەکات ، لە بەریدا دەپاڵێوێت . بۆ سووکـی دەوترێت ،
چونکە سەگ بۆ خاوەنەکەی کلکەلەقنێ دەکات .

کلکە ـ کلکەقونێ دەکات :ـ
١ ـ یاری لەگەڵدا دەکاتو ختووکەی دەدات .
٢ ـ دەیبزێوێتو هانی دەدات هاری دەکات ، بـە تایبەتی بـۆ
منـداڵە .

ـــ کلکە قونێیەتی :ـ
نیازی کارێکی هەیەو دەری نابڕێت دەڵێن : کلکەقونێ چیتە ؟ .
واتا : نیازی چیت هەیە ؟ وا کەوتوویتە جرتو فـرتو خـــۆ
خەریك کردن .

هەواڵنامەی کتێب

کلکیـان ـ کلکیان هەڵکێشا :ـ
بۆ سووکی ئەو کەسەیە کە پێی دەوترێت . واتا : لەسەر کارەکە
لایان برد ، دەریان کرد .

کلکیەتی ـ کلکیەتی :ـ
هەمیشە بە دوایەوەیە .

کلكو ـ کلكو گوێی دەکات :ـ
بۆ هەڕەشەیە . واتا تەمێی دەکات ، سزای پێ دەنۆشـــێت ،
تووشی زیانی دەکات . زوو وا باو بوو کە گوێی ولاخی دوژمن دەبڕا
یا کلکی ، بۆ ئەتكو هەڕەشە .

کلکی ــ کلکی پێواوەو دەزانێت چەند بستە :ــ

واتا : دەزانێت چی لە باردایە ، هەڵی سەنگاندووە ٠

ــــ کلکی کەر بە دەستەسڕ دەگریت :ــ

١ ــ (بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر پاكو تەمیزی بخوێنێتەوە) ٠

٢ ــ بە دەعیەو فیز بێت بە بێزەوە دەست بداتە کارێك ٠

ــــ کلکی لە کوڵە کەمترە ــ کلکی لە سەگ کەمترە :ــ

کوڵە = ناوی سەگە ٠ بۆ تەوس‌و پێکەنین دەوترێت واتا : زۆرزانە ٠

ــــ کلکی لە هەزار تەڵە پساوە :ــ

واتا : مرۆڤێکی زۆرزان‌و شارەزایە پێچو پەنای ژیان بەڵەدە ٠

ــــ کلکی ــ جووچکەی ــ وشتر گەیبە زەوی :ــ

دەڵێن : تا شتێکی لەدەست بووەوە کلکی وشتر گەیبە زەوی واتا : زۆر بە گران‌و درەنگ ٠

کلیل ــ کلیلی خانی دزیوە :ــ

بە یەکێك دەڵێن پارەی زۆر بێت ، یان بێ دەربەسانە پارە خەرج بکات ٠ خان = ئەو بازاڕەیە کە دووکانی بازرگانە گەورەکانی تێدایە ئەو کەسەی کلیلی خان بدزێت واتا پارەی ئەو بازرگانانەی دزیوە ٠ یان خان بە مانای میرە ، پاشایە ٠ ئەوەی کلیلی ئەویش بدزێت کلیلی قاسەکەی دزیوە کە پارەکانی تێدایە ٠

کنگە ــ کنگە شەر :ــ

شەڕە قسە ، شەڕ کردن‌و بە دەم شەڕەوە کشانەوە ٠

و ـ كنگەو تلوور :ـ
پاڵ کەوتن بە شێوەیەك كنگ دەرپەڕیت .

كـۆتر ـ كۆتر لە دەماخی دەفڕێت :ـ
(لووتی هێندە بەرزە كۆتر هێلانەی تێدا دەكات) .

كـوتو ـ كوتو پڕ ـ كوتو مزرەقی :ـ
دەستبەجێ ، لە ناكاودا .

ـــ كوتو كوێر :ـ
كوت لە پەل كوتانەوە هاتووە . واتا كوێرێكە پەل دەكوتێت یان چاوی كزە وەك كوێرە بۆ تەشەرو تەوسیش دەوترێت دەڵـێن : جـا ئەو كوتو كوێرە چییە كچی بدەنێ !؟ .

كـوتو ـ كوتو مت :ـ
دەڵێن كوتو مت لەو دەچێت . واتا بە تەواوی وەكو ئەوە . یان كوتو مت دەڵێی بەدەم دایناوە . واتا : زۆر لەو دەچێت .

كـــوجا ـ كوجا شاهی میسلی قازی :ـ
كوجا = كـوا (فارســییە) . شاهی : شـــاهد (عـــەرەبییە) میسـلی : مثل (عەرەبییە) : وەكو . واتا : چی لەوە باشترە كە قازی خۆی شایەت بێت .

كوچـك ـ كوچك دەكوڵێنێت :ـ
(هەوڵی بێ سوود دەدات) .

ـــ کوچك دەدا بە مل کوچکدا ـ دار بەسەر بەردا دەدات :
١ ـ زۆر تووڕە بووە ٠
٢ ـ بۆ شت دەگەڕێتو بۆی شپرزەیە ٠

کوچوولە ـ کوچوولەی خواردووە :
کوچوولە = ژارە ماسیە بۆ گاڵتەو پێکەنینە ٠ واتا : ژارەماسی خواردووە وا نەخۆشە ؟

کوڕانی ـ کوڕانیە :ـ
بە ئافرەتێك دەڵێن کە لاسایی پیاو بکاتەوەو لەسەر سروشتو ڕەوشتی ئافرەت دەرچێت ٠

کـوڕ ـ کوڕ شیوەڵەیە :ـ
شیوەڵە : خڕۆڵە = پێگەیشتوو واتا : کوڕ تەواوەو پێگەیشتووەو کارەکەیشی دروستە ٠ بە کارێك لە هەلوێستێکدا دەوترێت کە کارەکە تەواو بێتو بە پێی پێویستو دڵ بێت ٠

کورتەك ـ کورتەکەکەی کورتە :ـ
کورتەك کاڵایەکی ناودارە لە زستاندا دەکرێتە بەر (واتا بێ ئەقڵو نەفامە) ٠

کورتو ـ کورتو کۆڵ :ـ
کەمو ناتەواو ٠

کورتی ـ کورتی هێناوە :ـ
١ ـ نەگەیوەتە ئەنجام ٠

٢ ـ بەشی نەکردووە ـ بۆ قوماش ، پارە دەوترێت .

٣ ـ تێ شکاوە ، لە کارەکەیدا زیانی لێ کەوتووە ، مایەکەی خۆی نەگرتۆتەوە .

کوڕ ـ کوڕی کۆڕە :ـ

لێهاتووەو لە هەموو کۆڕێکدا دەردەچێت .

کـــوڕی ـ کوڕی عەتە تڕپاشایە :ـ

بە یەکێك دەڵێن ـ بە تایبەتی منداڵ ـ کە لووتی بەرز بێتو بـــە هەموو شتێك ، خواردنێك ، دانەکەوێتو قایل نەبێت .

ـــ کوڕی گوێ ئاکردانەو کون لە جەرگیدا نییە :ـ

١ ـ (بەیەکێك دەوترێت کە لە ماڵی خۆیدا دانیشتبێتو مەردوم بۆ جەنگو کاری ترسناك بنێرێت).

٢ ـ بە یەکێکی فیشاڵکەری ترستۆك دەوترێت کە لە پاڵەوە باسی ئازایەتیو شەڕ بکات .

کوزێ ـ کوزی بێ مووی دەوێت :ـ

بە تەوسو تەشەرەوە بە یەکێك دەڵێن کە بە شتێك ، یان هیـــچ شتێك قایل نەبێت ، شتێکی بوێت بێ ئەرکو کێشە دەستی بکەوێت.

کۆزەر ـ کۆزەرو بەربای عومری نا :ـ

واتا : باشی کوتاو لێی دا ، وەك چۆن سەرکـــۆزەری خـــەرمان دەکوترێت ، تا گەنمەکە لە گوڵە نەکوتراوەکە دەردێت .

هەواڵنامەی کتێب

کووزەڵە ــ کووزەڵە بە نان دەکات :ــ
زۆر هەژارە ٠

کۆستە ــ کۆستە بابی‌یە :ــ
(گاڵتە جارە ، وشکە دیوانەیە) کۆستە بە پیاوێك دەڵێن کە رووی مووی لێ نەڕوێت یان زۆر تەنك بێت لە چیرۆکە فۆلکلۆرییەکانی کورددا کۆستە بە پیاوێکی گاڵتەجارو فێڵباز پیشان دەدرێت ٠

ــ کۆستە کۆستەیە :ــ
١ ــ هەر کەسە هەوڵی بەشی خۆیەتی ٠
٢ ــ چاوو ڕاوی هەڵخەڵەتاندنە ٠

کۆستی ــ کۆستی کەوتووە :ــ
کەسێکی نزیکی مردووە کە ژیانو خۆشی‌ی ئەوی پێوە بەند بووە ٠
٢ ــ بە یەکێك دەڵێن کە پشتو پەنای براببێت ، هەژار کەوتبێت ٠
٣ ــ تووشی خەفەتێکی گەورە بووبێت بە هۆی ئەوەوە کە ناحەزەکەی سەرکەوتبێت یان تووشی قازانجێکی زۆر بووبێت بۆ ئەمە بە تەوسەوە بە کەسە دەڵێن : دەڵێی کۆستی کەوتووە ٠ واتا زۆری پێ ناخۆشە ٠

کۆڵە ــ کۆڵە ــ کۆڵی‌یە :ــ
١ ــ شارەزاانییە ، فێر نەبووەو قاڵ نەبووە ٠ کوڵ = کورتو ناتەواو دەڵێن : پەنجەی کۆڵە ٠ واتاکورتە ٠

کۆڵەی ــ کۆڵەی کوتا :ــ
١ ــ پەکی خستو لە بڕی بردەوە ، دەستی بەستەوە ٠

٢ ـ زیانێکی گەورەی پێ گەیاند ٠

٣ ـ ئازارێکی زۆری دا ٠

کولله ـ کولله بە جەڕە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە هێندە لاواز بێت ، ئەندامەکانی وەك بەجـــەڕ لێکدرابێت وابێت) ٠

کوڵ ـ کوڵو کۆ :ـ

دەڵێن کوڵو کۆی دامردەوە ، واتا سووتاو بوو بەقـــەرەبروت یان دەڵێن : کوڵو کۆی دەروونی دامردەوە ، واتا : جـــۆشی دەروونیو هەستانی دەروونی کپ بوو ، خاو بووەوە ٠

کـۆڵی ـ کۆڵی پێوە هەڵگرتووە :ـ

زۆر بەتەنگەوە دێتو دڵـــوازنە خەمی دەخواتو خـــەریکیەتی ، مشووری دەخوات ٠

کـــۆن ـ کۆنە چەکمەرەقە :ـ

(بە یەکێکی بێ ناوو نیشان دەوترێت کە بەناو ئاغـــاو وەکی تریش هیچی نەبێت ٠ بە پیاوێکی بووەی لێکەوتوو دەڵێن کە بە فیزو دەعیە بێت) ٠

کـــون ـ کونە فیشاڵە ـ کونە درۆیە :ـ

بە یەکێکی درۆزنی خۆ هەڵکێش دەوترێت کە شتی گەورە گەورە بداتە پاڵ خۆی ٠

ـــ کونە مشکی لێ بوو بە قەیسەری :ـ

لە ترساندا شوێن نەبوو خۆی تێدا بشارێتەوە ٠

— کون بە سەهۆڵ ناگیرێت :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە چارەی شتێك بە شتێکی هیچو پووچ بکات) ٠
واتا ئەم چارەیە سەر ناگرێت ٠

— کون لە جەرگیدا نییە :ـ
زۆر ئازاو بەجەرگە ٠

کوێرایی ـ کوێرایی بە چاویدا هاتووە :ـ
تووشی خەفەتێکی ئەوتۆ گرانو سەخت بووە جیهانی لەبەر چاو تاریك بووە ، وەك کوێر بووبێت ، رۆشنایی‌و خۆشی‌ی جیهان نابینێت ٠
بە یەکێك دەڵێن کە وریا نەبێت‌و سەرنج نەداتە بەر پێی یان کارەکەی٠

کوێر ـ کوێر بووەوە :ـ
دەڵێن ئەو بنەماڵەیەش کوێر بووەوە ٠ واتا : کەس لەوەجاخیاندا نەما ٠

کوێر ـ کوێری کردەوە :ـ
براندییەوە ، کوژاندییەوە نەیهێشت ٠

کێچ ـ کێچ بە گا دەفرۆشێت :ـ
واتا : زۆر گرانجانە ٠

— کێچ کەوتە کەوڵی :ـ
١ ـ ئارامی لەبەر برا ، پەلەی رۆیشتنیەتی ، پەلەی تەواوکردنی کارەکەیەتی ٠
٢ ـ دڵخوردە ٠

هەواڵنامەی کتێب

ــ کێچی هەڵهێناوە :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کـــە زۆر دانیشتبێت‌و لە دانیشتن وەڕس بووبێت) ٠

کــێر ــ کێر بەر کێری نادرێت :ــ

بە وەڕسی‌و بێزارییەکەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆردارو جەربەزە بیت ٠ واتا ملەملەی لەگەڵدا ناکرێت ، لەبەر زۆرداری شان لــە شانی نادرێت ٠

کــێر ــ کێر زلیە :ــ

بە بێزارییەوە دەوترێت واتا زۆرداری‌و کەڵەگایی‌یە ٠

هەواڵنامەی کتێب

کیسە ــ کیسـەی بۆ هە ڵدرووە :ــ

چاوەڕێ‌یە ئەو شتەی دەست بکەوێت ٠

کێشە ــ کێشـەو بەرە :ــ

دەڵێن ئەم کێشەو بەرەیە بەمن ناکرێت ٠ واتا ئەم هاتو چۆو ئەرکە گرانە بە من ناکرێت ئەمە لە کرشە کێشـانو بردنی بۆ ســـەر خەرمانەوە هاتووە ٠

کیمیایی ــ کیمیایی ناگانی

(بە کارێك دەووترێت قازانجی ئێجگار زۆربێت)

کێو ــ کێوی بە کۆڵەوە گرتووە

سەری دنیای لێ هاتۆتەوە یەك ٠ خۆی ماندوو خەفەتبار کردووە

ـ ك ـ

ـــا ـ گا بە پێوە قووت دەدات :ـ

بە یەکێك دەڵێن بەرتیلخۆر بێت یان دزێك بێت چابوك ، ماڵی میری ، هی ئەم‌و ئەو بێ سڵ دەماشێتەوە ٠

ـــ گا بە دەنگی ناڕوات :ـ

بێ دڕکە ٠ (کەس بە قسەی ناکات) ٠

ـــ گا بە گوندا دەناسیتەوە :ـ

بۆ تەوس‌و گاڵتە پێ کردنە واتا (زۆر نادانە) ، نە شارەزایە ، درشتە ٠

ـــ گاپێ یە :ـ

لە رۆیشتندا سستە پەلەو خاوە ٠

ـــ گا ڕیباوە !؟

واتا : بۆچی پارە رژاوە ؟ ٠ یەکێك ئەمە دەڵێت کە بێزاریی خۆی بەرامبەر کەسێك دەربڕێت کە بە تەنگەوە نەیەت ، زیان بدات شتی زۆرو زیاد بخوازێت ٠

ـــ گا گوورواوە هەر کلکی ماوە :ـ

کار گەیشتۆتە کۆتایی ، ئەوەندەی نەماوە بە ئەنجام بگات ٠

گــا ـ گا گووی کرد :ـ

لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە قسەیەکی ناپەسند بـکات ٠

هەواڵنامەی کتێب

ــ گا له کوڵاورۆژنەوه سەر دەخات :ــ

(دزێکی شارەزاو چاپڕکه) ٠ کڵاو- رۆژنه = کڵاورۆشنەیه،کونێکه هێندەی دەمی کڵاوێکه له بنمیچی خانوودا دەکــرا ــ خانووی گڵی جاران ــ تا دووکەڵی لێوه بچێته دەرەوەو شتێکیش روشنایی لێوه بێته ژووری ٠

ــ گاو کەرن بەرامبەرن :ــ

له رووی سووکییەوه (به دوو شت ــ دووکەس ــ دەڵێن که له یەك بچن ٠) ٠

گــا گــو ــ گا گوه :ــ

به کەسێکی بلــحی بێکاره دەوترێت ٠

گـــاه ــ گاه گاه به خەربار گاه گاه به مسقاڵ :ــ

(به شتێك دەوترێت که هەندێك جار زۆرو هەندێك جاریش کەم بێت) گاه : فارسی‌یه ، واتا : جار ٠

گـــای ــ گای به تەنیایه :ــ

واتا : وەك چۆن گایەك به تەنها گێرەی پێ ناکرێت ئەو کەسەش به تەنها ، بەبێ یارمەتی کاری بۆ نایەته ئەنجامو بۆی ناکرێت ٠

گـــا ــ گای بێ گاوانه :ــ

به یەکێك دەڵێن که کەسی نەبێت سەرپەرشتی بکات ، پشتگیری‌و راوێژی بۆ بکات ٠

ــ گای تەنها لەوەڕاوه :ــ

(به یەکێك دەڵێن که لەگەڵ کەسدا هەڵ نەکاتو نەتوانێت بژی) ٠

هەواڵنامەی ئێڤێر

— گـای مارۆیە :ـ

١ ـ واتا : لە هەموو شوێنێك دەناسرێتەوە ٠

٢ ـ چارە رەشەو گوناه دەدرێتە پاڵ ئەو ، بێگاری پێ دەکە ـ
کار بە ملیدا دەدرێت ٠

— گای ناو گوێرەکەیە :ـ

(بە یەکێك دەڵین ئە هەمیشە لەکەل مندالاندا یاری بکات) ٠

— گای یەك ئاخورە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە بیەوێت هەر بە تەنها بژیو لەگەڵ کەسدا نەبێت)

هەواڵنامەی کتێب

گـــاڵە ـ گاڵەی پێ کرد :ـ

حەشری پێ کرد ، زۆر لەگەڵیدا خەریك بوو ، دەڵێن گاڵەی بـە خواردنەکە کرد ٠ واتا : زۆری خوارد ، گاڵەی بە کارەکە کرد ٠ زۆر لەگەڵیدا خەریك بوو ٠

گاڵ ـ گاڵت وەگوێزە ـ بگوێزەرەوە :ـ

گاڵ = هەرزن ٠ واتا : بگوێزەرەوەو لاچۆ ٠ ئەمە بە گەمەوە بـە یەکێك دەوترێت بۆ لاچوونو گوێزانەوە ٠

— گاڵیش زادی خوایە :ـ

(یەکێك دەیڵێت بە یەکێك کە بە چاوی سووك تەماشای خزمێکی خۆی بکات) ٠

گانێك ـ گانێك و تۆپێك جاو قەرزار دەبێت :ـ

بە تەوس و داخەوە. یەکێك دەڵێت کە چاوەڕێی ئەنجامێکی باشی کارەکەی ، پیاوەتییەکەی بێت کەچی لەبری ئەوە ، پیاو خراپیش بکرێت یان تووشی زیان بێت .

گـاور ـ گاور ـ دوژمن ـ بە جەستەی بێت :ـ

١ ـ واتا : زۆر پەرێشانەو ئازارێکی زۆری هەیە .

٢ ـ بارێکی نالەبارو شپرزەی هەیە .

گـاور ـ گاوری سەر کۆی پی موسوڵمان دەبێت :ـ

واتا : زۆر شپرزەیەو هەموو کەسێك بەزەیی پێدا دێتەوە ، سا یا کۆستێکی گەورەی کەوتووەو لە شینـدایە یان ئازارێکی زۆری هەیەو لە چەپۆکاندایە .

گەجەر ـ گەجەرو گوجەر :ـ

(مەردومی هیچ و پووچ) .

گەڕەلاوژێ ـ گەڕەلاوژێیە :ـ

گەڕەلاوژێ = گۆرانی وتنە بە سەرە . بەڵام لێرەدا واتاکەی ئەوە دەگەیەنێت کە هەر یەکە بۆ خۆی دەنگی لێ هەڵبڕیوە ، سـا یا قسەدەکات یان گۆرانی دەڵێت و کەس گوێ لەوی تر ناگـرێت و ژاوەژاوەو کەس لە هیچ ناگات .

گـەڕ ـ گەڕ بووە :ـ

١ ـ ڕسوای بەر چاوی خەڵك بووە .

٢ ـ هەژار کەوتووە .

هەواڵنامەی کتێب

— گەڕو گوڕ :ـ

فڕو فێڵ . بیانوو گرتن و تەشقەڵە لێدان .

— گەڕو گێنچەڵ :ـ

گەڕ. بیانوو گرتن و تەڵەکەبازی،گێنچەڵ = گۆبەند . گۆبەند گێڕان شەڕ فرۆشتن واتا فڕو فێڵ و تەشقەڵە کردن .

گـەڕ ـ گەڕی بارە تری یە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە دوای بڕانەوەی کارێك ئینجا گەڕ بکات) .

— گـەڕی کرد :ـ

پەرێشانی کرد ، سا لە هەر روویەکەوە بێت بە ئازار بێت ، بە زیان بێت ، بە سووك کردن بێت بە هەر چییەك بێت .

گـەردن ـ گەردن کەچە ـ لارە ملە :ـ

١ ـ بار کەوتووە .

٢ ـ خەفەتبارە .

٣ ـ بێکەس و پشتیوانە .

٤ ـ هەژارە .

— گەردنت ئەستوورە :ـ

بە تەوس و تەشەرەوە بە یەکێك دەڵێن کە گوناە یا خراپەی زۆر کردبێت ، یان بییەوێت بیکات .

گـەرما ـ گەرماو سەرمای زۆر دیوە :ـ

قاڵبووی ژیانەو شتی زۆر بەسەر هاتووە ، دنیا دیدەیە .

گـەرم ـ گەرم بووە :ـ

واتا : جۆشی سەندووە ، سا یا لە قسەکردندا یان لە کار کردندا ، یان لە توورە بووندا ٠

ـــ گەرمو گوڕە :ـ

دەڵێن لە کارەکەیدا گەرمو گوڕە ٠ واتا باش تێ هەڵچووەو بەتین دەڕەنجێت ٠

گـەز ـ گەز گەز باڵا دەکات :ـ

زۆر دڵخۆشە ٠

ـــ گەزو مەقەست بە دەست خۆیەوەیە :ـ

سەربەستە ، خۆی خاوەنی دەسەڵاتە ٠

گـەندە ـ گەندە خۆرە :ـ

١ ـ بە شتی هەرزانەوە دەنیشێتەوە گەرچی گەندیش بێت ، دەیکڕێت ٠

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە لە کاری سووکو بێ نرخ بگەڕێت ٠

گـەنم ـ گەنم گردو جۆ بڵاو :ـ

واتا هیچ نەماوە بڵاوەی لێ بکەن بۆ شەڕ یان بۆ یاریی منـــداڵان دەوترێت ٠

ـــ گەنم گەنمی چیتە :ـ

واتا ئەم هەموو پرسو وەڵامو قسە کردنەت لە چیە ٠

هەوڵنامەی کتێب

گـەنم ـ گەنمی قەندەهاری‌یە :ـ

بە یەکێك دەڵێن خاوەن بەهرە بێت ، لێهاتوو بێت ، پیاوی هەموو کارێکی گران بێت • گەنمی قەندەهاری = گەنمێکە لە کوردستاندا دەکرێت ، باش دەبرێت‌و زۆریش بەپێزە • باشترین گـــەنمی کوردستانە • •

گەوهەر ـ گەوهەری شەو چراخە :ـ

گەوهەری شەوچـــراخ = گەوهـــەرێکە ئەفسانە ; لـــە چیرۆکە فۆلکلۆرییەکاندایە وەك چـــرا شـــوێنی رووناك کردۆتەوە • بە ئافرەتێك دەڵێن سوورو سپی‌و زۆر جوان بێت ، دڵی تەماشاکەرەکەی رووناك بکاتەوە •

گـــران ـ گران دێتە دەست :ـ

١ ـ بەکارێك دەڵێن کە تەگەرەی زۆری بێتە ری •

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە لەکاردا خاوو خلیچك بێت ، یان کـــەم مشوور بێت •

گـــڕ ـ گڕەکەی دامردەوە :ـ

ئارەزووەکەی مردو بە ئاوات گەیشت.تێر بوو دامرکایەوە •

ـــ گڕو ـ بف ـ پف :ـ

دەڵێن گڕو پفێکە • پف = فوو لە ئاگر کردنە بۆ خۆشکردنی واتا : زوو دادەمرێتەوە ، تەمەنی ئەو شتە کورتە ، زوو کـۆتایی دێت‌و لەناو دەچێت •

گــر ـ گڕو کف :ـ

واتا گڕێکی کەمو کفێکی خێرایە دادەمرێتەوە.دەڵێن : هەڵچوونەکەی ، تابوشتو کارەکەی هەر گڕو کفێك بوو ، واتا زوو کۆتایی دێت ·

گـــر ـ گڕو گاڵ :ـ

دەڵێن منداڵەکە کەوتۆتە گڕوگاڵ · یا بە تەوسەوە بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە کەوتبێتە جرتو فرتی شتێك یان قسەی بەرزو نزمی کردنو لە خۆ گۆڕان ، واتا کەوتۆتە خۆ نواندنو دەرخستن.منداڵەکە بەوەی کە گاڵە گاڵ دەکاتو جۆرە دەنگێکی تایبەتی دەکاتو وتــە وتێکی ساوایانە دەکات · دەڵێن : حەز لە دەنگی خۆی دەکات ، کە ئەوەش راستە چونکە خۆ دەرخستنەو بوونی خــۆی بە دەورو پشتەکەی دەسەلمێنێت ·

هەواڵنامەی کتێب

ـــ گڕو هووڕ :ـ

گڕ = دەنگێکی ناسافە · واتا : دەنگێکی ناسافی بەرزو زۆر.دەڵێن : ئەو گڕو هووڕەت لە چیە · واتا ئەو گرەگرە زۆرەت لە چیە ·

گــڕ ـ گڕی تێ بەر بوو ـ ئاگری گرت :ـ

١ ـ ئارەزوویەکی تەواوی جوولا ، ســا بۆ هەر شتێك بێت ·

٢ ـ سۆزی جوولاو بۆی شپرزە بوو ، بەزەییەکی زۆری پێــدا هاتەوە ·

گــرەو ـ گرەوی لە شەیتان بردۆتەوە :ـ

واتا : زۆرزانێکی ئەوتۆیە کەس نایگاتێ ·

گرتیه ـ گرتیه دەستی خۆی :ـ

١ ـ خۆی کارەکەی کرد ٠

٢ ـ خۆی سەرپەرشتی کرد ٠

گرێشمە ـ گرێشمە ـ و ناز :ـ

گرێشمە = بە تیلایی چاو تەماشاکردن ٠ واتا : شۆخی کردنو بە تیلایی چاو ڕاکێشانی سەرنجو خۆ خۆشەویست کردن ٠

گــرێ ـ گرێ کوێرەیە :ـ

کارەکە ئالۆزەو چارەکردنی گرانە ٠

گرێی ـ گرێی بەختی کرایەوە :ـ

بە کچێك دەوترێت کە شوو بکات ، بە تایبەتی دەمێك بێت سەروعوزر شۆریش بێتو شووەکەیشی باش بێت ٠

ـــ گرێی دەست مەخەرە ـ دەم ـ دان :ـ

(ئیش زوو ڕاپەڕێنە تا گرێ کوێرەی تێ نەکەوتووە) کارێك مەکە پەشیمان بیتەوە ٠

گــــز ـ گزو فتی بۆ دەدات :ـ

(زۆر بە جەختی ئارەزووی دەکات) ٠ گز = ئارەزوویەکـی زۆرو خولیای شتێك ٠

گــــژ ـ گژو گیا :ـ

گیایەك کە زۆر بێتو بە گژ یەکدا چووبێت ٠

گشته‌ـ گشته گیانی ملّووچه ده‌کات :ـ

واتا : له خۆشیاندا گشت گیانی پێ ده‌که‌نێت · ملّووچه = ته‌زووی خۆشی · یان · گشت گیـــانی ته‌زووی خـــۆشی پێدا دێت‌و لـه خۆشیدایه ·

گفـه ـ گفه‌ی ـ گوڕه‌ی ـ داوێنی دێت :ـ

١ ـ زۆر به گوڕه ، هێشتا به تینه‌و پیر نه‌بووه ·

٢ ـ بۆ ته‌وسه · واتا : هه‌ر له هاتو چۆ دایه ، خۆی خه‌ریك کردووه‌و که‌سیش نازانێت بۆ ؟ ·

گـڵ ـ گڵه کوێر بیت :ـ

واتا : گڵ کوێرت کات ، بمریت · وه‌ڵامی ئافره‌تێکه بۆ ئافره‌تێکی تر که له کردنی کارێکدا یان شتێکدا گاڵته‌ی پێ بکات · واتا : چ ڕایه‌کت ده‌که‌وێت وا به من بڵێیت · یا زه‌مان وای لێ هات تـۆ گاڵته به من بکه‌یت ·

گـــوو ـ گوو به کڵاوی که‌س ناپێوێت :ـ

پرس به که‌س ناکات‌و ڕای که‌س وه‌رناگرێت ، لاساره ، قســه هه‌ر قسه‌ی خۆیه‌تی ، که‌س به هیچ نازانێت ·

ـــ گوو ناکات نه‌ك برسی بێت :ـ

(زۆر چرووکو پیسکه‌یه) ·

ـــ گووی پی کرد :ـ·

١ ـ شپرزه‌ی کرد ·

٢ ـ ترساندی ، تۆقاندی ·

هەواڵنامەی کتێب

— گووی دنیایان پێ دەڕپاندین :ـ

بە بێزارییەوە دەوترێت واتا : ئەرکێکی زۆریان بەسەردا دەداین و بێگارێکی زۆریان پێ دەکردین ٠

گـــوو ـ گووی قیرینی پێ کرد :ـ

١ ـ زۆر چەرمەسەریی دا ٠

٢ ـ ئازاری دا ٠

گـــۆ ـ گۆی هونەری بردەوە :ـ

واتا شارەزایانە ، لە کارەکەدا سەرکەوت ٠

گۆبەند ـ گۆبەندی نایەوە ـ گۆبەندی گێڕا :ـ

ئاژاوەی خستەوەو ململانێی دروست کرد ، هەراو گۆڵەزی نایەوە ٠ دەڵێن : قنگ بە گۆبەندە ٠ واتا : لە هەر شوێنێك بێت ئاژاوەیەك دەنێتەوە ، هەرایەك بەرپا دەکات ٠

گـۆڕ ـ گۆڕ بەگۆڕ چوو :ـ

بە رقەوە بە یەکێك دەوترێت کە مردبێت و حەز لە چارەی نەکرێت ٠ واتا : ئەوچاکتر کە مردو لە دەستی رزگار بووین ٠

— گۆڕ نایگرێتە خۆی :ـ

واتا : ئەو کارە بکات زۆر گوناهبار دەبێت ٠ یان زۆر گوناهبارە ٠

گـــۆڕ ـ گۆڕ هەڵتەکێنە :ـ

بە مردوویەك دەوترێت کە لە دوای ئەو شتێکی ئەوتۆ ڕووی دابێت کە لە کاتی خۆیدا ئەو نەیهێشتبێت بـــکرێت ، نەیویستبێت ٠

به تەوس یان رقەوە دەوترێت واتا : وەرە دەرەوەو ببینە کار بەچی گەیشتووە ٠

— گۆڕی باوکی هەڵئاخنی :ـ

واتا : چنێوی بە باوکو باپیری دا ٠

— گۆڕی گومە :ـ

بە تەوسەوە بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە دیار نەبێت ٠

— گۆڕی هێناوەتە گورخانە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە یەکێکی گەمارۆ دابێتو بە هەموو ڕەنگێك ئازاری بداتو تەنگی پێ هەڵچنێت) ٠

گوڕە ـ گوڕەو بڕەیەتی :ـ

بە فیزەوە بەسەر ئەمو ئەودا دەخورێت ٠

— گوڕەی داوێنی دێت :ـ

گفەی داوێنی دێت ، هێشتا بەتینەو پیر نەبووە ٠

گورج ـ گورجو گۆڵە :

چابووکو بەدەستو بردە ٠

گورچك ـ گورچکی بڕی :ـ

گورچك = گورچیلە ٠ واتا ٠

١ ـ کوشتی ٠

٢ ـ ئازارێکی زۆری پێ گەیاند ٠

٣ ـ تووشی گاشەی کرد ٠

— گورچکی پڕە :ـ

واتـا :

١ ـ تێرو تەسەلە ٠

٢ ـ گوزەرانی باشە ٠

گورگان ـ گورگانە شەوێی بۆ دەکات :ـ

واتا : دەیخلافێنێت ، دەینوێنێت ٠ گورگانە شەوێ : وتەیەکە وەك لایلایە ، بە دەم پشت خوراندنەوە دایك بۆ منداڵەکەی دەکات، تا خەوی لێ دەکەوێت دەڵێت : گورگانە شەوێ گورگانە شەوێ ، شەوکار درەنگەو خەوت لێ بکەوێت ، گورگانە شەوێ لەماڵەکەی ئێمە دوورەوە کەوێ ٠ بچۆ بۆ ماڵی کوێخا ، کوێخا بخۆ پیاوێکی پۆرخزو نالەبارە ، ژنە دەم هەراشەکەی بکە بە توێشوو ، کچەکەی بخەرە چاڵێکی گوو ٠ بەم شێوەیە ، دایك بە گەرەکدا ، بە ئاواییدا دەگەڕێتو خەڵك بە خواردن دەدات تا منداڵەکەی کە چەند ساڵانێکە خەو دەیباتەوە ٠ وە ئەمە شێوەیەکی گاڵتە بازیو پێکەنیناوی هەیە نەك بۆ شکاندنو دوژمنکاری بێت ٠

گورگـە ـ گورگە بووە ـ خۆی گورگە کردووە :ـ

١ ـ یاخی بووە ٠

٢ ـ دوورە پەرێز وەستاوە ، وەك چۆن گورگێك ، کە زۆر بە پارێزە، دوورە پەرێز لە شتێك دەوەستێت ، چاوەڕێی ئەنجامێکە ٠

— گورگە خەو دەکات :ـ

واتا : وەك گورك خەوی سووکە ٠ بە چاو نوستوو بە دڵ وریا ٠

ب ـ گورگه زێیه :ـ

کاتێك باران دەبارێتو هەتاویش دەبێت دەڵێن گورگەزێیه · گوایا گورك لەو کاتانەدا ، کەوا دەبێت ئەو دەزێت ·

ـ گورگه لۆقه :ـ

(ڕۆیشتنی کەسێك بـه لۆقـەو نەرمـه ڕاکردن دەبێژرێت گورگه لۆقه) ·

گورگه ـ گورگەو له پێستی مەڕ دایه ـ له پۆش مێشاگورگی دەکات :ـ

به سـەرزاری بەسزمانو پاكو دڵسۆزه ، له ژێریشـەوه ناپاکیـتـکه بەوەزند ·

گـورگ ـ گورگو تاو بوو :ـ

واتا (فڕان فڕان بوو) دەڵێن : که دیم گورگو تاو بوو بەجێم هێشت· واتا : وەك چۆن گورگ تاو دەداته لاکی نێچیرەکەیو دەیفڕێنێت ئەو خەڵکەش وا تاویان دەدایه شتو شەڕەشانیان بۆ دەکردو فـڕان فڕان بوو ·

ـ گورگ ومەڕ پێکەوه ئاو دەخۆنەوه :ـ

(دنیا زۆرئەمینه) · داد پەروەری بەسەر هەموو لایەکدا باڵی کێشاوه ·

ـ گورگی باران دیدەیه :ـ

(به یەکێك دەوترێت که له سەد ئاو بداتو قولەپێی تەڕ نەبێت)
واتا : خاوەن تاقیکردنەوەیەکی زۆره،فێڵبازەو ناکەوێته داوەوه ·

ـ گورگی ڕاودیده ناکەوێته ڕت ـ گورگی ڕاودیدەیه :ـ

واتا یەکێك لەوەپێش گرفتارو تووش بوو بێت جارێکی تر خۆی لەو گێچەڵی تووش بوونە نزیك ناخاتەوە ٠

گوڕنەتەڵە ـ گوڕنەتەڵە :ـ
(شتێکی خەیاڵی یە مەردومی زیتەڵەو بزێوی پێ دەشـــوبهێنرێت) دەڵێن : دەڵێی گورنەتەڵە یە ٠ بە منداڵێکی زیتو وریا دەوترێت ٠

گوریس ـ گوریس بە یەك لۆنە نەدەگەیشتەوە جا بە دوو لۆنە !!
(یەکێك ئەمە دەڵێت کە گوزەرانی تەواو نەبێت کەچی لە لابەلاوە تووشی مەسرەفێکی قەبەی تر بێت) ٠

ــ گوریسی کاکڵە شێرە :ـ
واتا : درێژەی کێشاوەو هەر نابڕێتەوە ٠ دەڵێن چـــی بوو ؟ بوو بە گوریسی کاکڵەشێرە ؟ ئەم قسەو باسە هەر نە بڕایەوە ٠ ٠

ــ گوریس کێشەکێ :ـ
دەڵێن ئەم گوریس کێشەکێیە بە من ناکرێت ٠ واتا ئەم ململانێو زۆرانبازییە سەختە ناکەم ٠ گوریس کێشەکێ = جۆرە یارییەکە بە دوو تاقم دەکرێتو هەر تاقمەی سەری گوریسەکەی بەینیان بۆ خۆی رادەکێشێت تا تاقمەکەی تر بۆ لای خۆی رابکێشـــێتو بەوەش یارییەکە دەباتەوە ٠

گۆزە ـ گۆزەش برای دیزەیە :ـ
بە دوو کەس دەوترێت کە لەیەك بچنو جیاوازییـــان نەبێت ، دەشێت خزم بن یا نەبن ٠ بە یەکێك وا دەوترێت کە شتێك بکات جێی رەختە بێت ٠

ـــ گۆزەکە لە سەری ئەودا شکا :ـ

تاوانەکە بە نارەوا بە مل ئەودا تلایەوەو ئەو تاوانبار کرا ٠

گۆشت ـ گۆشت هەر لایەقی بازە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە شایستەی ئیشێك ـ شتێك بێت) ٠

ـــ گۆشتی پیسە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە درەنگ برینی چاك بێتەوە ٠

ـــ گۆشتی تاڵ بووە :ـ

خۆی ناشیرین‌و بێزراو کردووە ، کردارێکی نواندووە ، لەبەر چاوی خەڵکی کەوتووە خەڵك خۆشی ناوێت ٠

ـــ گۆشتی خۆشە :ـ

برینی زوو چاك دەبێتەوە ٠

گۆشت ـ گۆشتی دەخورێت :ـ

١ ـ (زۆر بەستەزمان‌و کەرەواڵەیە) ٠

٢ ـ بە کچێك دەوترێت کە گەورە بوو بێت واتا : وەختی شووی هاتووە ٠

ـــ گۆشتی سەر چەپەرە :ـ

(بێ نرخە ، هەرزانە) ٠

ـــ گۆشتی قازمان نەخواردووە :ـ

یەکێك دەوترێت کە قاوو قیژ بکات‌و مێشکی سەری ئەو

ئەو بەرێت ، واتا ٠ بێ دەنگ بە دەڵێن گوایا گۆشتی قاز مێشك و دەماری هەست بەهێز دەکات ٠

— گۆشتی قیمەت ناکات :ـ

واتا : ناشیرینەو کەس نایخوازێت ٠

گـوڵ ـ گوڵ گشتی دەخوێنێت :ـ

(یەکێکی شاد وا دەڵێت کە ئامانجی هاتبێتەدیو دنیا بەدڵی ئەو بێت) ٠

گـــوڵ ـ گوڵی دنیای چنیوە :ـ

بەری دنیای خواردووەو بەشی خۆی تەمەنی بەســەر بردووەو خۆشی دنیای دیوە ٠

گولۆڵە ـ گولۆڵەی کەوتۆتە لێژی :ـ

١ ـ کاری بەرەو خراپی دەڕوات ، بۆی نایەت ٠

٢ ـ چارەی لای ، لایان رەش بووە ٠

٣ ـ تەنی درۆست نییەو هەمیشە نەخۆشە ٠

گوڵنگە ـ گوڵنگە دارە :ـ

واتا هەرزەو نەفامەو مەیبەزوێنە تێگەیشتنی نییە ٠

گـــون ـ گونی بۆ لە خوم دەدات :ـ

بە تەوسەوە دەوترێت ٠ واتا : هەر بە تەنگیشەوە نایەت و بە خەیاڵیشیدا نایەت ٠ بۆ مردنی خۆشەویست سەر لە خـــوم دەنرا ٠

— گونی خۆیو گێزەو لێك ناكاتەوە :ـ
بە گاڵتەو تەوسەوە :
١ ـ بە یەكێك دەڵێن كە هیچ نەزانو كەودەن بێت ۰
٢ ـ سەری لە كارێك دەرنەچێتو تیایدا نەشارەزا بێت ۰

گـون ـ گونی گوندار دەر دێنێت :ـ
١ ـ (زۆر بەدەستەڵاتو دەست ڕۆییوە) ۰
٢ ـ زۆردارە ۰

— گونی میش دەخەسێنێت :ـ
بە گاڵتەوە دەوترێت ۰ واتا : دەست بەتاڵەو كاری نییە ۰

گونك ـ گونكی سەر دڵە :ـ
واتا : زۆر خۆشەویستە ۰ بە منداڵێك دەوترێت كە یكی زۆر خۆشی بوێت ۰ دەڵێن ئەوە چییە ئەوەندە خۆشت دەوێت دەڵێی گونكی سەر دڵە ۰

گـوێ ـ گوێ قوڵاخ بە :ـ
واتا : گوێ شل بكە ، گوێ هەڵخەو هەواڵ بزانە. قوڵاخ : وشەیەكی توركی یە ، بە واتای گوێ یە ۰

— گوێ لەقە :
مرۆڤێكی نەفامە زوو مل دەداتو لە خشتە دەبرێت بۆ سووكی ئەو كەسە دەوترێت ۰ كەر گوێی لەقە ۰

ر — گوێ لە مشتە :ـ

خۆش بڕوایە · چی پێ بڵێن دەیکات ، بێ ئـەوەی بیر لە نەنگیو سەربەرزیی خۆی بکاتەوە ·

گـوێ ـ گوێی بڕی :ـ

١ ـ فێڵی لێ کردو لە خشتەی برد ·

٢ ـ بە گران شتەکەی پێ فرۆشت ، بە هەرزان شتەکەی لەدەست دەرهێنا ·

٣ ـ تەمێی کرد ·

— گوێی تەپە :ـ

مرۆڤێکی سەر شـــۆڕە · بە هەموو نەنـــگییەك قایلە · بە کەرێك چوێنراوە کە گوێ تەپە · واتا گـوێ شۆڕەو هەرچی پێ بـکەنو لێ بکەن نقە نەکات ·

— گوێی خۆی دایە دەستی :ـ

ملی بۆ شۆڕ کردو خۆی دایە دەست ئەو ·

— گوێی خۆی لێ خەفاندووە :ـ

بە تەنگیەوە نایەتو خۆی لێ کەڕ کردووە ، خـستوویەتیە پشت گوێ ·

— گوێیان لە کڵاو دەرپەڕاند :ـ

(چاوەڕوانیی خراپەیان لێ دەکرێت ، ئامادەن بۆ خراپە کردن) ·

گـوێ ـ گوێی مسی تێدایە ـ تێ کراوە :ـ

بە ئارەزوو خۆی کەڕ دەکات · بە بێزاریو ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت

که بانگی بکەنو وەڵام نەداتەوە ·

— گوێی ناڵ دەکات ـ گوێی دەبڕێت :ـ
بۆ هەڕەشەیە · واتا تەمێی دەکات ·

گوێز ـ گوێز بە گومەزدا هەڵدەخات :ـ
(ئەو ئامۆژگارییەی دەیکات جێ ناگرێتو لە گوێ ناگــیرێت) ·
کارەکەی بێ ئەنجامە ·

— گوێز لە باری خۆی دەژمێرێت :ـ
واتا : هەر کەسە خەمی خۆیەتی · (بە یەکێك دەوترێت کە ئاگای لە حاڵی یەکێکی تر نەبێتو نەزانێت کە ئەوی تر لــەم کەمترە لــەو شتەدا) ·

— گوێزی هەورامانی بۆ دەژمێرن :ـ
بە تەوسو پێکەنینەوە بە یەکێك دەوترێت کە ئاگای لە خۆی ، لە کارێك ، نەبێتو تێ نەگات لە کاتێکدا پرسیاری لێ بکەن یان باسی ئەو شتەی بۆ بکەن ·

گوێزەبانە ـ گوێزەبانەی خاتوو پەریزادە :ـ
واتا (گوێزەبانەی منداڵی ئاواتەخوازە ، مووفەرکە بیخۆ) ·

گیــا ـ گیای تۆ نییە :ـ
(ئەم باسە تۆ تێی ناگەیت) · ئەم کارە لە کێشی تودا نییە ·· بــۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە بیەوێت کارێك بکات یان لە باسێك بدوێتو نەیزانێت ·

گیــان ـ گیانی لەسەر لەپی دەستی خستووە :ـ

بێ سڵ خۆ دەهاوێتە ئەندێشەو باوەشی مەرگەوە . خۆی قوربانی دەکات .

گـێژە ـ گێژە شێوێنە :ـ

١ ـ تەگەرە دەخاتە کارەوە ، کارەکە تێك دەدات .

٢ ـ ئاشووبگێڕە . گێژە = کوتانی خەرمانە بە وڵاخ یان جەنجەڕ . وڵاخێك مان بگرێت گێژەکە دەشێوێت ، واتا پەکی دەکەوێت و ڕادەوەستێت .

ـــ گێژەی پێ دەکات :ـ

واتا : بەسەری دەگێڕێت بۆ شتێك کە دیار نییەو نادۆزرێتەوە ، زۆر دەیهێنێت و دەیبات .

هەواڵنامەی کتێب

گیرفـان ـ گیرفانی بۆ هەڵنەدرووە ـ کیسەی بۆ هەڵنەدرووە :ـ

واتا : چاوەڕێی ئەو شتە نییە چونکە یان شتێکە بێ نرخەو ئەوە ناهێنێت پیاو حەتی هەڵگرێت یان هی یەکێکە کە شایستەی ئەوە نییە پیاو چاو بەرەژێری بێت .

ـــ گیرفانی قووڵە :ـ

(زۆر چرووکە) .

گـێزو ـ گێزو گوڵنک :

گوڵنگەیەکی زۆری شۆڕەوە بوو بەسەر ئەگریجەدا . گێزوو = گێسووە کە ئەویش ئەگریجەیە .

گێژ – گێژو وێژ :–
(مەردومی وڕی بێ هۆش) .

گیسك – گیسکە گڕویێ بار بوان :–
(بۆ شتێ بێ نرخ بەکار دێت) .

– گیسکەکەی هەیاسی خاسە :–
واتا هەر بەخۆیدا دێتو شتێکی بۆ دەبێت ، دەچێتەوە دۆخی جارانی ، لاوازو پەرێشان دەبێتەوە .

گێسوو – گێسوو بڕاوە :–
گێسوو = ئەگریجە . واتا ئەتلکو بە پەند کراوە . جارێ واش هەیە بۆ پیکەنین ، یان لە رقدا بە ئافرەتێك دەوترێت گەورە بێت یان بچووك .

هەولێرنامەی کتێب

ل

لات ـ لات پاڵەوانی خوایە :ـ

هەژارو پەرێشانەو ئەگەر لە پێناوی مافێکی خۆیدا سەریشی دابنێت بە دەربەسەوە نایەت ٠

ـــ لات‌و لەوار ـ لێوار :ـ

لێوار = سەر بەگێچەڵ واتا : هەژارو رەزەڵخوای سەر بەگێچەڵ ٠ دەڵێن ئەوە چیتە هەر بەلات‌و لەوارەوە دەنیشیتەوە ٠ واتا هەر هەژاری سەر بەگێچەڵ دەکەیتە ئاشنات ، لە خۆت کۆ دەکەیتەوە ٠

ـــ لات‌و لووت :ـ

نابووت‌و هەژار ٠

لاتانە ـ لاتانە دەفرۆشێت :ـ

بە یەکێکی هەژار دەڵێن کە گێچەڵ بنێتەوەو شەڕ بەم‌و بەو بفرۆشێت ، تا شتێکی دەست بکەوێت ٠

لاتڕ ـ لاتڕ قەوچەپێچ :ـ

واتا :

١ ـ لامسەرلایی ؛ بە تەنگەوە نەهاتن ٠

٢ ـ قسەیەك یان کردەوەیەکی بێ تامی ناتەواوو نەفامانە ٠

٣ ـ (بە شتی لارو وێرو پێچ‌و پلووچ دەڵێن ٠ دەبێژرێت : ئەم شتە لاتڕقەوچەپێچە بەمن چاك ناکرێت) ٠

لاجلاج ـ لاجلاجه :ـ

قومارکەرێکی ئەفسانەیی‌یە کە کولووری دنیا هی ئەو بووەو دەستی لە قومار کردنەکە هەڵ نەگرتووەو بە تەنگ دۆڕانیشەوە نەهاتووە ۰ ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە چی دەست بکەوێت لەبەردی بداتو بە تەنگیشەوە نەیەت ۰

لارەمل ـ لارەملە :ـ

١ ـ دڵ شکستە ۰

٢ ـ نوشوستی هێناوەو باری کەوتووە ۰

٣ ـ بێ نەوایە ۰

لار ـ لارو لەنجە :ـ

شۆخیو لەنجەکردن لە رۆیشتندا ۰

لاف ـ لافو گەزاف لێ دەدات :ـ

خۆ هەڵدەکێشێت ، شانازی بە کەسێکەوە ، بە شتێکەوە دەکات ، بای تێ چووە ۰

لالا ـ لالا موو دەکات :ـ

واتا : زۆر سەرخۆشە بەڕەنگێك ئاگای لە خۆی نەماوە ۰

لاولاو ـ لاولاوە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە تازە بارییبێتە ، هاتبێتە ، شوێنێـــكو هیچی نەبێتو بیەوێت زوو سەرکەوێتو پێ بگات بێ ئەوەی لە هیـــچ روویەکەوە بە تەنگ دەورو پشتەکەیەوە بێت ۰

هەواڵنامەی کتێب

لام ـ لام‌و جیم دەکات :ـ

بە یەکێك دەڵێن دژی یەکێك بجوولێتەوە ، قسە بکات ، سەرپێچی بکات‌و بەهانە بهێنێتەوە ٠

لەئاو ـ دەرهاتگە ـ دەرهاتووە :ـ

(واتا تازە پێ‌گەیشتووەو جوانە) ٠

ـــ لە ئاوی ساردو گەرم دەترسێت :ـ

سڵ لە هەموو شتێك دەکاتەوەو هەمیشە لە پارێزدایە ٠

ـــ لە ئاوی شەو پارێزـ وەرع ـ دەکات :ـ

پیاوێکی موسوڵمانە ، دنیای خستۆتە لاوە ، تا ئاوی شەویش کە دەکرێتە گۆزەوە تا ساردبێت لەو ئاوەش خۆی بێبەش دەکات ٠ نەفس‌و ئارەزووی خۆی تا ئەو رادەیە دەمرێنێت واتا : لە حەڵاڵ‌و حەرام زۆر دەپرسێتەوە ، دەکۆڵێتەوە ٠

لە ئەستۆ ـ لە ئەستۆی خۆی دا : ـ

قسەکانی سەلماندو بڕوای پێ کرد ، پشتگیری کرد ٠ دەڵێن : باپیرت پیاوێکی چاکە هەرچی بڵێت خەڵك بۆی لە ئەستۆ دەدەن ٠ واتا دەڵێن : ئۆباڵ بە گەردنم‌و دەستیش دەنێشن بە گەردنی خۆیاندا ٠

لەبار ـ لەبارە :ـ

واتا گونجاوە رێکە ٠ دەڵێن : فیسارکەس بۆ ئەو کارە زۆر لەبارە ، واتا دەگونجێت ئەو کارەی پێ بکەن ، توانای هەیەو قابلیشـــەو تیایدا سەر دەکەوێت ٠

له بەختان ـ لە بەختانمە :ـ

بە داخو تەوسەوە دەوترێت واتا : بۆ بەختم ئەگینا ئەو خوێرییە نەدەبوو بە کۆڵمەوە ، کارەکەم ناڕاست نەدەڕۆیشت ·

لەبەر ـ لەبەر باجی لەپشت قەیچی :ـ

(قەیچی ــ مەقەست · واتا روو بەروو دۆستەو لە پاشملەش دەمی وەك مەقەست لێت دەخاتە کار) ·

لەبەر ـ لەبەر چاوی نییە :ـ

سپلەیە پێ نازانێت ، ئەو شتە باشانەی لەگەڵیدا کراوە ناهێنێتە بەر چاوی خۆی تا بیر بکاتەوەو کردەوەی خراپیان لەگەڵدا نەکات ·

لەبەرد ـ لەبەردی دا :ـ

بە فیرۆی دا لە ناوی برد ، فەوتاندی وەك چۆن شتێکی ناسك بەبەردا بکێشێت لەدەست بچێت ·

لە برسا ـ لەبرساندا سکی، قوڕەی دێت :ـ

واتا : زۆر هەژارە ·

لە برنج ـ لە برنجی بازیان بەنرخترە :ـ

بازیان ناوچەیەکی بەپیتی پارێزگەی سلێمانییە ، برنجەکەی زۆر ناودارەو هیچ برنجێکی تری ناگاتێ · ئەمە بەشتێك دەڵێن کە زۆر بەنرخ بێت ·

لەبلەبان ـ لەبلەبانێکە بۆ خۆی :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە قسەزانو کۆستاخ بێت ، بەدەمو پل بێت ·

لەبلەب = جۆرە کۆتریکە کە زۆر دەخوێنێت‌و خۆشیش دەخوێنێت

لەبن ـ لەبن داریکدایە ـ پەلکی هیچ نییە ـ چ.پەلکی نییە :ـ
(بە کەسێك دەڵێن رەشبینی دایگرێت) .

لە بن ـ لە بنی کوولەکەی دا :ـ
واتا : کارەکە ، قسەکە ، نهێنیەکەی ئاشکرا کرد .

لە بنە ـ لە بنەدایە :ـ
دەڵێن : بۆی لە بنەدایە واتا : بۆ هەل دەگەرێت :
١ ـ پێوەی بدات .
٢ ـ کەڵك لەو شتە ، کارە ، ببینێت . بنە = کۆڵیتێکە کە ڕاوەکەر بە گەڵا دەیکات خۆی تێدا دەشارێتەوە ، نێچیرەکە ئەو نابینێت ، بەڵام ئەو نێچیرەکە باش دەبینێت‌و دێتە بەر دەستی‌و ڕاوی دەکات .

لە بێخەبەر ـ لە بێخەبەران کەشکەك سلاوات :ـ
(لە رووی تیتالّییەوە بە یەکێك دەوترێت کە ئاگای لە کارێك نەبێت) .

لە پار ـ لە پارەوە دوو ساڵە :ـ
(لە رووی تیتالّییەوە بە یەکێك دەوترێت کە خۆی بە منداڵ بداتە قەڵەم) .

لە پەنجە ـ لە پەنجەی ساغ کرم دەردێنێت :ـ
(ئەمەندە دانایە لە هەموو شت رەخنە دەگرێت) .

لە پشت ــ لە پشتیەوە هێشوو دەکات :ــ

واتا : ئەو لەم زۆر خراپترەو ئەم لەو رووەوە کە باسەکەی لێ دەکرێت ناگاتە ئەو .

لە پڵنگ ــ لە پڵنگە لاندا ــ دەخەفێت ــ دەخەوێت :ــ

واتا : زۆر بەجەرگ‌و بێباک‌و چاو نەترسە .

لە تام ــ لە تامی دەرکرد :ــ

زیاد رۆیشت ، لە هەرشتێکدا بێت .

لە تای ــ لە تای ترازوویەکدان ــ هاوتای یەکن :ــ

١ ــ چۆن یەکن .

٢ ــ بۆ یەک باشن . بە زۆری بۆ دوان یان چەند کەسێک دەوترێت کە لە ڕەوشت‌و هەڵسو کەوتدا وەک یەک بن‌و بە دڵی ئەو کەسە نەبن کە پێیان دەڵێت‌و لە ڕووی تەوس‌و سووکییەوە وایان پێ دەڵێت .

لە تەڕ ــ لەتەڕ دەخوات‌و لەوشک دەنوێت :ــ

بە تەوس‌و ڕقەوە دەوترێت . واتا : خۆ ناڕەنجێنێت‌و لەسەر ڕەنجی ئەم‌و ئەو دەژی .

لە تەک ــ لەتەک خرسدا دەچێتە جەواڵەوە :ــ

(خرس : ورچ . بە یەکێک دەوترێت کە هاودەمی هەموو خراپێک بێت) .

لە ترەنگەڕێ ــ لە ترەنگەڕێ خستیە سەنگەرێ :ــ

بە یەکێک دەوترێت کە شتێک لە جێیەکی ناقۆڵاوە بخاتە جێیەکی

ناقۆڵاترو خراپترەوە ·

لەتو ـ لەتو پەرت ـ پەت :ـ

واتا لەت لەتو پەرش‌و بڵاو بووەوە ·

لە جڵەو ـ لە جڵەو بەر بوو :ـ

لە شیرازە لای دا ، بەرەڵا بوو بە ئارەزووی خۆی دەبزوێتەوە ·

لە جێدا ـ لە جێدا ـ لە قاقدا ـ گرتی :ـ

لە کردنی کەتنەکەدا روو بەرووی بوو ، گرتی ، ئاشکرای کرد ·

لە جێ ـ لە جێ خۆی وشك بوو :ـ

١ ـ زۆر ترساو سام گرتی ·

٢ ـ حەپەساو داخ دڵی گرت ·

ـ لە جێی سندان ـ سنگان ـ قوزەلقورتە :ـ

پاداشتی خراپە هەر خراپەیە · سنگان ـ سندان = جۆرە نەخۆشییەکی کوشندەیە تووشی کاڵەکو شوتی دەبێت قوزەلقورتیش هەر وەك سندانە ·

لە جێیەك ـ لە جێیە ـ نانیشێت ـ نانوێت ئاو بچێتە ژێری :ـ

(زۆر دووربین‌و بە پارێزە) ·

هەواڵنامەی کتێب

له چاو ـ له چاو ئەودا بە حەوت ئاو شۆراوەتەوە :ـ

بۆ بەراوردە • واتا : ئەم گەلێك لەو باشترە •

— له چاوی منەوە تەماشای بکە ـ لە دڵی منەوە تێی بڕوانە :ـ

چۆن دێتە بەر چاوی من با لەبەر چــاوی تۆیش وا بێت • واتا : من چەندو چۆنم خـــۆش دەوێت ، تۆیش با هێندەت لا نزیك و خۆشەویست بێت •

— له چاوی منت نەکەوتبێت :ـ

واتا : ئومێدم بە تۆیە کارەکەم بۆ جێبەجێ بکەیت ئەم رستەیە بۆ هاندانی کەسێکە کە کارێك بکات •

له حاڵ ـ له حاڵی خۆیدایە :ـ

له گیانکەنشتدایە ، لەسەرەمەرگدایەو خەریکە دەمرێت •

له حەوت ـ له حەوت ئاسمان ئەستێرەیەکی نییە :ـ

١ ـ (ناو چەوان رەش و بێ بەختە) (ئەستێرەی بەختی ئــاوا بووە) • وا دەوترێت کە هەموو یەکێك ئەستێرەیەکی هەیە کە ژیانی بەو ئەستێرەیەوە بەندەو نیشانەی بەرزی و رووناکی و بەخت روونییە •

٢ ـ بێ کەسە •

٣ ـ نائومێدە •

— له حەوت ئاسیاو مشتێك ئاردی نییە :ـ

دەست بڵاوە •

ـــ له حەوت ساڵان ڕاست بۆتەوە :ـ

١ ـ واتا مردووە ٠

٢ ـ خەوی لێ کەوتووە

له خاك ـ له خاك هەڵساگه :ـ

واتا (له خۆیەوە پێ گەییوە) ٠

له دەست ـ لەدەستکەوتووە :ـ

واتا : زۆر دەوڵەمەند بووە ٠

ـــ له دەستی‌دا :ـ

بە فیڕۆی دا ، له ناوی برد ٠

له دەم ـ له دەمی بدە :ـ

مەهێڵە زۆر قسە بکات ، قسەکەی تەواو بکات ٠ جڵەوگیری بکە ٠

له دەم ـ له دەمی خۆی گرتەوە :ـ

پاشەکەوتی کرد ٠

له دوای ـ له دوای کەرەوە ـ بووە ـ ڕۆیشتووە :ـ

١ ـ تێ نەگەیشتووە ٠

٢ ـ هیچ نازانێت ، دنیا نەدیوە ٠

٣ ـ بێ وێڵە ٠

له دووی ـ له دووی سەری دەگەڕێت :ـ

١ ـ دەیەوێت تووشی بکات ٠

٢ ـ دەیەوێت بیفەوتێنێت ٠

هەوانامەی کتێب

له ڕەت ـ له ڕەت دەرچووه :ـ

١ ـ له ژێر ركێف دەرچوو ٠

٢ ـ لەو هێڵه دەرچوو كه بۆی دانراوه ٠

له ڕەش ـ له ڕەش رەشتر نییه :ـ

واتا : لەمه خراپتر نییه ٠

لەڕەشی ـ له ڕەشیی دەكوژێت :ـ

(به یەكێك دەوترێت كه لەسەر شتی هیچو پـووچ ملی مەردوم بشكێنێت وەك یەكێك كه هەر تارماییەكی بەدی كرد تفەنگێكی پێوه بنێت) ٠

له ڕێوی ـ له ڕێویی دایك مردوو دەكات :ـ

(به گیانداری لەرو تێقوپاو دەوترێت) ٠

له ڕێی ـ له ڕێی راستاندا دەكەوێت :ـ

واتا : بۆی نایەت ، كوڵۆڵه :

لەرز ـ لەرزی بۆ بڕی :ـ

تۆقاندی ، ترساندی ، ترسو تۆقاندن بەتایبەتی بۆ منداڵ دەبێته هۆی نەخۆشی ٠ جارانیش یەكێك لەرێگەی چارەكردنی نەخۆشـی دۆعابوو ، دۆعایان به سەر دەزوویەكدا دەخوێندو پاشان دەیـان بەستە دەستی نەخۆشەكه بۆ لەرز كه لەرزی لێ نەیەت ٠ یان بۆ ئەوەی ئەو كەسە لەرزوتاكەی لەكۆڵ بكەوێت ٠

ــ لەرزی لێ هێنا :ــ

ترسی نایە بەر، ترساندی ٠

لەژێر ــ لەژێر بار دەر دەچێت :ــ

١ ــ یاخی دەبێت ٠

٢ ــ بەرگە ناگرێت ، وەك چۆن وڵاخێکی باری کە بارەکەی گران

بوو ، یان چموش بوو لەژێر بار دەر دەچێت ٠

لەژێر ــ لە ژێر رکێفی کەسدا نییە :ــ

رکێف = ئاوزەنگی وڵاخ ٠ واتا لەژێر دەسەڵاتی کەسدا نییە ٠

لە سەد ــ لە سەد ــ هەزار ــ حەوت ــ ئاوی داوە قولەپێی تەڕ نەبووە :ــ

١ ــ زۆر فێڵبازە ، زرنگە

٢ ــ دنیای زۆر دیوە ٠

لەسەر بەردی ڕەق نان پەیدا دەکات :

زۆر بەکارو چابوکە کارکردەیە زیرەکو بە توانایە

لەسەر ــ لەسەر تەوێڵی شەر دەخولێتەوە ــ لەسەر حەوت سەرین جێی نابێتەوە :ــ

واتا : لەتاو ئازار هەندەرانی لەبەر براوە ٠

ــ لەسەر دەستانە :ــ

بە ئافرەتێك دەڵێن کە لە منداڵ بوندا بێت ٠

ــ لەسەر دەست ڕای دەگرێت :ــ

١ ــ ڕێزی زۆر دەگرێت ٠

٢ ــ نازی دەداتێو بەتەنگیەوە دێت ٠

— لەسەر رەنگی ئەو دەڕوات :ـ

١ ـ شوێن پێی ئەوی هەڵگرتووە ·

٢ ـ بە پیلانی ئەو دەڕوات ·

لەسەر ـ لەسەر گوریس ئارد هەڵدەخات :ـ

بێ لێکدانەوە هەڵەتەکاسە دەست دەداتە کار نازانێت کار بەچی بهێنێت ·

لە سەگ ـ لەسەگ سواڵ دەکات :ـ

زۆر نەداراو هەژارە ·

لە سووژن ـ لە سووژن بێ کەسترە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کەسی نەبێت یان کەسەکانی خۆی تێ نەگەیەنن ·

لەش ـ لەش بەبارە :ـ

هەمیشە نەخۆشە (بە بایەك ساغو بە بایەك نەخۆشە) ·

— لەش بە دۆشاوە :ـ

بۆ نەخۆشی بێ وزەیە ، زوو هاواری لێ هەڵدەستێتو خۆی هیلاك پیشان دەدات ·

— لەشی سووکە :ـ

ئیشکەرو ئازایە ·

لەش ـ لەشی گرانە ـ قورسە :ـ

١ ـ سستە ، تەمەڵە لە کاردا ·

٢ ـ هەست بە نەخۆشی دەکات ، لەشی داهێنزراوە ·

لەقـــە ـ لەقەی لێ دا :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە نەفامانە شتێکی باشی خـــ
دەسکەوتێکی لە دەست بدات ، کەڵك لە هەلێکی باش وەرنەگر

لەقـەلان ـ لە قەلانی کردو لە کۆترانیش :ـ

واتا :ـ لە هەردوولا نائومێدی کرد · لە هەردووکی بێبەش کرد

لە قەڵەم ـ لەقەڵەمی دا :ـ

ژماردی ، دیاری کرد ، ئاشکرای کرد ·

لە قنگەوە ـ لە قنگەوە ـ کلکەوە ـ لفاوی دەکات :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کارەکـــەی پاش‌و پێش بکات ، ناڕاست بـۆ
کارەکە بچێت ، پێچـەوانە کارەکە بـکات واتا : نەشـــــارەزاو
چەواشـەیە ·

هەزارانەی کتێب

لە قوتوو ـ لە قوتووی هیچ عەتارێکدا نییە :ـ

دەڵێن : ئەوەی تۆ دەیکەیت لە قوتووی هیچ عەتارێکدا نییە ـ واتا :
ئەو کارەی تۆ کەس نایکات‌و نەبووە · بە یـــەکێك دەڵێن کارێکی
خراپ بکات‌و جێی ناڕەزایی بێت · عەتاری جاران هەموو بەرەگیاو
داوو دەرمانێکیان لا دەست دەکەوت · هەریـــەکەیان دەخـــــستە
قوتوویەکەوە ، لەسەر یەك هەڵیـــــان دەچنی‌و بەو شـــێوەیە
دووکانەکەیان دەڕازاندەوە ·

لەقوڕ ـ لە قوڕ تۆز هەڵناسێت :ـ

(بە یەکێکی ڕژدی چرووك دەڵێن کە هیچی لەدەست نەبێتەوە) ·

له قۆڕه ـ له قۆڕەی سکی دەسلەمێتەوه :ـ
زۆر ترسنۆکه ٠

له قُـل ـ له قول‌وەڵڵا ـ قل هو الله ـ ساتمه دەکات ٠
(هیچ خوێندەواری‌ی نییه) ٠

لـــەق ـ لەق‌و لۆق :ـ
دەڵێن دانەکانی لەق‌و لۆقه ٠ واتا : جووڵاون‌و خەریکن دەکەون ٠
بنکەند بوون ٠ جێگیر نین ٠

لەکـه ـ لەکەی بەر چاوه :ـ
به یەکێك ، به شتێك دەوترێت که بیێزرێت ، یان به تەوس ، به
تەشەرەوه دەوترێت ٠

لەکەر ـ له کەری تۆپیو دەگەڕێت ناڵی بکێشێتەوه :ـ
به تەوسەوه.به یەکێك دەڵێن که بۆ ماڵی مفت بگەڕێت ٠

له کەسەوه ـ له کەسەوه دیار نییه :ـ
١ ـ کەس خۆی تێ ناگەیەنێت‌و به تەنگیەوه نایەت ٠
٢ ـ بەناوبانگ نییەو کەس نایناسێت ٠

له کـەف ـ له کەف‌و کوڵدایه :ـ
١ ـ گەیشتۆته پۆپه ، سا له هەر رووو بارێکەوه بێت ٠
٢ ـ تووڕه بووەو هەڵچووه ٠

لەکـەل ـ له کەلی شەیتان بێژه خوارەوه :ـ
به یەکێك دەڵێن کەلله رەقی بکات (لەسەر کارێکی چەوت‌و چەوێڵ

قینی گرتبێت‌و بەهیچ جۆرێك نەیەتەوە سەر ڕێی ڕاست) .

لە کۆپان ـ لە کۆپانی خۆی دەخوات :ـ
(لە بەر بێ قازانجی لە سەرمایەی خۆی دەخوات) بۆ سووکێ وا بەو کەسە دەوترێت .

لە کۆڵ ـ لە کۆڵی نابێتەوە ـ ناگەڕێت :ـ
١ ـ وازی لێ ناهێنێت ، بەرۆکی بەر نادات ، لیێ دوور ناکەوێتەوە .
٢ ـ نەخۆشییەکەی لێ نابێتەوە .

لە کون ـ لە کونی هەتیتەدا بێت دەیدۆزێتەوە :ـ
هەتیتە پارچە ئاسنێکە لای زەڕەنگەر کونێکی زۆر وردی تێدایە ، تەلی زێڕو ریوی پێدا رادەکێشن ، بەهێز ، بۆ لووسی‌و باریکی تەلەکە . واتا : زۆر وردبین‌و بە تابوشتە .

لە کۆهی ـ لە کۆهی ـ کێوی ـ شەنگار بڵندتر چیا هەیە :ـ
واتا : ئەوەی تۆ پێی دەنازیت لەویش گەورەترو دەستدارتر هەیە .

لەگەڵ ـ لەگەڵ کلکی خۆی ـ تری خۆی ـ سێبەری خۆی ـ شەڕ دەکات :ـ
١ ـ بە یەکێك دەڵێن کەم چیکڵدانە بێت ، بە گڕو فش بە ئاسماندا بچێت .
٢ ـ هەرزەیە .

ـــ لەگەڵ مانگدا ـ ڕۆژدا ـ شەڕ دەکات :ـ
وەك مانگ ، ڕۆژ ، جوانەو بگرە لەویش جوانترە .

— لەگەڵیدا کێڵاویەتی ـ هەمیشە لەگەڵیدا کێڵاویەتی :ـ
لەگەڵیدا تەبا نییەو هەمیشە لە بۆرەبناردان ·

لە گرێژەنە ـ لە گرێژەنە چووە :ـ
گرێژەنە ئەو شـوێنەیە کـە دەرگای جاران تیایدا دەوەسـتێنراو دەخولایەوە · شوێنەکە کەمێك چاڵ بوو کە زمانەی بنی دەرگاکە لەو چاڵە دەربچوایە دەرگاکە دەکەوت · دەرگاکە لە گـرێژەنە دەردەچوو · واتا ئەو شتە شیرازەی تێك چووە ·

لە گوریس ـ لە گوریسی رەش و بازوو دەسلەمێتەوە ـ لە خشەی مارو مێروو دەترسێت :ـ
(زۆر ترسنۆکە) · چونکە لەوەپێش لێی قەوماوەو تووش بووە ·

— لە گوریسی ناو هەمانە بەپێچترە :ـ
(چەوت و چەوێڵ و بە فڕو فێڵە) ·

لە گوڵ ـ لە گوڵ پاکترە :ـ
بە یەکێك دەڵێن گوناهێکی درابێتە پاڵ · واتا : بێ تاوانە ، پاکە ·

— لە گوڵ کاڵتری پێ ناڵێم :ـ
(قسەیەکی وای پێ ناڵێم کە دڵی گەرد بگرێت) ·

لەگون ـ لەگونی گا رووتترە :ـ
بە یەکێك دەڵێن زۆر رەجاڵ و رووت بێت ·

لە گوێ ـ لە گوێی گادا نوستووە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە شتێك زۆر بێ ئاگا بێت) ·

لەگیرفان ـ لە گیرفانی ئەهریمەندا هەڵدەپەڕێت‌و لە توورەکەی جنۆکـەدا سەما دەکات :ـ

(بە یەکێکی شەڕەنگێز دەڵێن کە ڕێی خراپەی گرتبێت‌و بە پارە بۆ ئەم‌و ئەو خراپە بکات) ·

لـە مردن ـ لە مردن گڕ دەخوات ـ مل لە چەقۆ دەسوێت :ـ

١ ـ خۆی دەهاوێتە گێژاوێکەوە کە پڕ مەترسی‌یە ·

٢ ـ ناهومێدە بە تەوسیشەوە دەوترێت ·

لە مل ـ لە ملیان دا :ـ

کوشتیان ، سەریان بڕی ·

لە من ـ لە منت نەکەوتبێت :ـ

واتا : من بە کەم مەزانە‌و پشتم پێ بیەستە ·

لەواشە ـ لەواشە بکرێت باشە :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بڵێت‌و قسـە نەتام بکات · وڵاخی بەرزە لە کاتی ناڵ کردنیدا ، بۆ ئەوەی گاز نەگرێت لەواشەوەگرێت واتا : دەمی بیەسترێت باشە ·

لەوەڕ ـ لەوەڕەکەی پاکژە :ـ

بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی لە شوێنێك دامەزراندبێت‌و نیازی ڕۆیشتنی نەبێت‌و گوێ بە هیچ نەدات ، ماڵی ئەم‌و ئـەو بخوات‌و بە مفتی بزانێت ·

لە ناڵ ـ لە ناڵیش دەدات‌و لە بزماریش :ـ

(باشیش دەڵێت‌و خراپیش) ·

له ناو ـ له ناو دوو ئاگردایه :ـ له نێوان دوو گاشەی گەورە دایە ، کەوتۆتە چورتومەوە ٠

له هەتاو ـ له هەتاو نایخاتە بەر سێبەر :ـ
پەلە لەکارەکە دەکات ، واتا ناهێڵێت سێبەری بەسەردا بێت کە جێبەجێی دەکات ٠

له هەر ـ له هەر لایەکەوە بابێت ئەو شەن دەکات :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە لەگەڵ هەموو کەسێکدا رێك بکەوێت‌و بەرێدا بڕوات‌و بەپێی رۆژ هەڵ بسوورێت) ٠

له هەزار ـ له هەزار ئاشی کرد :ـ
هەزار باسی هێنایە پێشەوە ٠

هەوالنامەی کتێب

له هەموو ـ له هەموو دیزەیەکدا ئەسکوێیە :ـ
دەست دەخاتە هەموو کارێکەوەو له هەموو شوێنێکدا بێ ئەوەی کەس داوای لێ بکات ٠ بۆ بێزاری‌و تەشەر بە یەکێکی وەها دەوترێت ٠

له هەولێر ـ له هەولێر کۆنترە :ـ
بە یەکێك یان شتێك دەوترێت کە زۆر بەتەمەن بێت ٠

له هوو ـ له هوویەك موویەك دەکاتەوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەکارو دنیاریکەر بێت ٠

له هیچ ـ له هیچ شوێنێك فنگی توێتکه ناخوات :ـ
به یەکێك دەڵێن که ستارەی لەبەر بڕابێتو له هیچ شوێنێك نەوەندە دانەنیشێت ۰

له یەك ـ له یەك پڕن :ـ
رقیان له یەکەو ، له یەك بۆ هەل دەگەڕێن ۰

ـــ له یەك دەخۆنەوە :ـ
لەگەڵ یەکدا لێبوردوون ۰

لەیل ـ لەیلو مەجنوون ژن بوون یان پیاو !؟۰
به گاڵتەو تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە له دنیـا بێ ئاگا بێتو کەودەنانە له قسە تێ هەڵچێت ۰

لچ ـ لچی داهێشتووە ـ لچی شۆڕ کردۆتەوە ـ لوتی به یەکدا داوە :
١ ـ پەستە ۰
٢ ـ تۆراوە ۰
٣ ـ تووڕە بووە ۰

ـــ لچی لێك ناوە :ـ
نقەی له خۆی بڕیوە ، پەستە ۰

ـــ لچێکی داخستووەو یەکێکی داوە بەخۆیدا :ـ
دڵگیرە ، پەستە ۰ له چیرۆکی ئەفسانەی کورددا دێوی تووڕە ، یان خەفەتبار لچێکی دا دەخاتو لچێکی بەخۆیدا دەدات ۰

هەوالانەی کتێب

لنَك ـ لنگی ـ گونی ـ بەسەردا شۆڕ کردۆتەوە :ـ
بە سەریا زاڵە ، سەری پێ شۆڕ کردووە ، دەسەڵاتی بڕیوە .

ـــ لنگی جووت کرد :
لە رووی سووکییەوە دەوترێت واتا : مرد .

لووت ـ لووت لووتی خۆتە هەرچەند چڵمن بێت :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە نەنك لە خزمی خۆی بگرێت) .

لووتەلا ـ لووتەلایە :ـ
دڵگیرەو لووتی لێ هەڵکردووە .

لووت ـ لووتی بەرزە ـ لووتی لە ئاسمانە ـ لووتی لە کورەکاژاوە،لـووتی گوێزە دەکێڵێت :ـ
فیزی زلە ، (بە دەعیەو دەمارە) .

ـــ لووتی بە لووتیەوە بوو :ـ
یەکانگیر بوون ، تووشی یەك بوون .

ـــ لووتی بۆ برد :ـ
١ ـ سووسەی کردو ویستی تێی بگات .
٢ ـ بۆنی کرد .
٣ ـ دەستی خستە کاری ئەمو ئەوەوە .

ـــ لوتی بگریت گیانی دەردەچێت :ـ
(زۆر لاوازو زەبوونو تێقوپاوە) .

ئەوالنامەی کتێب

— لووتی تێ دەژەنێت :ـ

١ ـ سووسە دەکات تا لە نهێنییەکە ئاگادار بێت ٠

٢ ـ دەست دەخاتە کاری ئەمو ئەوەوە ٠

— لووتی دەشکێنێت :ـ

١ ـ بەرەنگاری دەبێتو بەربەستی دەکات ٠

٢ ـ تەریقی دەکاتەوەو لە دەماخی دەدات ٠

٣ ـ دەیبەزێنێتو لە فیزی دەخات ٠

لووت ـ لووتی رەق بوو :ـ

بە قسەکە پەست بوو ، گرژ بوو دڵگیر بوو ٠

— لووتی لێ دەخورێت :ـ

حەزی لێ دەکات ٠

— لووتی لێ خوارە :ـ

١ ـ دڵی لێ ساردە ٠ حەزی لێ ناکات ٠

٢ ـ لێی دڵگیرە ٠

— لووتی ـ لێ وەرگێڕا ـ لێ هەڵکرد :ـ

١ ـ لێی تۆرا ٠

٢ ـ ڕقی لێ هەستا ٠

٣ ـ لێی دڵگیر بوو ٠

— لووتی هێنایەوە بەر خۆی :ـ

لووتی شکاو ملی شۆڕ کردو قایل بوو ٠

— لووتو بزووت :ـ

کوتو پڕ · دەڵێن (دوێنی لووتو بزووت تووشی فیسار کەس بووم) واتا : لە ناکاودا وەکو بزوتکێك بنێیت بە سەری لووتمدا ئەئاوا تووشی بووم کە چاوەڕێی نەبووم ·

— لووتو پووت :ـ

دەڵێن لووتو پووتی زۆرە ـ بە لووتو پووتە · واتا :
بە بیانووە بە فیزە (پرتو بۆڵی زۆرە) ·

لۆتر ـ لۆترەوانی دەکات :ـ

١ ـ (تەڵەکەبازیو ساختەو قسەی بێکەڵکو سوود دەکات) ·

٢ ـ (قسەی هەلەقو مەلەقو شاش ویش دەکات) ·

لووس ـ لووسو پووس :ـ

دەڵێن : خۆی لووسو پووس کردووە · واتا : تاسو لووسی خۆی داوەو خۆی جوان کردووە ·

لۆکە ـ لۆکەی لە گوێدایە ـ گوێی خۆی ئاخنیوە :ـ

١ ـ خۆی کەڕ کردووە ، نایەوێت ئەو قسەو باسە ببیستێت ·

٢ ـ بە دەربەسەوە نایەت ·

لێخوڕە ـ لێخوڕە دەشتە :ـ

بە کارێك دەوترێت کە گیرو گرفتی لە رێدا بێت ·

لێرە ـ لێرە نا لە دێرێ :ـ

واتا : بە تەنگەوە نایەم ، هەر شوێنێك بێت بۆ من یەکە ·

هەواڵنامەی کتێب

لسیره ـ لیره‌ی ناو قوره :ـ

به یه‌کێـــکی به‌هره‌دار ده‌وترێت که لێی قه‌ومابێت • به ئافره‌تێکی کارامه‌و جوان ده‌وترێت که هه‌ژار بێت ، واتا : هه‌ر باری ژیانی بگۆڕێت‌و کـه‌مێك پێشـــکه‌وێت به‌نرخیی به‌هـــره‌ی ، جـــوانی ده‌رده‌که‌وێت‌و ناو ده‌کات •

لیس ـ لیسی خۆی داکوتا :ـ

١ ـ قسه‌ی خۆی داکوتاوکردی •

٢ ـ خۆی له‌و شوێنه دامه‌زراند •

ـــ لیسی کوێرانه ده‌هاوێت :ـ

به یه‌کێك ده‌ڵێن که به بێ لێکدانه‌وه گوناهبارو بێ گوناه وه‌ك یه‌ك ته‌ماشا بکات‌و قسه‌یه‌ك بکات چاك‌و خراپ بگرێته‌وه •

لێـو ـ لێوه له‌ره‌یه‌تی :ـ

ده‌ترسێت •

ـــ لێو به‌باره :ـ

کۆستی که‌وتووه • خه‌فه‌تباره •

ـــ لێو به دان نازانێت :ـ

(کاره‌که زۆر به نهێنی‌یه) •

لێـو ـ لێو له‌سه‌ر دانه :ـ

(یاریك و دۆستان‌و ـ که‌س ـ که‌م‌و کووڕیت داده‌پۆشێت) •

— لێوی خۆی گەست :ـ

لێ گەیشت‌و هەستی بە کارەکە کرد،وریابووەوە ·

— لێوی لە لێوی نەناوە ـ لە بزی لە لەبزی نەگەڕاوە :ـ

لەگەڵی نەدوواوە ، نەیدیوە ·

— لێوی هەڵ نەپچڕی :ـ

نەهاتە زمان‌و نقەی لە خۆی بڕی ·

— لێوێکی با دێنێ‌و یەکێکی بۆران :ـ

(بە مەردومی تووڕەو تڕو دەوترێت) ·

— لێوی لێ نەداوە :ـ

نەیخواردووە ، نەیخواردۆتەوە ·

لێی ـ لێی ئالاوە ـ لێوەی ئالاوە :ـ

١ ـ لێی ورووژاوە ·

٢ ـ دەست دامێنیەتی ·

— لێی بووە بە کوردە نامووسی :ـ

پێی شەرمە ، بە نەنگی دەزانێت ئەو کارە نەکات ، یاریدەی نەدات ، بەدەنگیەوە نەچێت ·

لێی ـ لێی بووە بە کوڵی شێر ـ لێی چۆتە کوڵی شێر :ـ

کارەکەی زۆر لاگران‌و ترسناک بووە · وەك ئەوە وایە داوای لێ بکەن سواری پشتی شێر بێت ·

— لێی چۆتە دارێ نایەتە خوارێ :ـ
بە یەکێك دەڵێن لایەنی کەللەرەقیی گرتبێت ، بیانووی گـــەورە گەورە بگرێت و نەرم نەبێت (بە یەکێك دەوترێت کە هەرگیز لەو قسەیەی کردوویەتی پەشیمان نەبێتەوە) ٠

— لێی چۆتە کەشکەلانی فەلەك ـ لێی چوتە عاسمان :ـ
کەشکەلان = شوێنی زۆر بەرز کە دەست نایگاتێ ٠ لێی چۆتـە بەرزترین شوێنی فەلەك ٠ واتا : کەللە رەقی لەگەڵدا دەکات بەقیندا کەوتووە ٠

— لێی ـ دەرهێنا ـ دەرکێشا :ـ
زمانی ، نهێنییەکەی پێ ئاشکرا کرد ٠

— لێی کەوتە ئەقە :ـ
تەشەرو توانجی تێدەگرێت ٠

— لێی ناکەوێت :ـ
لێی نایەت ، لەگەڵیدا ناگونجێت ٠

لێی ـ لێی هەڵپێچاوە :ـ
شەری پێ دەفرۆشێت ، بیانووی پێ دەگـــرێت ٠ هێناویەتیـە گیروگاز ٠

هەولێرلە کتێب

ماخۆلان ـ ماخۆلانیەتی :ـ

بە یەکێکی بزێو دەڵێن کە جێ بە خۆی نەگرێت و سەرەوت و هەنەرانی لەبەر بڕابێت ٠

ماچ ـ ماچ و مووچ :ـ

دەڵێن کەوتنە ماچ و مووچ ٠ واتا : کەوتنە ماچ کردن و مژینی یەك ٠

مارانگاز ـ مارانگازە :ـ مارانگاز ـ لە گوریسی رەشبازوو ـ لەخشەی مارو مێروو سڵ دەکاتەوە ـ دەترسێت٠٠ بە یەکێك دەڵێن کە لە ژیاندا بە پارێز بێت و هەمیشە سڵ بکاتەوە ، ئەوەش دیارە لە ئەنجامی بەسەرهاتی ژیاندایە ٠ مارانگازە : واتا چاوترسێن بووە بەوەی کە لەوەپێش مار گەستوویەتی ، پێوەی داوە ٠

مار ـ ماری بێ ئیجازەیە :ـ

بە یەکێکی وەزنددار دەڵێن کە ناپاك بێت و متمانەی پێ نەکرێت ٠

ـــ ماری رەش ئێقی بۆ دەکاتەوە :ـ

زۆر هەژارە ٠ واتا : هێندە شایستەی میهرەبانی و بەزەیی پیاهاتنەوەو دەستگیرۆیی‌یە تەنانەت ماریش بەزەیی پێدا دێتەوە ٠

مار ـ ماری سکی خۆی دەخوات :ـ

(بە یەکێکی دەروون پیسی بوغز لە سکی قین ئەستوور دەوترێت) ٠

— ماری مار خۆرە :ـ

لە هەموان زەهەندە ترەو کەس پێی ناوێرێت ·

— ماری مردوو دەخاتە بەر ـ پای ـ پێی :ـ

واتا : دەیترسێنێت ·

مازوو ـ مازوو بەرەڵایە :ـ

مازوو بەرەڵا : کاتێکە لە دوای بەهار مازووی تێدا بەرەڵا دەکرێتو هەموو کەس دەتوانێت بێ ترسو پرس بۆ مازوو چنین بچێت واتا : بەرەڵایی‌یەو بێ سەرو بەرگری‌یە لە شتدا دەڵێن کە چووم باخەکە مازوو بەرەڵا ، هەر کەس بۆ خۆی بوو ·

— مازووی ناو تەبەقە : ـ

بە منداڵێکی زۆر بزێو دەوترێت کە هیچ سرەوتی نەبێت ·

ماست ـ ماست نییە بە لێویەوە دیار بێت :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە هیچی لەبەرچاو نەبێت ، حاشا لە هەموو شتێك بکات ·

ماستاو ـ ماستاو دەکات ـ ماستاو سارد دەکاتەوە :ـ

مەرایی دەکات ، لە بەریدا دەپاڵێوێت ، خۆی تێ هەڵدەسوێت تا کەڵکێکی لێ ببینێت ·

ماسی ـ ماسی‌ی بێ کێژدە :ـ

(واتا : هیچ جۆرە ئەرکو بێکارێکی بەسەرەوە نییە) ·

ـــ ماسی دەریا دەبەخشێت :ـ

(بە یەکێك دەوترێت خاوەنی شتێك نەبێتو بیبەخشێت) ٠

ماش ـ ماشو برنجە :ـ

واتا رەشو سپی‌یە ٠ ماش رەشەو برنجیش سپی ٠

ماکەر ـ ماکەر مەلەی بۆ دەکات :ـ

بە گاڵتە پێ‌کردنو رقەوە دەوترێت واتا : خــۆی بۆ دەکـوتێت (مەرایی بۆ دەکات) ٠

ـــ ماکەرو جاشێك بەرقلیانیەتی :ـ

بە تەوسو گاڵتە پێ‌کردنەوە بە یەکێکی زۆر خۆر دەڵێن ٠

مــاڵ ـ ماڵ ئاوایی لە دنیا کرد :ـ

واتا : مــرد ٠

ـــ ماڵ نەبوو ـ ماڵ لە خۆیدا نەبوو ـ میوانیش رووی تێ کرد :

(لە کاتێکدا بە کەسێك دەوترێت کە کەمدەستو نەدارا بێت کەچی سەربارەی ئەوەش بارێکی تری بەسەردا بتلێنەوە) ٠ خۆی تەنی ناتەواو بێتو دەردێکی تریش بگرێت ٠

ـــ ماڵی ـ بایە ـ ئاوە :ـ

بە شتێك دەڵێن بە هەوانتە دەست کەوتبێتو بە هەوانتەش بڕوات٠

ـــ ماڵی بە قوڕ گرت :ـ

تووشی زیانێکی گەورە ، گاشەیەکی گەورەی کرد ٠

— ماڵی چووه سەر بەشی ماڵان :ـ

واتا : مردو میراتگر ماڵەکەی بەش کرد ٠

— ماڵی خۆنەخۆره :ـ

بەشتێك دەوترێت کە هی چرووکێك بێت دڵی نەیەت خۆی بیخوات ، کاریٚ بکات ، یەکێکی تر لرفی لیٚ بدات ٠

ماڵی ـ ماڵی میران بەگی جافە :ـ

بە یەکێك وا دەوترێت کە شت زۆر کار بکاتو لە ماڵدا دەست بە قرپ بێت ، دەستگرتنەوە نەزانێت ٠ واتا دەست بگرەوە ، دڵت بە ماڵەکە بسووتێت ٠ میران بەگ سەروکێکی گەورەی خێڵی جاف بووە ٠ نانبدەو خاوەن دیوەخانێکی گەورە بووە ٠

— ماڵی وا بە کۆڵیەوە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کەجێگاو رێگایەك ـ لانەیەك ـ ی نەبێتو هەر شەوە لە شوێنێك بێت) ٠

— ماڵی وێران بووە :ـ

١ ـ زیانێکی گەورەی لیٚ کەوتووە ٠

٢ ـ کۆستێکی گەورەی کەوتووە ٠

٣ ـ نابووت بووە ٠

مام ـ مامە خەمەیە :ـ

١ ـ هاورێی تەنگانەیەو هەمیشە مشوورو خەمی خەڵك دەخوات٠

٢ ـ بە یەکێك دەوترێت بە هەموو شتێك خەفەت بخوات ٠

— ماڵی چووە سەر بەشی ماڵان :ـ

واتا : مردو میراتگر ماڵەکەی بەش کرد ٠

— ماڵی خۆنەخۆرە :ـ

بەشتێك دەوترێت کە هی چرووکێك بێت دڵی نەیەت خۆی بیخوات ، کاریٚ بکات ، یەکێکی تر لرفی لیٚ بدات ٠

ماڵی ـ ماڵی میران بەگی جافە :ـ

بە یەکێك وا دەوترێت کە شت زۆر کار بکاتو لە ماڵدا دەست بە قرپ بێت ، دەستگرتنەوە نەزانێت ٠ واتا دەست بگرەوە ، دڵت بە ماڵەکە بسووتێت ٠ میران بەگ سەروکێکی گەورەی خێڵی جاف بووە ٠ نانبدەو خاوەن دیوەخانێکی گەورە بووە ٠

— ماڵی وا بە کۆڵیەوە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کەجێگاو رێگایەك ـ لانەیەك ـ ی نەبێتو هەر شەوە لە شوێنێك بێت) ٠

— ماڵی وێران بووە :ـ

١ ـ زیانێکی گەورەی لیٚ کەوتووە ٠

٢ ـ کۆستێکی گەورەی کەوتووە ٠

٣ ـ نابووت بووە ٠

مام ـ مامە خەمەیە :ـ

١ ـ هاورێی تەنگانەیەو هەمیشە مشوورو خەمی خەڵك دەخوات٠

٢ ـ بە یەکێك دەوترێت بە هەموو شتێك خەفەت بخوات ٠

مانگ ـ مانگ دیارەو حەوەجەی بە ئەموست نییە :ـ

کارەکە ئاشکرایە پێویستی بە روونکردنەوە نییە ٠

مانگە شەو ـ مانگەشەو سەر لە ئێوارە دیارە :ـ

(هەموو شتێك لەسەرەتاوە باش‌و خراپی دیارە) ٠

مانگ ـ مانگی شەرمێیەتی :ـ

واتا یەکەم مانگی شوو کردنیەتی بە یەکێك دەڵێن کە شەرم بکات‌و شەرمەکەی لە جێی خۆیدا نەبێت ٠

مانگا ـ مانگا بەکەڵە :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە هەمیشە خەڵکی بە دواوە بێت ٠

ــ مانگا دۆشین‌و قەزوان کورۆشتن ـ قرتاندن ـ یان نەووتوە :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە لەگەڵ کارێکی گـــراندا بە کارێکی ترەوە خەریك بێت ٠

ــ مانگا مردو برا دۆ برا :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە گەورەیەکی بە کەڵکی لەدەست چووبێت) ٠

سەرچاوەی خێرو کەڵکی ، خۆشی‌ی وشك بووبێت ، براببێت ٠

مـای ـ مای دۆکولیومان هێنایەوە ! :ـ

(مای هێنانەوەی دۆکولیو بە تێکدان‌و جووڵاندنی ماســـتاوەکەیە لەسەر ئاگر یەك بینە تا دێتە کوڵ ٠ ئینجا ئەم رستەیە بە کەسێك دەوترێت کە کارێك بکات پێچەوانەی خواستی تۆبێت‌و تۆ چۆنت دەوێت ئەو وا نەکات) ٠

یان خۆی کردبێت بە وەستای هەرشتێك هەرکارێكو هیچی لێ نەزانێت ٠

مەل ـ مەلی گۆشتخۆرە :ـ
مرۆڤێکە هەڵدەگرێت خزمەتی بکەیتو ڕێزی تەواوی لێ بنێیت ٠

مەیکوتە ـ مەیکوتە جەوتە :ـ
(بۆ ئەوس بە کەسێك دەڵێن کە بە هیوایەك دوای شتێك بکەوێتو هیواکەشی لە جێی خۆیدا نەبێت) ٠

مچە ـ مچەی حەبێ کشمیشە ـ دەڵێی مچەی حەبێ کشمیشە :ـ
واتا : وەکو ئەو ژنانی‌یە ٠ مچە = پیاوێك بوو نێرەمووك جلی ژنانەی لەبەر دەکرد ، ئەتواری ئافرەتی هەبوو ، لەگەڵ ژنانیشدا تێکەڵ دەبوو ، کە بە ڕێگەدا دەڕۆیشت بە لەنجە دەڕۆیشتو خۆی بادەدا ، لە سلێمانیشدا دەژیا ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە ژنانی بێت ٠

مڕەمڕ ـ مڕەمڕی سەر لاکە :ـ
بۆ سووکی بە هەرایەك دەوترێت کە لەسەر کەڵكو تەماعێك هەڵگیرسابێت ٠ دیارە دڕندە ، سەگ مڕە دەکات ٠

مرخ ـ مرخی لێ خۆش کردووە :ـ
زۆر تامەزرۆی دەستکەوتیەتی ، چاوی تێ بڕیوە خۆی بۆ ناوەتەوەو بە ئەمایەتی

مردن ـ مردنی لەبەر چاوە :ـ
١ ـ مەردومێکی موسوڵمانەو لە خواترسە ٠

٢ ـ دەزانێت دەمرێت لـەگـەڵ ئەوەشدا وازناهێنێت‌و سـوورە
لەسەر کارەکە ٠

مردن ـ مردن هەر جارێکە :ـ
واتا : (نابێت سەرشۆڕی قبوڵ بکات) یابترسێت ٠

مردوو ـ مردوو لەمە پاکتر ناشۆرێت :ـ
(بە هەڵێك دەوترێت کە هەڵکەوتبێت ٠ واتا : هەلی چاکەو لەدەستی
مەدە) ٠

ـــ مردووی بەشی زیندووخۆرە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بێ کەڵك بێت ، بە هۆی نەخۆشییەوە بە
هۆی پیرییەوە ٠ یان بێکارەو دەستەوسان بێت ٠

مس ـ مس کراوەتە گوێی ـ دەڵێی ـ مس کراوەتە گوێی :ـ
بە کەسێك دەڵێن خۆی کەڕ بکات‌و نەیەوێت هیچ ببیسێت ٠

مشت ـ مشتی داوە بە درەوشدا :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە بەگژ ئیشێکی گەورەدا چووبێت‌و زیانی لێوە
تووش بووبێت) ٠

مشت ـ مشت‌و ماڵ :ـ
دەڵێن ئەو خەنجەرەم بۆ مشت‌و ماڵ بکە واتا : بۆم زاخاو بدەرەوەو
جوانی بکە ٠

ـــ مشت‌و مڕ :ـ
دەڵێن ئەو مشت‌و مڕەیان لەسەر چییە ٠

مشت = کۆڵە مشتەیە • مر = لێمڕاندنو خۆ لێ خواردنەوەو قسـە پێ وتنە • واتا : ئەو قسە بەیەك وتنەو مشت هاویشتنەیان لـە چی یە •

مشك ـ مشك لە ماڵیا سەفرا داویەتە سەری = مشکی کوێر لە ماڵیدا ناشتا ناکات :ـ

(زۆر رژدو چرووکە ، هەرچی خواردن بێت لە ماڵیدا نییە) •

مـل ـ مـل پانە ـ ملهووڕە :ـ

بە تەوس و گاڵتە پێ کردنەوە بە یەکێك دەوترێت کە بۆ هەموو شتێك، هەموو کەسێك سـەر شۆڕ بکات ، قایلی هەموو نەنگی و نزمییەك بێت •

ـ مـل کەچە :ـ

١ ـ لارەملە ، خەفەتبارە •

٢ ـ ناهومێدە • •

٣ ـ شـەرمەزارە •

٤ ـ باری کەوتووە •

٥ ـ ناچارە •

ـ ملی بە نۆ تەور نابڕێتەوە :ـ

بۆ تەوس و ڕقە بە یەکێك دەوترێت کە بیەوێت لە سـەر ورگی ئەم و ئەو بژی ، بلەوەڕێت ، تەمەڵی بکات •

مـل ـ ملی ـ دا ـ شۆڕ کرد :ـ

١ ـ قایل بوو ، شل بوو ، ڕێکەوت •

٢ ـ بەزی هاتە ژێر بار .
خۆی بەدەستەوە دا :ـ

مڵ ـ مڵو مووش :ـ
دەڵێن ئەو چڵێسە کەوتۆتە مڵو مووش . مڵ = مر = تێر . مووش = بەدوای خواردندا مووشە کردن . واتا : بۆ خۆ تێر کردن کەوتۆتە مووشە کردنو سۆراخ .

مڵۆزم ـ مڵۆزمە :ـ
مڵۆزم دێوێکی زۆرداره ، شەڕانییە واتا = وەك دێوێکی زۆرداره ، کە لە خەڵکەوە ئاڵا لێی نابێتەوە تا جەزرەبەی نەگەیەنێتێ .

من ـ من هەمەو تەختەیەك دەوار × شەڕی پێ دەکەم لەگەڵ هەزار سوار :ـ
یەکێك ئەوە دەڵێت کە شتێکی هەبێتو بەتەما بێت گەلێك کاری پێ ئەنجام بهێنێت . ئەمەش ئەوپەڕی ئازایەتیو نەریتی ژیانی کوردەواریو پلەی بڕوا بە خۆ بوونی دەردەخات .

موو ـ موو بە بەینیاندا ناچێت :ـ
زۆر تەباو ڕێکن ، پێکەوە گونجاونو یەکتریان خۆش دەوێت .

ـــ موو دەقڵێشێت : ـ
(بە یەکێکی زۆر دانا دەوترێت کە هەموو شتێك لێك جیا بکاتەوە) .

ـــ مووی راست بووەوە ـ مووی سەری رەپ بوو ـ دەماری لەشی هەستا :ـ
واتا : تووڕە بوو .

— موو ماست لێك دەكاتەوە جیا ـ دەكاتەوە زۆر وردو كـــارامەو بەهرەدارو بەدەسەڵاتە ٠

— موویەك لە بەراز بێتەوە هەر باشە :ـ
(بە چروكێكی پیسكە دەوترێت كە شتێكی لێ بسەنرێت) ٠

مۆرە ـ مۆرەی بەسەر چوو :ـ
(بە یەكێك ، شتێك دەڵێن كە باوی نەمابێت) واتا كاتی دەركەوتن‌و نواندنی تێپەڕیوە ٠

موورەغە ـ موورەغەی پشتی شكا :ـ
١ ـ كۆستێكی گەورەی كەوت ٠
٢ ـ ماڵ وێران بوو ٠

مۆخ ـ مۆخی بە ئاو كرد ـ مۆخی دەر هێنا :ـ
١ ـ پەرێشانی‌كرد ٠
٢ ـ تووشی زیانی مادی‌و مەعنەوی كرد ٠
٣ ـ زۆر ماندووی كرد ٠

میچ ـ میچی قومارخانەیە ـ دەڵێی میچی قومارخانەیە :ـ
١ ـ بە یەكێك دەڵێن كە زۆر حەز لە قومار بكات‌و شــــەوو رۆژ خەریكی بێت ٠
٢ ـ (بە یەكێكی فێڵبازی چوختی دەوترێت) ٠

مێخ ـ مێخی دوو ماجە بە زەویدا ناچێت :ـ
(بە تكایەك دەوترێت كە دوو سێ پەلی لێ بێتەوە هەر پەلەی تكایەكی

لێ بێتەوە) .

میز ـ میزی کەف ناگرێت : ـ

(واتا : ئەو کارەی بە تەمایت زوو بـوّت بـکات ، بوّت ناکات) .

دەستو بردی لێ ناکات .

مێش ـ مێش دەقەپێنێتەوە :ـ

بوّ گاڵتە (بە یەکێك دەوترێت کە بێ نیش دانیشێت) .

ــ مێش لە دەمی خوّی دەرناکات :ـ

بەستەزمانو بێ دەسەڵاتە ، بوودەڵەیە .

ــ مێشی لێ بوّتە گامێش :ـ

(بەسەر لێ شێواوێك دەڵێن کە شتێکی زوّر کەمی لا زوّر گەورە بێت) .

مێش ـ مێشیشی میوان نابێت :ـ

١ ـ (گوێ ناداتە قـــەو ئاموّژگاریی کـــەس و بە دەربەسەوە نایەت) .

٢ ـ بێ باكو چاو نەترسە سڵ ناکاتەوە .

ــ مێشێکی پێ دەرناکرێت :ـ

بێ دەسەڵاتە ، بوودەڵەیە .

مێشك ـ مێشکی کەری خواردووە :ـ

بە تەوس و گاڵتە پێ کردنەوە بە کەسێك دەوترێت کە درەنگ لـــە قـــە بگات . واتا : بێ مێشکە .

میوان ـ میوانی بایەنجانی :ـ

کەسێك لە مەجلیسێکدا رووی نەدرێتی ، یان بانگ نەکرابێت ، لە خۆیەوە چووبێت دەڵێن ئەوە بۆچی وا گرژ بوون خۆ ئێمە میوانی بایەنجانی نین ٠

میوە ـ میوەی نەگەیوە ، تاڵە :ـ

بە کوڕێك یان کچێك دەوترێت کە وەختی ژن هێنان یا شووکردنیان نەهاتبێت ٠

هەواڵنامەی کتێب

ن

ناخوون ـ ناخوون ـ نینۆك ـ چنگ ـ ی لێ گیر نابێت :ـ
دەستگیری نابێت ، ناکەوێتە بەر دەستی ٠

ناخوونەك ـ ناخوونەکخۆرە : ـ
(بەوە دەڵێن دەنکە دەنکە لە شتێك بخۆیت بە بێ کڕین یان بێ ئەوەی ڕاستەوراست دانیشیت شتەکە بخۆیت) ٠

نادر ـ نادر شلی کوتەکە ٠
مامۆستا مەلا مستەفای سەفوەت لە (شانۆی ناوماڵ) دا لە لاپەڕە ۸۷/۸٦ دا دەڵێت : کابرایەکی مێبازی ـ بێنابڕوو ـ دەبێت ناوی نادر دەبێت دەست بۆ ئافرەتان دەبات ، کوڕە کوڕەی سلێمانیش تێر دەیکوتن و لە قوڕاوێکدا لە قەراغ شار بێ جوولە ڕای‌دەکێشن بەهار دەبێت ژنان بەبەرگی ئاڵ و واڵاوە بە بەردەمیدا تێ‌دەپەڕن ، گاڵتەی پێ دەکەن ئەویش دەڵێت : نادر شلی کوتەکە ئەگینا با ئێوە ئەتاوا بە بەردەمی مندا بڕۆیشتنایە ٠ ئەمە بە تەوس و گاڵتە پێ کردنەوە بە یەکێك دەڵێن کە تەمێ و چاوترسێن کرابێت و نەوێرێت لە هەلوێستێکدا دەست ببزوێت ، یان بەرامبەر بە یەکێك چاو بەرزکاتەوە ٠

نار ـ ناری ـ ناڵی عەلی ـ بە هەزار ناڵی ـ ناری عەلی :ـ
دەڵێن بە هەزار ناڵی ـ ناری ـ عەلی تا دۆزیمەوە ، ئینجا دۆزیمەوە واتا (بە ڕەنج و ماندوو بوونێکی زۆر) ٠ ئەشێ باڵی عەلی بانگ کردنی

حەزرەتی عەلی بێت بۆ دۆزینەوەی ئەو شتەو بە فریاوە هاتنی ئەو کەسە ·

نازانم ـ نازانم رەحەتیی گیانم :ـ
واتا : پیاو کە شتێك ، وەڵامێك نەزانێت خۆی لێ دوورخاتەوە سەری سووكو دڵ پڕ لە ئارام · یان بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی لە کارێك دوورخاتەوەو تەمەڵی بکات ، یان بە دەربەسەوە نەیەت ·

ناز ـ نازوو جیاز :ـ
دەڵێن منداڵەکە بە نازو جیازی دایکی گەورە بێت واتا : لە کۆشـــی میهرەبانیو تێرو تەسەلیدا گەورە بێت ·

ناز ـ نازو نووز :ـ
دەڵێن کەوتۆتە نازو نووز · واتا شۆخی دەکاتو بەمەکـــر بۆیشی دەنووزێنێت ، خۆی بە مەکر دەفرۆشێت ·

ـــ نازو نیاز :ـ
نازی هەیەو نیازی بەو نازەوە هەیە ·

ناشتا ـ ناشتای نەکردووە :ـ
دەستی لێ گیر نەبووە ، دەستی نەکەوتووە ·

نافەك ـ نافەکی دەبڕێت :ـ
جاران ئەتکی پیاوێکیان بکردایە نافەکیان دەبڕی ، بـــەوە لەشی دەردەکەوت ، عەورەتی دەردەکەوت ، کە ئەوەش جێی شەرمەزاری

و ئابڕو چوون بوو • واتا : ئەتکی دەکات ، سووکی دەکات ، خراپی پێ دەکات •

نافەك ـ نافەك شۆڕە :ـ

بە گاڵتەو تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی بە شتێکی زۆر تەواو دابنێت‌و خۆی وا بنوێنێت •

ـــ نافەکت جوانە !! :ـ

بە تەوس‌و گاڵتە پێ‌کردنەوە بە یەکێك دەڵێن کە فش‌و هووڕ زۆر بکات ، یان هەوڵی شتی گەورە بدات‌و لەوەپێش تێ شکابێت‌و شتی خراپی بەسەر هاتبێت واتا : رابوردووت دەری دەخات کە هیچت لە باردا نییەو بەدەردی خۆتەوە دانیشەو بۆ تۆ نابێت •

نان ـ نانخۆری سفرە دڕە ـ نمەك دەخوا‌و نمەکدان دەدڕێت : واتا (سپڵەو پێ نەزانە) •

ـــ نان‌و پیازی پێوە دەخوات :ـ

بەو بوختانە ، بەو قسانەی دەیگێڕێتەوە ، دەیەوێت کەڵکێکی مادی یان مەعنەوی پێ دەستگیر بێت‌و لایەکیشی پێ تووش بێت •

ـــ نان‌و پیازی لەگەڵ نەخواردووە :ـ

واتا : نایناسێت ، دۆستایەتی لەگەڵدا نییە •

نان ـ نان‌و تف دەخوات :ـ

رژدو چرووکە •

— نان‌و دۆی بری :ـ

رۆژیی بری‌و لە کارەکەی دەری پەراند . هەژاری کرد .

— نان‌و نمەك دەتگرێت :ـ

واتا سپڵە مەبە بێوەفایی‌و ناپاکی لەگەڵدا مەکە . چاکەی بەسەرتەوەیە ،ئەگینا خودا تووشی گاشەیەکت دەکات .

— نان‌و نمەکیان بە یەکەوە خواردووە ـ نان‌و نمەکی یەکیان کردووە:ـ

(هەقیان بەسەر یەکەوە هەیە) .

— نانی بە ئاو ناکات ـ نابێت .

هەمیشە رەنجەڕۆو هەژارە ، دەست بڵاوە ، زوو زوو تووشی گاشە دەبیت .

— نانی بۆ دەخاتە شۆرباوە :ـ

(واتا دەستگیرۆیی دەکات) .

— نانی بێ خوێ دەخوات‌و تری سوێر دەکەنێت (بە یەکێك دەوترێت کە زۆر لات بێت ، بەڵام قسەی زل بێت) . واتا تڕ زلی باوان دەروێش بێت .

نان ـ نانی پێژیاگە :

واتا : (نانبراو بووە) .

— نانی دراو پینە دەکات :ـ

(بە یەکێکی زۆر وریاو دانا دەڵێن کە چارەسەری هەموو شتێکی پێ بکرێت) .

ـــ نانی شوانی خواردووه : ـ
هەر ئاژەڵێك نانی شوانەکەی بخوات دەبێت بەر لیس‌و گۆچانی شوان بکەوێت • ئەمە بە کەسێك دەوترێت کە دژی یەکێکی لە خۆی بە دەسەڵاتتر بوەستێتەوەو کار بکات • واتا : خۆی تووشی زیان‌و دەردیسەری ، کارەسات دەکات •

ـــ نانی کەوتوتە ڕۆنەوە :ـ
کارەکەی لە برەودایە ، کەوتۆتە خۆشییەوە بە مــــل ,قازانج‌و خۆشیدا ، دەستگیریی زۆردا کەوتووە •

ـــ نانی نییەو بە ئاو کولاوە :ـ
هەژارو نەدارایە •

نان ـ نانی نییەو چاو دەرپژێت :ـ
بە یەکێکی لات دەوترێت کە رووی کردبێتە رابواردن‌و لاســـایی دەستەیەك بکاتەوە کە زۆر لە خۆی بالاتربن‌و دەستدارتر بن •

ـــ نانی نانــی‌یە :
١ ـ (بە یەکێك دەڵێن کە نان بە نان بدات) واتا : بە تەمای کەڵکێك نەبێت کەڵك نەگەیەنێت •
٢ ـ (کوێرنانە) واتا نانبدە نییە •

ـــ نانی ها ـ وا ـ لە دۆڵەی ئەودا :ـ
واتا :ـ (نانی ئەم وا لەسەر کەوڵی نانخواردنی ئەو ، نانی ئەم بە هۆی ئەوەوەیە) •

— نانیان ها ـ وا ـ لە دولێکدا :ـ

واتا : نانیان پێکەوەیەو لە رەنجو بەرهەمدا هاو بەشن ٠

— نانی هاربی بەدەمەوە گرتووە :ـ

بە کەسێك دەڵێن زۆر بزێو چەتوون بێت ، (چاوی سوور بو
یاخی بووە)

— نانێکی بەو رۆنەوە خواردووە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە کەڵکێکی لە شتێك ، لە شوێنێك وەرگرتبێتو بە دوای ئەو کەڵکەدا ، ئەو شوێنەدا بچێتەوە ، بە تەمای کەڵکی تر بێت) ٠

هەواڵنامەی کتێب

ناو ـ ناوی بە قورِدا بچێت :ـ

واتا : ناوی کوێر بێتەوە ٠

— ناوی بە گەرووی ـ کوورەگەی ئاشدا بچێت :ـ

(کوورەگە = نێی ئاشە ٠ بە یەکێك دەوترێت کە حـــەزت لێی نەبێتو نەتەوێت ناویشی بهێنیت) ٠

— ناوی بهێنن ـ ناوی لێ بنێن :ـ

واتا : بچنە خوازبێنیی ئەو ئافرەتە ، دیاریی بکەن ٠

— ناوی خۆی بیستۆتەوە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە لە خۆی گۆڕابێت ، فیزی پەیدا کردبێت ٠

— ناوی ژنی لا هێنا :ـ

دای بە گوێیدا کە ژن بهێنێت ٠

— ناوی گەورەو دێی وێران :ـ

واتا : هەر بە ناو زلە ، تەواوە ، ئەگینا پووچە ·

ناو ـ ناوی لە کولەکەی تەڕیشدا نەبوو

١ ـ کەس ناوی نەدەهێنا ·

٢ ـ هێشتا نەهاتبوە ژیانەوە ·

٣ ـ هەردیاریش نەبوو ·

— ناوی لە ناو ناواندایە :ـ

١ ـ بەشداری ئەو کارەیە ·

٢ ـ ناوی دەرکردووە، سا بە چاك بێت یان بە خراپ ·

— ناوی هەیەو ناوکی نییە :ـ

١ ـ (ناوی هەیەو کرداری نییە) ·

٢ ـ شتێکی بێ بەهایە ·

ناوچەوان ـ ناوچەوان بەردە بۆتسە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە بێ شانسو بەدبەخت بێت بۆ تەوسو تەشەپێی دەڵێن ·

ناوسك ـ ناوسکی ڕەش بۆتەوە :ـ

خەفەتێکی زۆری خواردووە ، سزایەکی زۆری دیوە ·

ناوشان ـ ناوشانی پانە :ـ

١ ـ بۆ تەوس دەوترێت · واتا : هەڵ دەگرێت وای لێ بێت ·

٢ ـ بار هەڵگرو بەکێشەو نۆکەریی ئەمو ئەوی پێ خۆشە ·

ناوك ـ ناوکو دڵی خست :ـ

ناوکو دڵ کەوتن :ـ لە ناو کوردەواریدا وا باوە کە ناوکو دەکەوێت ، سا یا لە خورپەوە ، یا لە هەڵگرتنی شتی قورسەو لە بازدان یا لە ترسەوە ناوك دەکەوێت دڵیش لە خورپ ترسەوە . بە گەلێك شێوە ناوك دەگرنەوە . یەکەم دەست دەنێ سەر ناوکەکەو دەستی پیا دەنێن خوینبەرێك لەوێدایە دەیگرن بەری دەدەن . دووەم تۆپەڵە پەڕۆیەك دەخەنە سەر ناوکەکەو لێی توند دەکەن . سێیەم بە باڵ ڕاتەکاندن. چوارەم ، ئەو کەسە بە شتێکی بەرزەوە خۆی شۆڕ دەکاتەوەو تەکان دەداتە خۆیو قاچی را دەتەکێنێت . پێنجەم بەسەرمەوقولات سێ سەرمەو قولات دەداتو پاشان لەسەر چیچکان دادەنیشێت تا قاچی سڕ دەبێت . بەڵام دڵ گۆزەوانەیەك یا شتێکی قورس دەخەنە سەر ناوك تا دەمارەکە دەکەوێتە فرەفڕ سێ جار وای لێ دەکرێت بەوە دڵەکە دێتەوە . واتا : ترساندی ، دەیشوترێت ناوکی گرتەوە . بە تەوسەوە دەوترێت واتا : ناوکی خست ، بەوەی هەواڵێکی ناخۆشی دایە ، تووشی زیانێکی قورسی کرد ، ترساندی سا هەر جۆرە ترسێك بێت .

ناوکە ڕێژ ـ ناوکە ڕێژی کرد :ـ

ماندووو شپرزەی کرد هێندە هێنایو بردی . ناوکە ڕێژ = وڵاخی بارێی کە باری زۆری پێ ببرێتو بە تەنگیەوە نەیەن پشتی بریندار دەبێت دەڵێن ناوکەڕێژ بووە .

ناو نیشان ـ نلونیشانی پەڵە هەورەکەیە :ـ

(دەگێڕنەوە شێتۆکەیەك هەر چەند پارەیەکی کۆ کردبێتەوە ، بردوویەتی لە دەشت ، لە حاستی پەڵەهەورێك بە ژێر گلیەوە کردووە ، وای زانیوە کە ئەو پەڵە هەورە لەجێی خۆی دەمێنێتەوە ئەمە بە یەکێك دەوترێت کە ناونیشانێك هەڵدات وەك هی ئەو پەڵە هەورە بێت) ٠

ناهێڵێت ـ ناهێڵێت چاو بکاتەوە :ـ

بوارەی نادات ، سەرکوتی دەکات ٠

نەبەبەرخی ـ نەبەبەرخی تێر شیری خواردو نە بە کاوڕی تێر گیای خوارد :

بە یەکێك دەڵێن کە ژیانی منداڵی ناهەموارو پڕ لە کوێرەوەری بووبێتو گەورەییشی پڕ لە تاڵی ٠

نەبکەی ـ تەبکەی نە بخۆی تەماشای سای گەردنی بکەیت :ـ

واتا زۆر سپیو ناسكو جوانە ٠

نەترە ـ نە ترە دەنگی بێتو نە تسە بۆنی بێت :ـ

بۆ سووکی (بە یەکێك دەوترێت کە لە هیچ ڕوویەکەوە کەڵکی نەبێت) ٠

نەخش ـ نەخشی ڕووی ئاوە :ـ

(واتا : زوو تێك دەچێت ٠ بە کارێك دەوترێت کە بناغەی نەبێتو هەر قسە بێت) ٠

نەخت ـ نەختو پوخت :ـ

(شتی مایەداری بەنرخ). نەخت = لە (نقد) ی عەرەبییەوە هاتووە واتا : پارەیەکی مۆڵی بێ گیرو گرفت ·

نەدار ـ نە دار بێت ، نە پەردوو نەحلەت بێت لە هەردوو :ـ

(بە دوو کەس ـ دووشت ـ ی خراپ دەوترێت کە یەکێك بڵێت فلانیان لە فلان باشترە) · واتا هەردووکیان خراپنو چون یەکن ·

نەدی ـ نەدیو بدی یە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە شتێکی بوو ئەو شتەی بەلاوە زۆر سەیر بێتو نەزانێت چی لێ بکات یان خۆی زۆر پێوە با بدات دەڵێن نەدیو بدی کوڕێکی بوو ـ لە جیاتی ناوکی چووکی بڕی ـ ناویان لێ نا سەلکە کودی ·

نەڕە دێو ـ نەڕە دێوە :ـ

بە یەکێك دەڵێن بە زۆری بە ئافرەت کە تەبەو دەنگ گڕو دەنگ بەرز بێت ·

نەرم ـ نەرمو نۆڵ :ـ

ئافرەت ، یان شتێك کە نەرمو شل بێت ، گۆشتو چەوریی زۆر بێتو جوان بێت ·

ـــ نەرمو نیان :ـ

نەرمو نۆڵ ·

هەواڵنامەی کتێب

نەرمان ـ نەرمانە :ـ

واتا : بۆی لە بارەو کارەکە ئاسانە ، بۆی گونجاوەو ڕێك کەوتووە ٠

بە تەوسیشەوە بە یەکێك دەوترێت کە بۆ کاری ئاسانو بێ گیرو گرفت بگەڕێت یان بیەوێت کەڵك لە یەکێك وەرگرێت کە ئاسان مل بداتو بێ بڕشت بێت ٠

نەشیش ـ نەشیش بسووتێت نە کەباب :ـ

(بە دووﻻ دەوترێت کە کارێکیان بەدەستەوە بێت واتا : هیچ ﻻیەکیان پەڵپ لەوی تریان نەگرێت بە ڕەنگێکی وا کەتووشی زیان بێت) ٠ یا لە قازانجو زیاندا وەکو یەك بن ٠

نە گورگ ـ نە گورگخۆرەو نە دز بەرە :ـ

١ ـ (بە شتێکی بێ نرخ دەوترێت) ٠

٢ ـ بە گاڵتەوە بە ئافرەتێك دەوترێت کە پەکی کەوتبێتو کەڵکی ئەوەی نەمابێت کەس چاوی تێ ببڕێت

نە گوڵ ـ نە گوڵی گەنمی دیوەو نە چەقچەقەی ئاش :ـ

(بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە لە شتێکدا خۆیت لێ گێلو هەڵە بکات) ٠

نرخ ـ نرخەکەی شا عەباسە ـ نرخێکە شا عەباس بڕیویەتیەوە :

واتا : ئەم شتە لەو نرخە کەمتر نییە ٠

نفت ـ نفتو نۆیە ـ نورتو نۆیە :ـ

واتا : زۆر تازەیە ٠

نقام ـ نقامی گرتووه ـ فێری نقام بووه :ـ

بە ئەوسەوە ، بە رقەوە بە یەکێك دەوترێت کە فـێری نەریتێك بووبێت لەگـەڵ ئەوانەی دەورو پشـتیدا نەگونجێت یان کردەوەیەك بکات رقی دەورو پشتی پێ هەڵسێنێت ٠

نمەك ـ نمەك سوێرە :ـ

واتا : چاکە لەگەڵ هەرکەسێکدا بکات پێی نازانێت و چاکەی بـە خراپە دەداتەوە ٠

نمەك ـ نمەکی کردووە :ـ

نانی ئەو کەسەی خواردووە ، خێری لە دەستی ئەو کەسە دیوە ، ناپاکی لەگەڵدا ناکات و هەمیشە وەفای بۆی هەیە ٠

ـ نمەك کوێرە :ـ

ناپاك و پێ نەزانە ، چاکەی لەگەڵدا دەکەیت بە خـراپە ئەمەکی چاکەکەت دەداتەوە چاکەی لەبەر چاو نییە ٠ سپڵەیە ٠

نمەك ـ نمەك گرتوو :ـ

(بە کەسێك دەڵێن کە لەگەڵ ئەو کەسەدا کە چاکەی لەگەڵدا کردووە بەد ئەمەکی بکات لە تۆڵەی ئەوەدا خوا بیگرێت) ٠

ـ ئەمەکناسە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە چاکەی لەبەر چاو بێت ، پێ بزانێت ٠

نووزە ـ نووزە درێژە :ـ

١ ـ هەڵەوەرە لەسەر قسە زۆر دەڕوات و نایبڕێتەوە ٠

بە منداڵێک دەڵێن کە گریا درێژەی بداتێو نەیبڕێتەوە ، نووزنە ·

نوقڵانە ـ نوقڵانەی بۆ لێدا :ـ
نوقڵانەی خێر ـ بوقڵانەی شەڕ، بۆی رەخساند کە تووشی خێر یان شەڕ بێت · دەڵێن نوقلانەی شەڕی بۆ لێدا · یان نوقڵانەی خێری بۆ لێدا ·

نۆک ـ نۆکێک بە نۆ نانەوە دەخوات :ـ
زۆر رژدو چرووکە ·

نۆنۆلە ـ نۆنۆلەیە :ـ
(بە گاڵتە پێ کردنەوە بە یەکێک دەڵێن کەرەفتاری وەک ڕەفتاری منداڵی ساوا بێت) ·

نێچیر ـ بێچیری خۆت لەدەست مەدە ـ دەرمەکە :ـ
هەلێکت بۆ هات لە دەستی مەدەو کەڵکی لێ ببینە ·

نێر ـ نێر بۆتەوە :ـ
بە تەوسەوە بە کەسێک دەڵێن کە پێشتر سەرشۆڕی ناو کۆمەڵو بەردەستی ئەمو ئەو بێت ، سا لەبەر هەر هۆیەک بێتو کەوتبێتە قسەی زلو خۆ نواندنو هەڕەو گوڕەو خۆ بادان بەسەر ئەمو ئەودا ·

ـــ نێرە بیدۆشەیە :ـ
دەڵێن : من دەڵێم نێرەو ئەو دەڵێت بیدۆشە بە یەکێک دەڵێن کــە

هەواڵنامەی کتێب

لەسەر قسەی خۆی سوور بێت‌و قسەکەش نابەجێ‌و ناتەواو بێت
واتا : کەللە رەقێکە بیر ناکاتەوەو لێکدانەوەی نیپە ٠

— نێرە حەێتەیەکە بۆ خۆی :ـ
بە یەکێکی زلەی جەربەزە دەڵێن ٠

نێر ـ نێرە کەرێکە بۆ خۆی :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە ناشیرین بەسەر ئەم‌و ئەودا بخورێت‌و قسەی
ناتەواو کردەوەی نابەجێ بکات ٠ بۆ ئەوسیشە ، بە گەنجێك دەڵێن .
کە بە دڵی گەورە رەفتار نەکات ٠

— نێرە کوڕکەیە :ـ
بە کچێك دەڵێن کە حەز لە ناو کوڕان بکات‌و حەز بکات یارییان لەگەڵدا
بکات ، حەز لە کاری پیاوانە بکات ٠

نیشتووە ـ نیشتووەتە ملی :ـ
زۆری لێ دەکات ، بەسەر سەریەوە راوەستاوە تا کارێك بکات ؛
داخوازییەکەی بهێنێتە دی ٠

نینۆك ـ نینۆکی لێ لێك دەدان :ـ
لە یەکتری بەردەدان ، بەرەنگاری یەکتری دەکردن ، لە یەك تیژی
دەکردن ٠

— نینۆکیان کرد :ـ
١ ـ دەستەڵاتیان بڕی ٠
٢ ـ تەمێیان کرد ٠

- ٤ -

نینۆك ـ نینۆکی نەبێت سەری خۆی بخورێنێت :ـ

واتا : ڕسواو بێ دەسەڵات بێتو کەڵکی خۆیشی پێوە نەبێت ٠

نێوە ـ نیوەی هەزار پێنج سەدە :ـ

واتا : نائومێد مەبە ، دەروو هتر دەکرێتەوە ٠ گوێ مەدەرێ ٠

هەواڵنامەی کتێب

و

وا ـ وانەدڕاوە پینە بکرێت ـ وا نەڕژاوە نەبژێت :ـ

(بە هەڵەیەك دەوترێت ئەوەندە زل بێت پینە ـ جار نەکرێت) • بە قەوماوێك دەوترێت کە چارەکردنی ئەنجامەکەی ستەم بێت •

وار ـ وارو وێخی دەرهێنا :ـ

وار ‗ هەیە • وێخ یۆخە ، واتا نییە • دوو وشەی تورکین • واتا هەرچییەکی هەبوو نەبوو بۆی فەوتاندو لە ناوی بردو هەژاری خست •

والآ ـ والآ ڕنی کرد :ـ

بە کاڵی خواردی •

وای ـ وای لە قوونێو وای لە دۆشاوی :ـ

یەکێك ئەمە دەڵێت گرفتاری هەڵوێستێکی ناسك بووبێت ، دوو شتی هەبێت لە غەرغەرەو فەوتاندا بن ، هەرکامێکیان رزگار بکات ئەوی تری لە دەست بچێت • وەك بڵێین : دارێکی بە دەستەوەیە هەردوو سەری پیسە •

وەجاخ ـ وەجاخ روونە :ـ

١ ـ منداڵی هەیە ، بە تایبەتی نێرینە •

٢ ـ منداڵەکەی جێی هومێدە • باپیرانی زۆر دوور ئاگر پەرست بوون دەبوو لە هەمووماڵێکدا وەجاخێك واتا ئاگردانێك بێت ،

گەورەی ماڵ کە پیاو بوو هەمیشە سەرپەرشتی ئـــەو ئاگرەی دەکرد کە نەدەبوو بکوژێتەوە . تەنهـــا نێرینەش دەبوو ئەو ئاگرەی بگراندایەو سەرپەرشتی بکردایە ، ئەگـــەر بهاتایەو ماڵێك نێرینەی لێ ببڕایەو منداڵی نێرینـــەیان نەبوایە ئەوە ئاگرەکەیان دەکـوژایەوەو وەجاخـەکەیان کـــوێر دەبوەوە .
وەجاخی روونیش ئەوماڵە بوو کـە هەمیشـــە ئاگـــرەکەیان کوورەکانیان دەیان گڕاند .

٣ ـ یان (وەجاخ شوێن ئاگرە واتا چێشتخانە بووەو بۆ پیـــاوی بەخشندە بەکار دێت ـ واتا هەمیشە چێشتیان بوزەو هەژارو نەدارای دراوسێ یان هی تر تێریان لێ خواردووە ـ لە تورکیدا بە ئوشاك هاتووە واتا منداڵ) .

وەجاخ ـ وەجاخ کوێرە :ـ
جاران بە یەکێك دەوترا کە منداڵی نێرینەی نەبوایە یان کـوڕەکانی خوێڕیو بێکارە بوونایە جێگەی هومێد نەبوونایەو لە جێی نەبوان بوونایە ، بەڵام ئێستە بە یەکێك دەڵێن کە هەر هیچ منداڵی نەبێت ، نەکوڕو نەکچ .

وەحە ـ وەحەی لێ بکەیت دەچێتە گاگەل :
(واتا زۆر کەودەنو بێ لێکدانەوەیە) .

وەرز ـ وەرزی خۆی دەشکێنێت :ـ
وەرز = وەرسی . واتا : دڵی خۆی خۆش دەکات .

وەرەق ـ وەرەقی هەڵگێڕاوەتەوە ـ هەڵگێڕیاگەسۆ :ـ
ئەهامە تییەتی ، باری کەوتووە ٠

وەستا ـ وەستای قسانە :ـ
قسەزانە ، قسەقوتە ٠ بە تەوسیشەوە بە یەکێك دەوترێت کە لە قسە کردندا بوارەی کەس نەدات ٠

وەك ـ وەك ئاو بخواتەوە :ـ
١ ـ واتا : زۆر بە ئاسانی کارەکەی بۆ کرا ٠
٢ ـ بە تەنگەوە نەهات ٠

ـ وەك ئەسپێو زەنگی بەلەسەی کردبێت هات بە ملما :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە شوێنێکی تر شێتگیرو تووڕە کرابێتو داخی دڵی خۆی بە یەکێکی تر برێژێت ٠

وەك ـ وەك بازەکەی ئەتا خانە بە مامرێناو ئاوایی فێرە :ـ
(بە زۆردارێکی ستەمکار دەوترێت کە هەر بە ئاوابیەکەی خۆی بوێرێتو زۆرو ستەم هەر لە ئاوابیەکەی خۆی بکات) ٠ بە یەکێك دەوترێت کە هەر بەوانە بوێرێت کە نزیکینو کەسین وەکو دەڵێن : ەهیزە هەر بە خالۆی خۆی خڕە ٠

ـ وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرچوو :ـ
واتا : هیچی بۆ نەبوو ، بێ ئارەق دەرچوو ، رزگاری بوو (بەرزەکی بانان مەوجوودێکی ئەفسانەییە بەو جۆرەی لە چیرۆکە فۆلکلۆرییە کوردییەکاندا باس کراوە ، زۆر درێژو باڵا بڵندە ، هەر لەسەر بانان

قیت دەبێتەوەو خۆی پیشانی خەڵکی دەدات یان بە پێ لەقە بانەکە دەکوتێتەوە گلاری خەڵکی ماڵەکە دەکات ، کە بۆیشی چوون لەبەر چاو ون دەبێت) .

— وەك پیرسۆز شەوق بەر پای خۆی نادات - وەك مۆم رووناکی بۆ ژێر خۆی نییە - وەك چرایە سێبەری بۆ خۆی‌و تیشکی بۆ خەڵك :- بە کەسێك دەڵێن کە خێری هەر بۆ بێگانە بێت نەك بۆ کەس‌و کاری .

وەك - وەك پیسایی تا چیلکەی تێوە دەیت زیاتر بۆن دەداتەوە :-

١ - (بە مەردومی ناپاکی پیسی دەمدڕاو دەوترێت) .

٢ - بە کارێك دەوترێت تا زۆرتر لێی بکۆڵیتەوە پیستری لێ ئەنجام بێت .

— وەك تڕی بن گۆم رۆیشت :-

تڕی بن گۆم دەنگی نییە . واتا : بە فیڕۆ رۆیشت‌و تۆڵەی نەکرایەوە ، لە دەست چوو بە بێ ئەوەی سۆراغێکی بکرێت ، دەست بکەوێتەوە ، کەسێك پێی بزانێت . (بە شتێك دەوترێت کە بکرێت‌و کەس پێی نەزانێت‌و لە بیر بچێتەوە) .

— وەك تیسکەی تفەنگ بۆی دەرچوو :-

واتا : زۆر بە گورج‌و خێرایی دەرپەڕی ، دەرچوو .

وەك - وەك حەمام قۆرغی کردووە :-

واتا : دەستی بەسەردا گرتووەو ناهێڵێت کەسی تر کەڵکی لێ ببینێت .

— وەك - وەسە - دەروازەی مزگەوتە ، نەدەفرۆشرێت نەدەسووتێت :-

بە شتێك دەوترێت كە بەنرخ بێت‌و دەشێت هەر بمێنێت‌و دەسكاری نەكرێت ٠

— وەك ژیو كەوان هاتەوە یەك :ـ
واتا : بە قسەیەك یان كردارێك كە بەرامبەری كرا گرژو پەست بوو ٠

— وەك سەبەتەی ـ بن ـ بەن پچڕاوە ـ وەك ترازووی بەن پچڕاوە :ـ
١ ـ بێ دەسەڵاتە ٠
٢ ـ هیچی بەدەست نییە ٠
٣ـ لێ نەهاتووە ٠

— وەك ـ وەسە ـ سكل سوورە ـ لە پشكۆ گەرمترە :ـ
١ ـ جوانە ٠
٢ ـ لە سەركارەكەی هەتەرە ٠
٣ ـ تووڕەو دەمارگرە ٠٠

— وەك فیشەكەشێتە بە ئاسماندا چوو دەروونی هەستاو توند بوو زۆر تووڕە بوو ٠

— وەك قوڕی زستان عافووە :ـ
واتا لێی ناگیرێت‌و چاوپۆشی لێ دەكرێت ، چونكە ناتەواوە ٠ ئیتر ناتەواوییەكەی هی هەرچییەك بێت ٠

وەك ـ وەك ـ وەسە ـ كەر دەروێشە :ـ
(بە یەكێك دەوترێت هاتوچۆی هەموو شوێنێك بكات) چونكە كەری دەروێش سەر بە هەمووماڵێكەوە دەنێت ٠

هەواڵنامەی كتێب

ــ وەك كەرى ناو قوڕاو گیرى خواردووە :ـ

بە تەوس‌و گاڵتە پێ كردنەوە بە كەسێك دەڵێن كە لە كارێكدا پەكى كەوتبێتەو چارەسەرى خۆى پێ نەكرێت .

ــ وەك كەو چوو :ـ

(بە یەكێك دەوترێت كە بە قسەى یەكێك یان بە بینینى وا بچێت ـ تەریق بێتەوە بترسێت ـ قسەى بۆ نەكرێت) .

ــ وەك كۆتر زوو دەگەڕێتەوە :ـ

واتا : بەوەفایە .

هەواڵنامەی کتێب

ــ وەك كێشكەى بە چلانە :ـ

(بە خواردنێكى كەم دەوترێت كە لەبەردەمى چەند كەسێكدا دابنرێت . واتا : ئەم خواردنە وەك چۆلەكەیەك وایە كە بۆ چل كەس دانرابێت) .

وەك ـ وەك گاى عەلى خۆى دەلیسێتەوە :ـ

بە كەسێك دەڵێن دەست بەتاڵ بێت یان تەمەڵ‌و كار نەكردە بێت .

ــ وەك گورگ بەدەم خشپەوە دەچێت :ـ

(بە یەكێكى بە هەڵپە دەوترێت كە لە هەر لایەكەوە سووسەى شتێكى كرد دواى كەوێت) .

ــ وەك گوریسى گاگێڕەى لێ هاتووە :ـ

بە كەسێك دەڵێن كە جڵەوى كارى لە دەست خۆیدا نەبێت .

— وەك گوریسی ناو هەمانەیە :ـ

(واتا زۆر بە پێچە) ناڕاستو فێڵبازە ٠

— وەك گولۆڵە بەفرە هەتا تلەوەبێت گەورەتر دەبێت :ـ

(بە كاریك دەوترێت تا دەستی بدەیتێ خراپتر بێت) ٠

— وەك گوێزی ئازایە :ـ

واتا : ساغو بێ خەوشە ٠ گوێزی ئازا ئەوەیە کە کاکڵەکەی بە ئاسانی دەربێتو توێکڵ تەنك بێت ٠

وەك ـ وەك گوێی کەر جووتن :ـ

بە دوو کەس دەوترێت کە زۆر دۆستو گونجاو بن بۆ پێکەنینو کاڵتە وایان پێ دەڵێن ٠

هەواڵنامەی کتێب

— وەك گیسکی دەربازبووی دەستی قەسابە :ـ

(چاوترسهاوی کارەساتێکی گەورەیە) ٠

— وەك گیسکی قەرزار نەگرتوو وایە :ـ

(واتا : زۆر لەڕو لاوازە) گیسکێك کە زۆر لاواز بێت خاوەن قەرز لە بری قەرزەکەی وەری نەگرێت ٠

— وەك ـ وەسە ـ مار خۆش خەتو خاڵە :ـ

بە دیمەن جوانەو بە کردەوە وەك مار بە خەڵکەوە دەدات ٠

— وەك ماری پێ لە سکە :ـ

(بە کەسێکی رووالەت باشی دەروون خراپ دەڵێن) ٠

— وەك مار پێچی خوارد ـ گینگڵی خوارد :ـ
بە ژانەوە بە خەفەتەوە تلاوتلی کرد . تلی‌دا .

— وەك ماستی مەیبو وایە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت سەر راست بێت ، لە هیچ شتێکدا سەرپێچی نەبێت) .

وەك ـ وەك ماسی وایە جارێك سەر ئاوو جارێك ژێر ئاو دەکەوێت :ـ
(بە یەکێك دەوترێت هیچ ئەرکێکی بەسەرەوە نەبێت) .

— وەك مێشە لە هەموو شتێك دەنیشێت :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە شتین بێت (مادەپەرست بێت) تەماع وای لێ بکات گوێ نەداتە هیچ نەنگی‌و شەرمێك‌و بە هەموو شتێکیش قایل بێت .

— وەك نێرەکەرەکەی عوزەیر پێغەمبەرە زەڕینی هەیەو پەڕینی نییە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت گوفتاری هەبێت‌و کرداری نەبێت) .

— وەك نیسك بەرو پشتی بۆ نییە :ـ
١ ـ بە کەسێکی هەلپەرستی خۆ پەرســت دەوترێت کە بە پێی قازانجی خۆی هەر دەمە لەگەڵ یەکێك ، تاقمێکدا بێت .
٢ ـ (بە مەردومی دوو ڕووی دوو زمان دەوترێت) .

— وەك نیسکێنە زوو هەڵدەچێت :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە تووڕەو تڕۆ بێت) .

وەك ـ وەك واشە خۆی پێدا دا :ـ
لە پڕو لە ناکاودا شتەکەی قۆستەوە .

ـــ وەك هێلكەو ڕۆنی سەر کلاورۆژنە وایە :ـ

(بە ئیشێك دەوترێت کە لە شوێنێك بێت‌و تۆ لە شوێنێکی دوو

هەوڵی بۆ بدەیت کە ئەو هەوڵە بێکەڵك بێت واتا : ئەگەر دەتەوێت

ئەو ئیشە سەر بگرێت بچۆ بۆ شوێنی خۆی لەوێ هەوڵی بۆ بدە)

وەلی ـ وەلی وەلی دەناسێت :ـ

(هەموو کەسێك هاوبیری خۆی دەناسێت) ٠

وتی ـ وتی دایە هەتا تۆ ئامۆژگاری‌ی منت کرد من سێو سێ مێشم بە گونی

کەرە کەوە ـ کەرە تاڵەوە ژمارد :ـ

بە منداڵێك بە یەکێك دەوترێت کە زۆر لاسار بێت ئامۆژگاری لە

گوێ نەگرێت ٠

وتیان ـ وتیان بە کتك گووت بۆ دەرمان دەشێت کردییە ژێر خاکەوە ـ پشیلە

گووی بۆ دەرمان دەشیاە دەیکرد بە ژێر خۆڵەو :ـ

بە یەکێکی رژدی چرووك دەڵێن کە بەرچاو تەنگ بێت چاکەی بۆ

کەس نەبێت ، شتێکی لێ بخوازن بیشارێتەوە ، حاشای لێ بکات ،

کارێکیان پێی بێت خۆی بشارێتەوە ٠

ورگ ـ ورگ دڕاوە :ـ

زۆر خۆرە ٠

— ورگی بە کۆڵیدا ـ بە شانیدا داوە :
(بە چڵێسێك دەوترێت کە دووی خواردن کەوتبێت) ٠

— ورگی سەر ناوە :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە لەسەر خوانێك دانیشتبێت ، تێر خـــواردن نەزانێت ، تا خواردنەکە تەواو نەبێت دەست هەڵنەگرێت ٠

ورێنە ـ ورێنەی نەخۆشە ـ دەبزرکێنێت :ـ
بە کەسێك دەوترێت داوای شتێك بکات نەپدرێتی ، قـــــەیەك بکات بۆی نەشێت ٠ واتا قـــەکەت وەر ناگیرێتو بیبرەوە ٠

وشـــك ـ وشکە ـ مرۆڤێکی وشکە ـ وشکەپیاوە :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە لەگەڵ خەڵکدا دۆستایەتی نەنوێنێت .نـاســـك نەبێت ، رووی خۆش بەکەس نەدات ٠

— وشكو تەڕی تێدا سووتا :ـ
واتا : گوناهیارو بێ گوناه پێکەوە گرفتار بوون ، بێ جیاوازیو لێك کردنەوەیان تیاچوون ٠

وشکەڕۆ ـ وشکەڕۆی گەیشتۆتێ :ـ
واتا : لە تینواندا وشك بۆتەوەو تەڕایی لە لەشیدا نەماوە ٠

وشکە سۆفی ـ وشکە سۆفی‌یە :ـ
سۆفییەکە زۆر بەتەنگ جێبەجێ کردنی دەستووری سۆفێتییەوە دێتو لە ژیانەوە دوورە ٠ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە کوڕی

کۆڕ نەبێت ، حەز بە تێکەڵاویو رابواردن نەکات ·

واتا : وەك سۆفی گۆشەگیرە ·

وشکە مزە ـ بە وشکە مزی کار دەکات :ـ

بێ خواردنو خواردنەوەو کرێو پاداشت کار دە کات ·

وشکەیی ـ وشکەیی دەکات :ـ

(بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە رووبامایی‌و ڕیایی بکات) ·

هەواڵنامەی کتێب

هـ

هـا ـ ها ـ وا ـ لە بان تەلەوە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە ساویلکانە کـەوتبێتە داوی پیاوی فێڵبازەوەو تووش بووبێت .

ـــ ها ـ وا ـ لە بان کای ئاگر تێ بەردراوەوە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە ئەندێشـەو مەترسی گەمارۆی دابێتو ژیانو مانی لە مەترسیدا بێت .

ـــ ها ـ وا ـ لە کوورەی پەژارەدا :ـ

واتا : داخو خەفەت تاساندوویەتی لە داماویدایە .

هات ـ هات هاتەکەی رۆمە ـ بووە بە هات هاتەکەی رۆم :ـ لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە چاوەڕێی یەکێك ، شتێك زۆری خایاندبێتو هەر نەبووبێت .

ـــ هاتەوە سەر ڕا :ـ

پەشیمان بۆوەوە ، گەڕایەوە ، راست بووەوەو وازی هێنا .

هاوڕێ ـ هاوڕێ ـ فیق ـ ی قەلەندەری یە :ـ

واتا : وەك قەلەندەری لێ هاتووە . ئەمە لەو پەندەوە وەرگیراوە کە دەڵێت : ئەوەی دەبێتە رەفیقی قەلەندەری لە ریشو سمێڵ دەبێت بێبەری . بە یەکێك ئەمە دەڵێن کە جۆرە کردارو رەوشتێکی هەبێت جێی قایلمەندیی ئەو کەسە نەبێت کە پێی دەڵێت . یان تووشی زیانێك نوشوستیەك بووبێت بەهۆی ئەوەوە کە هـەڵـو کەوت لەگەڵ یەکێك یان تاقمێکدا بکات خراپ بێت قەلەندەر وەك

(ابن بطوطة)[1] دەڵێت : (قەرەندەری تایەفەیەکن ریش‌و برۆ یان دەتاشن ئەمانە سەر بە شێخ جەمالەدینی ساوی کە لە میسردان) ابن بطوطە چیرۆکی جەمالەدین بەم شێوەیە دەگێڕێتەوە دەڵێت . (چی وای لە جەمالەدین کرد کە ریش‌و برۆی بتاشێت ؟ شێخ جەمالەدین پیاوێکی شێوە جوان بوو ئافرەتێك خەڵکی ساوە دڵی بێی دەچێت ، چەند نامەی بۆ دەنێرێت ، سەرە ڕێگەی لێ دەگرێت ، کە لەگەڵیدا رێك بکەوێت ، کەڵکی نابێت ، ئافرەتە لێی نائومێد دەبێت ئینجـا پیرێژنێکی بە کوڵکەوە دەکات . پیرێژن کاغەزێك بەدەستەوە دەگرێت‌و لە سەرە ڕێگەی مزگەوتیدا ڕێی پێ دەگرێت ، دەڵێت « کوڕەکەم ئەم نامەیەی بۆ ناردووم حەز دەکەم بۆم بخوێنیتەوە شێخ دەڵێت باشە . بەڵام پیرێژن دەڵێت کوڕەکەم ژنی هەیە بەشکو لە دالانی ماڵەکەماندا بیخوێنیتەوەو ئەو لەو دیو دەرگاکەوە گوێی لێ بێت . شێخ دووی دەکەوێت ، کە دەچێتە ئەو دیو دەرگاکەوە پیرێژن دەرگای لەسەر دادەخات‌و ژنەش کەنیزەکەکانی دەنێرێتە ویزەی بە زۆر شێخ دەبەنە ناو ماڵەکەوەو ژنەش ئەوسا زۆری لێ دەکات کە دەستی لەگەڵ تێکەڵ بکات شێخ کە دەبینێت هیچ دەرفەتێك‌و چارەیەك نییە دەڵێت باشە ، بەڵام دەست بەئاو دەگەیەنم ، ئاودەستەکەی پیشان دەدەن‌و ئاو لەگەڵ خۆیدا دەبات . گوێزانیـکی تیژی پێ دەبێت سەرو ریش‌و سمێڵ‌و برۆی هەموو دەتاشێت کە دێتە دەرەوە ، ژنە بەو جۆرە دەبینێت دڵی لە شێخ هەڵدەکەنرێت‌و لەبەر چـاوی دەکەوێت‌و دەڵێت دەری‌بکەنە دەرەوە . بەو شێوەیە شێخ رزگاری دەبێت . پاشان هەروا مایەوەو هەرچی مریدێشی هەبوو هەموو وەك

---

(١) رحلة ابن بطوطة . لاپەڕە ـ ٣٤ ـ بیروت ١٩٦٠ .

ئەویان کرد · سەرو ریش‌و برۆو سمێڵیان تاشی ئیتر بەوە ناسراون)
ئەم بەندەش نیشانەی بەهێزیی پەیوەندیی کوردستانە بە دنیای
ئیسلامەوەو هوشیاریی کوردە ·

هاتینەوە ـ هاتینەوە سەر بای بەرە ـ هاتینەوە سەر یاسینی گۆلکێ :ـ
بۆ بێزاری دەربڕینە · واتا : هاتینەوە سەر باسە ، بارە ، نەشیاوو
ناتەواوەکەی جاران ، بە کەسێك دەوترێت کە هەر قسەیەك کرا یان
بارێك بوو ، بیباتەوە بسەر باسێك یان بارێکی بێزارکەری لەوەپێش ·

هـاش ـ هاش‌و هووش ـ هاشەو هووشە ـ هارت‌و هوورت :ـ
خۆ هەڵکێشان‌و فشەو درۆی زل کردن · دەڵێن کەوتۆتە هاشـەو
هووشە · واتا کەوتۆتە درۆو دەلەسەی قەبەی بێ جێ ·

هانا ـ هانام کردە دەمت :ـ
هانا = پەنا بردن · واتا : بەو قسانە بێت کە تۆ دەیکەیت · کەسێك
ئەمە دەڵێت کە خۆزگە بە قسەیەك بخوازێت کە بەرامبەرە کـەی
بیکات ·

هەتا ـ هەتا ئەو بایە لەو کونەوە بێت حاڵ هەر ئەو حاڵە دەبێت :ـ
(بۆ کارێك ئەمە بەکار دێت کە لەبەر هۆیەك ئەنجامی ـ هەمیشە ـ
خراپتر بێت) ·

ــــ هەتا خۆم کوڕ بووم بە بانانەوە بەرتیلیان دەداو دەپاڕانەوە :ـ
یەکێك دەیڵێت کە لێ‌کەوتبێت بۆ شانازی دەیڵێت ، تەشەر لە رۆزکار
دەدات کە چی لێ بەسەر هێناوە · یان لەبەر دەمی یەکێکدا دەیڵێت
کە ئەم لەو باشتر بووبێت ·

— هەر کەسەو ـ یەکەو ـ لە ئاشێك دەکات :ـ
(بە کوڕێك دەوترێت کە کەس گوێ لە کەس نەگرێت‌و هەر کەسەیان بۆ خۆی قسە بکات) • هەر یەکەیان باسی شتێك دەکات •

— هەر کەسە گوێز لە باری خۆی دەژمێرێت :ـ
(هەر کەسە بە پێی نیازو دڵ‌و دەروونی خۆی قسە دەکات) •

— هەر ملەیەك سەختە ـ کام ملە سەختە ـ بڕۆ بیگرە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە هەڕەشەت لێ بکات) •
واتا : چیت لەدەست دێت درێخی مەکە •

— هەر موویەکی بە ساڵێك رووا‌وە •
(واتا زۆر وریاو چاو کراوەیە) •

هەڕ ـ هەڕی لە بڕ ناکات :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە سەری لە شتێك دەر نەچێت‌و هیچی لێ نەزانێت
(زۆر کەڕەواڵەو هیچ نەزانە) •

هـەرا ـ هەراو زەنا = هەراو هۆریا :ـ
پشێوی‌و ئاژاوەو ژاوەژاو •

هەڕە ـ هەڕەو گوڕە ـ هەڕەشەو گوڕەشە :ـ
ترساندن‌و بەربەست کردن •

هەرچی ـ هەرچی لە دیزەکەدایە دەری دەهێنم :ـ
واتا : چیم لە دڵدایە هەڵی دەڕێژم چ کەم‌و کووڕی‌و خراپییەك هەیە

هەوالنامەی کتێب

دەری دەخەمو داخی دڵی خۆم سارێژ دەکەم ٠

— هەرچی لێی دوورە رەنگی سوورە :ـ
واتا : زۆر خراپە ، هەرچی لێوەی نزیك بێت بێت بەشی پەژارەو داخ دەبێت ، پەکێکیش رەنگی سوور دەبێت کە لە ژیاندا دڵنیا بژی ، بە بێ دەردی دڵو سەر ٠

— هەرچیو پەرچی :ـ
بە تاقمە مرۆڤێك دەوترێت کە سووك بێتە بە رچاو ، یان خۆیان سووك بن ، ناکەس بەچە بن ٠

هەزار ـ هەزار ئەحمەدو مەحموود دەکات :ـ
١ ـ بە پێچو پەنایە ٠
٢ ـ پەلی بڵاوەو کاری زۆرە دەڵێن : سەری ئەحمەد دەکات بە قنگی مەحمووددا هی مەحمود بە قنگی ئەحمەددا ٠

— هەزار ئاڵتمو ساڵتم دەکات :ـ
ئاڵتم = ئالدم ٠ ساڵتم = ساتتم = واتا : کڕیمو فرۆشتم ٠ دوو وشەی تورکین ٠ واتا : هەزار کەڵەکبازی ، ئاینو ئۆین دەکات ٠

— هەزار پەلی بە پشتی ئەودا داوە :ـ
واتا : ئەم لەو زۆر خراپترو بەد ترە ٠

— هەزار تەڵەی بە کلك تەقاندووە :ـ
ناکەوێتە داوەوە ، زۆرزانێکە ، فێڵبازێکە هاوتای نییە ٠

هەزار ـ هەزار فاکت بە فیکێکی :ـ

واتا : ئەو لە تۆ زۆرزانترەو گرەوی لێ نابەیتەوە بە دەسەڵاتترو بە تواناترە ٠

— هەزار قوڕوو چڵپاوی بە قنگدا هەڵپژاوە :ـ

(واتا : لە دنیــادا زۆر قاڵ بووە) تاڵی و ســـوێری ژیانی زۆر چەشتووە ٠

— هەزار گۆزە دروست بکات یەکێکی دەستووی نییە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هەموو ئیشەکەی بە نیوەو نیوەچڵ بێت) ٠

— هەزاری وا دەبەمە سەر ئاوو ئاوی نادەم و دەیهێنمەوە :ـ

بۆ شانازیی قسەکەرو بە سووکگرتنی ئەوی تر دەوترێت واتا : من لەو زۆرزانترم و باشتر لە ژیان دەگەم ئەو ساویلکەو بوودەڵەیە ٠

هەژدە ـ هەژدە هەژدە قسەدەکات :ـ

خێرا خێرا و گوستاغانە دەدوێت ٠

هەلاجان ـ هەلاجان دەکات ـ نیشانە ناشکێنێت ٠

١ ـ زۆر بێ دەسەڵات و بوودەڵەو کەم توانایە ٠

٢ ـ قسەکانی هیچی جێی خۆی ناگرێت و وەر ناگیرێت ٠

— هەلاجیی لێوە دەکات :ـ

(قسە زۆر دەکات و قسەکەیشی بەد گۆییە بە سەرو پۆتەڵاکی ئەم و ئەودا دێت ، قسە دێنێت و دەبات) ٠

هـەڵە ـ هەڵە داوان :ـ

دەڵێن : بە هەڵەداوان هات · واتا : بە شپرزەیی و خێرایی هات ·

هەلەق ـ هەلەق و مەلەق دەدوێت :ـ

(واتا قسەی بزر بزرو شاش و وێش دەکات کە قسەکانی نەچنەوە سەر یەك) ·

هەڵەوەڕ ـ هەڵەوەڕە :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە زۆر بڵێت و هەڵە زۆر بکات لە قسەدا ، یان قسەیەك بکات بە دڵی گوێگرەکەی نەبێت · واتا : وەڕەی دێت و بە هەڵەش دەدوێت بە ناسیاو و نەناس دەوەڕێت واتا : خراپ دەڵێت ·

هەڵتۆقیوە ـ هەڵتۆقیوە :ـ

بە منداڵێك بەتایبەتی بە کچێك دەڵێن کە خەریك بێت پێ بگات · واتا : باڵای کردووە و زوو گەورە بووە · قارچك کە دەربێت ، سەر دەر بکات دەڵێن هەڵتۆقیوە ·

هەڵگڕاوە ـ هەڵگڕاوە :ـ

واتا : زۆر دەوڵەمەند بووە پێ گەیشتووە وەك چۆن ئاگر بەرز دەبێتەوە و شەوق دەداتە ، کڵپە دەسێنێت ·

هەڵیان ـ هەڵیان تەکاند :ـ

نابووتیان کرد · وەك چۆن دەفرێك سەرەوخوار دەکرێت و رادەتەکێنرێت هیچی تێدا نامێنێت ·

هەڵگێڕ ـ هەڵگێڕو داگێڕی کرد :ـ

سەرنجی لێ دا لێی کۆڵییەوەو بەراوردی کرد ·

هەڵی ـ هەڵی تڕاند :ـ

بۆ گاڵتە پێ کردنە · واتا : تیاچوو زیانێکی گەورەی لێ کەوت ، کارەکەی سەبری نەگرتو تووش بوو · هەڵی تڕاند = خۆی پیس کرد ·

هەمانە ـ هەمانەبەری بە کۆی زووخاڵ بێت :ـ

(واتا : درۆو فشەی زۆرە ، جاران درۆکانی وەکو لە هەمانەدا بووبێت وا بوو ، کەس پێی نەدەزانی ئێستە هەمانەکەی دزراوەو درۆکانی کەوتوونەڕوو) واتا : پەردەی لەسەر هەڵماڵراوەو رووی رەشی بەخەڵك ناسێنراو ·

ـ هەمانە بەکۆڵە :ـ

خوازلۆکە ، سەر سواڵکەرە ·

هەمانە ـ هەمانەی زۆر پەستراوە :ـ

واتا : خەریکە لەدەست دەچێت چونکە هەمانە کە زۆر پەستێورا شتی تێ ناخنرا دەتەقێت · هەموو شتێك لە ئەندازەی خۆ ئەگینا لەدەست دەچێت ·

هەموو ـ هەموو دەڵێی پشقلی بزنێکن :ـ

بۆ سووکی (بە چەند خوشكو برایەك دەوترێت کە هەموو ناشیرین بن) ·

— هەموو ڕێیەك بۆ بانە دەچێت :ـ

واتا : بە هەموو جۆرێك یەك ئەنجام دەردەچێت ٠

— هەموو زەردێك ئاڵتوون نییە :ـ

(بە دیمەن دەسخەڕۆ مەبە) ٠

— هەموو کەسێك مەنی ماڵی خۆیەتی :ـ

هەموو کەسێك گەورەی ماڵی خۆیەتی ٠

— هەموو گیانی جەربەندە بە نوشتەی مالووم بەندە :ـ

بە کەسێك دەوترێت کە هاواری گەلێك شوێنی ، جوستەی بکات

واتا : وەکو هەموو لەشی بە جەرو بورغوو لێك ترابێتو جەرە کاف

خاو بووبێتەوە چۆن پەکی دەکەوێت ئەویش وایە ٠

هەموو ـ هەموو لەشی ـ گیانی ـ پێ دەکەنێت :ـ

لە خۆشییەکی زۆردایە ، ئەو شتە ، ئەو شوێنەی زۆر بە دڵە

هەناسە ـ هەناسە بە قنگ دەدات :ـ

واتا : زۆر نەخۆشەو هەناسەی سوارە ٠

— هەناسەی سارد بووە :ـ

١ ـ باری کەوتووەو لێی قەوماوە ٠

٢ ـ دەردەکەی کوشندەیە ٠

٣ ـ نابووت بووە ، تووش بووە ٠

٤ ـ هومێدی بڕاوە ٠

هەنگوین ـ هەنگوین بە دەمی تاڵە :ـ
١ ـ (زۆر خەفەتبارە) ٠
٢ ـ دڵخوردە ٠
٣ ـ نەخۆشە ٠

ـــ هەنگوینی بێ مێشە :ـ
(بە دەسکەوتێکی بەنرخی بێ ئەرك دەڵێن) ٠

ـــ هەنگوینی شەمەتلێنکەیە :ـ
هەنگوینێکی جیری خۆشی شان بچکۆلەیە ، لە جۆرە هەنگێـــکی تایبەتی پەیدا دەبێت ٠
١ ـ بە یەکێکی دڵ ناسك دەڵێن کە هەر لە خۆیەوە زویر بێت ، زوو هاواری لێ هەڵسێت ٠
٢ ـ بە یەکێك دەوترێت کە درەنگ خۆی دەربخـــاتو خـــۆی خۆشەویست بکات ٠

هاوسار ـ هاوسار ـ هەوسار ـ مەردوم داماڵراوە ـ لە جڵەو بەربووە :ـ
واتا : بەرەڵایەو گوێ بە کەس نادات و چی بە دڵدا بێت دەیکات ٠

هەوێن ـ هەوێنی نۆ قازان شیرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەد بێت ، پێی بکەوێتە هەر شوێنێکەوە ، ئاژاوەی تێ بخات ٠ فێڵبازوو تەڵەکەباز بێت ٠

هەیپێ ـ هەیپێی لێ کرد :ـ
١ ـ هانیدا خێرا بڕوات ٠

٢ ـ خێرا ڕۆیشت تا زوو بگاتە جێ ·

هـۆڕ ـ هۆڕ خوراوەو هەمانە ماوە :ـ

واتا : زۆر ڕۆیشتووەو کەمی ماوە ·

هۆقە ـ هۆقەبازە :ـ

کەڵەکبازە ، دەغەڵی لە کاردا دەکات ، ناپاکە ، ناڕاستە ·

هووها ـ هووهای ـ هەوهەوی ـ دوای گورگە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت ماڵی یەکێکی خواردبێت بە هیچ ڕەنگێك لێی نەسەنرێتەوە) واتا : هەرچی هـــاوارو پەلەقاژی بکەیت بۆت لێ ناسەنرێتەوە هەوڵو دەوڵەکەت وەك هی ئەو کەسەیە کە بە دەنگ بیەوێت بەرخێك لە گورگێك بسەنێتەوە ·

هەولێرنامەی کتێب

هیچ ـ هیچ بە زمانیەوە ناوەستێت :ـ

زمان نەسرەوتە · نهێنیی قایم نییە · زوو ئاشکرای دەکات ·

ـــ هیچی لە باردا نییە :ـ

بێ دەسەڵاتە ، بێ بڕشتە ، بوودەڵەیە ·

ـــ هیچی لە خۆ نەگرتووە :ـ

١ ـ خۆ ناگەیەنێتە هیچ کارێك چاکەیەك ، یاریدەیەك ·

٢ ـ هیچ تەشەرو توانجو قسەیەك کاری تێ ناکات ·

هیچ ـ هیچو پووچە :ـ

شتێك ، کەسێکی بێ کەڵكو بێ نرخە ·

هێشتا ـ هێشتا نەسپی نەکڕیوە ، ئاخوڕی بۆ هەڵدەبەستێت : بە کەسێك دەڵێن کە دەستی نەدابێتە کارێك ، شتێکی نەکڕیبێت ، خەریکی کردنی جێگەکەی بێتو بە خەیاڵ ئامادەی بەرخواردنی بێت ·

ـــ هێشتا نەبووە بە قۆچەقانی قنگە ـ شرقە ـ ی لێوە دێت :ـ
(بە کەسێك دەوترێت کە لە پێش تەواو بوونی کارێکدا خۆی بۆ ئامادە بکات · هەر وەك تەواو بووبێتو هاتبێتە کایەوە وا بێت) ·

هێڵ ـ هێڵی خوار لە ژێر سەری گای پیردایە :ـ
واتا : گوناهو خراپەیەك کە کراوە سووچی گەورەکەیە ·

هێلکە ـ هێلکە بە بن هەنگڵ ـ بن باخەڵ ـ دەبرژێنێت ·
واتا : گەنجەو خوێن گەرمە ·

ـــ هێلکە رەنگ دەکات :ـ
مەرایی دەکات ·

ـــ هێلکەو رۆنی سەر کڵاو رۆژنەیە :ـ
(بە کارێك دەوترێت کە دووراو دوور دەستی بدەیتێ بە جۆرێکی وا کە هەوڵو تەقەلاکەی کارێکی ئەو تۆی بۆ نەبێت) ·

هێلکە ـ هێلکەی بێ زەردێنە دەفرۆشێت :ـ
(واتا : زۆر ناڕاستو بە فڕوفێڵە) ·

هێندە ـ هێندە چەورە رۆنی لێ دەتکێت :ـ
(بۆ بەرزەنشتی کەسێکی نەخۆر بەکار دێت) ·

ی

یاری ـ یاری بە پارە دەکات :ـ

پارەدارە ، ساماندارە ، دارایە ٠

ـــ یاری بە ئاگر دەکات :ـ

١ ـ شەڕ دەنێتەوەو ئاشووبو هەرا دەگێڕێت ٠

٢ ـ بە کەسێك دەڵێن کە خۆی خستبێتە گێژاوێکەوە کە پڕ لە مەترسیو گاشەو ئەندیشە بێت ٠

ـــ یاری شاترەو باری خاتر نییە :ـ

(واتا : هاوڕێیەکی سازی کارگوزارەو بار نییە بە سەر دڵانەوەو ئێسکی قورس نییە) ٠

یـان ـ یان بە خانی خانان دەبیت یان بە بووکی بانان :ـ

واتا : لەو کارە گرانەی دەستت داوەتێ ، یا تێیدا سەردەکەویت ، سەربەرز ، بە ئامانج دەگەیت یان تێ دەشکێیت ، سەرەنگرێ دەبیت ، لە ناو دەچیت ٠

ـــ یان گاڵ دێنێت یان پەموو :ـ

(یەکێك دەیڵێت کە ئیشێکی کردبێت ، ئەنجامەکەی نەزانێت ٠
واتا : یان باش دەبێت یان خراپ) ٠

یەخە ـ یەخەی خۆی دادڕیوە :ـ

واتا : بێزارو وەڕسو خەفەتبارە ، لە دەست بارێك کەسێك ، ڕۆژگارێك ٠

— یەخەی لێ هەڵتەکاند :ـ
(واتا لێی وەڕس بوو) ٠

— یەخەی گرت :ـ
چوو بە گژیدا ، شەڕی پێ فرۆشت ٠

یەکان ـ یەکان دەردوو :ـ
یەکسەر ، بێ شەرمو پێچو پەنا ٠

یەک ـ یەک بایە :ـ
چووزی باریکە ، ئێسکی باریکە بە پێچەوانەیەوە ، دوو بایە ٠ واتا : ئێسکی ئەستوورەو لەشدارو بەخۆوەیە ٠

— یەك باڵە ـ یەك تەنە ـ یەك دەستە :ـ
واتا : یاریدەدەری نییەو بە تەنیا دەرەنجێت کار دەکات ، هەر خۆیەتی ٠

— یەك چاو بووەوە :ـ
لە کارێك ، لە کەسێك ، لە شتێك رزگاری بوو کە خەریکی کردبوو ٠ کارەکە بەلایەکدا ساغ بووەوەو دەستی بەتاڵ بوو ٠

یەك ـ یەك دەستەن :ـ
واتا : وەکو یەکن ٠

— یەك دڵە :ـ
١ ـ پاکە ، ڕاستە ٠

٢ ـ ڕاڕا نییە ٠

٣ ـ دڵنیایە ٠

ــ یەك دڵن :ــ

تەبان ، ڕێکن ، یەکیان گرتووە ٠

ــ یەك زمانە ـ یەك رووە ـ یەك ڕەنگە :ــ

١ ـ قسەی پاشملەی نییە ، پێچو پەنای نییە ٠

٢ ـ ڕاستگۆیە ٠

یەکشەوە ـ یەکشەوەیە :ــ

بە یەکێك دەڵێن کە زوو ، لە ناکاودا دەوڵەمەند بووبێت شا یا بە میرات ، یان بە شتێکی تر ٠

یەکشەویلە ـ یەکشەویلەی قنگ قەویلەیە :ــ

بە گاڵتەوە بە منداڵێك دەوترێت کە زۆر قەڵەوو گەورە بێتو زوو بە خۆیدا هاتبێت ٠

یەك ـ یەك قسەیە :ــ

١ ـ سەر ڕاستە ٠

٢ ـ کە گفتی دا دەیباتە سەر ٠

٣ ـ لەسەر قسەی خۆی سوورە ٠

ــ یەكماڵن :ــ

(زۆر دۆستنو ماڵیان جیا نەکردۆتەوە) ٠

ــ یەکو دووی لێ ناکات :ــ

واتا لێی ڕاڕا نابێت ، بە بێ لێکدانەوەو لێ ڕامان پەلاماری شتەکە کارەکە دەدات ٠

ــ یەکێکیان پۆلاو یەکێکیان ئاسنە :ــ

واتا : هەردووکیان ڕەقنو لەگەڵ یەك توندو تیژن لەبەر ئەوە لەگەڵ یەکدا هەڵ ناکەن ٠

هەولنامەی کتێب

– سوپاس –

پڕ بە دڵ سوپاسی مامۆستا محمد مصطفی کوردی دەکەم کە بە کتێبەکەمدا چووەوەو نزیکەی سی ئیدیۆمێکیشی بە لێکدانەوەوە خستە سەر ئیدیۆمەکان .

هەر وەها سوپاسی مامۆستا محمد شەڵاشی دەکەم کە لە لێکدانەوەی هەندێك ئیدیۆمی هەرێمی تردا یارمەتی دام .

(١) مامۆستا . ع . ع شەونم کە یەکێك بوو لـــە ئەندامانی لیژنەی دانانی کتێبەکە لە رۆژنامەی عیراقی ژمارە (٥٢٧)ی ١٧/١١/١٩٧٧ دا هەندێك رای دەربارەی دانانی کتێبەکە دەربڕیبوو کە زۆر لە راستییەوە دوورە ، لە کاتی خۆیدا ، بەرپەرچی راکانیمان دایەوە بەڵام بەداخەوە بۆیان بـــڵاو نەکردینەوە .

مامۆستا ع.ع . شەونم دەڵێت : (من ئـــسی ئەو کتێبەم داناوە وەکو چاپ کراوەو پێشەکییەکەیشم نووسیوە . مامۆستا عمر عارفیش لەوەدا یارمەتی داوم ، چونکە ئێمە هەردووکمان ئەندامی لیژنەی یەکەم بووین کە پێمان سپێردرا ئەم کارە بکەین . کتێبەکەم بە شێوەی تەقریرێك دا بـــە نەقابەی مامۆستایان‌و پاش شەش مانگیش لیژنەیەکی تری پێك هێنا من‌و مامۆستا جلال محمود علی‌و عمر علی امین‌و رشـــید هـــەورامی بووین . کارەکەیشمان پیاچوونەوەی کتێبەکە بوو . بڕیاریش درا سێ بەشی تری بخرێتە سەر . نەریتی کۆمەڵایەتی مامۆستا رشید هەورامی ئامادەی کرد . داوودەرمان ماموستا جلال محمود علی ئامادەی کرد ئەستێرەوانی هی حمە سلێمانە ئامادە کردنی بە مامۆستا حمە صالح سعید سپێردرا کێشـــانی هەموو وێنەی کتێبەکەش مامۆستا عمر علی‌امین گرتییە ئەستۆی خۆی ، بە دوو حەفتە کتێبەکە ئامادە کرا) .

١ ـ جاریّ لیژنەی یەکەم بریتی بوون لە مامۆستایان ٠ ع ٠ ع ٠ شەونم
عمر عبد الرحیم ٠ عمر عارف ٠

٢ ـ اسمی کتێبەکەش تەنها بریتی بوو لە ناونیشانی هەندێك لەو بەشو
باسانەی کە لە کتێبەکەدایە ٠

٣ ـ پێشەکییەکەیشی ئەو نەینووسیوە بەڵکو (مسودە)ی وەرگێڕانەکەی لە
کتێبی (الفنون الشعبیە)ی مامۆستا ئەحمەد روشدی سالحەوە ئامادە
کرد لیژنە لەگەڵ کتێبەکەدا بەراوردی کرد ، پاش پیـــاچوونەوەو
لێکۆڵینەوە ، بڕیاری لەسەردا ٠

ـ کاری لیژنەکەش بۆ دانانی کتێبەکە بەم شێوەیە بوو : بڕیار درا کە هەر
کەسە لە ئاستی خۆیەوە بۆ هەموو بەشەکان (مادە) کۆ بکاتەوەو ئامادەی
بکات ٠ هەندێك بەشی سەرەکیش دابەش کرا ، وێژە مامۆستا ع ٠ ع ٠
شەونم هەڵی گرت ٠ کێشانی وێنەکان درا بە مامۆستا عمر علی ٠ نەریتی
کۆمەڵایەتی بە مامۆستا رەشید هەورامی ســپێردرا دەرمانو تیمار
کردنیش بە من سپێردرا ، بەشی ئەستێرەوانی مامۆستا محمد صالح
سعید ئامادەی کرد کە ئەندامی لیژنەی پیاچوونەوەی کتێبەکە بوو ،
لیژنەکەش بریتی بوو لە مامۆستایان محمد صالح سعید و عبدالله میدیاو
عمر عبدالرحیمو مصطفی صالح کریم ٠ بەڵام بەشـــەکانی تری
کتێبەکە هەموو لیژنەکە دایناوە ، نەك تاکە کەسێك ٠ جگە لەوە ئەو
بەشانەش کە دابەش کرابوون وێژەو تیمارو نەریتی کـۆمەڵایەتیو
ئەستێرەوانی ، لیژنەکە هەموو بەشداری تێدا کردووە ٠ بەڵکو ئێمە
کەڵکمان لە زۆر کەسی تر کە بانگمان دەکردن بۆ ئەقابە وەرگرت وەك

هەواڵنامەی کتێب

مامۆستا قادر محمد مصطفی کوردی کە ناوی گەلێك لە هەڵپەڕکێکانی دانێ ٠ لە بەشی مۆسیقادا کەڵکێکی زۆرمان لە مامۆستا قادر دیلان‌و عەبەی سەیزادە وەرگرت لە بەشی پیشەسازیدا مامۆستایان ابراهیم سەرکیس‌و امین مووتابچی ٠ بۆ کەل‌و پەلی ئاژەڵ لە خەڵکی مەڵکەندی کە خۆم ئەوانەم ئامادە کرد ٠ لە بەشی ئەستێرەوانیدا کەڵك لە مەلا قادری مەلاکەریمی مەڵکەندی وەرگیرا جگە لە هێنەکەی حمە سلیمان ٠

* – کتێبەکەش ئەرك‌و ڕەنجی سێ مانگەی هاوینی ئەو ساڵەیە کە دوو تاق، بەیانی‌و [illegible] ارە دەهاتینەوە ئەك هی دوو حەفتەیە ، هی هەموانە ئەك [illegible] [illegible] .لام لێرەدا دەبێت دان بەوەدا بنێین کەئەو (اســانەی) لیژنەی یەکەم داینا بوو گەرچی هەندێك سەرباسی کتێبـــەکەبوون دەورێکی دیاری هەبوو لە دانانی کتێبەکەدا ٠

ـ سەرچاوەکان ـ

١ ـ گـــۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ـ زانستگای بەغـدا ژمـارە (١٩) ســاڵی ١٩٧٦ ٠

٢ ـ وشەی زمانی کوردی ـ د٠ ئەورەحمانی حاجی مارف ٠

٣ ـ پەندی پیشینان چاپی دووەم ساڵی ١٩٧١ ـ شێخ محمدی خاڵ

٤ ـ فەرهەنگی خاڵ بەرگی یەکەم‌و دووەم‌و سێیەم ـ شێخ محمدی خاڵ ٠

٥ ـ ئەستێرە گەشە ـ فاضل نظام الدین ٠

٦ ـ قامووسی زمانی کوردی بەرگی یەکەم‌و دووەم ـ عبدالرحمن محمد امین زەبیحی ٠

٧ ـ پەندی پێشینان ـ اسماعیل حەقی شاوەیس ٠

٨ ـ پڕو پوچی پێشینان ـ اسماعیل حەقی شاوەیس ٠

٩ ـ پەندی پێشینان ـ معروف جیاوك ٠

١٠ ـ هەزار بێژو بەند ـ معروف جیاوك ٠

١١ ـ فەرهەنگی مەردۆخ ـ بەرگی یەکەم‌و دووەم ٠

١٢ ـ تاریك‌و روون ـ هێمن ٠

١٣ ـ رشتەی مرواری بەرگی (١ ، ٢ ، ٣ ، ٤ ، ٥ ، ٦) ـ علاء الدین سجادی ٠

١٤ ـ پەندی کوردی ـ عومەر شیخەڵا دەشتەکی ٠

هەواڵنامەی کتێب

١٥ ـ گۆڤاری گەلاوێژ سالانی (٩٤١ ، ٩٤٢ ، ٩٤٣ ، ٩٤٤ ، ٩٤٥ ، ٩٤٦) ٠

١٦ ـ رابەر گیو مووکریانی ٠

١٧ ـ لە پەندەکانی پیرەمێرد (بەرگی ١ ، ٢ ، ٣ ، ٤) ٠

١٨ ـ رەوانبێژی ـ عەزیز گەردی ٠

١٩ ـ Toufic Whahby and ~~Akurdish~~ English C J Edmonds English Dictionary

٢٠ ـ جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبديع ـ أحمد الهاشمي ٠

٢١ ـ رحلة ابن بطوطة ٠

٢٢ ـ المورد (قاموس انكليزي ـ عربي ـ منير البعلبكي) ٠

٢٣ ـ شانۆی ناو ماڵ ـ مەلا مستەفای سەفوەت ٠

٢٤ ـ السراج الوهاج ـ الشيخ محمد الزهري الغمراوي ٠

٢٥ ـ المغنى المحتاج ـ الشيخ محمد الشربيني ٠

~~Toufic Whahby and Akurdish English C J~~ Edmonds
~~English Dictionary~~

الجمهورية العراقية
وزارة الثقافة والاعلام
دار الثقافة والنشر الكردية
سلسلة الفولكلور
- ١ -

الكناية في اللغة الكردية

هەواڵنامەی کتێب

جلال محمود علي

مطبعة حسام

رقم الايداع في المكتبة الوطنية ١١٢١ لسنة ١٩٨٢ السعر (١,٠٠٠) دينار